

Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών

ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ
ΠΛΟΥΡΑΛΙΣΜΟΣ (ΟΡΘ)

Διπλωματική Εργασία

Η επίδραση της Υμνολογίας στην ψυχοσυναισθηματική
ανάπτυξη του παιδιού

ΜΠΛΑΝΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ

ΑΜ 171281

Επιβλέποντες καθηγητές:

Επιβλέπων Α' **Ματθαίου Νικόλαος**

Επιβλέπουσα Β' **Μπολιάκη Ελένη**

ΠΑΤΡΑ

ΜΑΙΟΣ 2026

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του/της φοιτητή/φοιτήτριας («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

Η επίδραση της Υμνολογίας στην ψυχοσυναισθηματική
ανάπτυξη του παιδιού

ΜΠΛΑΝΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ

ΑΜ 171281

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Α' Επιβλέπων καθηγητής
Ματθαίου Νικόλαος
ΣΕΠ, ΕΑΠ

Β' Επιβλέπουσα
Ελένη Μπολιάκη
Καθηγήτρια, ΕΑΠ

ΠΑΤΡΑ

ΜΑΙΟΣ 2026

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες προς τον Α΄ Επιβλέποντα Καθηγητή, κ. Νικόλαο Ματθαίου, για την επιστημονική καθοδήγηση, την αμέριστη υποστήριξη και τις πολύτιμες γνώσεις που μου προσέφερε καθ' όλη τη διάρκεια εκπόνησης της παρούσας εργασίας. Θερμές ευχαριστίες οφείλω επίσης στη Β΄ Επιβλέπουσα, κ. Ελένη Μπολιάκη, για τις ουσιαστικές παρατηρήσεις και διορθώσεις της, που συνέβαλαν στην αρτιότερη διαμόρφωση της εργασίας.

Ιδιαίτερα ευχαριστώ τη σύζυγό μου Αδαμαντία και τα παιδιά μας, Γρηγόρη και Μανώλη, για την αμέριστη συμπαράσταση, την υπομονή και την κατανόησή τους καθ' όλη τη διάρκεια αυτής της προσπάθειας.

Τέλος, θερμές ευχαριστίες στον Δημήτρη και την Αγγελική για την πολύτιμη βοήθειά τους

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία διερευνά τη δυναμική σχέση μεταξύ της Ορθόδοξης Υμνολογίας, της Βυζαντινής Μουσικής και της ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης παιδιών ηλικίας κυρίως 6–16 ετών. Σκοπός της μελέτης είναι να αναδείξει, μέσα από μια διεπιστημονική προσέγγιση, τους πιθανούς μηχανισμούς μέσω των οποίων η Υμνολογία, ως μελοποιημένος θεολογικός λόγος ενταγμένος στο λειτουργικό πλαίσιο της Ορθόδοξης Εκκλησίας, δύναται να συμβάλλει σε πτυχές της ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης, όπως η αυτορρύθμιση, η διαχείριση του άγχους, η αίσθηση του ανήκειν, η αυτοεκτίμηση και η ενσυναίσθηση.

Το θεωρητικό πλαίσιο της εργασίας θεμελιώνεται στην αναπτυξιακή ψυχολογία, τη λειτουργική θεολογία και τη μουσικολογία της Βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής. Προτείνεται ένα πολυεπίπεδο θεωρητικό μοντέλο, σύμφωνα με το οποίο η πιθανή επίδραση της υμνολογικής εμπειρίας διαμεσολαβείται από μηχανισμούς όπως η ρυθμική ρύθμιση, ο κοινωνικός συγχρονισμός, η νοηματοδότηση της εμπειρίας και η αισθητική καλλιέργεια.

Η εμπειρική έρευνα υιοθετεί ποσοτική μεθοδολογική προσέγγιση. Τα δεδομένα συλλέχθηκαν μέσω ερωτηματολογίων αυτοαναφοράς, τα οποία χορηγήθηκαν σε παιδιά που συμμετέχουν σε διαφορετικά μουσικά και εκπαιδευτικά περιβάλλοντα, συμπεριλαμβανομένων μουσικών σχολείων, ενοριακών χορωδιών και σχολών ψαλτικής, παρουσιάζοντας διαφορετικό βαθμό εξοικείωσης με τη μουσική και υμνολογική εμπειρία. Η στατιστική επεξεργασία των δεδομένων πραγματοποιήθηκε με τη χρήση τύπου λογισμικού SPSS, μέσω περιγραφικών και επαγωγικών στατιστικών αναλύσεων.

Τα ευρήματα της έρευνας αναδεικνύουν θετικές συσχετίσεις μεταξύ της μουσικής και υμνολογικής εμπειρίας των παιδιών και επιμέρους δεικτών ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης, με ιδιαίτερη έμφαση στη συναισθηματική σταθερότητα, την ενσυναίσθηση και την κοινωνική ένταξη. Η μελέτη καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η Ορθόδοξη Υμνολογία, όταν προσεγγίζεται ως ουσιαστική μουσική, πολιτισμική και παιδαγωγική εμπειρία, δύναται να αποτελέσει δυναμικά ωφέλιμο μέσο ενίσχυσης της ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης του παιδιού.

Λέξεις – Κλειδιά: Ορθόδοξη Υμνολογία, Βυζαντινή Μουσική, Ψυχοσυναισθηματική Ανάπτυξη Παιδιού, Αυτορρύθμιση, Ενσυναίσθηση, Αίσθηση του Ανήκειν, Λειτουργική Θεολογία, Μουσική Παιδαγωγική.

«The Impact of Orthodox Hymnology on the Psycho-Emotional Development of Children»

BLANAS IOANNIS

Abstract

This diploma thesis investigates the potential relationship between Orthodox Hymnology, Byzantine Music, and the psycho-emotional development of children, primarily aged 6 to 16 years. The aim of the study is to explore, through an interdisciplinary approach, the possible mechanisms through which Hymnology—as a form of theologically articulated and musically embodied liturgical expression within the worshipping life of the Orthodox Church—may contribute to aspects of psycho-emotional development, including self-regulation, anxiety management, sense of belonging, self-esteem, and empathy. The theoretical framework of the study is grounded in developmental psychology, liturgical theology, and the musicology of Byzantine ecclesiastical music. A multi-layered theoretical model is proposed, according to which the potential influence of hymnological experience is mediated through mechanisms such as rhythmic regulation, social synchronization, meaning-making, and aesthetic cultivation. The empirical component of the study adopts a quantitative research design. Data were collected through self-report questionnaires administered to children participating in diverse musical and educational settings, including music schools, parish choirs, and schools of Byzantine chant, reflecting varying degrees of familiarity with musical and hymnological experience. The collected data were statistically processed using software employing SPSS-style statistical procedures, including both descriptive and inferential statistical analyses. The findings of the study reveal positive associations between children's musical and hymnological experiences and selected indicators of psycho-emotional development, with particular emphasis on emotional stability, empathy, and social integration. The study concludes that Orthodox Hymnology, when approached as a meaningful musical, cultural, and pedagogical experience, may constitute a potentially beneficial means of supporting the psycho-emotional development of children.

Keywords: Orthodox Hymnography, Byzantine Music, Children's Psycho-Emotional Development, Self-Regulation, Empathy, Sense of Belonging, Liturgical Theology, Music Pedagogy.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη.....	5
Abstract	6
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	7
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ	16
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ	18
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ ΚΑΙ ΑΚΡΩΝΥΜΙΑ	21
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	22
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ	26
Παιδί και Υμνολογία	26
1.1 Οριοθέτηση της παιδικής ηλικίας	26
1.2 Υμνολογία και Εκκλησία	33
1.3 Η παιδική ηλικία ως περίοδος ψυχοσυναισθηματικής και γνωστικής ανάπτυξης	39
1.4 Αναπτυξιακές θεωρίες	39
1.5 Η γνωστική ανάπτυξη κατά τον Piaget.....	41
1.6 Η κοινωνικοπολιτισμική θεωρία του Vygotsky	43
1.7 Η ψυχοκοινωνική θεωρία του Erikson	44
1.8 Ρυθμική και Μουσική αγωγή	45
1.9 Σύνθεση των θεωριών για ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη	46
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ.....	48
Ψυχοσυναισθηματική Ανάπτυξη	48
2.1 Η έννοια της ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης.....	48
2.2 Δείκτες Ψυχοσυναισθηματικής Ανάπτυξης	49
2.2.1 Άγχος και Στρες.....	49
2.2.2 Αίσθηση του Ανήκειν.....	52
2.2.3 Αυτοεκτίμηση	54
2.2.4 Ενσυναίσθηση	55
2.2.5 Πολιτισμικοί και κοινωνικοί παράγοντες	56
2.2.6 Μουσική και ψυχική ανάπτυξη.....	58
2.2.7 Παράγοντες που επηρεάζουν την ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη	60
2.2.8 Τελετουργία και παιδικός ψυχισμός.....	61

2.2.9 Θρησκευτικότητα ως αναπτυξιακή διάσταση.....	61
2.2.10 Θρησκευτικότητα και αίσθηση ασφάλειας.....	62
2.2.11 Νοηματοδότηση της εμπειρίας.....	63
2.2.12 Θρησκευτική συμμετοχή και κοινωνική ταυτότητα.....	63
2.2.13 Θρησκευτικότητα και συναισθηματική ρύθμιση.....	64
2.2.14 Κριτική προσέγγιση των δεικτών.....	65
2.2.15 Συμπερασματική σύνθεση της ενότητας.....	65
2.2.16 Συμπερασματική σύνοψη κεφαλαίου.....	67
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ.....	69
Υμνολογία.....	69
3.1 Η Υμνολογία ως Θεολογικό, Λειτουργικό και Ποιητικό Φαινόμενο.....	69
3.2 Η έννοια και ο χαρακτήρας της Υμνολογίας.....	69
3.3 Υμνολογία και υμνογραφία: διάκριση και σχέση.....	70
3.4 Ύμνος.....	72
3.5 Είδη Χριστιανικών Ύμνων.....	74
3.6 Ιστορική εξέλιξη της Υμνολογίας.....	75
3.6.1. Εισαγωγή.....	75
3.6.2 Υμνολογία στην Παλαιά Διαθήκη.....	76
3.6.3 Υμνολογία στην Καινή Διαθήκη.....	77
3.6.4 Πρώιμη χριστιανική περίοδος (1ος–4ος αιώνας).....	79
3.6.5 Πατερική περίοδος (4ος–8ος αιώνας) - Η κορύφωση της υμνολογίας.....	81
3.6.6 Μέση βυζαντινή περίοδος (8ος–12ος αιώνας).....	82
3.6.7 Ύστερη και μεταβυζαντινή περίοδος.....	83
3.6.8 Σύγχρονη εποχή και παιδαγωγική διάσταση.....	83
3.6.9 Συμπεράσματα.....	83
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ.....	85
Στοιχεία της Υμνολογίας.....	85
4.1 Κύρια χαρακτηριστικά της Υμνολογίας.....	85
4.2 Σχέση της Ψαλμικής Τέχνης και της Υμνολογίας.....	86
4.3 Η υμνολογία ως φορέας θεολογικής διδασκαλίας.....	87
4.4 Η αρχή της λατρευτικής θεολογίας.....	88

4.5 Η Υμνολογία στο λειτουργικό πλαίσιο	88
4.6 Ο Μυσταγωγικός χαρακτήρας της Υμνολογίας.....	89
4.7 Ποιητική και αισθητική διάσταση της Υμνολογίας	91
4.8 Υμνολογία και Εκκλησιαστική Ταυτότητα	92
4.9 Βιβλική θεμελίωση της υμνολογίας	92
4.10 Πατερική θεώρηση της υμνολογίας.....	93
4.11 Δογματική διάσταση της Υμνολογίας	94
4.12 Η βιωματική διάσταση της υμνολογίας	94
4.13 Η παιδαγωγική σημασία της υμνολογίας	95
4.14 Συνθετική αποτίμηση της υμνολογίας ως αναπτυξιακού και παιδαγωγικού φαινομένου	96
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ.....	98
Μηχανισμοί Επίδρασης της Υμνολογίας στην Παιδική Ψυχοσυναισθηματική Ανάπτυξη ..	98
5.1 Εισαγωγική θεώρηση	98
5.2 Συναισθηματικός μηχανισμός	98
5.3 Αισθητικο-αισθητηριακός μηχανισμός	99
5.4 Γνωστικός και γλωσσικός μηχανισμός.....	99
5.5 Κοινωνικοποιητικός μηχανισμός	100
5.6 Πνευματικός – υπαρξιακός μηχανισμός	100
5.7 Μηχανισμός ταύτισης και προτύπων.....	100
5.8 Ρυθμιστικός – νευροψυχολογικός μηχανισμός	101
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ.....	102
Η Βυζαντινή Μουσική ως Μουσικολογικό και Ψυχοσυναισθηματικό Σύστημα	102
6.1 Εννοιολογικός προσδιορισμός της Βυζαντινής Μουσικής.....	102
6.2 Το Οκτώηχο Σύστημα.....	103
6.3 Το Ισοκράτημα και η Ρυθμική Σταθερότητα	103
6.4 Η Σχέση Λόγου και Μέλους.....	104
6.5 Μονοφωνία και Εσωτερικότητα.....	105
6.6 Ρυθμός, Αναπνοή και Σώμα	105
6.7 Συλλογική Ψαλμωδία και Κοινωνικός Συγχρονισμός.....	106
6.8 Αισθητική Διάσταση και Συναισθηματική Καλλιέργεια.....	107

6.9 Η Βυζαντινή Μουσική ως Αναπτυξιακό Πλαίσιο.....	107
6.10 Η Βυζαντινή Μουσική ως συλλογική εμπειρία	108
6.11 Η επίδραση της Βυζαντινής Μουσική στην ψυχολογία του εκκλησιάσματος	111
6.12 Η Θεολογική και Ψυχοσυναισθηματική Διάσταση της Μουσικής κατά τον Don E. Saliers.....	112
6.13 Συμπέρασμα Κεφαλαίου	113
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ	115
Η Θρησκευτική και Λειτουργική Εμπειρία ως Πλαίσιο Ψυχοσυναισθηματικής Ανάπτυξης του Παιδιού	115
7.1 Από την αναπτυξιακή ψυχολογία στο βιωματικό πλαίσιο του παιδιού.....	115
7.2 Η τελετουργία ως δομή ψυχολογικής οργάνωσης	116
7.3 Εκκλησιολογία και ταυτότητα: η κοινότητα ως χώρος διαμόρφωσης του προσώπου	117
7.4 Η αισθητική εμπειρία και η συγκρότηση συναισθήματος	117
7.5 Η υμνολογία ως φορέας εσωτερίκευσης νοήματος	118
7.6 Το Θεωρητικό Μοντέλο Σύνδεσης Υμνολ. και Ψυχοσυναισθηματικής Ανάπτυξης ...	118
7.7 Η Θεία Παιδαγωγία – εκκλησιαστική και λατρευτική αγωγή.....	119
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΩΟ.....	125
Η Υμνογραφία ως Οργανικό Στοιχείο της Λατρευτικής Εμπειρίας	125
8.1 Βιβλικές Αναφορές και Ψυχοσυναισθηματική Ανάπτυξη του Παιδιού.....	125
8.1.1 Παλαιά Διαθήκη – Πεντάτευχος - Δευτερονόμιο, κεφ.6, στ. 6–7.....	125
8.1.2 Παλαιά Διαθήκη - Α΄ Βασιλειών, κεφ. 3, στ. 1–10.....	127
8.1.3 Παλαιά Διαθήκη - Παροιμίες, κεφ. 22, στ. 6.....	128
8.1.4 Παλαιά Διαθήκη - Ησαΐας, κεφ. 54, στ. 13.	129
8.1.5 Καινή Διαθήκη - Ευαγγέλιο Ματθαίου, κεφ.11,στ.28–30.	130
8.1.6 Καινή Διαθήκη - Ευαγγέλιο Μάρκου, κεφ. 10, στ.13–16.....	131
8.1.7 Καινή Διαθήκη - Ευαγγέλιο Λουκά, κεφ. 2, στ. 52.	132
8.1.8 Καινή Διαθήκη - Επιστολή προς Εφεσίους, κεφ. 6, στ. 4.....	132
8.1.9 Καινή Διαθήκη - Επιστολή προς Β΄ Τιμόθεον, κεφ.3,στ.14–15.....	133
8.1.10 Καινή Διαθήκη - Επιστολή προς Κολοσσαείς, κεφ.3, στ. 16.	134
8.2 Ψαλμοί και Υμνολογία.....	134
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ	137

Παιδί και Ψαλμοί.....	137
9.1 Η αναφορά του παιδιού στους ψαλμούς	137
9.1.1 Ψαλμός 8:3 «ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον»	137
9.1.2 Ψαλμός 33(34):12 «Δεῦτε, τέκνα, ἀκούσατέ μου· φόβον Κυρίου διδάξω ὑμᾶς»	138
9.1.3 Ψαλμός 70(71):5-6 «ἐκ κοιλίας μητρός μου... ἐν σοὶ ἡ ὕμνησίς μου διαπαντός»	139
9.1.4 Ψαλμός 77(78):4 «διηγησόμεθα... εἰς γενεὰν ἑτέραν αἰνέσεις Κυρίου»	139
9.1.5 Ψαλμός 102(103):17-18 «εἰς υἱοὺς υἱῶν...»	139
9.1.6 Ψαλμός 112(113):9 «μητέρα τέκνων εὐφραينوμένην».....	139
9.1.7 Ψαλμός 147:12-13 «ἐνίσχυσε τοὺς υἱοὺς σου»	140
9.1.8 Ψαλμός 148:12 «νεανίσκοι... αἰνεσάτωσαν».....	140
9.1.9 Ψαλμός 149:1 «ἡ αἴνεσις... ἐν ἐκκλησίᾳ»	140
9.1.10 Ψαλμός 150:6 «πᾶσα πνοὴ αἰνεσάτω»	140
9.1.11 Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς ψαλμικῆς ὑμνολογίας καὶ τῆς παιδικῆς ἀνάπτυξης.....	141
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ.....	143
Μεγάλοι Ὑμνογράφοι, Σύγχρονοι Ἅγιοι, Μουσικοδιδάσκαλοι.....	143
10.1. Πατερικὲς θέσεις	143
10.2 Ρωμανὸς ὁ Μελωδός.....	144
10.3 Ἰωάννης Δαμασκηνός	146
10.4 Κοσμὰς ὁ Μελωδός	147
10.5 Συμεὼν ὁ Μεταφραστής	148
10.6 Ἅγιος Πορφύριος ὁ Καυσοκαλυβίτης.....	149
10.7 Ἅγιος Παΐσιος ὁ Ἀγιορείτης.....	150
10.8 Ἅγιος Ἰάκωβος Τσαλίκης.....	151
10.9 Σίμων Καρὰς - Λυκούργος Ἀγγελόπουλος - Κωνσταντῖνος Ψάχος	152
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΔΕΚΑΤΟ	154
Μεθοδολογία τῆς Ἑρευνας	154
11.1 Εἰσαγωγή	154
11.2 Σκοπὸς τῆς ἑρευνας.....	154
11.3 Ερευνητικὸς σχεδιασμός	155
11.4 Το Ερωτηματολόγιο Α (Καθηγητές – Χοράρχες – Ἱεροψάλτες)	155

11.5 Το Ερωτηματολόγιο Β (Παιδιά)	156
11.6 Περιγραφή του δείγματος της έρευνας	156
11.7 Διαδικασία συλλογής δεδομένων	157
11.8 Στατιστική επεξεργασία δεδομένων	158
11.9 Σύνοψη και μετάβαση στο κεφάλαιο αποτελεσμάτων	158
11.10 Παρουσίαση και ανάλυση των αποτελεσμάτων της έρευνας.....	158
11.11 Αποτελέσματα Έρευνας – Ερωτηματολόγιο Α (Ειδικοί).....	159
11.11.1 Q1Α. Η υμνολογία συμβάλλει στη δημιουργία αισθήματος ηρεμίας στα παιδιά;	159
11.11.2 Q2Α. Το άκουσμα των ύμνων βοηθά τα παιδιά να μειώνουν το άγχος τους; 160	
11.11.3 Q3Α. Οι ύμνοι της Θείας Λειτουργίας ενισχύουν τη συναισθηματική ισορροπία των παιδιών;.....	160
11.11.4 Q4. Το «Χερουβικόν» οδηγεί τα παιδιά σε εσωτερική συγκέντρωση και ησυχία;	161
11.11.5 Q5. Το «Άξιον Εστί» δημιουργεί στα παιδιά συναισθήματα τρυφερότητας και γαλήνης;	162
11.11.6 Q6. Το «Πάτερ ημών» ενισχύει το αίσθημα ασφάλειας και εμπιστοσύνης;..	163
11.11.7 Q7. Ο ύμνος «Τη Υπερμάχῳ Στρατηγῷ» καλλιεργεί συναισθήματα προστασίας στα παιδιά;	163
11.11.8 Q8. Τα Εγκώμια της Μεγάλης Παρασκευής βοηθούν τα παιδιά να προσεγγίσουν το συναίσθημα της λύπης με ήρεμο τρόπο;	164
11.11.9 Q9. Το «Σήμερον κρεμάται επί ξύλου» συμβάλλει στην κατανόηση δύσκολων συναισθημάτων;.....	165
11.11.10 Q10. Το «Χριστός Ανέστη» ενισχύει αισθήματα χαράς, ελπίδας και αισιοδοξίας;.....	165
11.11.11 Q11. Η υμνολογία βοηθά τα παιδιά να αναγνωρίζουν τα συναισθήματά τους;	166
11.11.12 Q12. Η ακρόαση ύμνων ενισχύει την ικανότητα συναισθηματικής αυτορρύθμισης;	167
11.11.13 Q13. Οι ύμνοι βοηθούν τα παιδιά να εκφράζουν συναισθήματα χωρίς ένταση;	167
11.11.14 Q14. Η υμνολογία συμβάλλει στη μείωση επιθετικών ή έντονων αντιδράσεων;	168

11.11.15 Q15. Η εμπειρία της εκκλησιαστικής μουσικής καλλιεργεί ενσυναίσθηση στα παιδιά;	169
11.11.16 Q16. Η συμμετοχή σε χορωδία ενισχύει τη συνεργασία και τη συλλογικότητα;	169
11.11.17 Q17. Οι ύμνοι συμβάλλουν στη δημιουργία θετικών σχέσεων μεταξύ παιδιών;	170
11.11.18 Q18. Η υμνολογία βοηθά τα παιδιά να αναπτύξουν σεβασμό και πειθαρχία;	171
11.11.19 Q19. Η υμνολογία λειτουργεί ως μέσο ψυχικής ενίσχυσης για τα παιδιά;	171
11.11.20 Q20. Η υμνολογία συμβάλλει συνολικά στην ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού (ηρεμία, αυτοέλεγχος, σχέσεις, έκφραση συναισθημάτων);	172
11.11.21 Περιγραφική στατιστική	173
11.12.22 Θεματική περιγραφική ανάλυση	174
11.11.23 Έλεγχοι αξιοπιστίας	176
11.11.24 Συσχετίσεις / Inferential Analysis	178
11.11.25 Factor / Scale Analysis (KMO και Bartlett)	180
11.11.26 Item-Total Correlations	182
11.12 Αποτελέσματα Έρευνας – Ερωτηματολόγιο Β Παιδιά	183
11.12.1 Q1B. Οι ύμνοι στην εκκλησία σε κάνουν να νιώθεις ήρεμος/η;	184
Ερώτηση Q1B «Οι ύμνοι στην εκκλησία σε κάνουν να νιώθεις ήρεμος/η;»	185
11.12.2 Q2B. Το «Χριστός Ανέστη» σε κάνει να νιώθεις χαρά;	187
Ερώτηση Q2B «Το «Χριστός Ανέστη» σε κάνει να νιώθεις χαρά;»	188
11.12.3 Q3B. Το «Άξιον Εστί» σου δημιουργεί όμορφα συναισθήματα;	190
Ερώτηση Q3 «Το «Άξιον Εστί» σου δημιουργεί όμορφα συναισθήματα;»	191
11.12.4 Q4B. Οι ύμνοι σε βοηθούν να ηρεμείς όταν είσαι στενοχωρημένος/η;	193
Ερώτηση Q4 «Οι ύμνοι σε βοηθούν να ηρεμείς όταν είσαι στενοχωρημένος/η;»	194
11.12.5 Q5B. Το «Τη Υπερμάχω Στρατηγώ» σε κάνει να νιώθεις ασφάλεια;	196
Ερώτηση Q5 «Το «Τη Υπερμάχω Στρατηγώ» σε κάνει να νιώθεις ασφάλεια;»	197
11.12.6 Q6B. Οι ύμνοι της Μεγάλης Εβδομάδας σε συγκινούν;	199
Ερώτηση Q6 «Οι ύμνοι της Μεγάλης Εβδομάδας σε συγκινούν;»	200
11.12.7 Q7B. Τα Εγκώμια σε κάνουν να σκέφτεσαι και να ηρεμείς;	202
Ερώτηση Q7 «Τα Εγκώμια σε κάνουν να σκέφτεσαι και να ηρεμείς;»	203

11.12.8 Q8B. Σου αρέσει να τραγουδάς ύμνους με άλλα παιδιά;	205
Ερώτηση Q8 «Σου αρέσει να τραγουδάς ύμνους με άλλα παιδιά;»	206
11.12.9 Q9B. Όταν τραγουδάς σε χορωδία νιώθεις ότι ανήκεις σε ομάδα;	208
Ερώτηση Q9 «Όταν τραγουδάς σε χορωδία νιώθεις ότι ανήκεις σε ομάδα;»	209
11.12.10 Q10B. Θυμάσαι ή τραγουδάς ύμνους στο σπίτι;	211
Ερώτηση Q10 «Θυμάσαι ή τραγουδάς ύμνους στο σπίτι;»	212
11.12.11 Q11B. Οι ύμνοι σε βοηθούν να ηρεμείς όταν έχεις άγχος;	214
Ερώτηση Q11 «Οι ύμνοι σε βοηθούν να ηρεμείς όταν έχεις άγχος;»	215
11.12.12 Q12B. Το «Πάτερ ημών» σε κάνει να νιώθεις γαλήνη;.....	217
Ερώτηση Q12 «Το «Πάτερ ημών» σε κάνει να νιώθεις γαλήνη;»	218
11.12.13 Q13B. Οι ύμνοι σε βοηθούν να συγκεντρώνεσαι;	220
Ερώτηση Q13 «Οι ύμνοι σε βοηθούν να συγκεντρώνεσαι;»	221
11.12.14 Q14B. Οι ύμνοι σε βάπτισή ή γάμο σου δημιουργούν όμορφα συναισθήματα;	223
Ερώτηση Q14 «Οι ύμνοι σε βάπτισή ή γάμο σου δημιουργούν όμορφα συναισθήματα;»	224
11.12.15 Q15B. Σου αρέσει η ησυχία και η ατμόσφαιρα της εκκλησίας;	226
Ερώτηση Q15 «Σου αρέσει η ησυχία και η ατμόσφαιρα της εκκλησίας;»	227
11.12.16 Q16B. Οι ύμνοι σε κάνουν να νιώθεις καλύτερα;.....	229
Ερώτηση Q16 «Οι ύμνοι σε κάνουν να νιώθεις καλύτερα;»	230
11.12.17 Q17B. Οι ύμνοι σε βοηθούν να καταλαβαίνεις τα συναισθήματά σου;	232
Ερώτηση Q17 «Οι ύμνοι σε βοηθούν να καταλαβαίνεις τα συναισθήματά σου;»	233
11.12.18 Q18B. Οι ύμνοι σε φέρνουν πιο κοντά στους άλλους ανθρώπους;	235
Ερώτηση Q18 «Οι ύμνοι σε φέρνουν πιο κοντά στους άλλους ανθρώπους;»	236
11.12.19 Q19B. Σου αρέσει να μαθαίνεις νέους ύμνους;	238
Ερώτηση Q19 «Σου αρέσει να μαθαίνεις νέους ύμνους;»	239
11.12.20 Q20B. Θέλεις περισσότερη υμνολογία στο σχολείο ή στη χορωδία;	241
Ερώτηση Q20 «Θέλεις περισσότερη υμνολογία στο σχολείο ή στη χορωδία;»	242
11.12.21 Ανάλυση 5 Θεματικών Ενοτήτων (Ερωτηματολογίου Β)	244
11.12.22 Θεματική 1: Συναισθηματική ρύθμιση / Ηρεμία	245
11.12.23 Θεματική 2: Θετικά συναισθήματα / Ευεξία	246
11.12.24 Θεματική 3: Στάσεις απέναντι στην υμνολογία	248

11.12.25 Θεματική 4: Γνωστική λειτουργία / Αυτοαντίληψη.....	249
11.12.26 Θεματική 5: Κοινωνική ένταξη / Διαπροσωπικές σχέσεις.....	250
11.12.27 SPSS-style δημογραφικά και έλεγχοι - Σχολείο vs Χορωδία	251
Δημογραφικά:.....	251
Δημογραφικά χαρακτηριστικά δείγματος: Σχολεία και Χορωδία	252
11.12.28 Mean comparison όλων των Q1-Q20.....	253
11.12.29 Cronbach Alpha SPSS style reliability table	256
11.12.30 Correlation Matrix Ηλικία ↔ 5 θεματικές	258
11.12.31 School vs Choir comparisons - Mann-Whitney	261
11.12.32 Kruskal-Wallis ανά ηλικιακή ομάδα	263
11.13 Συμπεράσματα της έρευνας	263
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΩΔΕΚΑΤΟ.....	266
Προτάσεις.....	266
12.1 Προτάσεις προς την Οικογένεια.....	266
12.2 Προτάσεις προς το Σχολείο	266
12.3 Προτάσεις προς την Εκκλησία και τις Ενορίες	266
12.4 Προτάσεις προς τους Καθηγητές Βυζαντινής Μουσικής και τους Χοράρχες	267
12.5 Προτάσεις για την Ψηφιακή Εποχή και την Τεχνητή Νοημοσύνη	267
12.6 Προτάσεις για Μελλοντικές Δράσεις και Έρευνα	268
12.7 Σύνδεση των Ερευνητικών Ευρημάτων με τις Προτεινόμενες Παρεμβάσεις.....	268
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΤΡΙΤΟ	270
Περιορισμοί της Έρευνας και Προτάσεις για Μελλοντική Έρευνα.....	270
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	272
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	275
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α « ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ Α»	280
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β «ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ Β».....	282
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ «ΕΠΙΣΤΟΛΗ Α΄ΕΠΙΒΛΕΠΟΝΤΑ ΚΑΘΗΓΗΤΗ»	284

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 1 Αποτέλεσμα ερώτησης Q1 (Ερωτηματολόγιο Α)	159
Πίνακας 2 Αποτέλεσμα ερώτησης Q2 (Ερωτηματολόγιο Α)	160
Πίνακας 3 Αποτέλεσμα ερώτησης Q3 (Ερωτηματολόγιο Α)	161
Πίνακας 4 Αποτέλεσμα ερώτησης Q4 (Ερωτηματολόγιο Α)	161
Πίνακας 5 Αποτέλεσμα ερώτησης Q5 (Ερωτηματολόγιο Α)	162
Πίνακας 6 Αποτέλεσμα ερώτησης Q6 (Ερωτηματολόγιο Α)	163
Πίνακας 7 Αποτέλεσμα ερώτησης Q7 (Ερωτηματολόγιο Α)	163
Πίνακας 8 Αποτέλεσμα ερώτησης Q8 (Ερωτηματολόγιο Α)	164
Πίνακας 9 Αποτέλεσμα ερώτησης Q9 (Ερωτηματολόγιο Α)	165
Πίνακας 10 Αποτέλεσμα ερώτησης Q10 (Ερωτηματολόγιο Α)	165
Πίνακας 11 Αποτέλεσμα ερώτησης Q11 (Ερωτηματολόγιο Α)	166
Πίνακας 12 Αποτέλεσμα ερώτησης Q12 (Ερωτηματολόγιο Α)	167
Πίνακας 13 Αποτέλεσμα ερώτησης Q13 (Ερωτηματολόγιο Α)	167
Πίνακας 14 Αποτέλεσμα ερώτησης Q14 (Ερωτηματολόγιο Α)	168
Πίνακας 15 Αποτέλεσμα ερώτησης Q15 (Ερωτηματολόγιο Α)	169
Πίνακας 16 Αποτέλεσμα ερώτησης Q16 (Ερωτηματολόγιο Α)	169
Πίνακας 17 Αποτέλεσμα ερώτησης Q17 (Ερωτηματολόγιο Α)	170
Πίνακας 18 Αποτέλεσμα ερώτησης Q18 (Ερωτηματολόγιο Α)	171
Πίνακας 19 Αποτέλεσμα ερώτησης Q19 (Ερωτηματολόγιο Α)	171
Πίνακας 20 Αποτέλεσμα ερώτησης Q20 (Ερωτηματολόγιο Α)	172
Πίνακας 21 Περιγραφική Στατιστική	173
Πίνακας 22 Θεματικές Ενότητες (Ερωτηματολογίου Α)	173
Πίνακας 23 Θεματική Περιγραφική Ανάλυση (Ερωτηματολογίου Α)	174
Πίνακας 24 Δείκτες Αξιοπιστίας	176
Πίνακας 25 Συσχετίσεις Pearson	178
Πίνακας 26 Δείκτες KMO και Bartlett	180
Πίνακας 27 Factor 1 - Factor 2 - Factor 3	180
Πίνακας 28 Item-Total Correlations	182
Πίνακας 29 Συνοπτικός Πίνακας Q1-Q20 (Ερωτηματολογίου Β)	184
Πίνακας 30 Αποτέλεσμα ερώτησης Q1 (Ερωτηματολόγιο Β)	185
Πίνακας 31 Αποτέλεσμα ερώτησης Q2 (Ερωτηματολόγιο Β)	188
Πίνακας 32 Αποτέλεσμα ερώτησης Q3 (Ερωτηματολόγιο Β)	191
Πίνακας 33 Αποτέλεσμα ερώτησης Q4 (Ερωτηματολόγιο Β)	194
Πίνακας 34 Αποτέλεσμα ερώτησης Q5 (Ερωτηματολόγιο Β)	197
Πίνακας 35 Αποτέλεσμα ερώτησης Q6 (Ερωτηματολόγιο Β)	200
Πίνακας 36 Αποτέλεσμα ερώτησης Q7 (Ερωτηματολόγιο Β)	203
Πίνακας 37 Αποτέλεσμα ερώτησης Q8 (Ερωτηματολόγιο Β)	206
Πίνακας 38 Αποτέλεσμα ερώτησης Q9 (Ερωτηματολόγιο Β)	209
Πίνακας 39 Αποτέλεσμα ερώτησης Q10 (Ερωτηματολόγιο Β)	212

Πίνακας 40 Αποτέλεσμα ερώτησης Q11 (Ερωτηματολόγιο Β)	215
Πίνακας 41 Αποτέλεσμα ερώτησης Q12 (Ερωτηματολόγιο Β)	218
Πίνακας 42 Αποτέλεσμα ερώτησης Q13 (Ερωτηματολόγιο Β)	221
Πίνακας 43 Αποτέλεσμα ερώτησης Q14 (Ερωτηματολόγιο Β)	224
Πίνακας 44 Αποτέλεσμα ερώτησης Q15 (Ερωτηματολόγιο Β)	227
Πίνακας 45 Αποτέλεσμα ερώτησης Q16 (Ερωτηματολόγιο Β)	230
Πίνακας 46 Αποτέλεσμα ερώτησης Q17 (Ερωτηματολόγιο Β)	233
Πίνακας 47 Αποτέλεσμα ερώτησης Q18 (Ερωτηματολόγιο Β)	236
Πίνακας 48 Αποτέλεσμα ερώτησης Q19 (Ερωτηματολόγιο Β)	239
Πίνακας 49 Αποτέλεσμα ερώτησης Q20 (Ερωτηματολόγιο Β)	242
Πίνακας 50 Αποτέλεσμα Θεματικών Ενοτήτων Q20 (Ερωτηματολόγιο Β).....	244
Πίνακας 51 Σχολείο VS Χορωδία.....	251
Πίνακας 52 Mean Comparison Q1 - Q20	253
Πίνακας 53 Σύγκριση Σχολείου vs Χορωδίας.....	254
Πίνακας 54 Cronbach Alpha SPSS style reliability table	256
Πίνακας 55 Correlation Matrix Ηλικία ↔ 5 θεματικές.....	258
Πίνακας 56 Μεταβλητές r.....	259
Πίνακας 57 Correlation Matrix (Πίνακας Συσχετίσεων)Ηλικία-Θεματικές	260
Πίνακας 58 Spearman rho με Ηλικία	260
Πίνακας 59 School vs Choir comparisons - Mann-Whitney.....	261
Πίνακας 60 Επεξήγηση Στήλης	262
Πίνακας 61 Επεξήγηση Θεματικής.....	262
Πίνακας 62 Kruskal- Wallis ανά ηλικιακή ομάδα	263

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

Σχήμα 1 Κυκλικό διάγραμμα Q1 (Ερωτηματολόγιο Α).....	159
Σχήμα 2 Ραβδόγραμμα Q1 (Ερωτηματολόγιο Α)	160
Σχήμα 3 Κυκλικό διάγραμμα Q2 (Ερωτ. Α)	160
Σχήμα 4 Ραβδόγραμμα Q2 (Ερωτηματολόγιο Α)	160
Σχήμα 5 Κυκλικό διάγραμμα Q3 (Ερωτ. Α)	161
Σχήμα 6 Ραβδόγραμμα Q3 (Ερωτ. Α).....	161
Σχήμα 7 Κυκλικό διάγραμμα Q4 (Ερωτ. Α)	162
Σχήμα 8 Ραβδόγραμμα Q4 (Ερωτ. Α).....	162
Σχήμα 9 Κυκλικό διάγραμμα Q5 (Ερωτ. Α)	162
Σχήμα 10 Ραβδόγραμμα Q5 (Ερωτ. Α).....	162
Σχήμα 11 Κυκλικό διάγραμμα Q6 (Ερωτ. Α).....	163
Σχήμα 12 Ραβδόγραμμα Q6 (Ερωτ. Α).....	163
Σχήμα 13 Κυκλικό διάγραμμα Q7 (Ερωτ. Α)	164
Σχήμα 14 Ραβδόγραμμα Q7 (Ερωτ. Α).....	164
Σχήμα 15 Κυκλικό διάγραμμα Q8 (Ερωτ. Α)	164
Σχήμα 16 Ραβδόγραμμα Q8 (Ερωτ. Α).....	164
Σχήμα 17 Κυκλικό διάγραμμα 9 (Ερωτ. Α).....	165
Σχήμα 18 Ραβδόγραμμα Q9 (Ερωτ. Α).....	165
Σχήμα 19 Κυκλικό διάγραμμα 10 (Ερωτ. Α).....	166
Σχήμα 20 Ραβδόγραμμα Q10 (Ερωτ. Α).....	166
Σχήμα 21 Κυκλικό διάγραμμα 11 (Ερωτ. Α).....	166
Σχήμα 22 Ραβδόγραμμα Q11 (Ερωτ. Α)	166
Σχήμα 23 Κυκλικό διάγραμμα 12 (Ερωτ. Α).....	167
Σχήμα 24 Ραβδόγραμμα Q12 (Ερωτ. Α).....	167
Σχήμα 25 Κυκλικό διάγραμμα 13 (Ερωτ. Α).....	168
Σχήμα 26 Ραβδόγραμμα Q13 (Ερωτ. Α).....	168
Σχήμα 27 Κυκλικό διάγραμμα 14 (Ερωτ. Α).....	168
Σχήμα 28 Ραβδόγραμμα Q14 (Ερωτ. Α).....	168
Σχήμα 29 Κυκλικό διάγραμμα 15 (Ερωτ. Α).....	169
Σχήμα 30 Ραβδόγραμμα Q15 (Ερωτ. Α).....	169
Σχήμα 31 Κυκλικό διάγραμμα 16 (Ερωτ. Α).....	170
Σχήμα 32 Ραβδόγραμμα Q16 (Ερωτ. Α).....	170
Σχήμα 33 Κυκλικό διάγραμμα 17 (Ερωτ. Α).....	170
Σχήμα 34 Ραβδόγραμμα Q17 (Ερωτ. Α).....	170
Σχήμα 35 Κυκλικό διάγραμμα 18 (Ερωτ. Α).....	171
Σχήμα 36 Ραβδόγραμμα Q18 (Ερωτ. Α).....	171
Σχήμα 37 Κυκλικό διάγραμμα 19 (Ερωτ. Α).....	172
Σχήμα 38 Ραβδόγραμμα Q19 (Ερωτ. Α).....	172
Σχήμα 39 Κυκλικό διάγραμμα 19 (Ερωτ. Α).....	172

Σχήμα 40 Ραβδόγραμμα Q20 (Ερωτ. Α).....	172
Σχήμα 41 Μέσος όρος ανά θεματική ενότητα (Ερωτηματολογίου Α).....	174
Σχήμα 42 Κατανομή απαντήσεων ανά θεματική ενότητα (Ερωτηματολογίου Α)	175
Σχήμα 43 Θερμικός χάρτης συσχετίσεων θεματικών ενοτήτων (Ερωτηματολ. Α)	178
Σχήμα 44 Κυκλικό διάγραμμα Q1 (Ερωτηματολόγιο Β).....	186
Σχήμα 45 Ραβδόγραμμα Q1 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο Β).....	186
Σχήμα 46 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q1 (Ερωτηματολόγιο Β).....	187
Σχήμα 47 Κυκλικό διάγραμμα Q2 (Ερωτηματολόγιο Β).....	189
Σχήμα 48 Ραβδόγραμμα Q2 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο Β).....	189
Σχήμα 49 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q2 (Ερωτηματολόγιο Β).....	190
Σχήμα 50 Κυκλικό διάγραμμα Q3 (Ερωτηματολόγιο Β).....	192
Σχήμα 51 Ραβδόγραμμα Q3 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο Β).....	192
Σχήμα 52 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q3 (Ερωτηματολόγιο Β).....	193
Σχήμα 53 Κυκλικό διάγραμμα Q4 (Ερωτηματολόγιο Β).....	195
Σχήμα 54 Ραβδόγραμμα Q4 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο Β).....	195
Σχήμα 55 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q4 (Ερωτηματολόγιο Β).....	196
Σχήμα 56 Κυκλικό διάγραμμα Q5 (Ερωτηματολόγιο Β).....	198
Σχήμα 57 Ραβδόγραμμα Q5 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο Β).....	198
Σχήμα 58 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q5 (Ερωτηματολόγιο Β).....	199
Σχήμα 59 Κυκλικό διάγραμμα Q6 (Ερωτηματολόγιο Β).....	201
Σχήμα 60 Ραβδόγραμμα Q6 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο Β).....	201
Σχήμα 61 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q6 (Ερωτηματολόγιο Β).....	202
Σχήμα 62 Κυκλικό διάγραμμα Q7 (Ερωτηματολόγιο Β).....	204
Σχήμα 63 Ραβδόγραμμα Q7 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο Β).....	204
Σχήμα 64 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q7 (Ερωτηματολόγιο Β).....	205
Σχήμα 65 Κυκλικό διάγραμμα Q8 (Ερωτηματολόγιο Β).....	207
Σχήμα 66 Ραβδόγραμμα Q8 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο Β).....	207
Σχήμα 67 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q8 (Ερωτηματολόγιο Β).....	208
Σχήμα 68 Κυκλικό διάγραμμα Q9 (Ερωτηματολόγιο Β).....	210
Σχήμα 69 Ραβδόγραμμα Q9 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο Β).....	210
Σχήμα 70 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q9 (Ερωτηματολόγιο Β).....	211
Σχήμα 71 Κυκλικό διάγραμμα Q10 (Ερωτηματολόγιο Β).....	213
Σχήμα 72 Ραβδόγραμμα Q10 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο Β).....	213
Σχήμα 73 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q10 (Ερωτηματολόγιο Β).....	214
Σχήμα 74 Κυκλικό διάγραμμα Q11 (Ερωτηματολόγιο Β)	216
Σχήμα 75 Ραβδόγραμμα Q11 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο Β)	216
Σχήμα 76 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q11 (Ερωτηματολόγιο Β).....	217
Σχήμα 77 Κυκλικό διάγραμμα Q12 (Ερωτηματολόγιο Β).....	219
Σχήμα 78 Ραβδόγραμμα Q12 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο Β).....	219
Σχήμα 79 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q12 (Ερωτηματολόγιο Β).....	220

Σχήμα 80 Κυκλικό διάγραμμα Q13 (Ερωτηματολόγιο B).....	222
Σχήμα 81 Ραβδόγραμμα Q13 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο B).....	222
Σχήμα 82 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q13 (Ερωτηματολόγιο B).....	223
Σχήμα 83 Κυκλικό διάγραμμα Q14 (Ερωτηματολόγιο B).....	225
Σχήμα 84 Ραβδόγραμμα Q14 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο B).....	225
Σχήμα 85 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q14 (Ερωτηματολόγιο B).....	226
Σχήμα 86 Κυκλικό διάγραμμα Q15 (Ερωτηματολόγιο B).....	228
Σχήμα 87 Ραβδόγραμμα Q15 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο B).....	228
Σχήμα 88 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q15 (Ερωτηματολόγιο B).....	229
Σχήμα 89 Κυκλικό διάγραμμα Q16 (Ερωτηματολόγιο B).....	231
Σχήμα 90 Ραβδόγραμμα Q16 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο B).....	231
Σχήμα 91 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q16 (Ερωτηματολόγιο B).....	232
Σχήμα 92 Κυκλικό διάγραμμα Q17 (Ερωτηματολόγιο B).....	234
Σχήμα 93 Ραβδόγραμμα Q17 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο B).....	234
Σχήμα 94 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q17 (Ερωτηματολόγιο B).....	235
Σχήμα 95 Κυκλικό διάγραμμα Q18 (Ερωτηματολόγιο B).....	237
Σχήμα 96 Ραβδόγραμμα Q18 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο B).....	237
Σχήμα 97 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q18 (Ερωτηματολόγιο B).....	238
Σχήμα 98 Κυκλικό διάγραμμα Q19 (Ερωτηματολόγιο B).....	240
Σχήμα 99 Ραβδόγραμμα Q19 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο B).....	240
Σχήμα 100 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q19 (Ερωτηματολόγιο B).....	241
Σχήμα 101 Κυκλικό διάγραμμα Q20 (Ερωτηματολόγιο B).....	243
Σχήμα 102 Ραβδόγραμμα Q20 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο B).....	243
Σχήμα 103 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q20 (Ερωτηματολόγιο B).....	244
Σχήμα 104 Ραβδόγραμμα Μέσοι όροι ανά θεματική ενότητα Q20 (Ερωτηματολ. B).....	245
Σχήμα 105 Κυκλικό διάγραμμα Θεματική 1 (Ερωτηματολόγιο B).....	246
Σχήμα 106 Ραβδόγραμμα Θεματική 1 (Ερωτηματολόγιο B).....	246
Σχήμα 107 Κυκλικό διάγραμμα Θεματική 2 (Ερωτηματολόγιο B).....	247
Σχήμα 108 Ραβδόγραμμα Θεματική 2 (Ερωτηματολόγιο B).....	247
Σχήμα 109 Κυκλικό διάγραμμα Θεματική 3 (Ερωτηματολόγιο B).....	248
Σχήμα 110 Ραβδόγραμμα Θεματική 3 (Ερωτηματολόγιο B).....	248
Σχήμα 111 Κυκλικό διάγραμμα Θεματική 4 (Ερωτηματολόγιο B).....	249
Σχήμα 112 Ραβδόγραμμα Θεματική 4 (Ερωτηματολόγιο B).....	250
Σχήμα 113 Κυκλικό διάγραμμα Θεματική 5 (Ερωτηματολόγιο B).....	251
Σχήμα 114 Ραβδόγραμμα Θεματική 5 (Ερωτηματολόγιο B).....	251
Σχήμα 115 Ραβδόγραμμα Mean Comparison Q1 - Q20.....	253

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ ΚΑΙ ΑΚΡΩΝΥΜΙΑ

ΔΕ	Διπλωματική Εργασία
ΕΑΠ	Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
ΠΔ	Παλαιά Διαθήκη
ΚΔ	Καινή Διαθήκη
Ιω.	Κατά Ιωάννη Ευαγγέλιο
Μαρκ.	Κατά Μάρκο Ευαγγέλιο
Ματθ.	Κατά Ματθαίο Ευαγγέλιο
Λουκ.	Κατά Λουκά Ευαγγέλιο
Ιακ.	Επιστολή Ιακώβου
Μ. Βασ.	Μέγας Βασίλειος
Γρ. Νύσσ.	Γρηγόριος Νύσσης
Ιω. Δαμασκηνός	Ιωάννης Δαμασκηνός
Κολοσ.	Κολοσσαείς
Εφ.	Εφεσίους
Α΄ Κορ.	Α΄ Κορινθίους
Α΄ Θεσ.	Α΄ Θεσσαλονικείς
Β΄ Τιμ.	Β΄ προς Τιμόθεον Επιστολή
Φιλιπ.	Προς Φιλιππησίους Επιστολή
Εβρ.	Προς Εβραίους Επιστολή
Πρ.	Πράξεις Αποστόλων
Ησ.	Ησαΐας
Παροιμ.	Παροιμίες
Δευτ.	Δευτερονόμιον
Ψαλμ.	Ψαλμοί
Αρχιμ.	Αρχιμανδρίτης
ΥΜΝ.	Υμνολογία
ΨΣ	Ψυχοσυναισθηματική
ΨΣΑ	Ψυχοσυναισθηματική Ανάπτυξη
Περ.	περιοδικό
Τόμ.	τόμος
σ.	σελίδα
σσ.	σελίδες
τεύχ.	τεύχος
αρ.	Αριθμός
βλ.	βλέπε
πρβλ.	παράβαλε
Πίν.	Πίνακα
Σχ.	Σχήμα
ό.π.	όπ. παρ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον.»

(Ψαλμός 8,3 · Ματθ. 21,16)

«Από το στόμα νηπίων και βρεφών ετοιμάσες ύμνο και δοξολογία...»

Η παρούσα διπλωματική εργασία πραγματεύεται ένα ιδιαίτερα σημαντικό και πολυδιάστατο ζήτημα, το οποίο βρίσκεται στο σημείο συνάντησης της θεολογίας, της παιδαγωγικής και της ψυχολογικής επιστήμης: την επίδραση της υμνολογίας στην ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού. Η διερεύνηση του θέματος αυτού αποκτά ιδιαίτερη σημασία στο σύγχρονο κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο, όπου η παιδική ηλικία χαρακτηρίζεται από αυξημένες προκλήσεις, έντονα ερεθίσματα και συχνά αστάθεια ως προς τα πρότυπα και τις αξίες που προβάλλονται. Η εργασία γεννήθηκε από έναν διπλό προβληματισμό: αφενός από την παρατήρηση της βαθιάς θέσης που κατέχει η Υμνολογία στην ορθόδοξη εκκλησιαστική παράδοση και αφετέρου από το ερώτημα κατά πόσο η εμπειρία αυτή επηρεάζει ουσιαστικά τον αναπτυσσόμενο ψυχισμό του παιδιού.

Στη σημερινή εποχή, η οποία διακρίνεται από ταχύτητα, τεχνολογική εξέλιξη και συνεχή ροή πληροφοριών, τα παιδιά εκτίθενται σε ένα περιβάλλον που δεν ευνοεί πάντοτε τη συναισθηματική ισορροπία και την εσωτερική τους συγκρότηση. Στο πλαίσιο της σύγχρονης κοινωνίας, όπου τα παιδιά εκτίθενται σε πληθώρα αισθητηριακών και πληροφοριακών ερεθισμάτων, η διερεύνηση σταθερών, ρυθμικών και συλλογικών εμπειριών αποκτά ιδιαίτερη σημασία.

Η υπερδιέγερση, η έλλειψη συγκέντρωσης, το άγχος και οι δυσκολίες στη διαχείριση των συναισθημάτων αποτελούν φαινόμενα που παρατηρούνται ολοένα και συχνότερα. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, καθίσταται αναγκαία η αναζήτηση μέσων που μπορούν να λειτουργήσουν σταθεροποιητικά και να συμβάλουν ουσιαστικά στην ολόπλευρη ανάπτυξη του παιδιού.

Η υμνολογική πράξη — ενταγμένη στη λειτουργική ζωή της Εκκλησίας και εκφρασμένη μέσα από τη Βυζαντινή Μουσική — συνιστά ένα τέτοιο περιβάλλον. Δεν αποτελεί απλώς καλλιτεχνική έκφραση, αλλά σύνθετο φαινόμενο όπου ο λόγος, ο ρυθμός, η μελωδία και η κοινότητα συνυφαίνονται σε ενιαία εμπειρία. Η υμνολογία της Ορθόδοξης Εκκλησίας εμφανίζεται ως ένας τέτοιος παράγοντας, καθώς συνδυάζει τη θεολογική αλήθεια με τη μουσική έκφραση και τη βιωματική εμπειρία. Δεν πρόκειται απλώς για μια μορφή θρησκευτικής μουσικής, αλλά για έναν ιδιαίτερο τρόπο μετάδοσης της πίστης και της

εκκλησιαστικής ζωής. Οι ύμνοι, μέσα από τη γλώσσα, τη μελωδία και τον ρυθμό τους, εκφράζουν το δόγμα, ερμηνεύουν την Αγία Γραφή και καλλιεργούν το ήθος του ανθρώπου. Ιδιαίτερα για το παιδί, το οποίο βρίσκεται σε μια κρίσιμη φάση διαμόρφωσης της προσωπικότητάς του, η υμνολογία μπορεί να λειτουργήσει ως ένα ισχυρό παιδαγωγικό εργαλείο. Το παιδί δεν προσεγγίζει τον κόσμο αποκλειστικά μέσω της λογικής, αλλά κυρίως μέσω της εμπειρίας, της μίμησης και του συναισθήματος. Η υμνολογία, ως ακουστικό και βιωματικό ερέθισμα, έχει τη δυνατότητα να επηρεάσει βαθιά τον ψυχικό του κόσμο, να συμβάλει στη ρύθμιση των συναισθημάτων του και να ενισχύσει την αίσθηση ασφάλειας και σταθερότητας.

Η επιλογή του θέματος της παρούσας εργασίας προέκυψε από το ενδιαφέρον για τη διερεύνηση της σχέσης μεταξύ της εκκλησιαστικής μουσικής και της παιδικής ανάπτυξης, αλλά και από την ανάγκη να αναδειχθεί η σημασία της υμνολογίας ως παράγοντα παιδαγωγικής και ψυχοσυναισθηματικής καλλιέργειας. Η εμπειρική παρατήρηση της συμμετοχής παιδιών σε εκκλησιαστικές ακολουθίες και χορωδιακές δραστηριότητες ανέδειξε τη θετική επίδραση των ύμνων στη συμπεριφορά, τη συγκέντρωση και τη συναισθηματική τους κατάσταση, γεγονός που ενίσχυσε την ανάγκη για συστηματική επιστημονική προσέγγιση του ζητήματος.

Στο πλαίσιο αυτό, η παρούσα εργασία επιχειρεί να προσεγγίσει το θέμα με διεπιστημονικό τρόπο, αξιοποιώντας θεωρητικά και ερευνητικά δεδομένα από διαφορετικά πεδία. Η θεολογία προσφέρει το πλαίσιο κατανόησης της υμνολογίας ως εκφραστή της πίστης και της λατρευτικής εμπειρίας, η ψυχολογία συμβάλλει στην κατανόηση της παιδικής ανάπτυξης και των συναισθηματικών διεργασιών, ενώ η μουσικολογία αναδεικνύει τη σημασία της μουσικής ως μέσου επίδρασης στον ανθρώπινο ψυχισμό.

Η εργασία αυτή δεν περιορίζεται σε θεωρητικό επίπεδο, αλλά περιλαμβάνει και εμπειρική διερεύνηση μέσω ερωτηματολογίων που απευθύνονται τόσο σε ειδικούς (καθηγητές μουσικής, μαέστρους, ιεροψάλτες) όσο και σε παιδιά. Η σύγκριση των απόψεων αυτών των δύο ομάδων επιτρέπει την εξαγωγή πιο ολοκληρωμένων και αξιόπιστων συμπερασμάτων σχετικά με την επίδραση της υμνολογίας στην καθημερινή εμπειρία του παιδιού.

Η δομή της εργασίας οργανώνεται με τρόπο που επιτρέπει τη σταδιακή ανάπτυξη του θέματος. Αρχικά παρουσιάζεται το θεωρητικό υπόβαθρο της υμνολογίας και η θεολογική της σημασία, ενώ στη συνέχεια εξετάζονται βασικές θεωρίες της ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης του παιδιού. Ακολουθεί η ανάλυση της μουσικής ως μέσου επίδρασης στον

ανθρώπινο εγκέφαλο και στα συναισθήματα, καθώς και η διερεύνηση των μηχανισμών μέσω των οποίων η υμνολογία επιδρά στο παιδί. Στα επόμενα κεφάλαια παρουσιάζεται η μεθοδολογία της έρευνας, τα αποτελέσματα και η ερμηνεία τους, οδηγώντας στα τελικά συμπεράσματα.

Η παρούσα μελέτη φιλοδοξεί να συμβάλει ουσιαστικά στη συζήτηση γύρω από τον ρόλο της υμνολογίας στη σύγχρονη παιδαγωγική πραγματικότητα. Σε μια εποχή όπου η εκπαίδευση συχνά επικεντρώνεται στη μετάδοση γνώσεων και λιγότερο στη διαμόρφωση του χαρακτήρα και της εσωτερικής ζωής του παιδιού, η υμνολογία μπορεί να λειτουργήσει ως ένας εναλλακτικός και βαθύτερος δρόμος παιδείας.

Παράλληλα, αναδεικνύεται η ανάγκη για μεγαλύτερη αξιοποίηση της υμνολογίας τόσο στον εκπαιδευτικό χώρο όσο και στην οικογένεια και την εκκλησιαστική κοινότητα. Η συνειδητή ένταξη της υμνολογίας στην καθημερινότητα των παιδιών μπορεί να συμβάλει όχι μόνο στη συναισθηματική τους ισορροπία, αλλά και στη διαμόρφωση αξιών, στάσεων ζωής και μιας βαθύτερης αίσθησης νοήματος.

Τέλος, θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες σε όλους όσους συνέβαλαν στην ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας, είτε μέσω της επιστημονικής καθοδήγησης είτε μέσω της συμμετοχής τους στην ερευνητική διαδικασία. Η συμβολή τους υπήρξε καθοριστική για την επιτυχή ολοκλήρωση της μελέτης αυτής.

Η επιστημονική προσέγγιση ενός αντικειμένου με τόσο έντονη θεολογική φόρτιση προϋποθέτει ισορροπία. Σκοπός της μελέτης δεν είναι η αποδεικτική επιβεβαίωση θεολογικών θέσεων ούτε η αναγωγή της Υμνολογίας σε ψυχολογικό εργαλείο. Αντιθέτως, επιδιώκεται η διερεύνηση των πιθανών ψυχοσυναισθηματικών διεργασιών που ενεργοποιούνται μέσα από την υμνολογική εμπειρία, αξιοποιώντας το πλαίσιο της αναπτυξιακής ψυχολογίας, της ψυχολογίας της θρησκείας και της μουσικολογίας.

Η επιλογή του θέματος αντανακλά την ανάγκη γεφύρωσης δύο κόσμων που συχνά αντιμετωπίζονται ως διακριτοί: της παράδοσης και της επιστήμης. Η ορθόδοξη υμνολογική παράδοση, η οποία διαμορφώθηκε μέσα από αιώνες θεολογικής και ποιητικής επεξεργασίας, δεν εξετάζεται εδώ μόνο ως πολιτισμικό ή ιστορικό στοιχείο, αλλά ως ζωντανή πρακτική που βιώνεται από σύγχρονα παιδιά. Η επιστημονική διερεύνηση αυτής της εμπειρίας φιλοδοξεί να αναδείξει τη δυναμική της χωρίς να αποδυναμώσει τον πνευματικό της χαρακτήρα.

Η μελέτη αυτή οργανώθηκε σε δύο βασικούς άξονες: θεωρητικό και εμπειρικό. Στο θεωρητικό μέρος επιχειρείται η ανάλυση της παιδικής ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης, ο ορισμός και η θεολογική τεκμηρίωση της Υμνολογίας, καθώς και η μουσικολογική εξέταση

της Βυζαντινής Μουσικής. Στο εμπειρικό μέρος διαμορφώνεται και ελέγχεται ένα ερευνητικό μοντέλο που επιχειρεί να εξετάσει τη σχέση μεταξύ υμνολογικής ενασχόλησης και συγκεκριμένων αναπτυξιακών δεικτών, όπως η αυτορρύθμιση, η αίσθηση ανήκειν, η αυτοεκτίμηση και η ενσυναίσθηση.

Κατά την εκπόνηση της εργασίας αυτής, έγινε σαφές ότι η υμνολογική εμπειρία δεν μπορεί να απομονωθεί από το ευρύτερο κοινωνικό και οικογενειακό πλαίσιο μέσα στο οποίο βιώνεται. Η ποιότητα της συμμετοχής, η στάση των ενηλίκων και το κλίμα της κοινότητας αποτελούν κρίσιμες παραμέτρους. Ωστόσο, η ύπαρξη ενός σταθερού, ρυθμικού και συλλογικού πολιτισμικού πλαισίου συνιστά, δυνητικά, σημαντικό αναπτυξιακό παράγοντα.

Η παρούσα εργασία δεν φιλοδοξεί να δώσει τελικές ή απόλυτες απαντήσεις. Επιδιώκει, κυρίως, να ανοίξει έναν επιστημονικά τεκμηριωμένο διάλογο γύρω από τη σχέση παράδοσης και παιδικής ανάπτυξης, προσφέροντας ένα θεωρητικό και ερευνητικό πλαίσιο που μπορεί να αποτελέσει βάση για περαιτέρω μελέτες.

Εάν η μελέτη αυτή συμβάλει, έστω και σε μικρό βαθμό, στην κατανόηση του τρόπου με τον οποίο η υμνολογική και μουσική παράδοση μπορεί να λειτουργήσει ως πεδίο καλλιέργειας της παιδικής ψυχής, τότε ο στόχος της θα έχει επιτευχθεί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Παιδί και Υμνολογία

1.1 Οριοθέτηση της παιδικής ηλικίας

Οι αναφορές του Χριστού στα παιδιά αναδεικνύουν τον ιδιαίτερο ρόλο τους μέσα στη Βασιλεία του Θεού. Το παιδί προβάλλεται όχι μόνο ως αποδέκτης της θείας χάριτος, αλλά και ως πρότυπο πνευματικής στάσης, που χαρακτηρίζεται από ταπείνωση, αυθεντικότητα και εμπιστοσύνη. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η αναφορά στη δοξολογία «ἐκ στόματος νηπίων», η οποία προσδίδει θεολογική θεμελίωση στη συμμετοχή των παιδιών στη λατρευτική ζωή και, κατ' επέκταση, στην υμνολογία της Εκκλησίας.

Το παιδί σαν παιδί που υποσυνείδητα δεν κατανοεί το προαπαιτούμενο της συμμετοχής, είναι η σχέση που του προτείνεται μέσω μιας κοινότητας. Η κοινότητα ξεκινάει από την οικογένεια και προεκτείνεται στην ενορία της λατρευτικής πράξης. Αυτό του αναπτύσσει την σχέση, τις σχέσεις με τον Θεό και τους συνανθρώπους του.

Στο Κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο ο Χριστός αναδεικνύει το παιδί όχι απλώς ως ηλικιακή κατηγορία, αλλά ως θεολογικό πρότυπο πνευματικής στάσης και εσωτερικής ποιότητας: «Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ στραφῆτε καὶ γένησθε ὡς τὰ παιδιά, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Ὅστις οὖν ταπεινώσει ἑαυτὸν ὡς τὸ παιδίον τοῦτο, οὗτός ἐστιν ὁ μείζων ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. Καὶ ὃς ἐὰν δέξηται ἓν παιδίον τοιοῦτο ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται»¹. Το συγκεκριμένο χωρίο προσδίδει στο παιδί ιδιαίτερη ανθρωπολογική και πνευματική σημασία, καθώς το παρουσιάζει ως πρότυπο ταπείνωσης, αυθεντικότητας, εμπιστοσύνης και δεκτικότητας προς τον άλλον και προς τον Θεό. Η παιδική στάση δεν προβάλλεται εδώ ως ένδειξη ανωριμότητας, αλλά ως υπόδειγμα εσωτερικής καθαρότητας και υπαρξιακής αλήθειας. Παράλληλα, η αναφορά στην αποδοχή του παιδιού («ὃς ἐὰν δέξηται ἓν παιδίον...») αναδεικνύει τη θεολογική αξία του παιδιού ως προσώπου φορέα ιερότητας και σχέσης. Από ψυχοσυναισθηματική σκοπιά, το χωρίο αυτό επιτρέπει την ανάδειξη χαρακτηριστικών όπως η εμπιστοσύνη, η συναισθηματική αυθεντικότητα, η δεκτικότητα και η σχεσιακή ασφάλεια, στοιχεία που συνδέονται άμεσα με την υγιή ανάπτυξη της παιδικής προσωπικότητας.

¹ Ματθ. 18:3-5

Στο Κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο ο Χριστός αναγνωρίζει και θεολογικά νομιμοποιεί τη συμμετοχή των παιδιών στην έκφραση της δοξολογίας και της λατρείας, απαντώντας στους αρχιερείς και γραμματείς με τα λόγια: «Ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον»². Η αναφορά αυτή, η οποία παραπέμπει στον Ψαλμό 8:3 (Ο'), προσδίδει ιδιαίτερη σημασία στην παιδική φωνή ως φορέα αυθεντικής δοξολογικής έκφρασης. Το παιδί δεν παρουσιάζεται ως παθητικός παρατηρητής της λατρευτικής ζωής, αλλά ως ενεργό υποκείμενο πνευματικής συμμετοχής, ικανό να εκφράσει αλήθεια και δοξολογία με τρόπο καθάρο, ανεπιτήδευτο και εσωτερικά αυθεντικό. Η παιδική έκφραση συνδέεται εδώ με την καθαρότητα της καρδιάς και την αμεσότητα της σχέσης με το θείο, χαρακτηριστικά που η χριστιανική παράδοση αποδίδει στην παιδική ύπαρξη. Από ψυχοσυναισθηματική σκοπιά, η αναγνώριση της παιδικής φωνής εντός του λατρευτικού πλαισίου ενισχύει το αίσθημα αποδοχής, συμμετοχής, ταυτότητας και συναισθηματικής ασφάλειας, καθώς το παιδί βιώνει ότι η παρουσία και η έκφρασή του έχουν ουσιαστική αξία μέσα στην κοινότητα.

Στο Κατά Λουκάν Ευαγγέλιο το παιδί προβάλλεται όχι απλώς ως αντικείμενο φροντίδας, αλλά ως πρόσωπο με ιδιαίτερη θεολογική αξία και σημείο αναφοράς της χριστιανικής σχέσης με τον άλλον. Ο Χριστός δηλώνει χαρακτηριστικά: «Ὁ δεξάμενος τοῦτο τὸ παιδίον ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται· καὶ ὁ ἐμὲ δεξάμενος δέχεται τὸν ἀποστείλαντά με»³. Το χωρίο αυτό αναδεικνύει τη βαθιά ανθρωπολογική και εκκλησιολογική σημασία του παιδιού, καθώς η αποδοχή του ταυτίζεται συμβολικά με την αποδοχή του ίδιου του Χριστού και, κατ' επέκταση, του Θεού Πατέρα. Το παιδί παρουσιάζεται ως φορέας ιερότητας, σχέσης και παρουσίας, γεγονός που υπερβαίνει μια απλή παιδαγωγική προσέγγιση και τοποθετεί την παιδική ύπαρξη στον πυρήνα της χριστιανικής ανθρωπολογίας. Παράλληλα, το χωρίο υπογραμμίζει τη σημασία της αποδοχής, της σχέσης και της αναγνώρισης του παιδιού ως προσώπου, στοιχεία που από ψυχοσυναισθηματική σκοπιά συνδέονται άμεσα με τη διαμόρφωση ασφαλούς δεσμού, συναισθηματικής ασφάλειας, αίσθησης αξίας και κοινωνικής ένταξης. Μέσα από αυτή τη θεολογική προοπτική, το παιδί δεν αποτελεί περιφερειακή παρουσία στην κοινότητα, αλλά ουσιώδες πρόσωπο σχέσης και αποδοχής.

Η έννοια της παιδικής ηλικίας δεν αποτελεί απλώς βιολογικό στάδιο ζωής, αλλά μια σύνθετη αναπτυξιακή περίοδο κατά την οποία διαμορφώνονται οι θεμελιώδεις γνωστικές, συναισθηματικές και κοινωνικές δομές της προσωπικότητας. Η Berk (2015) υποστηρίζει ότι

² Ματθ. 21:15–16

³ Λουκ. 9:47–48

δεν πρόκειται απλώς για βιολογικό στάδιο, αλλά για περίοδο εντατικής ψυχοκοινωνικής συγκρότησης⁴.

Η παιδική ηλικία, όπως προσδιορίζεται στη σύγχρονη αναπτυξιακή ψυχολογία, καλύπτει το διάστημα από τη βρεφική φάση έως την έναρξη της εφηβείας, με ιδιαίτερη έμφαση στη μέση παιδική ηλικία, όπου η προσωπικότητα σταθεροποιείται σε σημαντικό βαθμό. Η παρούσα εργασία εστιάζει περισσότερο στην σχολική και εφηβική ηλικιακή ομάδα, καθώς πρόκειται για περιόδους όπου στο παιδί, έχει ήδη διαμορφωθεί βασική συναισθηματική ταυτότητα, αναπτύσσεται η ικανότητα αυτορρύθμισης, ενισχύεται η κοινωνική σύγκριση και η αίσθηση του ανήκειν και διαμορφώνεται πιο σταθερή αυτοεικόνα.

Η ανάπτυξη του παιδιού δεν περιορίζεται σε βιολογικές διεργασίες, αλλά συνιστά πολυδιάστατη διαδικασία που περιλαμβάνει γνωστικούς, συναισθηματικούς και κοινωνικούς τομείς, οι οποίοι αλληλεπιδρούν μεταξύ τους. Επιπλέον, η ανάπτυξη προκύπτει από τη δυναμική αλληλεπίδραση βιολογικών και περιβαλλοντικών παραγόντων. Σύγχρονοι θεωρητικοί αντιμετωπίζουν τα πλαίσια που διαμορφώνουν την ανάπτυξη ως πολυεπίπεδα και σύνθετα. Από ατομικής άποψης περιλαμβάνουν την κληρονομικότητα και τη βιολογική σύσταση. Από περιβαλλοντικής άποψης περιλαμβάνουν τόσο τα άμεσα περιβάλλοντα, σπίτι, σχολείο, γειτονιά όσο και συνθήκες πιο απόμακρες από τις καθημερινές ζωές των ανθρώπων, κοινοτικούς πόρους, κοινωνικές αξίες και ιστορική περίοδο. Όπως υποστηρίζει η Berk (2015) η ανθρώπινη ανάπτυξη επηρεάζεται και από άλλους παράγοντες, «γενετικοί και περιβαλλοντικοί»⁵. Στο πλαίσιο αυτό, η παιδική ηλικία αποτελεί κρίσιμη περίοδο για τη θεμελίωση βασικών ψυχοσυναισθηματικών και κοινωνικών δομών.

Στο αναπτυξιακό μοντέλο του Jean Piaget (John W. Santrock 2023), η παιδική ηλικία εντάσσεται στο στάδιο των συγκεκριμένων λογικών πράξεων, όπου το παιδί αποκτά ικανότητα λογικής σκέψης επί συγκεκριμένων δεδομένων, αλλά εξακολουθεί να επηρεάζεται έντονα από το άμεσο βιωματικό και αισθητηριακό περιβάλλον. Ωστόσο, η σκέψη παραμένει στενά συνδεδεμένη με το άμεσο βιωματικό πλαίσιο. Η θεωρία του Piaget δηλώνει ότι τα παιδιά αναπτύσσουν ενεργά την κατανόησή τους για τον κόσμο και βιώνουν τέσσερα στάδια γνωστικής ανάπτυξης. Σύμφωνα με τη θεωρία της γνωστικής ανάπτυξης του Jean Piaget, η μάθηση και η ανάπτυξη του παιδιού πραγματοποιούνται μέσω δυναμικών γνωστικών διεργασιών, όπως η αφομοίωση, η συμμόρφωση (προσαρμογή), η οργάνωση και η

⁴ Laura E. Berk, *Η Ανάπτυξη των Βρεφών, των Παιδιών και των Εφήβων*, (Περιστέρι: Εκδοτικός Όμιλος ΙΩΝ, 2015) σσ. 624-663.

⁵ Laura E. Berk, *Αναπτυξιακή Ψυχολογία: Η προσέγγιση της δια βίου ανάπτυξης*, (Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 2019) σ. 41.

εξισορρόπηση. Η αφομοίωση επιτρέπει στο παιδί να ενσωματώνει νέες εμπειρίες στα ήδη υπάρχοντα γνωστικά του σχήματα, ενώ η συμμόρφωση/προσαρμογή οδηγεί στην τροποποίηση αυτών των σχημάτων όταν οι νέες εμπειρίες δεν μπορούν να ερμηνευθούν με τα προϋπάρχοντα δεδομένα. Σύμφωνα με τη θεωρία του Jean Piaget, όπως αυτή παρουσιάζεται από τον Santrock, η οργάνωση αναφέρεται στη διαδικασία μέσω της οποίας οι γνωστικές εμπειρίες συγκροτούνται και εντάσσονται σε οργανωμένα νοητικά σχήματα. Παράλληλα, η εξισορρόπηση αποτελεί τη διαδικασία με την οποία το άτομο επιδιώκει να αποκαταστήσει τη γνωστική ισορροπία, προσαρμόζοντας τις ήδη υπάρχουσες γνώσεις του στα νέα δεδομένα και στις νέες εμπειρίες⁶. Οι διεργασίες αυτές δεν περιορίζονται αποκλειστικά στη γνωστική ανάπτυξη, αλλά συνδέονται άμεσα με την ψυχοσυναισθηματική εξέλιξη του παιδιού, καθώς η κατανόηση νέων εμπειριών, η προσαρμογή σε συναισθηματικά ερεθίσματα και η εσωτερική επεξεργασία βιωμάτων συμβάλλουν στην ανάπτυξη της συναισθηματικής σταθερότητας, της αυτορρύθμισης και της αίσθησης ασφάλειας. Στο πλαίσιο αυτό, η υμνολογία μπορεί να λειτουργήσει ως ιδιαίτερα υποστηρικτικό παιδαγωγικό και ψυχοσυναισθηματικό ερέθισμα: η επαναληπτική δομή, ο ρυθμός, η μελωδικότητα και το συμβολικό περιεχόμενο των ύμνων διευκολύνουν την αφομοίωση πνευματικών και συναισθηματικών νοημάτων, ενώ η έκθεση σε νέα θεολογικά και ηθικά μηνύματα ενισχύει τη γνωστική προσαρμογή. Παράλληλα, η οργανωμένη μορφή της υμνολογικής εμπειρίας προσφέρει στο παιδί ένα προβλέψιμο και ασφαλές πλαίσιο επεξεργασίας συναισθημάτων, συμβάλλοντας στην εξισορρόπηση εσωτερικών εντάσεων και στην ενίσχυση της ψυχοσυναισθηματικής του ωρίμανσης.

Παράλληλα, κατά τον Erik Erikson, η περίοδος αυτή αντιστοιχεί στο στάδιο «φιλοπονία έναντι κατωτερότητας»⁷, όπου το παιδί διαμορφώνει την αίσθηση ικανότητας μέσω συμμετοχής σε συλλογικές δραστηριότητες και κοινωνική αναγνώριση. Η μετάβαση στην μέση παιδική ηλικία αρχίζει με την έναρξη της επίσημης σχολικής εκπαίδευσης, τα παιδιά ανακαλύπτουν τις μοναδικές ικανότητες των ιδίων, μαθαίνουν τον καταμερισμό εργασίας και αναπτύσσουν μια αίσθηση ηθικής δέσμευσης και υπευθυνότητας. Ο κίνδυνος είναι η κατωτερότητα, όπως αντικατοπτρίζεται στην απαισιοδοξία των παιδιών που δεν έχουν εμπιστοσύνη στην ικανότητά τους να κάνουν πράγματα⁸.

⁶ JOHN W. SANTROCK, *Ανάπτυξη στην παιδική ηλικία*, (Επιστημονικές Εκδόσεις ΠΑΡΙΣΙΑΝΟΥ Α.Ε., 2023) σ. 205.

⁷ Laura E. Berk, *Αναπτυξιακή Ψυχολογία: Η προσέγγιση της δια βίου ανάπτυξης*, (Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 2019) σ. 464.

⁸ Laura E. Berk, *Αναπτυξιακή Ψυχολογία*, όπ. π., σ.464.

Σύμφωνα με την κοινωνικοπολιτισμική θεωρία του Lev Vygotsky, η νοητική ανάπτυξη του παιδιού επηρεάζεται σημαντικά από την επαφή και την αλληλεπίδρασή του με τους άλλους. Η Berk αναφέρει ότι, μέσα από κοινές δραστηριότητες με ενήλικες ή πιο έμπειρα άτομα, τα παιδιά αποκτούν σταδιακά νέες γνώσεις και δεξιότητες και μαθαίνουν να σκέφτονται με τρόπους που σχετίζονται με το κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον στο οποίο μεγαλώνουν⁹.

Ο Vygotsky (John W. Santrock 2023) υπογραμμίζει ότι η ανάπτυξη πραγματοποιείται μέσα στο πλαίσιο σχέσεων και πολιτισμικών εργαλείων. Η «κοινωνική αλληλεπίδραση»¹⁰ και ο πολιτισμός διαδραματίζουν πιο σημαντικό ρόλο στη γνωστική ανάπτυξη. Συνεπώς, κάθε μορφή παιδαγωγικής ή πολιτισμικής εμπειρίας — όπως η μουσική ή η υμνολογική πράξη — δύναται να λειτουργήσει αναπτυξιακά. Η γνωστική εξέλιξη επιτυγχάνεται μέσω της αλληλεπίδρασης με άλλους και της χρήσης πολιτισμικών εργαλείων, όπως η γλώσσα και τα σύμβολα. Στο πλαίσιο αυτό, κάθε μορφή πολιτισμικής εμπειρίας, όπως η μουσική και η υμνολογική πράξη, δύναται να λειτουργήσει ως μέσο ανάπτυξης, καθώς το άτομο διαμορφώνεται μέσα από τη σχέση του με τους άλλους.

Ο Santrock επισημαίνει ότι η παιδική ηλικία αποτελεί μια ιδιαίτερα σημαντική περίοδο για την ανάπτυξη του ανθρώπου, καθώς στη διάρκειά της παρατηρούνται σημαντικές αλλαγές στη σκέψη, στα συναισθήματα και στις κοινωνικές σχέσεις του παιδιού. Παράλληλα, τονίζει ότι η ανάπτυξη του παιδιού επηρεάζεται από το περιβάλλον μέσα στο οποίο μεγαλώνει, όπως η οικογένεια, το σχολείο και οι σχέσεις με τους συνομηλίκους του¹¹.

Η Berk επισημαίνει ότι η παιδική ηλικία είναι μια περίοδος κατά την οποία το παιδί έχει μεγάλη δυνατότητα ανάπτυξης και αλλαγής. Οι εμπειρίες και το περιβάλλον μέσα στο οποίο μεγαλώνει μπορούν να επηρεάσουν σημαντικά τον τρόπο με τον οποίο σκέφτεται, αισθάνεται και αναπτύσσεται κοινωνικά. Παράλληλα, η ανάπτυξη του διαμορφώνεται από πολλούς παράγοντες, όπως οι βιολογικές καταβολές, οι κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες, καθώς και οι εμπειρίες που αποκτά στη διάρκεια της ζωής του¹².

Η σχολική ηλικία, όπως την αντιλαμβάνεται ο Παρασκευόπουλος (1985) από άποψη αναπτυξιακή, χαρακτηρίζεται ως περίοδος της βιοσωματικής σταθερότητας και υγείας, της γνώσης και της λογικής, της ομάδας των συνομηλίκων, της δράσης και της φιλοπονίας. Όσον

⁹ Laura E. Berk, *Αναπτυξιακή Ψυχολογία*, όπ. π., σ. 242.

¹⁰ JOHN W. SANTROCK, *Ανάπτυξη στην παιδική ηλικία*, (Επιστημονικές Εκδόσεις ΠΑΡΙΣΙΑΝΟΥ Α.Ε., 2023) σ. 27

¹¹ JOHN W. SANTROCK, *Εκπαιδευτική Ψυχολογία*, (Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις ΤΖΙΟΛΑ, 2024) σσ. 85-100.

¹² Laura E. Berk, *Αναπτυξιακή Ψυχολογία*, όπ. π., σ.42.

αφορά την εξέλιξη του νοητικού τομέα στο παιδί, πραγματοποιείται το μεγάλο άλμα, και πιο συγκεκριμένα άλμα από τον εγωκεντρισμό και την διαισθητική λογική της νηπιακής ηλικίας, στην αποκέντρωση της αντίληψης και στις αναστρέψιμες νοητικές πράξεις. Το παιδί καταφέρνει από την ηλικία των επτά ετών, να παρουσιάζει συνεπή και σταθερή λογική. Αρχίζει να κατακτά πλείστα γνωστικά λογικά σχήματα. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι αυτά όπως της ιεραρχικής οργάνωσης των τάξεων, της σειροθέτησης των ποικίλων σχέσεων ανισότητας, της έννοιας του αριθμού, της έννοιας της διατήρησης των διαφορών χαρακτηριστικών του φυσικού κόσμου (ποσότητα, βάρος όγκος). Δεν παύει όμως σε αυτό το σημείο η σκέψη να παρουσιάζει ωστόσο λειτουργικές αδυναμίες, μένοντας δέσμια της συγκεκριμένης πραγματικότητας. Δεν είναι σε θέση να μπορεί να χειριστεί αφηρημένες έννοιες και τυπικά λογικά σχήματα. Οι νοητικές πράξεις γίνονται ακόμη μόνο επί εποπτικού υλικού. Επίσης στους τομείς της συναισθηματικής και κοινωνικής ανάπτυξης πραγματοποιούνται ιδιαίτερα σημαντικές μεταβολές. Ενώ πριν τα ενδιαφέροντα του παιδιού είχαν επίκεντρο τον εαυτό του και τους γονείς του, τώρα τα διαφέροντα του παιδιού στρέφονται προς τους συνομηλίκους τους και πλέον το επίκεντρο παύει να είναι ο ίδιος τους ο εαυτός. Τα παιδιά περνούν σε ένα άλλο μεταβατικό στάδιο ανάπτυξης, δημιουργούν ομάδες με συνομηλίκους τους, στις οποίες οι ενήλικοι δεν είναι ευπρόσδεκτοι και αποτελούνται κατά βάση από παιδιά του ίδιου φύλου. Το παιδί καταφέρνει και εγκαταλείπει τον προσωπικό του χώρο της νηπιακής ηλικίας και επιδιώκει το μαζί, την κοινωνικοποίηση μέσα από την επαφή με άλλα πρόσωπα εκτός του στενού οικογενειακού περιβάλλοντος. Να καταφέρει ενταχθεί δηλαδή και να γίνει αποδεκτό από την ομάδα, σε μια αμφίδρομη σχέση με τους συνομηλίκους. Στον τομέα της ανάπτυξης της προσωπικότητας το ψυχικά υγιές παιδί έχει επιτύχει ικανοποιητική βασική εμπιστοσύνη, αυτονομία και πρωτοβουλία. Έχουν δημιουργηθεί οι προϋποθέσεις ώστε να είναι έτοιμο να επιδοθεί στην φιλοπονία και στην παραγωγικότητα. Το παιδί σε αυτή την περίοδο αρχίζει να συνειδητοποιεί την έννοια του καθήκοντος και την ανάγκη για επιτεύγματα. Ο Παρασκευόπουλος επισημαίνει ότι, ενώ στην προηγούμενη φάση το παιδί αντλούσε χαρά από το γεγονός ότι μπορούσε να επιλέγει και να ξεκινά μόνο του διάφορες δραστηριότητες, χωρίς να το ενδιαφέρει ιδιαίτερα η ολοκλήρωσή τους, στη σχολική ηλικία αρχίζει να αισθάνεται ικανοποίηση όταν καταφέρνει να τις ολοκληρώσει. Παράλληλα, η απόκτηση νέων δεξιοτήτων και η δυνατότητα να είναι δημιουργικό και παραγωγικό αποτελούν πλέον σημαντικές πηγές χαράς και ικανοποίησης¹³.

¹³ Ιωάννου Ν. Παρασκευόπουλου, *Εξελικτική ψυχολογία, Η ψυχική ζωή από τη σύλληψη ως την ενηλικίωση*, (Αθήνα : Τόμος 3 Σχολική ηλικία) σσ.11-12.

Ο Δανασσής-Αφεντάκης (1992) ενστερνίζεται την άποψη της Παιδαγωγικής Ανθρωπολογίας ότι, ο άνθρωπος είναι “animal educandum”. Η βασική αυτή θέση της Παιδαγωγικής προϋποθέτει τα μέσα της αγωγής στο πλαίσιο της θεωρίας του φαινομένου της αγωγής. Με βάση αυτή την αρχή, η αγωγή του ανθρώπου είναι δυνατή, για το λόγο ότι αυτός είναι επιδεκτικός της αγωγής. Για να μπορέσει να επιτελέσει το έργο της η αγωγή, η οποία θεωρείται αναγκαία για την ψυχοσωματική ανάπτυξη του ανθρώπου, απαιτείται αρχικά η συστηματική ενεργοποίηση των «μέσων» της αγωγής.

Στη συνέχεια ο συγγραφέας αναδεικνύει την αναγκαιότητα της αγωγής μέσα από τρεις βασικές διαστάσεις της ανθρώπινης ανάπτυξης. Αρχικά, επισημαίνει ότι ο άνθρωπος έρχεται στον κόσμο με σωματικές και ψυχικές αδυναμίες, γεγονός που καθιστά απαραίτητη την παιδαγωγική φροντίδα και υποστήριξη. Παράλληλα, η πορεία προς την ενηλικίωση και η ολοκληρωμένη διαμόρφωση της προσωπικότητας, σε σωματικό, πνευματικό, συναισθηματικό και κοινωνικό επίπεδο, προϋποθέτουν συνεχή και συστηματική παιδευτική επίδραση. Τέλος, η αγωγή συμβάλλει ουσιαστικά στην αντιμετώπιση των αναγκών και των δυσκολιών προσαρμογής που συναντά ο αναπτυσσόμενος άνθρωπος μέσα στο κοινωνικό περιβάλλον και στις μεταβαλλόμενες συνθήκες της ζωής¹⁴.

Αναφερόμενος στη συνέχεια στα μέσα της αγωγής, επισημαίνει ότι αυτά συνδέονται με τους βασικούς φορείς που συμμετέχουν στη διαμόρφωση του ανθρώπου, όπως η οικογένεια, το σχολείο, η Εκκλησία, η κοινωνία και η Πολιτεία. Ιδιαίτερα το σχολείο, καθώς και τα διάφορα εκπαιδευτικά και κοινωνικά ιδρύματα, επιδρούν στην ανάπτυξη και την αγωγή των μαθητών όχι μόνο μέσω των προσώπων που τα στελεχώνουν, αλλά και μέσα από τον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας τους, καθώς και από το ευρύτερο περιβάλλον ζωής και αλληλεπίδρασης που διαμορφώνεται στο εσωτερικό τους¹⁵.

Ιδιαίτερη θέση μεταξύ αυτών των φορέων κατέχει, σύμφωνα με τον συγγραφέα, η Εκκλησία, στην οποία αποδίδεται σημαντικός παιδαγωγικός ρόλος. Η συμβολή της στη διαμόρφωση του ανθρώπου συνδέεται τόσο με τον τρόπο οργάνωσης της εκκλησιαστικής κοινότητας, που θεμελιώνεται στην ισότιμη αντιμετώπιση των μελών της, όσο και με τη διδασκαλία διαχρονικών πνευματικών και ηθικών αξιών. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η Εκκλησία λειτουργεί παράλληλα με την Πολιτεία ως παράγοντας παιδείας και κοινωνικής

¹⁴ Αντ. Κ. Δανασσής-Αφεντάκης, *Εισαγωγή στην παιδαγωγική, τ.Α', Θεματική της παιδαγωγικής επιστήμης*, (Αθήνα : Εκδόσεις Γ. Γκέλμπεσης, 1992) σ. 237

¹⁵ Αντ. Κ. Δανασσής-Αφεντάκης, *Εισαγωγή στην παιδαγωγική*, όπ. π., σ. 237.

διαμόρφωσης, ενώ η κοινή συμμετοχή των πιστών στη λατρευτική ζωή και την υμνωδία εκφράζει την ισότητα και την ενότητά τους ενώπιον του Θεού¹⁶.

1.2 Υμνολογία και Εκκλησία

Ορατή εικόνα της Εκκλησίας αποτελεί το γεγονός της « Πεντηκοστής», η γενέθλιος ημέρα της Εκκλησίας. Εκείνη την ημέρα καθιερώνεται το σώμα του Χριστού, όπως και η εγκόσμια παρουσία της Εκκλησίας ανάμεσά μας. « Οι Πράξεις των Αποστόλων» διασώζουν την αυθεντική συνείδηση της αποστολικής εκκλησίας περί της αποστολής και της επιφοιτήσεως του Αγίου Πνεύματος στην Εκκλησία. Η επιφοίτηση όμως αυτή συνδέθηκε ειδικότερα με τους Δώδεκα Αποστόλους, οι οποίοι είχαν επιλεγεί από τον Κύριο και με εντολή δική Του «προσκαρτερούντες» στα Ιεροσόλυμα την λήψη του Αγίου Πνεύματος»¹⁷ αναφέρει ο Φειδάς.

Ο Γεώργιος. Φίλιας επισημαίνει ότι η Θεία Λειτουργία αποτελεί κατεξοχήν συλλογική πράξη της εκκλησιαστικής κοινότητας, μέσα από την οποία ο λαός του Θεού καλείται να συμμετάσχει στο ευχαριστιακό τραπέζι. Ο κοινοτικός αυτός χαρακτήρας, που μαρτυρείται ήδη από τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους, αναδεικνύει τη Θεία Ευχαριστία ως έκφραση της ενότητας και της κοινωνίας μεταξύ των πιστών. Η διάσταση αυτή είναι εμφανής ήδη στον Μυστικό Δείπνο, όπου η παρουσία των Αποστόλων, αλλά και τα λόγια του Χριστού «τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον», φανερώνουν ότι η ευχαριστιακή πράξη δεν έχει ατομικό, αλλά συλλογικό και εκκλησιαστικό χαρακτήρα¹⁸.

Οι Χριστιανοί προκειμένου να υπάρξει το βασικό μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας χρησιμοποιούσαν την προσευχή σε αρχικό στάδιο. Οι Αποστολικοί Κανόνες και οι Αποστολικές Διαταγές είναι από τα αρχαιότερα κανονικά- εκκλησιαστικά κείμενα της πρώτης Εκκλησίας (4^{ος} αιώνας) τα οποία αποδίδονται συμβολικά στους Αποστόλους. Οι πρώτες Θείες Λειτουργίες της Ορθόδοξης Εκκλησίας διαμορφώθηκαν σταδιακά από την αποστολική εποχή και έλαβαν την κλασική τους μορφή κυρίως τον 4ο αιώνα. Παρακάτω παρουσιάζονται οι αρχαιότερες και θεμελιώδεις Λειτουργίες οι οποίες είναι, η Θεία Λειτουργία του Αγίου Ιακώβου, η Θεία Λειτουργία του Μεγάλου Βασιλείου, η Θεία Λειτουργία του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου και η Λειτουργία των Προηγιασμένων Δώρων.

¹⁶ Αντ. Κ. Δανασσής-Αφεντάκης, *Εισαγωγή στην παιδαγωγική*, όπ. π., σσ. 238-239.

¹⁷ Βλασίου Ιω. Φειδά, *Εκκλησιαστική Ιστορία* (Αθήναι : Εκδόσεις της Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, 1994) σ. 33.

¹⁸ Γ. Φίλιας, *Πίστη και Βίωμα της Ορθοδοξίας* Τόμος Β (Πάτρα : Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, 2002) σ.34.

Η Εκκλησία επένδυσε τα υμνογραφικά άσματα όχι μόνο με δοξολογικό στοιχείο αλλά και με δογματικό-ηθικό¹⁹. Χαρακτηριστικά ο Μητροπολίτης Σηλυβρίας Αιμιλιανός (2002) αναφέρει ότι οι Ορθόδοξοι ψάλλουμε την πίστη μας και όποιος θελήσει να την γνωρίσει, αρκεί να προστρέξει στην εκκλησιαστική υμνογραφία. Εκεί ξεδιπλώνεται η Χριστολογία, η Τριαδική Θεολογία, η Εκκλησιολογία, η Σωτηριολογία και η Εσχατολογία. Κατά την διάρκεια της κοινής λατρείας, η Εκκλησία θέλησε με αυτό τον τρόπο να κατηχήσει, να διδάξει τους πιστούς, υπό τον όρο ότι οι ύμνοι θα ακούωνται σαφώς, θα εκφράζονται κατά τρόπο ευκολονόητο. Να γίνονται καταληπτοί, ψαλλόμενοι καθαρώτατα ώστε το μέλος να μην επισκιάζει το ψαλλόμενο και το καταντά απρόσιτο, ακατάληπτο²⁰.

Ο Ευεργετινός, διηγούμενος μια ασκητική ιστορία, αναφέρει ότι «ένας αδελφός ρώτησε τον αββά Σιλβανό (περί το 400 μ.Χ.) τι να πράξει για να αποκτήσει την κατάνυξη. Δεν είχε ύπνο, τον βασάνιζε η ακηδία και εύρισκε ανακούφιση στην ποίηση. Ο Γέρων τον επιπλήττει: Διαβάζων τους ψαλμούς μελωδικά πέφτεις στην οίηση. Ψάλλοντας τις Ακολουθίες, τις Ώρες και τον Οκτώηχο, απομακρύνεσαι από το παράδειγμα των Πατέρων. Εκείνοι ήσαν απλοί. Δεν ήξεραν ούτε ήχους, ούτε τροπάρια, αλλά μελετούσαν τους ψαλμούς και έγιναν θεοφόροι... Το άσμα είναι κοσμικό...»²¹.

Το συγκεκριμένο απόσπασμα από τον Ευεργετινό αναδεικνύει μια χαρακτηριστική διάσταση της πρώιμης ασκητικής παράδοσης, όπου το επίκεντρο της πνευματικής ζωής δεν τοποθετείται στην αισθητική απόλαυση της μουσικής μορφής, αλλά στην εσωτερική καλλιέργεια της ταπείνωσης, της προσευχής και της κατάνυξης. Η επιφύλαξη του αββά Σιλβανού απέναντι στη μελωδική εκφορά της ψαλμωδίας δεν συνιστά απόρριψη της λατρευτικής μουσικής καθαυτής, αλλά έκφραση της ασκητικής ανησυχίας μήπως η εξωτερική μορφή της ψαλτικής λειτουργήσει ως αφορμή κενοδοξίας, αισθητικής αυτοϊκανοποίησης ή απομάκρυνσης από την ουσία της προσευχής. Στο συγκεκριμένο πνευματικό πλαίσιο, η ψαλμωδία αξιολογείται όχι με αισθητικά αλλά με ασκητικά κριτήρια, όπου προτεραιότητα έχει η καθαρότητα της καρδιάς και η εσωτερική συγκέντρωση. Παράλληλα, το χωρίο μαρτυρεί μια ιστορική μεταβατική περίοδο κατά την οποία η εκκλησιαστική υμνογραφική παράδοση δεν είχε ακόμη αποκτήσει την πλήρη λειτουργική και θεολογική ανάπτυξη που θα γνωρίσει στους μεταγενέστερους βυζαντινούς αιώνες. Έτσι, το κείμενο δεν αναιρεί τον

¹⁹ Αιμιλιανός, Μητροπολίτης Σηλυβρίας, «Η υμνολογία όμηρος της μουσικής», *Περιοδικό Σύναξη*, τχ. 81 (2002), σ. 5.

²⁰ Αιμιλιανός, Μητροπολίτης Σηλυβρίας, «Η υμνολογία όμηρος της μουσικής», σ. 5.

²¹ Αιμιλιανός, Μητροπολίτης Σηλυβρίας, «Η υμνολογία όμηρος της μουσικής», σ. 6.

παιδαγωγικό και πνευματικό ρόλο της υμνολογίας, αλλά αναδεικνύει την ανάγκη διάκρισης ως προς τον τρόπο με τον οποίο αυτή βιώνεται.

Πρέπει να προσθέσουμε ότι οι μεγάλοι Πατέρες δεν συμφωνούν με τους ασκητές. Υποστηρίζουν υπέρ της μελωδικής εκτελέσεως των ύμνων, ακριβώς μάλιστα γιατί ανεβάζουν την ψυχή του ψάλλοντα. Η χρυσή τομή βρίσκεται στο μεμετρημένο και απαλό μέλος. «Χρειάζεται η υμνωδία, χωρίς όμως να αγνοεί ότι υπηρετεί και δεν υπηρετείται²²». Οφείλει να κάνει τα υμνογραφικά κείμενα κατανοητά, καταληπτά. Το μέλος δεν είναι αυτόνομο για να παράγει ήχο και μόνο. Όλα τα γινόμενα και ψαλλόμενα πρέπει να αποδείξουν προ πάντος ότι συγκροτούν την προσευχή των πιστών.

Ο Μητροπολίτης Σηλυβρίας Αιμιλιανός επισημαίνει ότι η μελωδία στην εκκλησιαστική λατρεία έχει υποστηρικτικό και διακονικό χαρακτήρα, καθώς συμβάλλει στην πνευματική ανύψωση του πιστού χωρίς να αυτονομείται από το περιεχόμενο του υμνολογικού λόγου. Η διατήρηση αυτού του ρόλου της μουσικής είναι ουσιαστική για την παιδευτική αποστολή της Εκκλησίας, αφού μέσω της υμνολογίας μεταδίδονται στους πιστούς στοιχεία της δογματικής διδασκαλίας και της πνευματικής της παράδοσης. Παράλληλα, οι εκκλησιαστικοί ύμνοι μεταφέρουν τη θεολογική εμπειρία και τη μαρτυρία των Αγίων Πατέρων, των Ομολογητών και των Μαρτύρων, ενώ η ψαλμωδία και η υμνολογία συμβάλλουν στην πνευματική προσέγγιση και την κοινωνία του ανθρώπου με τον Θεό²³. Αυτή η φωνή αναμένεται να ακουσθεί. Η ψαλμωδία δεν είναι ένας μονόλογος με απαλή μουσική για να ηρεμεί και να γαληνεύει τον άνθρωπο.

Ο υμνογραφικός αυτός λόγος μας τρέφει, μας εξυψώνει πνευματικά, μας αγιάζει και μας μεταμορφώνει, διότι εισέρχεται «μέχρι ψυχής και πνεύματος»²⁴. Το σχετικό χωρίο υπογραμμίζει ότι ο θείος λόγος δεν περιορίζεται σε μια εξωτερική γνωστική πρόσληψη, αλλά αγγίζει τις βαθύτερες υπαρξιακές και πνευματικές διαστάσεις του ανθρώπου. Η αναφορά αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία, καθώς η υμνολογία, ως μελοποιημένος φορέας του θεολογικού λόγου, δύναται να λειτουργήσει όχι μόνο ως γνωστικό ή αισθητικό ερέθισμα, αλλά και ως εμπειρία εσωτερικής συγκίνησης, νοηματοδότησης και πνευματικής ενεργοποίησης. Ιδίως στο παιδί, του οποίου ο ψυχικός κόσμος διαμορφώνεται δυναμικά μέσα από βιωματικά και συναισθηματικά ερεθίσματα, ο λόγος που ενδύεται μουσική και λατρευτική εμπειρία μπορεί να αποκτήσει ιδιαίτερη παιδαγωγική και ψυχοσυναισθηματική απήχηση.

²² Αιμιλιανός, Μητροπολίτης Σηλυβρίας, «Η υμνολογία όμηρος της μουσικής», σ. 6

²³ Αιμιλιανός, Μητροπολίτης Σηλυβρίας, «Η υμνολογία όμηρος της μουσικής», σ. 7.

²⁴ Εβρ. 4:12

Ο υμνολογικός λόγος μας κρίνει, μας ελέγχει, μας κρατάει όρθιους. Στην Πρὸς Ἐφεσίους Ἐπιστολή, ο απόστολος Παῦλος προτρέπει: «στῆτε οὖν περιζώσάμενοι τὴν ὁσφὺν ὑμῶν ἐν ἀληθείᾳ, καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν θώρακα τῆς δικαιοσύνης»²⁵. Η εικόνα αυτή αντλείται από τη συμβολική γλώσσα της πνευματικής μάχης και αναδεικνύει την ανάγκη εσωτερικής προετοιμασίας, ηθικής σταθερότητας και πνευματικής εγρήγορσης. Η «ἀλήθεια» παρουσιάζεται ως στοιχείο εσωτερικής συνοχής και προσανατολισμού, ενώ ο «θώρακας τῆς δικαιοσύνης» συμβολίζει την προστασία του εσωτερικού ανθρώπου από αποδιοργανωτικές ή πνευματικά φθοροποιές επιδράσεις. Στην παρούσα έρευνα, η εικόνα αυτή μπορεί να συνδεθεί με την παιδαγωγική και ψυχοσυναισθηματική διάσταση της εκκλησιαστικής αγωγής, καθώς η συμμετοχή του παιδιού στη λατρευτική ζωή και στην υμνολογική εμπειρία δύναται να συμβάλει στη διαμόρφωση εσωτερικής σταθερότητας, αξιακού προσανατολισμού και συναισθηματικής ανθεκτικότητας. Υπό αυτή την έννοια, η υμνολογία δεν λειτουργεί μόνο ως αισθητική ή λατρευτική εμπειρία, αλλά και ως μέσο ηθικής και ψυχοπνευματικής ενίσχυσης.

Στο Κατὰ Ματθαῖον Ευαγγέλιο αναφέρεται χαρακτηριστικά: «ὁ λαὸς ὁ καθηήμενος ἐν σκότει εἶδε φῶς μέγα καὶ τοῖς καθημένοις ἐν χώρα καὶ σκιᾷ θανάτου φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς»²⁶. Το χωρίο αυτό, το οποίο παραπέμπει στην προφητεία του Ησαΐα, εκφράζει τη σωτηριολογική εμπειρία της μετάβασης από το σκοτάδι προς το φως, από την πνευματική αβεβαιότητα και την υπαρξιακή απομόνωση προς την αποκάλυψη, την ελπίδα και τη ζωή. Στη βιβλική θεολογία, το «σκότος» δεν νοείται μόνο ως έλλειψη γνώσης, αλλά ως κατάσταση εσωτερικής απομάκρυνσης, σύγχυσης, φόβου ή πνευματικής αδυναμίας, ενώ το «φῶς» συμβολίζει την παρουσία του Θεού, την αλήθεια, την καθοδήγηση και την ανακαινιστική δύναμη της θείας χάριτος. Το ανάγνωσμα του Αποστόλου και του Ευαγγελίου κατά την διάρκεια της Θ. Ευχαριστίας είναι προάγγελος της Βασιλείας, μαρτυρία στο ζώντα Θεό. Απευθύνεται τόσο στον καθένα, όσον και στην προσευχόμενη Σύναξη. Ο Μητροπολίτης Σηλυβρίας Αιμιλιανός επισημαίνει ότι ο λόγος και η Θεία Ευχαριστία αποτελούν δύο εκφράσεις της ίδιας πνευματικής πραγματικότητας, η οποία οδηγεί τον άνθρωπο σε κοινωνία με τον Θεό. Παράλληλα, μέσα από την προσευχή και τις λειτουργικές ευχές αναπτύσσεται ένας ουσιαστικός διάλογος με τον Θεό, ο οποίος υπενθυμίζει στον πιστό το περιεχόμενο και τις προϋποθέσεις της Διαθήκης Του²⁷.

²⁵ Ἐφ. 6:14

²⁶ Ματθ. 4:16

²⁷ Αιμιλιανός, Μητροπολίτης Σηλυβρίας, «Η υμνολογία όμηρος της μουσικής», σ. 8.

Ο Αιμιλιανός τονίζει ιδιαίτερα τον κοινωνικό χαρακτήρα της Ορθόδοξης Υμνολογίας, επισημαίνοντας ότι ο χριστιανός αισθάνεται την ανάγκη όχι μόνο να ζει μαζί με τους άλλους, αλλά και να υμνεί τον Θεό μαζί τους. Ωστόσο, η σημασία της κοινής λατρείας δεν περιορίζεται απλώς στη συγκέντρωση των πιστών, αλλά βρίσκεται κυρίως στην παρουσία και την ενέργεια του Χριστού και της Τριαδικής Θεότητας, μέσα από την οποία πραγματοποιείται η ένωση και η συμφιλίωσή τους²⁸. Επισημαίνει ότι η λειτουργική ζωή της Εκκλησίας δεν περιορίζεται στη δοξολογία και την ευχαριστία προς τον Θεό, αλλά έχει παράλληλα ουσιαστικό παιδαγωγικό και διδακτικό χαρακτήρα, καθώς συμβάλλει στην πνευματική καλλιέργεια και διαμόρφωση των πιστών²⁹. Στη συνέχεια, τονίζει ότι βασικός σκοπός της λατρευτικής ζωής είναι η πνευματική διαμόρφωση του πιστού και η καθοδήγησή του προς τον Θεό³⁰.

Στην Υμνολογία είναι καταπληκτική η έκταση παραλληλισμών και συσχετίσεως γεγονότων της Π. Διαθήκης υπό το φως της Κ. Διαθήκης. Όλη η ζωή της Εκκλησίας, τα Μυστήριά της, παρελαύνουν θωρακισμένα με αναλογίες, προτυπώσεις, παρομοιώσεις, εικόνες, έμμεσες ή άμεσες προσρήσεις, όλα αντλούμενα από θαυμαστά γεγονότα του Ισραήλ³¹.

Ο Άγγελος Καλογερόπουλος επισημαίνει ότι η Εκκλησία δεν προσεγγίζει τη μουσική αποκλειστικά με αισθητικά κριτήρια, καθώς το ωραίο συνδέεται με την αποκαλυμμένη αλήθεια και την εκκλησιαστική παράδοση που τη διαφυλάσσει μέσα στον χρόνο. Αναφερόμενος στον Κωνσταντίνο Οικονόμο, τονίζει ότι η εκκλησιαστική μουσική αποτελεί ιερή παράδοση, της οποίας η αλλοίωση μπορεί να επηρεάσει τον χαρακτήρα της εκκλησιαστικής ζωής. Παράλληλα, υπογραμμίζει ότι, παρόλο που η λατρεία δεν αποτελεί η ίδια δόγμα, οι λατρευτικές μορφές συμβάλλουν στη διατήρηση και τη διαφύλαξη της δογματικής αλήθειας³².

Η λατρευτική ζωή των πρώτων Ελλήνων χριστιανών τόσο στην ελληνόφωνη Ανατολή όσο και στη μητροπολιτική Ελλάδα ήταν πολύ απλή και κατά κύριο λόγο αντέγραφε τον τρόπο λατρείας των «έξ Ιουδαίων» χριστιανών. Σε μια εποχή που ο παρεξηγημένος και κυνηγημένος Χριστιανισμός αγωνίζεται γι' αυτή την επιβίωση του δεν υπήρχαν οι προϋποθέσεις που θα επέτρεπαν να αναπτυχθεί ένα διαφορετικό και πιο πλούσιο είδος

²⁸ Αιμιλιανός, Μητροπολίτης Σηλυβρίας, «Η υμνολογία όμηρος της μουσικής», σ. 8.

²⁹ Αιμιλιανός, Μητροπολίτης Σηλυβρίας, «Η υμνολογία όμηρος της μουσικής», σ. 10.

³⁰ Αιμιλιανός, Μητροπολίτης Σηλυβρίας, «Η υμνολογία όμηρος της μουσικής», σ. 11.

³¹ Αιμιλιανός, Μητροπολίτης Σηλυβρίας, «Η υμνολογία όμηρος της μουσικής», σ. 17.

³² Άγγελος Καλογερόπουλος, «Ο κοινός τόπος. Κριτήρια δημιουργικότητας και συνέπειας στην εκκλησιαστική μουσική», *Περιοδικό Σύναξη*, τχ. 81 (2002), σσ. 19-20.

λατρείας. Ο Μητσάκης επισημαίνει ότι η ουσιαστική ανάπτυξη της χριστιανικής λατρείας και, κατά συνέπεια, της υμνολογίας αρχίζει μετά τον 4ο αιώνα, όταν ο Χριστιανισμός απέκτησε επίσημη αναγνώριση από τη ρωμαϊκή πολιτεία³³.

Η αναγνώριση της χριστιανικής πίστης από τον Μέγα Κωνσταντίνο συνδέεται άμεσα με τη διαμόρφωση της λειτουργικής ζωής της Εκκλησίας. Οι Πατέρες και οι εκκλησιαστικοί συγγραφείς των πρώτων αιώνων συνέβαλαν καθοριστικά στην ένταξη των ύμνων στις Ιερές Ακολουθίες, οι οποίες εξελίχθηκαν σταδιακά σε δομημένες λατρευτικές μορφές (Φουντούλης, 2017, Τελετουργικά Θέματα Α, 2006 Τελετουργικά Θέματα Β)³⁴. Η διαμόρφωση των Ιερών Ακολουθιών αποτελεί αποτέλεσμα μακράς ιστορικής και λειτουργικής εξέλιξης, κατά την οποία η υμνολογία εντάχθηκε προοδευτικά στη λατρευτική πράξη, διαμορφώνοντας τις σημερινές δομημένες μορφές της εκκλησιαστικής λατρείας (Φουντούλης, 1994).

Ο Σίμων Καράς (1982), προσεγγίζει τη βυζαντινή μουσική ως λειτουργική εκκλησιαστική τέχνη, οργανικά συνδεδεμένη με το υμνογραφικό κείμενο και τη λατρευτική εμπειρία της Εκκλησίας³⁵. Στη Δύση αναπτύχθηκε και διαδόθηκε το Γρηγοριανό μέλος ως σημαντική μορφή λειτουργικής μουσικής (David Hiley, 1993, *Western Plainchant*)³⁶. Ο Schmemmann επισημαίνει ότι η υμνολογία εκφράζει τη θεολογία της Εκκλησίας όχι μόνο μέσα από τη γνώση, αλλά και μέσα από το βίωμα, καθώς ο λειτουργικός λόγος συνδέεται άμεσα με την εμπειρία της λατρείας.³⁷

Ο Σμέμαν αναφέρει ότι η χρήση ψαλμών, ύμνων και πνευματικών ωδών αποτέλεσε από νωρίς βασικό στοιχείο της χριστιανικής λατρείας, έχοντας τις ρίζες της στην εβραϊκή παράδοση. Επισημαίνει, ωστόσο, ότι μετά τον 4ο αιώνα η εκκλησιαστική ψαλμωδία άρχισε σταδιακά να αποκτά διαφορετικό ρόλο μέσα στη λατρεία. Η αλλαγή αυτή αφορούσε τόσο τη θέση της στη λειτουργική πράξη όσο και τη σημασία που απέκτησε στο πλαίσιο της λατρευτικής ζωής της Εκκλησίας³⁸.

³³ Κ. Μητσάκη, *Βυζαντινή Υμνογραφία, από την εποχή της Καινής Διαθήκης έως την Εικονομαχία*, (ΑΘΗΝΑ : Εκδόσεις Γρηγόρη, 2016) σσ. 51-52.

³⁴ Ιωάννης Φουντούλης, *Τελετουργικά Θέματα, Τόμος Α*, (ΑΘΗΝΑ : Εκδόσεις ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΔΙΑΚΟΝΙΑ, 2017) σσ. 13-24, Ιωάννης Φουντούλης, *Τελετουργικά Θέματα, Τόμος Β*, (ΑΘΗΝΑ : Εκδόσεις ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΔΙΑΚΟΝΙΑ, 2006) σσ. 139-144.

³⁵ Σίμωνος Καρά, *Μέθοδος της Ελληνικής Μουσικής, Θεωρητικών Τόμος Α'*, (ΑΘΗΝΑΙ : Εκδόσεις Σύλλογος προς Διάδοσιν της Εθνικής Μουσικής, 1982) σσ. α-η, 1.

³⁶ David Hiley, *Western Plainchant: A Handbook* (Oxford: Clarendon Press, 1993), σσ. 524–562.

³⁷ Alexander Schmemmann, *Για να ζήσει ο κόσμος*, (Αθήνα: Εκδόσεις Δόμος, 1986) σ. 38.

³⁸ π.Αλέξανδρος Σμέμαν, *Η Εκκλησία προσευχόμενη*, (Καλλιθέα: Εκδόσεις Ακρίτας Α.Ε., 2011) σ. 207.

Η Υμνολογία είναι δεδομένο λατρείας. Γίνεται πια μέρος της Λατρείας των πιστών Χριστιανών που αρχίζει και χρησιμοποιεί γεγονότα, σύμβολα, παραστάσεις αλλά και σημεία από τα βιογραφικά στοιχεία των εορταζόντων Αγίων και των Δεσποτικών και Θεομητορικών εορτών. Το Σώμα της Εκκλησίας δεν αποτελείται μόνο από ενήλικες αλλά και από παιδιά. Ας μην ξεχνάμε ότι ο κάθε ενήλικας υπήρξε και αυτός παιδί της δικής του εποχής. Το μεγαλύτερο μέρος την Υμνολογίας εντάσσεται στην Λατρεία της Εκκλησίας

1.3 Η παιδική ηλικία ως περίοδος ψυχοσυναισθηματικής και γνωστικής ανάπτυξης

Η έννοια της παιδικής ηλικίας δεν περιορίζεται σε ένα απλό βιολογικό στάδιο της ανθρώπινης ζωής, αλλά συνιστά μια σύνθετη και πολυδιάστατη αναπτυξιακή περίοδο, κατά την οποία διαμορφώνονται οι θεμελιώδεις γνωστικές, συναισθηματικές και κοινωνικές δομές της προσωπικότητας. Όπως επισημαίνει η Laura E. Berk (2019), η ανάπτυξη του παιδιού αποτελεί αποτέλεσμα της δυναμικής αλληλεπίδρασης μεταξύ βιολογικών, ψυχολογικών και περιβαλλοντικών παραγόντων, οι οποίοι λειτουργούν αλληλοεξαρτώμενα και διαμορφώνουν τη συνολική πορεία του ατόμου. Η παιδική ηλικία, επομένως, δεν μπορεί να νοηθεί αποκομμένα από το κοινωνικό και πολιτισμικό της πλαίσιο, ούτε ως μια γραμμική διαδικασία, αλλά ως ένα πεδίο συνεχούς μετασχηματισμού.

Η σύγχρονη αναπτυξιακή ψυχολογία έχει αναδείξει τη σημασία της πρώιμης εμπειρίας στη διαμόρφωση της προσωπικότητας, υπογραμμίζοντας ότι οι εμπειρίες των πρώτων ετών της ζωής έχουν μακροχρόνιες επιδράσεις στη γνωστική λειτουργία, στη συναισθηματική ρύθμιση και στις κοινωνικές δεξιότητες. Στο πλαίσιο αυτό, η παιδική ηλικία αποτελεί το θεμέλιο πάνω στο οποίο οικοδομείται η μετέπειτα ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του ανθρώπου.

1.4 Αναπτυξιακές θεωρίες

Σύμφωνα με τον Άγιο Θεοφάνη τον Έγκλειστο (2012), η ιδιαιτερότητα του παιδιού και η σωστή διαμόρφωση του χαρακτήρα του έγκειται σε τρία πολύ βασικά στοιχεία. Αυτά είναι ο νους, η βούληση και η καρδιά. Στοιχεία τα οποία αν καλλιεργηθούν και αφομοιωθούν σωστά, τότε η προετοιμασία για έναν σωστό συγκροτημένο πρόσωπο θα έχει τελεστεί κατά τον μεγαλύτερο δυνατό και εφικτό βαθμό. Στα παιδιά η δύναμη της σκέψης εκδηλώνεται πολύ γρήγορα, εμφανίζεται ταυτόχρονα με τον λόγο και συναναπτύσσεται με αυτόν. Συμπέρασμα των παραπάνω είναι ότι ο νους πρέπει να αρχίσει να διαμορφώνεται μαζί με τις λέξεις. Πρέπει

να υπάρχουν ισχυρές έννοιες και κρίσεις, σύμφωνες με τις χριστιανικές αρχές, γύρω από κάθε τι που το παιδί συναντά ή τραβά την προσοχή του, τι είναι σωστό και τι λάθος, τι είναι καλό και τι κακό. «Η αλήθεια προσφέρει στον νου αυτό που τον ικανοποιεί, ενώ ο κοσμικός τρόπος σκέψης δεν ικανοποιεί, έχοντας ως αποτέλεσμα να πυροδοτεί την περιέργεια»³⁹.

Το παιδί εκ φύσεως έχει πολλές επιθυμίες οι οποίες θα πρέπει να οριοθετηθούν, ώστε το παιδί να πράττει πάντα κατόπιν αδείας των γονέων του και να πράττει το σωστό. Εμπνέοντας τα παιδιά να κάνουν το σωστό, σταδιακά μαθαίνουν την φιλανθρωπία, το συμπάσχειν, την καλοσύνη, το να υποχωρούν σε άλλους και να υπομένουν. Ο Άγιος Θεοφάνης ο Έγκλειστος επισημαίνει ότι, μέσα από την κατάλληλη άσκηση, καλλιεργείται σταδιακά στον άνθρωπο η διάθεση να στρέφεται προς τις καλές πράξεις και να επιλέγει το αγαθό. Θεωρεί, μάλιστα, ότι αυτή η επιλογή δεν είναι αυτονόητη, αλλά μπορεί να διδαχθεί και να καλλιεργηθεί, όπως συμβαίνει και με την απόκτηση της γνώσης⁴⁰.

Αν ο νους και η βούληση ενεργούν με αυτό τον τρόπο, είναι αυτονόητο ότι και η καρδιά θα τείνει να έχει δυνατά και γνήσια αισθήματα και να αποκτήσει τη συνήθεια να απολαμβάνει ότι εμπεριέχει αληθινή απόλαυση. Όταν ο άνθρωπος ήταν ενωμένος με τον Θεό έβρισκε τη χαρά στα θεία και ιερά πράγματα, μέσα από την Χάρη του Θεού. Το ποιο αληθινό και αποτελεσματικό μέσο για να διδαχθεί η καρδιά την αληθινή τέρψη, είναι μια ζωή με κέντρο την Εκκλησία, στην αγκαλιά της οποίας πρέπει να βρίσκονται αδιαλείπτως τα παιδιά. Αγάπη προς κάθε τι ιερό, λαχτάρα να παραμένει στην Εκκλησία λόγω της γαλήνης και της ζεστασιάς που απολαμβάνει. Όλα αυτά μπορούν να εντυπωθούν στην καρδιά μόνο όταν η ζωή περιστρέφεται γύρω από την ζωή της Εκκλησίας και κατ' επέκταση μέσα από την Υμνολογία η οποία είναι ο κατεξοχήν χώρος στον οποίο λαμβάνει χώρα μέσα από το Μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, τα Ιερά Μυστήρια, τους Ύμνους και τις προσευχές.

Όταν ηρεμήσει και διευθετηθεί η ψυχή με τέτοιο τρόπο, η φυσική ακαταστασία δεν θα εμποδίσει την ανάπτυξη του πνεύματος. Το πνεύμα αναπτύσσεται ευκολότερα από την ψυχή και αποκαλύπτει τις δυνάμεις και την δράση του νωρίτερα από αυτήν. Στο πνεύμα ανήκουν ο φόβος του Θεού, οποίος αντιστοιχεί στον νου ή συνείδηση, η οποία αντιστοιχεί στη βούληση και η προσευχή η οποία αντιστοιχεί στο συναίσθημα. Ο φόβος του Θεού γεννά την προσευχή και καθαρίζει την συνείδηση. Τα παιδιά έχουν ήδη μια τέτοια προδιάθεση και αφομοιώνουν τα αισθήματα αυτά. Ιδιαίτερος η προσευχή εμφύεται πολύ εύκολα και δεν

³⁹ Άγιος Θεοφάνης ο Έγκλειστος, *Συμβουλές ενός Αγίου για την ανατροφή των παιδιών*, (Αθήνα : Εκδόσεις Αρμός, 2012) σ. 54.

⁴⁰ Άγιος Θεοφάνης ο Έγκλειστος, *Συμβουλές ενός Αγίου για την ανατροφή των παιδιών*, όπ. π., σ. 55.

εκφράζεται με τη γλώσσα αλλά με την καρδιά. Γι' αυτό και τα παιδιά, πολύ πρόθυμα και ακούραστα συμμετέχουν στην προσευχή στο σπίτι και στις ακολουθίες στην Εκκλησία. Τα παιδιά δεν πρέπει να στερούνται αυτό το στοιχείο αλλά να τα προτρέπουν οι κηδεμόνες και παιδαγωγοί στο ιερό αυτό θυσιαστήριο των αισθημάτων. Στη συνέχεια, τονίζει ότι ιδιαίτερη σημασία στην αγωγή των παιδιών έχει η καλλιέργεια της επίγνωσης και της συνειδητής στάσης απέναντι στις πράξεις και τις επιλογές τους⁴¹.

1.5 Η γνωστική ανάπτυξη κατά τον Piaget

Η θεωρία της γνωστικής ανάπτυξης του Jean Piaget αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα θεωρητικά πλαίσια για την κατανόηση της παιδικής σκέψης. Σύμφωνα με τον Piaget, το παιδί δεν αποτελεί παθητικό δέκτη πληροφοριών, αλλά ενεργό υποκείμενο που κατασκευάζει τη γνώση μέσα από την αλληλεπίδρασή του με το περιβάλλον.

Η Berk, παρουσιάζοντας τη θεωρία του Piaget, αναφέρει ότι η γνωστική ανάπτυξη του παιδιού πραγματοποιείται μέσα από τέσσερα διαδοχικά στάδια, καθένα από τα οποία χαρακτηρίζεται από διαφορετικό τρόπο σκέψης. Αρχικά, στο αισθησιοκινητικό στάδιο, το βρέφος γνωρίζει τον κόσμο κυρίως μέσα από τις αισθήσεις και τις κινήσεις του. Στη συνέχεια, κατά το προσυλλογιστικό στάδιο, αναπτύσσεται η συμβολική σκέψη, χωρίς όμως να έχει ακόμη αποκτήσει πλήρως λογικό χαρακτήρα. Στο στάδιο των συγκεκριμένων λογικών πράξεων, το παιδί αρχίζει να σκέφτεται με περισσότερο οργανωμένο και λογικό τρόπο, ενώ στο στάδιο των τυπικών λογικών πράξεων, που συνδέεται με την εφηβεία, αποκτά τη δυνατότητα περισσότερο αφηρημένης και συστηματικής σκέψης. Μέσα από αυτή την πορεία, το παιδί συμμετέχει ενεργά στη μάθηση και σταδιακά διαμορφώνει όλο και πιο σύνθετες γνωστικές δομές.⁴²

Βασική αρχή της θεωρίας του Piaget αποτελεί η διαδικασία της προσαρμογής, μέσω της οποίας το άτομο ανταποκρίνεται στις μεταβολές του περιβάλλοντός του. Ο Piaget συνδέει τη νοημοσύνη με αυτή τη διαδικασία, θεωρώντας την ως βιολογική λειτουργία που συμβάλλει στην προσαρμογή του ανθρώπου⁴³. Ο Δανασσής-Αφεντάκης, αναφερόμενος στη θεωρία του Piaget, επισημαίνει ότι η προσαρμογή πραγματοποιείται μέσα από δύο συμπληρωματικούς μηχανισμούς, την αφομοίωση και τη συμμόρφωση, οι οποίοι επιτρέπουν στο άτομο να

⁴¹ Άγιος Θεοφάνης ο Έγκλειστος, *Συμβουλές ενός Αγίου για την ανατροφή των παιδιών*, (Αθήνα : Εκδόσεις Αρμός, 2012) σσ. 57-60.

⁴² Laura E. Berk, *Αναπτυξιακή Ψυχολογία: Η προσέγγιση της δια βίου ανάπτυξης*, (Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 2019) σ. 55-56.

⁴³ Jean Piaget, *Η Ψυχολογία της Νοημοσύνης*, (Αθήνα: Εκδοτικός οίκος ΑΘΗΝΑ, 1958) σσ. 9-10

ανταποκρίνεται στις συνεχείς μεταβολές του περιβάλλοντός του.⁴⁴ Έτσι με την προσαρμογή του ατόμου επέρχεται ισορροπία μεταξύ του οργανισμού και του περιβάλλοντος. Βασικές έννοιες στον ορισμό της νοημοσύνης ως ικανότητας προσαρμογής είναι η αφομοίωση και η συμμόρφωση. Αφομοίωση (assimilation) είναι η ενσωμάτωση στις προϋπάρχουσες δομές του οργανισμού των εμπειρικών δεδομένων, ενώ συμμόρφωση (accommodation), λειτουργία αντίστροφη της αφομοίωσης, είναι η τροποποίηση των νοητικών σχημάτων για την αφομοίωση νέων εμπειριών. Με τις δύο αυτές λειτουργίες με τις οποίες εκδηλώνεται η πνευματική ενέργεια του ανθρώπου, δηλαδή με την αφομοίωση και τη συμμόρφωση, επιτυγχάνεται η προσαρμογή ως εξισορρόπηση του οργανισμού προς το περιβάλλον. Ειδικότερα, μέσω της συμμόρφωσης τα υπάρχοντα νοητικά σχήματα του ατόμου μεταβάλλονται και προσαρμόζονται, ώστε να μπορούν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις μιας νέας εμπειρίας και να διαμορφωθούν νέες γνωστικές δομές⁴⁵. Ο Santrock, παρουσιάζοντας τη θεωρία του Piaget, αναφέρει ότι τα παιδιά οργανώνουν και προσαρμόζουν τα νοητικά τους σχήματα μέσα από δύο βασικές διαδικασίες, την αφομοίωση και τη συμμόρφωση. Κατά την αφομοίωση, οι νέες πληροφορίες εντάσσονται στις γνωστικές δομές που ήδη διαθέτει το παιδί, ενώ κατά τη συμμόρφωση οι υπάρχουσες δομές μεταβάλλονται, ώστε να ανταποκριθούν στα νέα δεδομένα και στις εμπειρίες που αποκτά.⁴⁶ Μέσω της αφομοίωσης, το παιδί εντάσσει νέες εμπειρίες σε ήδη υπάρχοντα γνωστικά σχήματα, ενώ μέσω της συμμόρφωσης τροποποιεί τα σχήματα αυτά ώστε να ανταποκρίνονται σε νέες εμπειρίες.

Ιδιαίτερη σημασία έχει η μετάβαση από το αισθησιοκινητικό στάδιο, όπου η γνώση βασίζεται στις αισθήσεις και στις κινήσεις, στο στάδιο των τυπικών λογικών πράξεων, όπου το άτομο αποκτά την ικανότητα αφηρημένης σκέψης και υποθετικού συλλογισμού. Η εξέλιξη αυτή καταδεικνύει ότι η παιδική ηλικία αποτελεί περίοδο θεμελιώδους γνωστικής αναδιοργάνωσης.

Σημαντική αναφορά από τον Piaget γίνεται και στον όρο *δομή (structure)*⁴⁷. Στην εξελικτική π.χ. πορεία του παιδιού παρατηρείται ότι οι δομές των 12 μέχρι των 15 χρόνων της ζωής του είναι εκπληκτικά καινούργιες και πολύ πιο πλούσιες σε σχέση με τις αισθησιοκινητικές δομές, που αναφέρονται στο ξεκίνημα της ζωής του παιδιού. Ο Piaget

⁴⁴ Αντ. Κ. Δανασσής-Αφεντάκης, *Εισαγωγή στην παιδαγωγική*, τόμος Β', *Η εξέλιξη της παιδαγωγικής και διδακτικής σκέψης*, Δ' Έκδοση (Αθήνα : Εκδόσεις Γ. Γκέλμπεσης, 1993) σ. 155.

⁴⁵ Αντ. Κ. Δανασσής-Αφεντάκης, *Εισαγωγή στην παιδαγωγική*, όπ. π., σσ. 155-156.

⁴⁶ JOHN W. SANTROCK, *Εκπαιδευτική Ψυχολογία*, (Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις ΤΖΙΟΛΑ, 2024) σ. 205.

⁴⁷ Αντ. Κ. Δανασσής-Αφεντάκης, *Εισαγωγή στην παιδαγωγική*, τόμος Β', *Η εξέλιξη της παιδαγωγικής και διδακτικής σκέψης*, Δ' Έκδοση (Αθήνα : Εκδόσεις Γ. Γκέλμπεσης, 1993) σ. 157.

διακρίνει τρεις βασικές επιδράσεις στην ανάλυση της διαμόρφωσης των δομών. «Την ωρίμανση του νευρικού συστήματος, την πείρα που αποκτήθηκε από την αλληλεπίδραση με το φυσικό περιβάλλον και την επίδραση του κοινωνικού περιβάλλοντος»⁴⁸. Ωστόσο, σύγχρονες προσεγγίσεις επισημαίνουν ότι η θεωρία του Piaget υποτιμά τον ρόλο του κοινωνικού περιβάλλοντος, γεγονός που οδήγησε στην ανάπτυξη εναλλακτικών θεωριών

1.6 Η κοινωνικοπολιτισμική θεωρία του Vygotsky

Ο Lev Vygotsky (Santrock, 2024) ανέπτυξε μια θεωρία που μετατοπίζει το κέντρο βάρους από το άτομο στην κοινωνική αλληλεπίδραση. Σύμφωνα με τον Vygotsky, η γνωστική ανάπτυξη δεν μπορεί να κατανοηθεί ανεξάρτητα από το κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο λαμβάνει χώρα. Στη θεωρία του Vygotsky, τα παιδιά περιγράφονται συχνότερα ως κοινωνικά όντα από ότι στη θεωρία του Piaget. «Αναπτύσσουν τους τρόπους σκέψης και κατανόησης κυρίως μέσω της κοινωνικής αλληλεπίδρασης»⁴⁹.

Όπως επισημαίνει ο John W. Santrock, η «μάθηση προηγείται της ανάπτυξης και πραγματοποιείται μέσα από τη συνεργασία με πιο έμπειρα άτομα. Κεντρική έννοια της θεωρίας του Vygotsky αποτελεί η «ζώνη επικείμενης ανάπτυξης (ZEA)» [Zone of Proximal Development – ZPD], η οποία αναφέρεται στο εύρος των δραστηριοτήτων που το παιδί μπορεί να εκτελέσει με τη βοήθεια ενός ενήλικα ή πιο ικανού συνομηλίκου»⁵⁰.

Η χρήση του διαλόγου ως εργαλείο παροχής υποστήριξης είναι μόνο ένα παράδειγμα του σημαντικού ρόλου που παίζει η γλώσσα στην ανάπτυξη του παιδιού. Σύμφωνα με τον Vygotsky, τα παιδιά χρησιμοποιούν τον λόγο όχι μόνο για την κοινωνική επικοινωνία, αλλά και για να τα βοηθήσει να ολοκληρώσουν τα έργα που τους έχουν ανατεθεί. Τα παιδιά χρησιμοποιούν την γλώσσα για να αυτοσχεδιάσουν, να καθοδηγήσουν και να παρακολουθήσουν τη συμπεριφορά τους. Αυτή η χρήση της γλώσσας για αυτορρύθμιση ονομάζεται εσωτερικός λόγος. Για τον Piaget ο εσωτερικός λόγος είναι εγωκεντρικός⁵¹ και ανώριμος, ενώ για τον Vygotsky είναι ένα σημαντικό εργαλείο σκέψης κατά τα πρώτα χρόνια της παιδικής ηλικίας. Ο Vygotsky αναφέρει ότι η γλώσσα και η σκέψη αρχικά αναπτύσσονται ανεξάρτητα μεταξύ τους και στη συνέχεια συγχωνεύονται. Τα παιδιά πρέπει να χρησιμοποιούν την γλώσσα για να επικοινωνούν με τους άλλους, προτού να μπορέσουν να επικεντρωθούν

⁴⁸ Αντ. Κ. Δανασσής-Αφεντάκης, *Εισαγωγή στην παιδαγωγική*, τόμος Β', όπ. π., σ. 158.

⁴⁹ JOHN W. SANTROCK, *Εκπαιδευτική Ψυχολογία*, (Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις TZIOΛΑ, 2024) σ. 226.

⁵⁰ JOHN W. SANTROCK, *Εκπαιδευτική Ψυχολογία*, όπ. π., σ. 226.

⁵¹ Ζαν Πιαζέ, *Η γλώσσα και η σκέψη του παιδιού*, (Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτη Α.Ε., 2001) σσ. 82-131.

προς το εσωτερικό τους, στις δικές τους σκέψεις. Πρέπει να επικοινωνούν εξωτερικά και να χρησιμοποιούν την γλώσσα για μεγάλο χρονικό διάστημα, προτού μπορέσουν να κάνουν την μετάβαση από τον εξωτερικό στον εσωτερικό λόγο. Ο εσωτερικός λόγος αντιπροσωπεύει μια πρόιμη μετάβαση προς την κοινωνική επικοινωνία⁵².

1.7 Η ψυχοκοινωνική θεωρία του Erikson

Η θεωρία της ψυχοκοινωνικής ανάπτυξης του Erik Erikson (Santrock, 2024) επικεντρώνεται στη διαμόρφωση της ταυτότητας και στη σημασία των κοινωνικών σχέσεων. Σύμφωνα με τον Erikson, η ανθρώπινη ανάπτυξη εξελίσσεται μέσα από μια σειρά οκτώ σταδίων, καθένα από τα οποία χαρακτηρίζεται από μια βασική ψυχοκοινωνική σύγκρουση. Τα πρώτα στάδια της ζωής είναι ιδιαίτερα κρίσιμα, καθώς σε αυτά τίθενται τα θεμέλια της προσωπικότητας. Στο πρώτο στάδιο, το παιδί καλείται να αναπτύξει εμπιστοσύνη προς τον κόσμο, έναντι της δυσπιστίας. Στο δεύτερο να κατακτήσει την αυτονομία έναντι της ντροπής και της αμφιβολίας. Στο τρίτο είναι η κατάκτηση της πρωτοβουλίας έναντι της ενοχής. Στο τέταρτο είναι η φιλοπονία έναντι της κατωτερότητας. Στο πέμπτο είναι η ταυτότητα έναντι της σύγχυσης ταυτότητας. Στο έκτο είναι η οικειότητα έναντι της απομόνωσης. Στο έβδομο είναι το πανανθρώπινο ενδιαφέρον έναντι της αυτοαπορρόφησης και στο όγδοο είναι η πληρότητα έναντι της απελπισίας. Η επιτυχής επίλυση αυτών των συγκρούσεων οδηγεί σε υγιή ψυχοκοινωνική ανάπτυξη, ενώ η αποτυχία μπορεί να δημιουργήσει αισθήματα ανασφάλειας και αμφιβολίας.

Η θεωρία του Erikson δίνει ιδιαίτερη έμφαση στον ρόλο των κοινωνικών σχέσεων⁵³ και των πολιτισμικών προσδοκιών, υπογραμμίζοντας ότι η ανάπτυξη της ταυτότητας είναι αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης μεταξύ ατόμου και κοινωνίας⁵⁴.

⁵² JOHN W. SANTROCK, *Ανάπτυξη στην Παιδική Ηλικία*, (Μεταμόρφωση, Εκδόσεις ΠΑΡΙΣΙΑΝΟΥ Α.Ε., 2023) σ. 228.

⁵³ ΕΡΙΚ ΕΡΙΚΣΟΝ, *Η Παιδική ηλικία και η Κοινωνία*, (Αθήνα, Εκδόσεις Θ. Καστανιώτη, 1975) σσ. 246-247

⁵⁴ JOHN W. SANTROCK, *Εκπαιδευτική Ψυχολογία*, (Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις ΤΖΙΟΛΑ, 2024) σ. 83.

1.8 Ρυθμική και Μουσική αγωγή

« Τους ρυθμούς και τας αρμονίας αναγκάζουσιν οικειοῦσθαι τα ψυχὰς των παιδων. Ἵνα ημερωτεροί τε ὥσι και ευρυθμότεροι γιγνόμενοι χρήσιμοι ὥσιν εις τολέγειν τε και πράττειν . πας γαρ ο βίος του του ανθρώπου ευρυθμίας τε και αρμονίας δέεται» λέει ο Πλάτων⁵⁵.

Ο ρυθμός κυριαρχεί παντού και έχει φυσιολογική βάση. Το παιδί τον αποζητεί από τη βρεφική ηλικία κιόλας, ηλικία με τα λικνίσματα και τα πρώτα μουσικά αυτοσχεδιάσματα. Ο ρυθμός είναι πρωτογενές στοιχείο στη φύση και στη τέχνη, ιδιαίτερα στην ποίηση και τη μουσική. «Η μουσική έχει την ιδιότητα να είναι μια γλώσσα οικουμενική»⁵⁶, είναι πηγή χαράς και ισορροπίας, είναι κάτι στο οποίο οι άνθρωποι ανταποκρίνονται με ότι πιο προσωπικό, πιο βαθύ, πιο ενορατικό έχουν μέσα τους. Για το λόγο αυτό η μουσική μαζί με την κίνηση και τον λόγο, βυθίζονται στις ρίζες όλων των πολιτισμών αποκαλύπτοντας τις βαθιές και παναθρώπινες ανάγκες για έκφραση και επικοινωνία. Η μουσική λυτρώνει, εξευγενίζει, ισορροπεί.

Ο Δανασσής – Αφεντάκης (1993) επισημαίνει ότι, σήμερα υπάρχει ομοψυχία για τη θεμελίωση της μουσικής αγωγής στην ίδια τη ζωή του παιδιού που είναι ρυθμός και κίνηση. Εκτός από την αισθητική της αξία και την συμβολή της στη αποκάλυψη της ατομικότητας του κάθε παιδιού και στην καλλιέργεια της ευαισθησίας του, είναι μεγάλη η σημασία της για την απόκτηση βασικών μαθησεων στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Η ευαισθησία της ακοής και ο συντονισμός της με την όραση συντελούν πολύ στην απόκτηση της πρώτης ανάγνωσης. Σχετικές έρευνες⁵⁷ έχουν αποδείξει πως υπάρχει στενή συνάφεια ανάμεσα στην καλή ενασχόληση με τη μουσική και στις επιδόσεις του παιδιού στην ανάγνωση και τη γραφή. Σε άλλο παράδειγμα ο Ούγγρος συνθέτης Zoltan Kodaly απέδειξε με κάποιο πείραμα ότι η εντατική ενασχόληση με ένα μάθημα, όχι καθαρά ορθολογιστικό, όπως η μουσική, ανεβάζει τη γενική «δεκτικότητα και αποδοτικότητα»⁵⁸.

Στο ίδιο σημείο ο Δανασσής – Αφεντάκης (1993), υποστηρίζει ότι το μουσικοπαιδαγωγικό σύστημα του Karl Off (1895-1982) είναι ένα σύστημα που συνδυάζει την μουσική, το λόγο και την κίνηση σε μια ενιαία μορφή έκφρασης, με στόχο την ανάπτυξη της φαντασίας, της πρωτοβουλίας και της δημιουργικότητας. Το παιδί γνωρίζει τον κόσμο των

⁵⁵ Αντ. Κ. Δανασσής-Αφεντάκης, *Εισαγωγή στην παιδαγωγική*, τόμος Β', *Η εξέλιξη της παιδαγωγικής και διδακτικής σκέψης*, Δ' Έκδοση (Αθήνα : Εκδόσεις Γ. Γκέλμπεσης, 1993) σ. 340.

⁵⁶ Αντ. Κ. Δανασσής-Αφεντάκης, *Εισαγωγή στην παιδαγωγική*, τόμος Β', όπ. π., σσ. 340-341.

⁵⁷ Αντ. Κ. Δανασσής-Αφεντάκης, *Εισαγωγή στην παιδαγωγική*, τόμος Β', όπ. π., σσ. 340-341.

⁵⁸ Αντ. Κ. Δανασσής-Αφεντάκης, *Εισαγωγή στην παιδαγωγική*, τόμος Β', όπ. π., σ. 341.

ήχων αυτοσχεδιάζοντας. Στην αρχή με ευκολόπαιχτα ή και αυτοσχέδια όργανα και σε συνδυασμό με ρυθμικούς βηματισμούς, πηδήματα, σχηματισμούς στο χώρο, αλλά και τραγούδι, απαγγελία, δραματική παρουσίαση κειμένων, εξοικειώνεται προοδευτικά με τις μουσικές έννοιες και παράλληλα κοινωνικοποιείται. Μαθαίνει μέσα από αυτό που κάνει και κατακτά τη χαρά της συμμετοχής. Είναι φανερό από αυτό η μεγάλη σημασία που δίνεται στην ψυχοπαιδαγωγική αξία της μουσικής και ρυθμικής έκφρασης του παιδιού⁵⁹. Σύμφωνα με την Παιδαγωγική Ανθρωπολογία ο άνθρωπος είναι «animal educandum». Η βασική αυτή θέση της Παιδαγωγικής προϋποθέτει τα μέσα της αγωγής στο πλαίσιο της θεωρίας του φαινομένου της αγωγής. Με την ανωτέρω αρχή η αγωγή θεωρείται αναγκαία για την ψυχοσωματική ανάπτυξη του ανθρώπου, γιατί αυτός είναι επιδεκτικός της αγωγής.

Επομένως, για να επιτελέσει το έργο της η αγωγή, που θεωρείται αναγκαία για την ψυχοσωματική ανάπτυξη του ανθρώπου, απαιτείται η συστηματική ενεργοποίηση των μέσων της αγωγής. Τα μέσα της αγωγής λαμβάνονται από τους παράγοντες της αγωγής, δηλαδή από την Οικογένεια, το Σχολείο, την Εκκλησία, την Κοινωνία και την Πολιτεία. Η παιδευτική δύναμη της Εκκλησίας είναι μεγάλη. Ο χριστιανικός κόσμος αποκαλεί δίκαια την εκκλησία «μέγιστον διδασκαλείον και παιδευτήριον⁶⁰». Η Εκκλησία παράλληλα προς την πολιτική εξουσία χαρακτηρίζεται ως δεύτερη αρχή, που με την οργάνωσή της στη βάση της αληθινής ισοτιμίας και με τη διδασκαλία των αιώνιας αξίας διδαγμάτων της αποβαίνει παράγοντας της αγωγής. Στους κόλπους της Εκκλησίας, όλοι οι άνθρωποι ίσοι αναπέμπουν ύμνο στη δημιουργό δύναμη του κόσμου.

1.9 Σύνθεση των θεωριών για ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη

Οι θεωρίες των Piaget, Vygotsky και Erikson, αν και διαφέρουν ως προς την έμφαση που δίνουν σε διαφορετικές πτυχές της ανάπτυξης, συγκλίνουν στην αναγνώριση της παιδικής ηλικίας ως περιόδου θεμελιώδους σημασίας για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας.

Η γνωστική ανάπτυξη (Piaget) παρέχει το πλαίσιο μέσα στο οποίο το παιδί κατανοεί τον κόσμο, η κοινωνική αλληλεπίδραση (Vygotsky) διαμορφώνει τον τρόπο με τον οποίο το παιδί μαθαίνει και σκέφτεται, ενώ η ψυχοκοινωνική διάσταση (Erikson) καθορίζει τη συναισθηματική του ισορροπία και την ανάπτυξη της ταυτότητας.

⁵⁹ Αντ. Κ. Δανασσής-Αφεντάκης, *Εισαγωγή στην παιδαγωγική*, τόμος Β', *Η εξέλιξη της παιδαγωγικής και διδακτικής σκέψης*, Δ' Έκδοση (Αθήνα : Εκδόσεις Γ. Γκέλμπεσης, 1993) σ. 344.

⁶⁰ Αντ. Κ. Δανασσής-Αφεντάκης, *Εισαγωγή στην παιδαγωγική*, τόμος Α', *Θεματική της παιδαγωγικής επιστήμης*, (Αθήνα : Εκδόσεις Γ. Γκέλμπεσης, 1992) σ. 238.

Η παιδική ηλικία αναδεικνύεται ως μια περίοδος καθοριστικής σημασίας για την ολόπλευρη ανάπτυξη του ανθρώπου. Η σύνθεση των θεωριών των Piaget, Vygotsky και Erikson αποκαλύπτει ότι η ανάπτυξη δεν είναι μονοδιάστατη, αλλά αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης γνωστικών διεργασιών, κοινωνικών εμπειριών και συναισθηματικών βιωμάτων.

Κατά συνέπεια, η κατανόηση της παιδικής ηλικίας απαιτεί μια διεπιστημονική προσέγγιση, η οποία λαμβάνει υπόψη τόσο τις βιολογικές όσο και τις κοινωνικοπολιτισμικές διαστάσεις της ανάπτυξης. Η περίοδος αυτή αποτελεί το θεμέλιο πάνω στο οποίο οικοδομείται η προσωπικότητα και η μελλοντική πορεία του ατόμου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ψυχοσυναισθηματική Ανάπτυξη

2.1 Η έννοια της ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης

Όπως αναφέρει ο Δανασσής – Αφεντάκης (1985), στους κόλπους της σύγχρονης εξελικτικής ψυχολογίας έχουν δημιουργηθεί ποικίλες απόψεις και ερμηνευτικές τάσεις για το φαινόμενο της ανάπτυξης, μερικές από τις οποίες φαίνονται εκ πρώτης όψεως αντιθετικές και αμοιβαίως ασυμβίβαστες. Παρά την πολυγωνμία αυτή, είναι δυνατό να διατυπωθούν ορισμένες γενικεύσεις για την φύση της ανάπτυξης και ορισμένες γενικές αρχές που διέπουν την όλη πορεία του ατόμου προς την ωριμότητα, οι οποίες είναι χρήσιμες για την κατανόηση των επιμέρους θεμάτων της εξελικτικής ψυχολογίας. Οι αρχές αυτές είναι πιο εμφανείς στο βιοσωματικό και ψυχοκινητικό τομέα, έχουν όμως ισχύ και στο λειτουργικό και ψυχολογικό τομέα. Οι βασικότερες γενικές αρχές που διέπουν την ανάπτυξη είναι:

α) Η ανάπτυξη πραγματοποιείται σύμφωνα με ένα «γενικό σχέδιο – πρότυπο»⁶¹. Η ανάπτυξη είναι μια πολύπλοκη διαδικασία που περιλαμβάνει πλείστες ψυχολογικές δομές και λειτουργίες και που συνεπάγεται μια συνεχή μεταδόμηση του συνόλου της ψυχοσωματικής υπόστασης του ατόμου. Η μεταδόμηση αυτή δεν γίνεται κατά τρόπο τυχαίο και αποσπασματικό, αλλά σύμφωνα με ένα ορισμένο αριστοτεχνικό σχέδιο – πρότυπο. Η ανάπτυξη είναι μια προοδευτική σειρά από μεταβολές που συμβαίνουν με σταθερή ακολουθία κατά τρόπο συστηματικό και που τείνουν προς έναν ορισμένο σκοπό. Η εντελέχεια αυτή της ανάπτυξης καθιστά το άτομο ικανό να επιδιώκει και να κατακτά κάθε φορά νέες ανώτερες μορφές συμπεριφοράς και δραστηριοτήτων μέσα στο περιβάλλον μέχρι την κατάκτηση του τελικού επιπέδου συμπεριφοράς του ωρίμου. Ο ρυθμός ανάπτυξης μπορεί να διαφέρει από άτομο σε άτομο, τα στάδια – φάσεις όμως που διέρχεται η ανάπτυξη είναι ίδιες για όλα τα άτομα. Η διαπίστωση αυτή έχει μεγάλη πρακτική σημασία, γιατί έτσι είναι δυνατόν να καθοριστούν τα γενικά χαρακτηριστικά κάθε ηλικίας και να χρησιμοποιηθούν ως κριτήρια για την αξιολόγηση ατομικών περιπτώσεων. Ο Gesell καθόρισε αναπτυξιακά χρονοδιαγράμματα με τις τυπικές μορφές συμπεριφοράς του παιδιού, από την γέννηση ως το 16^ο έτος σε όλους

⁶¹ Ιωάννου Ν. Παρασκευόπουλου, *Εξελικτική ψυχολογία, Η ψυχική ζωή από τη σύλληψη ως την ενηλικίωση, Τόμος Ι, προγεννητική περίοδος, βρεφική ηλικία* (Αθήνα :1985) σ. 25.

τους τομείς της ανάπτυξης (γλώσσα, νοητικές λειτουργίες, κοινωνικές εκδηλώσεις, προσαρμοστικές λειτουργίες.

β) Η ανάπτυξη γίνεται σε τρία διαφορετικά επίπεδα. «Μαζική και γενική ανάπτυξη, διαφοροποίηση και εξατομίκευση, συνοργάνωση και ενιαιοποίηση»⁶². Ο G.E. Coghill, έπειτα από έρευνες διαπίστωσε ότι αρχικά η ανάπτυξη είναι μαζική και γενική. Εν συνεχεία ακολουθεί η διαφοροποίηση και η εξειδίκευση της λειτουργίας των διαφόρων μερών και οργάνων. «Τέλος πραγματοποιείται ο συντονισμός και η ενοποίηση των επιμέρους λειτουργιών σε ενιαίο οργανικό όλο»⁶³.

Η ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη αναφέρεται στη βαθμιαία ωρίμανση του εσωτερικού κόσμου του παιδιού: στη διαχείριση συναισθημάτων, στη συγκρότηση σταθερής ταυτότητας και στη δημιουργία ασφαλών διαπροσωπικών σχέσεων. Δεν πρόκειται απλώς για απουσία ψυχολογικών δυσκολιών, αλλά για ενεργή ανάπτυξη δεξιοτήτων όπως, αυτοεκτίμηση, αυτορρύθμιση, συναισθηματική ρύθμιση, διαχείριση φόβου / άγχους, ενσυναίσθηση, κοινωνικότητα, διαμόρφωση ταυτότητας Σύμφωνα με σύγχρονες νευροψυχολογικές προσεγγίσεις, η συναισθηματική ρύθμιση συνδέεται άμεσα με τη λειτουργία των προμετωπιαίων περιοχών του εγκεφάλου, οι οποίες ωριμάζουν σταδιακά κατά την παιδική ηλικία. Το παιδί δεν γεννιέται με ικανότητα αυτοελέγχου· αυτή αναπτύσσεται μέσα από εμπειρίες σταθερότητας, ρυθμού και ασφαλούς σχέσης.

Η ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη επηρεάζεται άμεσα από το οικογενειακό κλίμα, τις παιδαγωγικές πρακτικές, τα πολιτισμικά πρότυπα, τις αισθητικές και μουσικές εμπειρίες και την συμμετοχή σε συλλογικά τελετουργικά πλαίσια.

2.2 Δείκτες Ψυχοσυναισθηματικής Ανάπτυξης

2.2.1 Άγχος και Στρες

Ο Παρασκευόπουλος επισημαίνει ότι το άγχος, ο φόβος και γενικότερα οι συναισθηματικές αντιδράσεις του παιδιού σχετίζονται με τον βαθμό ωρίμανσης του και με τη σταδιακή προσαρμογή του στο περιβάλλον. Κατά τα πρώτα στάδια της ανάπτυξης, η συναισθηματική και γνωστική ανωριμότητα δυσκολεύει το παιδί να διαχειριστεί αποτελεσματικά τα

⁶² Ιωάννου Ν. Παρασκευόπουλου, *Εξελεκτική ψυχολογία, Η ψυχική ζωή από τη σύλληψη ως την ενηλικίωση, Τόμος 1, προγεννητική περίοδος, βρεφική ηλικία* (Αθήνα : 1985) σ. 25.

⁶³ Ιωάννου Ν. Παρασκευόπουλου, *Εξελεκτική ψυχολογία, Η ψυχική ζωή από τη σύλληψη ως την ενηλικίωση, Τόμος 1, προγεννητική περίοδος, βρεφική ηλικία, όπ. π., σσ. 25-26.*

ερεθίσματα και τις απαιτήσεις που δέχεται από το περιβάλλον του⁶⁴. Σύμφωνα με τον John W. Santrock (2023), το άγχος στην παιδική ηλικία εκδηλώνεται μέσα από συναισθηματικές, γνωστικές και σωματικές αντιδράσεις, οι οποίες διαφοροποιούνται ανάλογα με το αναπτυξιακό στάδιο. Κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής, το παιδί παρουσιάζει περιορισμένη ικανότητα διαχείρισης των συναισθημάτων του, γεγονός που οδηγεί σε έντονες αντιδράσεις όπως φόβο, αποφυγή ή ακόμη και σωματοποιήσεις.

Η ανάπτυξη της γνωστικής λειτουργίας παίζει καθοριστικό ρόλο στη διαχείριση του άγχους. Ο Jean Piaget υποστηρίζει ότι το παιδί, μέσα από τη μετάβαση στα διάφορα γνωστικά στάδια, αποκτά την ικανότητα να ερμηνεύει τις εμπειρίες του και να κατανοεί τις αιτίες των συναισθηματικών του αντιδράσεων (Santrock, 2023). Παράλληλα, ο Erik Erikson συνδέει τη διαχείριση του άγχους με την επιτυχή επίλυση των ψυχοκοινωνικών κρίσεων, ιδιαίτερα εκείνων της εμπιστοσύνης και της αυτονομίας (Santrock, 2023). Όταν το παιδί βιώνει σταθερότητα και ασφάλεια, αναπτύσσει μηχανισμούς που του επιτρέπουν να αντιμετωπίζει αποτελεσματικά το άγχος.

Στο πλαίσιο της υμνολογίας, η μουσική και ποιητική διάσταση των ύμνων λειτουργεί ως μέσο συναισθηματικής εκτόνωσης και ηρεμίας. Η επαναληπτικότητα, ο ρυθμός και η κατανυκτική ατμόσφαιρα της λατρείας δημιουργούν ένα περιβάλλον που ευνοεί τη συναισθηματική αποφόρτιση. Ενδεικτικά, ο ψαλμός «ἐπίρριπον ἐπὶ Κύριον τὴν μέριμνάν σου, καὶ αὐτός σε διαθρέψει· οὐ δώσει εἰς τὸν αἰῶνα σάλον τῷ δικαίῳ»⁶⁵ εκφράζει με ιδιαίτερη δύναμη τη θεολογική εμπειρία της εμπιστοσύνης, της παράδοσης του εσωτερικού βάρους στον Θεό και της βεβαιότητας της θείας φροντίδας. Η έννοια της «μέριμνας» παραπέμπει στις αγωνίες, τους φόβους και τις εσωτερικές ανησυχίες του ανθρώπου, ενώ η προτροπή για «ἐπίρριψιν» αυτών στον Κύριο υποδηλώνει μια σχέση εμπιστοσύνης και υπαρξιακής ασφάλειας. Η υπόσχεση ότι ο Θεός «διαθρέψει» και δεν θα επιτρέψει τον «σάλον» του δικαίου αποδίδει την εικόνα της εσωτερικής στήριξης, της σταθερότητας και της προστασίας απέναντι στις αναταράξεις της ζωής. Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, το χωρίο αυτό αποκτά ιδιαίτερη σημασία, καθώς η υμνολογία, μέσω της επαναλαμβανόμενης ακρόασης και βιωματικής συμμετοχής στον θεολογικό λόγο, δύναται να ενισχύσει στο παιδί αισθήματα εμπιστοσύνης, εσωτερικής ασφάλειας και συναισθηματικής ηρεμίας. Η μουσικά

⁶⁴ Ιωάννου Ν. Παρασκευόπουλου, *Εξελεκτική ψυχολογία, Η ψυχική ζωή από τη σύλληψη ως την ενηλικίωση, Τόμος 2, προσχολική ηλικία* (Αθήνα : 1985) σσ. 140-141.

⁶⁵ Ψαλμ. 54:23

ενδεδυμένη βιβλική γλώσσα δεν λειτουργεί μόνο ως φορέας διδασκαλίας, αλλά και ως βίωμα ψυχικής παρηγορίας και σταθεροποίησης του εσωτερικού κόσμου.

Στο Κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο ο Χριστός απευθύνει την παρηγορητική πρόσκληση «Δεῦτε πρὸς με πάντες οἱ κοπιῶντες και πεφορτισμένοι, καὶ γὰρ ἀναπαύσω ὑμᾶς»⁶⁶ Το χωρίο αυτό εκφράζει με ιδιαίτερη θεολογική και ανθρωπολογική δύναμη την πρόσκληση του ανθρώπου σε σχέση εμπιστοσύνης, ανακούφισης και εσωτερικής ανάπαυσης ενώπιον της θείας παρουσίας. Οι όροι «κοπιῶντες» και «πεφορτισμένοι» παραπέμπουν όχι μόνο στη σωματική κόπωση, αλλά και στο ψυχικό βάρος, στην εσωτερική ένταση, στις αγωνίες και στα φορτία που ο άνθρωπος καλείται να διαχειριστεί. Η υπόσχεση της «αναπαύσεως» δεν αφορά απλώς μια προσωρινή ανακούφιση, αλλά μια βαθύτερη εμπειρία ειρήνης, παρηγορίας και υπαρξιακής αποκατάστασης μέσα από τη σχέση με τον Χριστό.

Με βάση το αντικείμενο της παρούσας μελέτης, το χωρίο αυτό αποκτά ιδιαίτερη σημασία, καθώς η υμνολογία, ως βιωματική έκφραση του θεολογικού λόγου μέσα στη λατρευτική εμπειρία, δύναται να λειτουργήσει ως μέσο εσωτερικής παρηγορίας και ψυχοσυναισθηματικής ανακούφισης. Ιδιαίτερα για το παιδί, το οποίο βιώνει και επεξεργάζεται τα συναισθήματά του μέσα από συμβολικές, ηχητικές και βιωματικές εμπειρίες, η επαναλαμβανόμενη επαφή με λόγο εμποτισμένο από ελπίδα, αποδοχή και ειρήνη μπορεί να συμβάλει στην καλλιέργεια συναισθηματικής ασφάλειας, εμπιστοσύνης και εσωτερικής ηρεμίας.

Ο γνωστός υμνολογικός στίχος «Ἴδου ὁ Νυμφίος ἔρχεται»⁶⁷ από την ακολουθία του Νυμφίου της Μεγάλης Εβδομάδας, αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο η εκκλησιαστική υμνολογία μεταφέρει θεολογικά νοήματα μέσω ποιητικής, συμβολικής και βιωματικής έκφρασης. Η εικόνα του Χριστού ως Νυμφίου εμπεριέχει βαθύ θεολογικό συμβολισμό, παραπέμποντας στη σχέση αγάπης, εγγήγορσης και προσδοκίας μεταξύ Θεού και ανθρώπου. Παράλληλα, η επαναληπτική και μελωδική εκφορά του ύμνου δημιουργεί ένα ιδιαίτερο συναισθηματικό και πνευματικό περιβάλλον εσωτερικής περισυλλογής, προσμονής και κατανύξεως.

Στην παρούσα θεώρηση, η συγκεκριμένη υμνολογική εμπειρία αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο η υμνολογία μπορεί να επιδρά στον ψυχοσυναισθηματικό κόσμο του παιδιού. Η συμβολική γλώσσα, η ρυθμική επανάληψη και η μουσική δομή του ύμνου δεν λειτουργούν μόνο ως φορείς θεολογικής διδασκαλίας, αλλά και

⁶⁶ Ματθ. 11:28

⁶⁷ Ματθ. 25:6

ως μηχανισμοί συναισθηματικής ενεργοποίησης, εσωτερικής συγκέντρωσης και βιωματικής συμμετοχής. Ιδίως για το παιδί, η συμμετοχή σε ένα τέτοιο λειτουργικό και ηχητικό πλαίσιο μπορεί να ενισχύσει την ανάπτυξη συμβολικής σκέψης, συναισθηματικής ευαισθησίας, αίσθησης προσδοκίας και εμπειρίας συλλογικής συμμετοχής μέσα στην εκκλησιαστική κοινότητα.

2.2.2 Αίσθηση του Ανήκειν

Η αίσθηση του ανήκειν αποτελεί θεμελιώδη παράγοντα της ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης, καθώς σχετίζεται με την ανάγκη του παιδιού να εντάσσεται σε κοινωνικές ομάδες και να βιώνει αποδοχή και αναγνώριση. Η Berk, παρουσιάζοντας τη θεωρία του Erik Erikson, αναφέρει ότι κατά τη σχολική ηλικία το παιδί βρίσκεται στο στάδιο της «εργατικότητας έναντι κατωτερότητας». Στη φάση αυτή επιδιώκει να αναπτύξει τις ικανότητές του και να αποδείξει την αξία του μέσα από τη συμμετοχή του σε δραστηριότητες και την αλληλεπίδραση με τους άλλους. Η επιτυχία ενισχύει την αυτοπεποίθηση και την αίσθηση ικανότητας, ενώ οι επανειλημμένες αποτυχίες μπορούν να οδηγήσουν σε αισθήματα κατωτερότητας⁶⁸.

Η κοινωνικοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις σχέσεις που αναπτύσσει με το περιβάλλον του. Ο John W. Santrock (2019) επισημαίνει ότι οι θετικές κοινωνικές σχέσεις ενισχύουν την ψυχική ισορροπία και την αυτοεκτίμηση, ενώ η απόρριψη ή η απομόνωση μπορεί να οδηγήσει σε συναισθηματικές δυσκολίες (Santrock, 2023). Η ελληνική βιβλιογραφία τονίζει επίσης τον ρόλο της κοινωνικοποίησης ως βασικού μηχανισμού ένταξης του παιδιού στην κοινωνία (Παρασκευόπουλος, 1985).

Η υμνολογία ενισχύει ουσιαστικά την αίσθηση του ανήκειν μέσω της συλλογικής λατρευτικής εμπειρίας. Η κοινή συμμετοχή στην ψαλμωδία δημιουργεί μια δυναμική ενότητας και συνεργασίας, η οποία ενισχύει την κοινωνική συνοχή. Το βιβλικό χωρίο «Πάντες δέ οἱ πιστεύοντες ἦσαν ἐπὶ τὸ αὐτό και εἶχον ἅπαντα κοινά»⁶⁹ αποτυπώνει την εικόνα της πρώτης χριστιανικής κοινότητας ως χώρου ενότητας, κοινωνίας και ουσιαστικής σχέσης μεταξύ των μελών της. Η έκφραση «ἐπὶ τὸ αὐτό» δεν δηλώνει απλώς φυσική συνάθροιση στον ίδιο χώρο, αλλά βαθύτερη ενότητα σκοπού, πίστεως και κοινής ζωής, ενώ το «εἶχον ἅπαντα κοινά» εκφράζει πνεύμα αλληλεγγύης, αμοιβαιότητας και έμπρακτης κοινωνίας. Η

⁶⁸ Laura E. Berk, *Αναπτυξιακή Ψυχολογία: Η προσέγγιση της δια βίου ανάπτυξης*, (Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 2019) σσ. 364, 464.

⁶⁹ Πραξ. 2:44

Εκκλησία παρουσιάζεται έτσι όχι μόνο ως θεσμική ή λατρευτική πραγματικότητα, αλλά ως κοινότητα σχέσεων και συμμετοχής.

Στο πλαίσιο της συγκεκριμένης ανάλυσης, το χωρίο αυτό αποκτά ιδιαίτερη σημασία, καθώς η συμμετοχή του παιδιού στη λατρευτική και υμνολογική ζωή της Εκκλησίας δεν αποτελεί αποκλειστικά ατομική πνευματική εμπειρία, αλλά ταυτόχρονα εμπειρία ένταξης σε μια κοινότητα σχέσης και συλλογικής έκφρασης. Η κοινή προσευχή, η συμμετοχή στην ψαλμωδία και η βιωματική παρουσία μέσα στη λατρευτική σύναξη μπορούν να ενισχύσουν στο παιδί το αίσθημα του ανήκειν, της αποδοχής, της κοινωνικής σύνδεσης και της συναισθηματικής ασφάλειας. Από ψυχοσυναισθηματική σκοπιά, τέτοιες εμπειρίες συλλογικότητας συμβάλλουν ουσιαστικά στην ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων, ενσυναίσθησης, συνεργατικότητας και θετικής συγκρότησης της προσωπικής ταυτότητας.

Ο ψαλμικός λόγος «*Ἴδού δὴ τί καλόν... κατοικεῖν ἀδελφοὺς ἐπὶ τὸ αὐτό*»⁷⁰ αναδεικνύει με ιδιαίτερη ποιητική και θεολογική δύναμη την αξία της ενότητας, της αδελφικής συνύπαρξης και της κοινοτικής ζωής ως ευλογημένης μορφής ανθρώπινης ύπαρξης. Η έκφραση «*τί καλόν*» και «*τί τερπνόν*» υπογραμμίζει ότι η κοινότητα δεν αποτελεί απλώς λειτουργική αναγκαιότητα, αλλά εμπειρία χαράς, αρμονίας και πνευματικής πληρότητας. Το «*ἐπὶ τὸ αὐτό*» εκφράζει όχι μόνο τη φυσική συνάθροιση στον ίδιο χώρο, αλλά βαθύτερη ενότητα σχέσης, κοινού προσανατολισμού και συμμετοχής σε κοινή εμπειρία ζωής και πίστης.

Η κοινή ψαλμωδία, η συμμετοχή στη λατρευτική σύναξη και η εμπειρία της συλλογικής προσευχής δημιουργούν ένα πλαίσιο συναισθηματικής ασφάλειας, αποδοχής και κοινωνικής σύνδεσης. Από ψυχοσυναισθηματική σκοπιά, τέτοιες εμπειρίες συμβάλλουν ουσιαστικά στην ανάπτυξη του αισθήματος του ανήκειν, της συνεργατικότητας, της ενσυναίσθησης και της θετικής συγκρότησης της προσωπικής ταυτότητας, στοιχεία ιδιαίτερα σημαντικά για την ολόπλευρη ανάπτυξη του παιδιού.

Επιπλέον, η κοινή εκφώνηση ύμνων όπως το «*Ἅγιος ὁ Θεός*» ενισχύει τη βιωματική εμπειρία της συμμετοχής. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, το παιδί αισθάνεται ότι αποτελεί μέρος μιας ζωντανής κοινότητας, γεγονός που συμβάλλει καθοριστικά στη διαμόρφωση της κοινωνικής του ταυτότητας και της ψυχολογικής του σταθερότητας.

⁷⁰ Ψαλμ. 132:1

2.2.3 Αυτοεκτίμηση

Η αυτοεκτίμηση αποτελεί βασικό δείκτη ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης και αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο το παιδί αντιλαμβάνεται και αξιολογεί τον εαυτό του. Σύμφωνα με τον John W. Santrock (2023), η αυτοεκτίμηση επηρεάζει άμεσα τη συμπεριφορά, την κοινωνική προσαρμογή και τη συναισθηματική ισορροπία του παιδιού. Παιδιά με υψηλή αυτοεκτίμηση εμφανίζουν μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση και ικανότητα αντιμετώπισης προκλήσεων, ενώ χαμηλή αυτοεκτίμηση συνδέεται με ανασφάλεια και κοινωνική απόσυρση⁷¹.

Όπως αναφέρει ο Παρασκευόπουλος (2016), η ανάπτυξη της αυτοεκτίμησης εξαρτάται από πολλούς παράγοντες, όπως η οικογενειακή υποστήριξη, η σχολική εμπειρία και η κοινωνική ανατροφοδότηση. Ο Erik Erikson (Santrock, 2023) υποστηρίζει ότι η επιτυχής αντιμετώπιση των αναπτυξιακών σταδίων ενισχύει την αίσθηση ικανότητας και προσωπικής αξίας⁷². Το παιδί χρειάζεται θετικά βιώματα και αναγνώριση για να αναπτύξει μια σταθερή και θετική εικόνα του εαυτού του.

Η υμνολογία μπορεί να συμβάλει σημαντικά στην ενίσχυση της αυτοεκτίμησης, ιδιαίτερα όταν το παιδί συμμετέχει ενεργά στη λατρευτική ζωή. Η απαγγελία ή ψαλμωδία ενός ύμνου προσφέρει στο παιδί την εμπειρία της επιτυχίας και της αναγνώρισης. Στο Ψαλμό⁷³ – χωρίο που επαναλαμβάνει και ο ίδιος ο Χριστός στο Κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο «ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον»⁷⁴ αναφέρεται χαρακτηριστικά: «Ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον.» Το χωρίο αυτό προσδίδει ιδιαίτερη θεολογική σημασία στην παιδική παρουσία και έκφραση μέσα στο πλαίσιο της δοξολογίας, παρουσιάζοντας ακόμη και το νήπιο ως φορέα αυθεντικής υμνητικής μαρτυρίας. Η παιδική φωνή δεν εμφανίζεται ως ατελής ή περιθωριακή, αλλά ως μέσο μέσα από το οποίο μπορεί να εκφραστεί ο αἶνος προς τον Θεό. Η βιβλική αυτή προσέγγιση αναδεικνύει την αξία της παιδικής αυθεντικότητας, της καθαρότητας και της αμεσότητας, στοιχεία που η χριστιανική παράδοση συχνά συνδέει με τη δεκτικότητα προς το θείο.

Η παραπάνω εικόνα αποκτά ιδιαίτερη σημασία, καθώς θεμελιώνει θεολογικά τη δυνατότητα του παιδιού να συμμετέχει ενεργά στη λατρευτική και υμνολογική εμπειρία της Εκκλησίας, όχι απλώς ως παθητικός ακροατής, αλλά ως πρόσωπο με ουσιαστική πνευματική

⁷¹ JOHN W. SANTROCK, *Ανάπτυξη στην παιδική ηλικία*, (Επιστημονικές Εκδόσεις ΠΑΡΙΣΙΑΝΟΥ Α.Ε., 2023) σσ. 401-402.

⁷² JOHN W. SANTROCK, *Ανάπτυξη στην παιδική ηλικία*, όπ. π., σσ. 22-23.

⁷³ Ψαλμ. 8:30

⁷⁴ Ματθ. 21:16

παρουσία και εκφραστική δυνατότητα. Από ψυχοσυναισθηματική σκοπιά, η αναγνώριση της παιδικής φωνής και συμμετοχής εντός της κοινότητας μπορεί να ενισχύσει το αίσθημα αποδοχής, αυτοαξίας, κοινωνικής ένταξης και συναισθηματικής ασφάλειας. Παράλληλα, η υμνολογική συμμετοχή, μέσω του ρυθμού, της μελωδίας και της συλλογικής έκφρασης, δύναται να συμβάλει στην ανάπτυξη συναισθηματικής έκφρασης, συγκέντρωσης, ενσυναίσθησης και βιωματικής σύνδεσης με την εκκλησιαστική κοινότητα.

Στο κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο ο δηλώνει χαρακτηριστικά: «ἐὰν μὴ στραφῇτε καὶ γένησθε ὡς τὰ παιδιά...»⁷⁵, αναδεικνύοντας το παιδί ως πρότυπο πνευματικής ποιότητας και εσωτερικής στάσης. Η φράση αυτή δεν αναφέρεται στην παιδική ηλικία ως βιολογικό στάδιο, αλλά στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που η βιβλική και εκκλησιαστική παράδοση συνδέει με την παιδικότητα, όπως η απλότητα, η αυθεντικότητα, η ταπεινότητα, η εμπιστοσύνη και η δεκτικότητα. Το παιδί προβάλλεται όχι ως σύμβολο ανωριμότητας, αλλά ως εικόνα εσωτερικής καθαρότητας και ανοιχτότητας προς τη σχέση με τον Θεό και τον άλλον. Η προτροπή του Χριστού υποδηλώνει ότι η πνευματική ωριμότητα δεν ταυτίζεται με την αυτάρκεια ή την αυτονομία, αλλά με τη δυνατότητα του ανθρώπου να διατηρεί στάση εμπιστοσύνης, απλότητας και ειλικρινούς σχέσης.

Η εικόνα αυτή προσφέρει μια χρήσιμη ερμηνευτική βάση, καθώς αναδεικνύει θεολογικά την ιδιαίτερη αξία του παιδιού και των χαρακτηριστικών της παιδικής ύπαρξης. Από ψυχοσυναισθηματική σκοπιά, ιδιότητες όπως η εμπιστοσύνη, η αυθεντική συναισθηματική έκφραση, η δεκτικότητα και η ανάγκη σχέσης αποτελούν βασικά στοιχεία της υγιούς ανάπτυξης του παιδιού. Η συμμετοχή στη λατρευτική και υμνολογική ζωή της Εκκλησίας μπορεί να λειτουργήσει ως περιβάλλον που ενισχύει αυτά τα χαρακτηριστικά, προσφέροντας στο παιδί εμπειρίες ασφάλειας, νοήματος, συλλογικής αποδοχής και συναισθηματικής έκφρασης.

2.2.4 Ενσυναίσθηση

Η ενσυναίσθηση αποτελεί βασικό δείκτη της ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης, καθώς αναφέρεται στην ικανότητα του παιδιού να αναγνωρίζει, να κατανοεί και να συμμετέχει στα συναισθήματα των άλλων. Σύμφωνα με τον John W. Santrock, η ενσυναίσθηση αποτελεί θεμέλιο της κοινωνικής συμπεριφοράς και σχετίζεται άμεσα με την ανάπτυξη των διαπροσωπικών σχέσεων (Santrock, 2019). Κατά τα πρώτα στάδια της ζωής, το παιδί

⁷⁵ Ματθ. 18:30

εμφανίζει εγωκεντρική αντίληψη, γεγονός που περιορίζει την κατανόηση των συναισθημάτων των άλλων.

Ο Jean Piaget υποστηρίζει ότι το παιδί, μέσα από τη γνωστική του ανάπτυξη, μεταβαίνει σταδιακά από τον εγωκεντρισμό προς την ικανότητα κατανόησης διαφορετικών οπτικών. Η κοινωνική αλληλεπίδραση και οι εμπειρίες συμβάλλουν καθοριστικά στην ανάπτυξη της ενσυναίσθησης⁷⁶. Παράλληλα, η ελληνική βιβλιογραφία τονίζει ότι η ενσυναίσθηση καλλιεργείται μέσα από βιωματικές εμπειρίες και κοινωνικές σχέσεις (Παρασκευόπουλος, 2016).

Η υμνολογία συμβάλλει ουσιαστικά στην ανάπτυξη της ενσυναίσθησης, καθώς τα υμνολογικά κείμενα εκφράζουν βαθιά ανθρώπινα συναισθήματα. Το βιβλικό χωρίο «χαίρειν μετὰ χαιρόντων καὶ κλαίειν μετὰ κλαιόντων»⁷⁷ αποτελεί σαφή έκφραση ενσυναίσθησης. Παράλληλα, ο ψαλμικός λόγος «ἐγγὺς Κύριος τοῖς συντετριμμένοις τῇ καρδίᾳ και τους ταπεινούς τῷ πνεύματι σώσει»⁷⁸ αναδεικνύει τη συμπάθεια προς τον πάσχοντα άνθρωπο. Σε υμνολογικό επίπεδο, το τροπάριο της Κασσιανής αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα συναισθηματικής ταύτισης και μετάνοιας. Μέσα από τέτοιες εμπειρίες, το παιδί μαθαίνει να αναγνωρίζει και να συμμερίζεται τα συναισθήματα των άλλων, ενισχύοντας την κοινωνική του ωριμότητα.

2.2.5 Πολιτισμικοί και κοινωνικοί παράγοντες

Ο John W. Santrock (2019) αναφέρει ότι, η ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού διαμορφώνεται σε μεγάλο βαθμό από το πολιτισμικό και κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο μεγαλώνει. Οι αξίες, οι κανόνες και τα πρότυπα συμπεριφοράς που μεταδίδονται μέσω της οικογένειας, του σχολείου και της κοινωνίας επηρεάζουν τη διαμόρφωση της προσωπικότητας και της συναισθηματικής ζωής του παιδιού. Ενώ ο Παρασκευόπουλος (1985) αναφέρει ότι η κοινωνικοποίηση αποτελεί βασικό μηχανισμό ανάπτυξης, μέσω του οποίου το παιδί εσωτερικεύει πρότυπα συμπεριφοράς και αναπτύσσει κοινωνικές δεξιότητες.

Η πολιτισμική εμπειρία λειτουργεί ως πλαίσιο μέσα στο οποίο το παιδί μαθαίνει να αντιλαμβάνεται τον κόσμο και να διαμορφώνει τη συναισθηματική του ταυτότητα. Στην ελληνική βιβλιογραφία ο Πατασκευόπουλος (1985) επισημαίνει ότι η οικογένεια και η παράδοση διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη μετάδοση αξιών και στη διαμόρφωση της

⁷⁶ JOHN W. SANTROCK, *Ανάπτυξη στην παιδική ηλικία*, (Επιστημονικές Εκδόσεις ΠΑΡΙΣΙΑΝΟΥ Α.Ε., 2023) σσ. 202-229.

⁷⁷ Ρωμ. 12:15

⁷⁸ Ψαλμ. 33:19

συνείδησης του παιδιού. Οι εμπειρίες που αποκτά το παιδί μέσα από το κοινωνικό του περιβάλλον επηρεάζουν άμεσα την ψυχοσυναισθηματική του ανάπτυξη.

Η υμνολογία αποτελεί σημαντικό στοιχείο της ορθόδοξης πολιτισμικής παράδοσης και λειτουργεί ως φορέας μετάδοσης αξιών και νοημάτων. Στη Β' Πρὸς Θεσσαλονικεῖς Ἐπιστολὴ ὁ ἀπόστολος Παῦλος προτρέπει: «Ἄρα οὖν, ἀδελφοί, στήκετε, καὶ κρατεῖτε τὰς παραδόσεις ἃς ἐδιδάχθητε εἴτε διὰ λόγου εἴτε δι' ἐπιστολῆς ἡμῶν»⁷⁹. Το χωρίο αυτό αναδεικνύει τη σημασία της εκκλησιαστικής παράδοσης ως ζωντανής συνέχειας της πίστης και της πνευματικής εμπειρίας της Εκκλησίας. Η έννοια της «παράδοσης» δεν περιορίζεται σε απλή διατήρηση εξωτερικών τύπων ή εθίμων, αλλά αφορά τη μετάδοση βιωμένης πίστης, θεολογικού νοήματος και τρόπου ζωής από γενιά σε γενιά. Η προτροπή «στήκετε» υποδηλώνει σταθερότητα, πνευματική συνέπεια και προσήλωση σε αυτό που έχει παραληφθεί ως αυθεντική εκκλησιαστική εμπειρία.

Η συγκεκριμένη εικόνα αποκτά ιδιαίτερη σημασία για την παρούσα διερεύνηση, καθώς η υμνολογία αποτελεί ουσιώδες στοιχείο αυτής της ζωντανής παράδοσης, μέσω της οποίας η πίστη δεν μεταδίδεται μόνο γνωστικά αλλά και βιωματικά, μέσα από τον λόγο, τη μουσική και τη λατρευτική συμμετοχή. Η εκκλησιαστική υμνογραφία λειτουργεί ως φορέας θεολογικής μνήμης, αξιών και πνευματικής εμπειρίας, καθιστώντας τη συμμετοχή του παιδιού στη λατρευτική ζωή μια διαδικασία όχι απλώς θρησκευτικής εκμάθησης, αλλά βαθύτερης εσωτερίκευσης νοημάτων και σχέσεων. Από παιδαγωγική και ψυχοσυναισθηματική σκοπιά, η ένταξη του παιδιού σε ένα σταθερό πλαίσιο παράδοσης και κοινής εμπειρίας μπορεί να ενισχύσει το αίσθημα ταυτότητας, συνέχειας, ασφάλειας και κοινωνικής ένταξης.

Στον Ψαλμό αναφέρεται χαρακτηριστικά: «οὐκ ἐκρύβη ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῶν εἰς γενεὰν ἐτέραν, ἀπαγγέλλοντες τὰς αἰνέσεις Κυρίου καὶ τὰς δυναστείας αὐτοῦ καὶ τὰ θαυμάσια αὐτοῦ ἃ ἐποίησεν»⁸⁰. Το χωρίο αυτό αναδεικνύει με ιδιαίτερη σαφήνεια τη σημασία της διαγενεακής μετάδοσης της πίστης και της πνευματικής μνήμης μέσα στην κοινότητα του λαού του Θεού. Η πίστη δεν παρουσιάζεται ως ατομικό ή αποσπασματικό βίωμα, αλλά ως ζωντανή εμπειρία που οφείλει να μεταδίδεται από γενιά σε γενιά, μέσω της αφήγησης, της μνήμης, της δοξολογίας και της κοινής λατρευτικής εμπειρίας. Η αναφορά στις «αἰνέσεις Κυρίου» είναι ιδιαίτερα σημαντική, καθώς υποδηλώνει ότι η δοξολογία και ο ύμνος δεν

⁷⁹ Θεσ. 2:15

⁸⁰ Ψαλμ. 77:4

αποτελούν απλώς έκφραση θρησκευτικού συναισθήματος, αλλά ουσιαστικό μέσο παιδαγωγικής και θεολογικής μετάδοσης.

Από την οπτική της παρούσας έρευνας, το χωρίο αυτό αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα, καθώς η εκκλησιαστική υμνολογία μπορεί να νοηθεί ως σύγχρονη συνέχεια αυτής της βιβλικής παιδαγωγικής λογικής. Μέσα από την υμνολογική εμπειρία, το παιδί δεν λαμβάνει μόνο πληροφορίες θρησκευτικού περιεχομένου, αλλά εισέρχεται βιωματικά σε μια κοινότητα μνήμης, νοήματος και πίστης. Η επαναληπτική φύση του ύμνου, η ποιητική γλώσσα, η μελωδική μορφή και η συλλογική λατρευτική συμμετοχή λειτουργούν ως μηχανισμοί εσωτερίκευσης αξιών και νοημάτων. Από ψυχοσυναισθηματική σκοπιά, αυτή η διαδικασία ενισχύει το αίσθημα συνέχειας, ταυτότητας, ασφάλειας και κοινωνικής ένταξης, ενώ ταυτόχρονα συμβάλλει στην ανάπτυξη της μνήμης, της συναισθηματικής σύνδεσης και της βιωματικής πρόσληψης της πνευματικής εμπειρίας.

2.2.6 Μουσική και ψυχική ανάπτυξη

Η μουσική αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης, καθώς επηρεάζει άμεσα τη συναισθηματική έκφραση, τη γνωστική λειτουργία και την κοινωνική συμπεριφορά του παιδιού. Σύμφωνα με τον John W. Santrock (2019), η ενασχόληση με τη μουσική ενισχύει τη δημιουργικότητα, τη μνήμη και τη συγκέντρωση, ενώ συμβάλλει στη συναισθηματική ισορροπία. Η μουσική δρα ως μέσο επικοινωνίας και έκφρασης συναισθημάτων, ιδιαίτερα σε ηλικίες όπου η λεκτική ικανότητα είναι περιορισμένη.

Στην ελληνική παιδαγωγική βιβλιογραφία ο Δανασσής-Αφεντάκης (1985) επισημαίνει ότι η μουσική αγωγή συμβάλλει στην ανάπτυξη της αισθητικής αντίληψης και της συναισθηματικής ευαισθησίας. Μέσα από τη μουσική, το παιδί μαθαίνει να οργανώνει τα συναισθήματά του, να συνεργάζεται με άλλους και να εκφράζει τον εσωτερικό του κόσμο. Η συμμετοχή σε μουσικές δραστηριότητες ενισχύει επίσης την κοινωνική ένταξη και τη συλλογική εμπειρία.

Η υμνολογία, ως ιδιαίτερη μορφή μουσικής έκφρασης, συνδυάζει αισθητικά, πνευματικά και παιδαγωγικά στοιχεία. Στον Ψαλμό διατυπώνεται χαρακτηριστικά η προτροπή: «Αίνεῖτε αὐτὸν ἐν ψαλτηρίῳ καὶ κιθάρα...»⁸¹, ένα χωρίο που αναδεικνύει τη μουσική ως αναπόσπαστο στοιχείο της δοξολογικής σχέσης του ανθρώπου με τον Θεό. Η

⁸¹ Ψαλμ. 150

χρήση μουσικών οργάνων στο συγκεκριμένο ψαλμικό πλαίσιο υποδηλώνει ότι η μουσική δεν αντιμετωπίζεται απλώς ως αισθητική συνοδεία της λατρείας, αλλά ως ουσιαστικός τρόπος έκφρασης εσωτερικών καταστάσεων, συναισθημάτων και πνευματικής συμμετοχής. Η βιβλική αυτή εικόνα αποτυπώνει τη βαθιά ανθρώπινη ανάγκη για έκφραση μέσω του ήχου, του ρυθμού και της μελωδίας, στοιχεία που υπερβαίνουν τη λεκτική επικοινωνία και αγγίζουν άμεσα τον συναισθηματικό κόσμο του ανθρώπου.

Η παραπάνω εικόνα αποκτά ιδιαίτερη σημασία, καθώς επιτρέπει τη σύνδεση της μουσικής εμπειρίας με βασικές διεργασίες ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης του παιδιού. Η μουσική, ως οργανωμένο ηχητικό και ρυθμικό περιβάλλον, ενεργοποιεί γνωστικές, συναισθηματικές και κοινωνικές λειτουργίες, συμβάλλοντας στην ανάπτυξη συγκέντρωσης, μνήμης, αισθητηριακής οργάνωσης και συναισθηματικής έκφρασης. Η επαναληπτικότητα του ρυθμού, η προβλεψιμότητα της μελωδικής δομής και η συλλογική συμμετοχή στη μουσική πράξη μπορούν να λειτουργήσουν ως παράγοντες εσωτερικής ρύθμισης, ενίσχυσης της ψυχικής σταθερότητας και καλλιέργειας αισθήματος ασφάλειας.

Ιδιαίτερα στην παιδική ηλικία, όπου η ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη συνδέεται στενά με βιωματικά, ηχητικά και συμβολικά ερεθίσματα, η μουσική εμπειρία μπορεί να λειτουργήσει ως μέσο ενίσχυσης της συναισθηματικής αυτορρύθμισης, της δημιουργικής έκφρασης και της κοινωνικής σύνδεσης. Όταν δε η μουσική εντάσσεται στο εκκλησιαστικό και υμνολογικό πλαίσιο, αποκτά επιπλέον διάσταση νοηματοδότησης, πνευματικής αναφοράς και συλλογικής ταυτότητας, προσφέροντας στο παιδί ένα πολυεπίπεδο περιβάλλον ψυχικής και πνευματικής καλλιέργειας. Η Ορθόδοξη λειτουργική πράξη δεν χρησιμοποιεί μουσικά όργανα, αποτελεί βιβλικό θεμέλιο της μουσικής ως φορέα δοξολογίας, δεν αποτελεί όμως άμεση τεκμηρίωση της βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής.

Στην Πρὸς Ἑφεσίους Ἐπιστολή ο ἀπόστολος Παῦλος προτρέπει: «λαλοῦντες ἑαυτοῖς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ᾄδοντες καὶ ψάλλοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ»⁸². Το χωρίο αυτό αναδεικνύει τη μουσική και την υμνητική έκφραση όχι ως δευτερεύον αισθητικό στοιχείο της χριστιανικής ζωής, αλλά ως ουσιώδη τρόπο πνευματικής επικοινωνίας, εσωτερικής έκφρασης και κοινοτικής συμμετοχής. Οι αναφορές σε «*ψαλμούς*», «*ὕμνους*» και «*ᾠδὰς πνευματικὰς*» υποδηλώνουν την πολυμορφία της μουσικής έκφρασης στην πρώιμη εκκλησιαστική ζωή, ενώ η φράση «*ἐν τῇ καρδίᾳ*» μεταφέρει το κέντρο της

⁸² Εφ. 5:19

εμπειρίας στον εσωτερικό κόσμο του ανθρώπου, αναδεικνύοντας τη βαθύτερη σύνδεση μεταξύ μουσικής, συναισθήματος και πνευματικότητας.

Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, η εικόνα αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία, καθώς προσφέρει σαφές βιβλικό θεμέλιο για την κατανόηση της υμνολογίας ως μέσου όχι μόνο θεολογικής διδασκαλίας αλλά και ψυχοσυναισθηματικής επίδρασης. Η μουσική έκφραση, μέσω του ρυθμού, της μελωδίας, της επαναληπτικότητας και της συλλογικής συμμετοχής, ενεργοποιεί διεργασίες συναισθηματικής ρύθμισης, ενίσχυσης της μνήμης, συγκέντρωσης και κοινωνικής σύνδεσης. Ιδιαίτερα για το παιδί, η συμμετοχή σε ένα τέτοιο ηχητικό και λατρευτικό περιβάλλον μπορεί να συμβάλει στην ανάπτυξη συναισθηματικής έκφρασης, αίσθησης ασφάλειας, εμπιστοσύνης και συλλογικής ταυτότητας. Η βιβλική αυτή προτροπή δείχνει ότι η ψαλμωδία δεν αφορά μόνο τη λεκτική διατύπωση πίστης, αλλά και τη βαθύτερη καλλιέργεια του εσωτερικού ανθρώπου μέσω της μουσικής εμπειρίας.

2.2.7 Παράγοντες που επηρεάζουν την ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη

Η ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού αποτελεί αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης πολλών παραγόντων, οι οποίοι λειτουργούν ταυτόχρονα και αλληλοεπηρεάζονται. Σύμφωνα με τον John W. Santrock (2019), οι βασικοί παράγοντες που επηρεάζουν την ανάπτυξη είναι το βιολογικό υπόβαθρο, το οικογενειακό περιβάλλον, η εκπαίδευση και το ευρύτερο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο. Το παιδί δεν αναπτύσσεται σε απομόνωση, αλλά μέσα σε ένα δυναμικό σύστημα σχέσεων και εμπειριών, το οποίο καθορίζει τη συναισθηματική του πορεία.

Η οικογένεια αποτελεί τον πρώτο και σημαντικότερο παράγοντα διαμόρφωσης της προσωπικότητας. Ο Παρασκευόπουλος (1985) υποστηρίζει ότι μέσα από τις σχέσεις με τους γονείς, το παιδί αναπτύσσει βασικές δεξιότητες, όπως η εμπιστοσύνη, η συναισθηματική ασφάλεια και η αυτορρύθμιση. Παράλληλα, το σχολείο και οι κοινωνικές εμπειρίες συμβάλλουν στη διεύρυνση των κοινωνικών δεξιοτήτων και στην ανάπτυξη της αυτονομίας. Ο Erik Erikson (Santrock, 2019) τονίζει ότι κάθε αναπτυξιακό στάδιο επηρεάζεται από τις εμπειρίες που προσφέρει το περιβάλλον, οδηγώντας είτε σε θετική είτε σε αρνητική εξέλιξη.

Η υμνολογία εντάσσεται στους πολιτισμικούς και παιδαγωγικούς παράγοντες που επηρεάζουν την ανάπτυξη. Το βιβλικό χωρίο «ἄκουε, υἱέ, παιδείαν πατρός σου καὶ μὴ ἀπόση θεσμούς μητρός σου· στέφανον γὰρ χαρίτων δέξῃ σὴ κορυφῇ καὶ κλοιὸν χρύσεων περὶ σῶ

τραχήλω»⁸³ υπογραμμίζει τη σημασία της αγωγής, ενώ ο ψαλμικός λόγος «ἰδοὺ ἡ κληρονομία Κυρίου υἱοί, ὁ μισθὸς τοῦ καρποῦ τῆς γαστροῦς»⁸⁴ αναδεικνύει την αξία του παιδιού ως φορέα συνέχειας. Μέσα από την έκθεση στην υμνολογία, το παιδί δέχεται ερεθίσματα που επηρεάζουν τη συναισθηματική και πνευματική του ανάπτυξη, συμβάλλοντας στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του.

2.2.8 Τελετουργία και παιδικός ψυχισμός

Η τελετουργία αποτελεί σημαντικό στοιχείο της παιδικής εμπειρίας, καθώς προσφέρει δομή, σταθερότητα και προβλεψιμότητα. Σύμφωνα με τον Erik Erikson, η αίσθηση ασφάλειας που αναπτύσσεται κατά τα πρώτα στάδια της ζωής συνδέεται άμεσα με την ύπαρξη σταθερών και επαναλαμβανόμενων εμπειριών (Erikson, 1963). Η τελετουργία βοηθά το παιδί να οργανώσει τον κόσμο γύρω του και να αναπτύξει αίσθηση ελέγχου και σταθερότητας.

Η επαναληπτικότητα των τελετουργικών πράξεων μειώνει το άγχος και ενισχύει την ψυχική ισορροπία. Η ελληνική βιβλιογραφία τονίζει ότι οι σταθερές δομές συμβάλλουν στη συναισθηματική οργάνωση του παιδιού (Παρασκευόπουλος, 1985). Μέσα από την επανάληψη, το παιδί αποκτά οικειότητα με το περιβάλλον και αναπτύσσει εμπιστοσύνη προς αυτό.

Η εκκλησιαστική υμνολογία εντάσσεται στο πλαίσιο της λατρευτικής τελετουργίας και ενισχύει τη λειτουργία αυτή. Το αποστολικό χωρίο «πάντα εὐσχημόνως καὶ κατὰ τάξιν γινέσθω»⁸⁵ αναδεικνύει τη σημασία της τάξης, ενώ ο ψαλμικός λόγος «ἐπτάκις τῆς ἡμέρας ἤνεσά σε»⁸⁶ τονίζει την επαναληπτικότητα της λατρείας. Ὑμνοι ὅπως το «Φῶς ἱλαρόν» στον Εσπερινό, που επαναλαμβάνεται καθημερινά, δημιουργούν ένα σταθερό και γνώριμο πλαίσιο για το παιδί. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, η υμνολογία συμβάλλει στη συναισθηματική σταθερότητα και την ψυχική οργάνωση.

2.2.9 Θρησκευτικότητα ως αναπτυξιακή διάσταση

Η θρησκευτικότητα αποτελεί σημαντική διάσταση της ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης, καθώς συνδέεται με τη διαμόρφωση αξιών, πεποιθήσεων και στάσεων ζωής. Σύμφωνα με τον Erik Erikson (2019), η ανάπτυξη της ταυτότητας περιλαμβάνει και την εσωτερίκευση αξιών

⁸³ Παροιμ. 1:8-9

⁸⁴ Ψαλμ. 126:3

⁸⁵ Α΄ Κορ. 14:40

⁸⁶ Ψαλμ. 118:164

που προσδίδουν νόημα στην ύπαρξη. Το παιδί, μέσα από τη θρησκευτική εμπειρία, αρχίζει να αντιλαμβάνεται έννοιες όπως το καλό, η αγάπη και η δικαιοσύνη.

Η γνωστική ανάπτυξη παίζει επίσης σημαντικό ρόλο στην κατανόηση της θρησκευτικότητας. Ο Jean Piaget (2019) υποστηρίζει ότι το παιδί, καθώς εξελίσσεται, αποκτά την ικανότητα να κατανοεί αφηρημένες έννοιες. Η θρησκευτική εμπειρία συμβάλλει στην ανάπτυξη αυτής της ικανότητας, προσφέροντας συμβολικά και βιωματικά ερεθίσματα.

Η υμνολογία αποτελεί βασικό μέσο μετάδοσης της θρησκευτικής εμπειρίας. Το ευαγγελικό χωρίο «ἄφετε τὰ παιδιά ἔρχεσθαι πρὸς με»⁸⁷ αναδεικνύει τη θέση του παιδιού στη θρησκευτική ζωή, ενώ ο ψαλμικός λόγος «δεῦτε, τέκνα, ἀκούσατέ μου· φόβον Κυρίου διδάξω ὑμᾶς»⁸⁸ υπογραμμίζει τη σημασία της διδασκαλίας. Μέσα από ύμνους και απολυτίκια, το παιδί έρχεται σε επαφή με βασικά στοιχεία της πίστης, τα οποία συμβάλλουν στη διαμόρφωση της πνευματικής και συναισθηματικής του ταυτότητας.

2.2.10 Θρησκευτικότητα και αίσθηση ασφάλειας

Η αίσθηση ασφάλειας αποτελεί θεμελιώδη προϋπόθεση της ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης, ιδιαίτερα κατά τα πρώτα στάδια της παιδικής ηλικίας. Σύμφωνα με τον Erik Erikson (2019), το στάδιο της «βασικής εμπιστοσύνης έναντι δυσπιστίας» διαμορφώνεται μέσα από τις πρώτες εμπειρίες του παιδιού και επηρεάζει καθοριστικά τη μετέπειτα ψυχολογική του πορεία. Όταν το παιδί βιώνει σταθερότητα, φροντίδα και προστασία, αναπτύσσει ένα αίσθημα ασφάλειας που λειτουργεί ως βάση για την περαιτέρω ανάπτυξη.

Η θρησκευτικότητα μπορεί να λειτουργήσει ενισχυτικά σε αυτή τη διαδικασία, καθώς προσφέρει ένα πλαίσιο εμπιστοσύνης και σταθερότητας. Ο John W. Santrock επισημαίνει ότι οι πεποιθήσεις και τα βιώματα που προσφέρουν νόημα και σταθερότητα συμβάλλουν στη συναισθηματική ισορροπία του παιδιού (Santrock, 2019). Η πίστη σε μια ανώτερη δύναμη μπορεί να λειτουργήσει ως μηχανισμός ενίσχυσης της ασφάλειας και της εμπιστοσύνης.

Η υμνολογία ενισχύει την αίσθηση αυτή μέσω της καταλυκτικής και παρηγορητικής της φύσης. Το ψαλμικό χωρίο «Κύριος ποιμαίνει με καὶ οὐδέν με ὑστερήσει»⁸⁹ εκφράζει την έννοια της προστασίας, ενώ το ευαγγελικό «ἐγὼ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός. ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων»⁹⁰ ενισχύει την εικόνα της φροντίδας. Παράλληλα, ὕμνοι ὡς το «Τὴ Ὑπερμάχῳ Στρατηγῷ» δημιουργοῦν στο παιδί τὴν αἴσθησιν ὅτι βρίσκεται

⁸⁷ Ματθ. 19:14

⁸⁸ Ψαλμ. 33:12

⁸⁹ Ψαλμ. 22:1

⁹⁰ Ιω. 10:11

υπό προστασία. Μέσα από αυτές τις εμπειρίες, η υμνολογία συμβάλλει ουσιαστικά στην ανάπτυξη της ψυχικής ασφάλειας.

2.2.11 Νοηματοδότηση της εμπειρίας

Η ικανότητα του παιδιού να αποδίδει νόημα στις εμπειρίες του αποτελεί βασικό στοιχείο της γνωστικής και ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης. Το παιδί προσπαθεί να κατανοήσει τον κόσμο και να εντάξει τα βιώματά του σε ένα συνεκτικό πλαίσιο. Σύμφωνα με τον Jean Piaget (2019), η γνώση οικοδομείται μέσα από τη διαδικασία της αφομοίωσης και της προσαρμογής, μέσω των οποίων το παιδί οργανώνει την εμπειρία του.

Παράλληλα, ο Erik Erikson (2019) συνδέει τη νοηματοδότηση με τη διαμόρφωση της ταυτότητας, καθώς το άτομο επιδιώκει να κατανοήσει τον εαυτό του και τη θέση του στον κόσμο. Η διαδικασία αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντική κατά την παιδική ηλικία, όπου διαμορφώνονται τα πρώτα σχήματα σκέψης και κατανόησης.

Η υμνολογία συμβάλλει σημαντικά στη νοηματοδότηση της εμπειρίας, καθώς μεταφέρει βαθιά θεολογικά και υπαρξιακά νοήματα. Το ψαλμικό χωρίο «Λύχνος τοῖς ποσὶ μου ὁ νόμος σου καὶ φῶς ταῖς τρίβοις μου»⁹¹ αναδεικνύει τον καθοδηγητικό ρόλο της πίστης, ενώ το ευαγγελικό «ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου»⁹² προσδίδει υπαρξιακό προσανατολισμό. Επιπλέον, ὕμνοι ὅπως το «Χριστὸς Ἀνέστη» μεταφέρουν μηνύματα ελπίδας και ζωής, βοηθώντας το παιδί να κατανοήσει βασικές έννοιες ὅπως ἡ ζωή, ὁ θάνατος και ἡ ἐλπίδα. Μέσα ἀπὸ ἀντὰ τὰ βιώματα, τὸ παιδί αποκτὰ βαθύτερη κατανόηση τοῦ κόσμου και τῆς ὑπαρξῆς.

2.2.12 Θρησκευτική συμμετοχή και κοινωνική ταυτότητα

Η διαμόρφωση της κοινωνικής ταυτότητας αποτελεί βασικό στοιχείο της ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης, καθώς το παιδί αναπτύσσει την αίσθηση του εαυτού μέσα από τη συμμετοχή σε κοινωνικές ομάδες. Σύμφωνα με τον Erik Erikson (2019), η ταυτότητα διαμορφώνεται μέσα από την αλληλεπίδραση με το κοινωνικό περιβάλλον και την εσωτερίκευση κοινών αξιών. Η συμμετοχή σε συλλογικές δραστηριότητες ενισχύει την αίσθηση του ανήκειν και τη συνοχή της προσωπικότητας.

Ο John W. Santrock (2019) επισημαίνει ὅτι ἡ κοινωνική συμμετοχή συμβάλλει στην ἀνάπτυξη τῆς αυτοεκτίμησης και τῆς κοινωνικῆς προσαρμογῆς. Μέσα ἀπὸ τὴν συμμετοχή σε ομάδες, τὸ παιδί αποκτὰ ρόλους και ἀναπτύσσει κοινωνικὲς δεξιότητες.

⁹¹ Ψαλμ. 118:105

⁹² Ιω. 8:12

Η υμνολογία ενισχύει τη διαδικασία αυτή μέσω της συλλογικής λατρευτικής εμπειρίας. Το ψαλμικό χωρίο «ἡμεῖς δὲ λαὸς αὐτοῦ καὶ πρόβατα τῆς νομῆς αὐτοῦ»⁹³ εκφράζει την έννοια της συλλογικής ταυτότητας, ενώ το αποστολικό «ὅτι ἐσμὲν ἀλλήλων μέλη»⁹⁴ υπογραμμίζει τη σύνδεση μεταξύ των μελών της κοινότητας. Μέσα από τη συμμετοχή στην υμνολογία, είτε ως ακροατής είτε ως ενεργό μέλος (π.χ. χορωδία), το παιδί βιώνει ότι αποτελεί μέρος μιας κοινότητας, γεγονός που ενισχύει την κοινωνική του ταυτότητα και τη συναισθηματική του σταθερότητα.

2.2.13 Θρησκευτικότητα και συναισθηματική ρύθμιση

Η συναισθηματική ρύθμιση αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους δείκτες ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης, καθώς αφορά την ικανότητα του παιδιού να ελέγχει και να διαχειρίζεται τα συναισθήματά του με τρόπο προσαρμοστικό και κοινωνικά αποδεκτό. Σύμφωνα με τον John W. Santrock (2019), η ανάπτυξη της συναισθηματικής ρύθμισης συνδέεται άμεσα με τη γνωστική ωρίμανση και την κοινωνική εμπειρία. Κατά την παιδική ηλικία, το παιδί μαθαίνει σταδιακά να αναγνωρίζει τα συναισθήματά του και να τα ελέγχει μέσα από την αλληλεπίδραση με το περιβάλλον.

Η θρησκευτικότητα μπορεί να συμβάλει ουσιαστικά στην ενίσχυση της συναισθηματικής ρύθμισης, καθώς προσφέρει ένα πλαίσιο νοηματοδότησης και εσωτερικής οργάνωσης. Ο Erik Erikson (2019) τονίζει ότι η εσωτερίκευση αξιών και πεποιθήσεων ενισχύει την ψυχική σταθερότητα και την αυτορρύθμιση. Η πίστη και η πνευματική εμπειρία μπορούν να λειτουργήσουν ως μηχανισμοί ελέγχου και εξισορρόπησης των συναισθημάτων.

Η υμνολογία συμβάλλει ιδιαίτερα στη διαδικασία αυτή μέσω της καταλυτικής και ρυθμικής της φύσης. Το ψαλμικό χωρίο «Κύριε, κατὰ τὸ πλῆθος τῶν ὁδυνῶν μου ἐν τῇ καρδίᾳ μου αἱ παρακλήσεις σου εὐφραναν τὴν ψυχὴν μου»⁹⁵ εκφράζει τη μετάβαση από την ένταση στην παρηγοριά, ενώ το αποστολικό «καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ ἡ ὑπερέχουσα πάντα νοῦν φρουρήσει τὰς καρδίας ὑμῶν καὶ τὰ νοήματα ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ»⁹⁶ αναδεικνύει τη συναισθηματική σταθερότητα που προσφέρει η πίστη. Μέσα από την επαναληπτικότητα και τη μελωδία των ὕμνων, το παιδί μαθαίνει να ηρεμεί, να συγκεντρώνεται και να διαχειρίζεται τα συναισθήματά του.

⁹³ Ψαλμ. 99:3

⁹⁴ Εφεσ. 4:25

⁹⁵ Ψαλμ. 93:19

⁹⁶ Φίλιπ. 4:7

2.2.14 Κριτική προσέγγιση των δεικτών

Παρά τη σημασία των δεικτών ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης, είναι απαραίτητο να τονιστεί ότι δεν αποτελούν απόλυτα και καθολικά κριτήρια αξιολόγησης. Η ανάπτυξη του παιδιού είναι μια δυναμική και πολυπαραγοντική διαδικασία, η οποία διαφοροποιείται ανάλογα με την προσωπικότητα, το περιβάλλον και τις εμπειρίες του κάθε παιδιού (Santrock, 2019).

Η ελληνική βιβλιογραφία (Παρασκευόπουλος, 1985) επισημαίνει ότι η εξέλιξη της προσωπικότητας δεν ακολουθεί γραμμική πορεία, αλλά χαρακτηρίζεται από διακυμάνσεις και ιδιαιτερότητες. Ο Erik Erikson (2019) τονίζει ότι η επιτυχής ή μη επίλυση των αναπτυξιακών κρίσεων εξαρτάται από πολλούς παράγοντες και δεν μπορεί να γενικευτεί

Η υμνολογία, αν και μπορεί να λειτουργήσει θετικά, δεν επηρεάζει όλα τα παιδιά με τον ίδιο τρόπο. Το βιβλικό χωρίο «πάντα δοκιμάζετε, τὸ καλὸν κατέχετε»⁹⁷ αναδεικνύει τη σημασία της διάκρισης, ενώ ο ψαλμικός λόγος «χρηστότητα καὶ παιδείαν καὶ γνῶσιν δίδαξόν με, ὅτι ταῖς ἐντολαῖς σου ἐπίστευσα»⁹⁸ υπογραμμίζει την ανάγκη κατανόησης. Συνεπώς, η επίδραση της υμνολογίας πρέπει να εξετάζεται μέσα στο συγκεκριμένο πλαίσιο κάθε παιδιού.

2.2.15 Συμπερασματική σύνθεση της ενότητας

Η ανάλυση των δεικτών ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης αναδεικνύει τη σύνθετη φύση της παιδικής ανάπτυξης, η οποία διαμορφώνεται μέσα από την αλληλεπίδραση γνωστικών, συναισθηματικών και κοινωνικών παραγόντων (Santrock, 2019). Οι δείκτες αυτοί λειτουργούν ως εργαλεία κατανόησης της εσωτερικής ζωής του παιδιού και της πορείας της ανάπτυξής του.

Η υμνολογία αναδεικνύεται ως ένας πολυδιάστατος παράγοντας, καθώς συνδυάζει μουσική, κοινωνική εμπειρία και θεολογικό περιεχόμενο. Στην Πρὸς Κολοσσαεῖς Ἐπιστολή ο απόστολος Παῦλος προτρέπει: «Ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ ἐνοικεῖτω ἐν ὑμῖν πλουσίως... διδάσκοντες καὶ νουθετοῦντες ἑαυτοὺς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς...»⁹⁹. Το χωρίο αυτό αναδεικνύει με εξαιρετική σαφήνεια τον παιδαγωγικό, πνευματικό και κοινοτικό χαρακτήρα της υμνολογικής έκφρασης μέσα στην εκκλησιαστική ζωή. Ο «λόγος τοῦ Χριστοῦ» δεν παρουσιάζεται ως αφηρημένη θεωρητική γνώση, αλλά ως ζωντανή πνευματική

⁹⁷ Α' Θεσ. 5:21

⁹⁸ Ψαλμ. 118:66

⁹⁹ Κολ. 3:16

πραγματικότητα που καλείται να «ένοικεῖ» στον εσωτερικό κόσμο του ανθρώπου, να γίνει δηλαδή μέρος της σκέψης, της συνείδησης και της καθημερινής ύπαρξης. Η χρήση του ρήματος «ένοικεῖω» υποδηλώνει εσωτερίκευση, διάρκεια και ενεργή παρουσία του θεολογικού λόγου στον άνθρωπο.

Ιδιαίτερη σημασία έχουν τα ρήματα «διδάσκοντες» και «νουθετοῦντες», τα οποία αναδεικνύουν ότι η μουσική και υμνολογική εμπειρία στην εκκλησιαστική παράδοση δεν περιορίζεται σε αισθητική λειτουργία, αλλά αποτελεί σαφές μέσο διδασκαλίας, διαμόρφωσης ήθους και πνευματικής καλλιέργειας. Οι «*ψαλμοί*», «*ᾠμοι*» και «*πνευματικαὶ ᾠδαί*» παρουσιάζονται ως φορείς μετάδοσης πίστης, νοήματος και πνευματικής εμπειρίας, μέσα από τους οποίους η κοινότητα οικοδομείται, μαθαίνει και ενισχύεται εσωτερικά. Η μουσική, επομένως, λειτουργεί ως μέσο θεολογικής αγωγής και κοινοτικής συγκρότησης.

Η παραπάνω εικόνα αποκτά ιδιαίτερη σημασία, καθώς θεμελιώνει βιβλικά την κατανόηση της υμνολογίας ως παιδαγωγικού και ψυχοσυναισθηματικού εργαλείου. Η μουσικά οργανωμένη και επαναλαμβανόμενη έκφραση του θεολογικού λόγου διευκολύνει την πρόσληψη, τη μνήμη, τη συναισθηματική σύνδεση και την εσωτερίκευση αξιών. Ιδιαίτερα στο παιδί, του οποίου η μάθηση πραγματοποιείται σε μεγάλο βαθμό μέσω βιωματικών, συμβολικών και ηχητικών εμπειριών, η υμνολογική συμμετοχή μπορεί να συμβάλει ουσιαστικά στην ανάπτυξη συναισθηματικής έκφρασης, συγκέντρωσης, αίσθησης ασφάλειας, κοινωνικής ένταξης και ηθικής συγκρότησης. Το συγκεκριμένο χωρίο, επομένως, προσφέρει ένα ιδιαίτερα ισχυρό θεολογικό θεμέλιο για την κατανόηση της υμνολογίας ως μέσου διαπαιδαγώγησης και ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης του παιδιού.

Στον Ψαλμό διατυπώνεται χαρακτηριστικά η προτροπή: «*πᾶσα πνοὴ αἰνεσάτω τὸν Κύριον*»¹⁰⁰. Το σύντομο αλλά ιδιαίτερα πυκνό αυτό χωρίο εκφράζει την καθολική πρόσκληση της δημιουργίας προς δοξολογική συμμετοχή, παρουσιάζοντας την υμνητική έκφραση όχι ως προνόμιο συγκεκριμένων ομάδων, αλλά ως οικουμενική δυνατότητα και κλήση κάθε ανθρώπινης ύπαρξης. Η έννοια της «πνοῆς» παραπέμπει όχι μόνο στη βιολογική αναπνοή ως στοιχείο ζωής, αλλά και στη βαθύτερη βιβλική σύνδεση της ζωής με το θείο δώρο της ύπαρξης. Η δοξολογία παρουσιάζεται έτσι ως φυσική και υπαρξιακή ανταπόκριση του ανθρώπου προς τον Δημιουργό.

Υπό το πρίσμα της παρούσας διερεύνησης, το χωρίο αυτό αποκτά ιδιαίτερη σημασία, καθώς υποδηλώνει ότι η υμνητική συμμετοχή δεν περιορίζεται σε γνωστικά ώριμους ή ειδικά

¹⁰⁰ Ψαλμ. 150:6

εκπαιδευμένους ανθρώπους, αλλά αφορά κάθε ανθρώπινη ύπαρξη, συμπεριλαμβανομένου και του παιδιού. Η παιδική συμμετοχή στην υμνολογική εμπειρία της Εκκλησίας μπορεί να νοηθεί ως αυθεντική μορφή έκφρασης, σχέσης και ένταξης στη λατρευτική κοινότητα. Παράλληλα, η σύνδεση της «πνοής» με την υμνητική πράξη παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και από ψυχοσυναισθηματική σκοπιά, καθώς η φωνητική και μουσική έκφραση συνδέονται με τη ρύθμιση της αναπνοής, τη συναισθηματική εκφόρτιση, την εσωτερική ηρεμία και τη σωματοψυχική οργάνωση. Η συμμετοχή του παιδιού σε συλλογική ψαλμωδία μπορεί επομένως να συμβάλει όχι μόνο στη θεολογική και παιδαγωγική του διαμόρφωση, αλλά και στην ενίσχυση συναισθηματικής σταθερότητας, αίσθησης συμμετοχής και βιωματικής σύνδεσης με την κοινότητα.

2.2.16 Συμπερασματική σύνοψη κεφαλαίου

Συνοψίζοντας, η ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού αποτελεί μια πολυεπίπεδη διαδικασία, η οποία επηρεάζεται από βιολογικούς, γνωστικούς, κοινωνικούς και πολιτισμικούς παράγοντες. Οι δείκτες που αναλύθηκαν στο παρόν κεφάλαιο προσφέρουν ένα ολοκληρωμένο πλαίσιο κατανόησης της ανάπτυξης και της συναισθηματικής ζωής του παιδιού.

Η υμνολογία, ως βιωματική και συλλογική εμπειρία, λειτουργεί ως σημαντικός παράγοντας ενίσχυσης της ανάπτυξης. Στον Ψαλμό 1:2 (Ο΄) αναφέρεται χαρακτηριστικά: «ἀλλ' ἢ ἐν τῷ νόμῳ Κυρίου τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ μελετήσῃ ἡμέρας καὶ νυκτός»¹⁰¹. Το χωρίο αυτό παρουσιάζει τον θείο λόγο όχι ως περιστασιακό αντικείμενο γνώσης, αλλά ως σταθερό σημείο αναφοράς και εσωτερικής καλλιέργειας του ανθρώπου. Η έννοια της «μελέτης» στη βιβλική και πατερική παράδοση δεν περιορίζεται στην ακαδημαϊκή ή διανοητική επεξεργασία, αλλά παραπέμπει σε συνεχή εσωτερική επανάληψη, στοχασμό, μνημονική ενασχόληση και βιωματική αφομοίωση του λόγου του Θεού. Η επαναληπτικότητα αυτή λειτουργεί ως μηχανισμός εσωτερίκευσης αξιών, νοημάτων και πνευματικών στάσεων, διαμορφώνοντας σταδιακά τον εσωτερικό κόσμο του ανθρώπου.

Η παραπάνω εικόνα αποκτά ιδιαίτερη σημασία, καθώς η εκκλησιαστική υμνολογία λειτουργεί με αντίστοιχο τρόπο μέσω της επανάληψης, της μελωδικής μνήμης και της βιωματικής ακρόασης ή συμμετοχής. Η επαναλαμβανόμενη έκθεση του παιδιού σε ύμνους, ψαλμούς και θεολογικά νοήματα δεν περιορίζεται σε γνωστική απομνημόνευση, αλλά μπορεί

¹⁰¹ Ψαλμ. 1:2

να συμβάλει στη σταδιακή εσωτερίκευση αξιών, συναισθημάτων και προτύπων σχέσης. Από ψυχοσυναισθηματική σκοπιά, η σταθερή επανάληψη γνώριμων λεκτικών και μουσικών μοτίβων δημιουργεί αίσθημα προβλεψιμότητας, ασφάλειας και εσωτερικής οργάνωσης, στοιχεία που θεωρούνται ιδιαίτερα σημαντικά για την ανάπτυξη του παιδιού. Έτσι, η βιβλική έννοια της «μελέτης» μπορεί να συνδεθεί ουσιαστικά με τη λειτουργία της υμνολογίας ως μέσου πνευματικής, παιδαγωγικής και ψυχοσυναισθηματικής καλλιέργειας.

Στη Β΄ Πρὸς Τιμόθεον Ἐπιστολή αναφέρεται χαρακτηριστικά: «πᾶσα γραφή θεόπνευστος καὶ ὠφέλιμος πρὸς διδασκαλίαν, πρὸς ἔλεγχον, πρὸς ἐπανάρθωσιν, πρὸς παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ»¹⁰². Το χωρίο αυτό αναδεικνύει τη βαθιά παιδαγωγική διάσταση του λόγου του Θεού, παρουσιάζοντάς τον όχι απλώς ως φορέα θρησκευτικής γνώσης, αλλά ως ενεργό μέσο διαμόρφωσης του ανθρώπου. Οι έννοιες της «διδασκαλίας», του «ἐλέγχου», της «ἐπανάρθωσης» και της «παιδείας» υποδηλώνουν μια ολιστική διαδικασία αγωγής που αφορά τόσο τη γνωστική όσο και την ηθική, συναισθηματική και πνευματική συγκρότηση του ανθρώπου. Ιδιαίτερα ο όρος «παιδεία» παραπέμπει όχι σε απλή γνωστική εκπαίδευση, αλλά σε ευρύτερη διαδικασία καλλιέργειας χαρακτήρα, ήθους και εσωτερικής ωρίμανσης.

Η εικόνα αυτή προσφέρει μια χρήσιμη ερμηνευτική βάση, καθώς η εκκλησιαστική υμνολογία αποτελεί έναν από τους βασικούς τρόπους μέσω των οποίων ο θεόπνευστος λόγος μεταδίδεται βιωματικά μέσα στη ζωή της Εκκλησίας. Μέσα από την ποιητική και μουσική επεξεργασία του θεολογικού λόγου, η υμνολογία δεν περιορίζεται σε γνωστική ενημέρωση, αλλά λειτουργεί ως μέσο εσωτερίκευσης αξιών, νοημάτων και στάσεων ζωής. Για το παιδί, το οποίο προσλαμβάνει τον κόσμο σε μεγάλο βαθμό μέσα από βιωματικά, συμβολικά και συναισθηματικά ερεθίσματα, η μουσικά ενδεδυμένη μορφή του θείου λόγου μπορεί να ενισχύσει τη μνήμη, τη συγκέντρωση, τη συναισθηματική κατανόηση και τη σταδιακή διαμόρφωση ηθικού προσανατολισμού. Από ψυχοσυναισθηματική σκοπιά, η επαναλαμβανόμενη έκθεση σε τέτοιο περιεχόμενο μπορεί να λειτουργήσει ως πλαίσιο εσωτερικής οργάνωσης, συναισθηματικής σταθερότητας και διαμόρφωσης θετικής ταυτότητας.

Μέσα από τη συμμετοχή στην υμνολογία, το παιδί αναπτύσσει δεξιότητες συναισθηματικής έκφρασης, κοινωνικής ένταξης και νοηματοδότησης της ζωής, γεγονός που συμβάλλει ουσιαστικά στη συνολική ψυχοσυναισθηματική του ωρίμανση.

¹⁰² Τιμ. 3:16

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Υμνολογία

3.1 Η Υμνολογία ως Θεολογικό, Λειτουργικό και Ποιητικό Φαινόμενο

Η υμνολογία αποτελεί έναν από τους βασικότερους πυλώνες της λατρευτικής ζωής της Ορθόδοξης Εκκλησίας και συνιστά έναν ιδιαίτερο τρόπο έκφρασης της θεολογικής της συνείδησης. Σε αντίθεση με άλλες μορφές θρησκευτικής έκφρασης που περιορίζονται στη διατύπωση δογμάτων ή στη διδαχή, η υμνολογία συνδυάζει τον λόγο με τη μουσική και τη βιωματική εμπειρία, καθιστώντας τη θεολογία άμεσα προσιτή και κατανοητή στους πιστούς. Η Υμνολογία δεν ταυτίζεται με τη Θεία Λατρεία, αλλά αποτελεί βασικό και οργανικό μέρος της Θείας Λατρείας.

Η σημασία της υμνολογίας δεν περιορίζεται μόνο στο πλαίσιο της λατρείας, αλλά εκτείνεται και στη διαμόρφωση της ανθρώπινης προσωπικότητας. Μέσα από τους ύμνους, ο άνθρωπος δεν διδάσκεται απλώς, αλλά εισάγεται σε έναν τρόπο ζωής και εμπειρίας, ο οποίος επηρεάζει βαθιά τον τρόπο σκέψης, το συναίσθημα και τη συμπεριφορά του. Ιδιαίτερα στην παιδική ηλικία, όπου η ανάπτυξη της προσωπικότητας βρίσκεται σε κρίσιμη φάση, η υμνολογία μπορεί να λειτουργήσει ως σημαντικός παράγοντας εσωτερικής καλλιέργειας και σταθερότητας.

Σκοπός του παρόντος κεφαλαίου είναι η διερεύνηση της έννοιας της υμνολογίας, η ανάλυση της θεολογικής της διάστασης και η ανάδειξη της σημασίας της μέσα από τη βιβλική και πατερική παράδοση. Η κατανόηση αυτών των στοιχείων αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την εξέταση της επίδρασης της υμνολογίας στην ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού, η οποία αναλύεται στα επόμενα κεφάλαια.

3.2 Η έννοια και ο χαρακτήρας της Υμνολογίας

Η Υμνολογία ως κλάδος της Θεολογίας, μελετά τους ύμνους, τα ποιητικά κείμενα που εκφράζουν θρησκευτικά συναισθήματα και προορίζονται για τραγούδι. Εξετάζει την προέλευση, τη δομή, το περιεχόμενο και την ιστορική εξέλιξη των ύμνων. Η ιδιαιτερότητα της υμνολογίας έγκειται στο γεγονός ότι συνδυάζει τρεις βασικές διαστάσεις: **τη θεολογική**, την **ποιητική** και τη **λειτουργική**. Η **ποιητική** διάσταση αναφέρεται στη χρήση συγκεκριμένων λογοτεχνικών μέσων για την έκφραση ιδεών και συναισθημάτων. Προσδίδει στους ύμνους το περιεχόμενο και το νόημα. Η **ποίηση** τους δίνει μορφή και εκφραστικότητα,

ενώ η μουσική ενισχύει τη βιωματική τους διάσταση και διευκολύνει την εσωτερίκευσή τους. Οι ύμνοι είναι ποιήματα που χρησιμοποιούν συγκεκριμένα λογοτεχνικά μέσα, όπως τον στίχο, τον ρυθμό, τη ρίμα για να εκφράσουν ιδέες και συναισθήματα. Η **θεολογική** διάσταση έγκειται στην έκφραση θεολογικών αληθειών και διδασκαλιών. Η θεολογική διάσταση της υμνολογίας έγκειται στο γεγονός της έκφρασης θεολογικής αλήθειας και διδασκαλίας. Η **λειτουργική** διάσταση αναφέρεται στην ένταξη των ύμνων στη λειτουργική ζωή της Εκκλησίας και οι οποίοι ύμνοι χρησιμοποιούνται σε διάφορες ακολουθίες¹⁰³ όπως ο βαπτισμός και η Θεία Ευχαριστία.

Η υμνολογία μπορεί να περιγραφεί ως η θεολογική έκφραση της πίστης της Εκκλησίας μέσα από ποιητικά και μουσικά κείμενα, τα οποία εντάσσονται οργανικά στη λατρευτική πράξη. Οι ύμνοι δεν αποτελούν απλώς καλλιτεχνικές δημιουργίες, αλλά είναι καρπός της εκκλησιαστικής εμπειρίας και φορείς της δογματικής διδασκαλίας.

Σε αντίθεση με τη κοσμική μουσική, η οποία συχνά αποσκοπεί στην ψυχαγωγία ή στην αισθητική απόλαυση, η υμνολογία έχει λειτουργικό και πνευματικό χαρακτήρα. Οι ύμνοι δημιουργούνται για να υπηρετήσουν τη λατρεία και να οδηγήσουν τον άνθρωπο σε μια βαθύτερη σχέση με το θείο. Η εμπειρία αυτή δεν είναι μόνο νοητική, αλλά αγγίζει το σύνολο της ανθρώπινης ύπαρξης.

3.3 Υμνολογία και υμνογραφία: διάκριση και σχέση

Αρχικά θα πρέπει να προχωρήσουμε στην διάκριση μεταξύ υμνολογίας και υμνογραφίας, η οποία είναι απαραίτητη για την ορθή κατανόηση του αντικειμένου. Ο όρος υμνογραφία αφορά αποκλειστικά την συγγραφή των ύμνων και το έργο των υμνογράφων, ενώ ο όρος υμνολογία αναφέρεται στο σύνολο του φαινομένου αυτού, δηλαδή στη μελέτη, τη χρήση και την επίδραση των ύμνων.

Σπουδαίοι υμνογράφοι, όπως ο Ρωμανός ο Μελωδός (περίπου 5ος-6ος αιώνας μ.Χ.), θεωρείται ο κορυφαίος υμνογράφος της βυζαντινής περιόδου και ο σημαντικότερος εκπρόσωπος του κοντακίου. Τα κοντάκιά του χαρακτηρίζονται από τη θεατρικότητα, την ποιητική τους δύναμη και τη βαθιά θεολογική τους σκέψη. Ο Ιωάννης ο Δαμασκηνός, (περίπου 7ος-8ος αιώνας μ.Χ.), σημαντικός θεολόγος, φιλόσοφος και υμνογράφος, ο οποίος συνέβαλε στη συστηματοποίηση της οκτωήχου και στη δημιουργία κανόνων. Ο Κοσμάς ο Μελωδός, (περίπου 8ος αιώνας μ.Χ.), εξίσου σημαντικός δημιουργός κανόνων, γνωστός για

¹⁰³ Σωτήριος Αντ. Δογάνης, *Επικοινωνιακές διαστάσεις της Ψαλμικής Τέχνης στην Ορθόδοξη υμνολογική έκφραση*, (ΑΘΗΝΑ : Διπλωματική Εργασία, 2025) σσ. 40-41.

την ποιητική του χάρη και τη θεολογική του ακρίβεια. Και ο Ανδρέας Κρήτης, (περίπου 8ος αιώνας μ.Χ.), δημιουργός του Μεγάλου Κανόνα, ενός εκτενούς κατασκευαστικού ύμνου που ψάλλεται κατά τη Μεγάλη Τεσσαρακοστή. Οι παραπάνω σπουδαίοι υμνογράφοι συνέβαλαν καθοριστικά στη διαμόρφωση της υμνολογικής παράδοσης της Εκκλησίας. Το έργο τους χαρακτηρίζεται από βαθιά θεολογική γνώση, ποιητική ευαισθησία και μουσική αρτιότητα. Ωστόσο, η σημασία των ύμνων δεν εξαντλείται στη δημιουργία τους, αλλά επεκτείνεται στον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούνται και βιώνονται μέσα στη λατρεία.

Η Υμνολογία, επομένως, δεν είναι μόνο αντικείμενο φιλολογικής ή μουσικολογικής μελέτης, αλλά συνδέεται άμεσα με την εμπειρία της Εκκλησίας και την επίδρασή της στον άνθρωπο. Η Υμνολογία είναι ένας ευρύτερος όρος που περιλαμβάνει τη μελέτη όλων των θρησκευτικών ύμνων, ανεξάρτητα από την προέλευσή τους ή την χρήση τους. Στο πλαίσιο της χριστιανικής παράδοσης, η Υμνολογία περιλαμβάνει τους Ψαλμούς της Παλαιάς Διαθήκης, θεωρούμενους ως θεόπνευστους ύμνους, τους ύμνους της Καινής Διαθήκης, όπως ο ύμνος της Θεοτόκου «Μεγαλύνει ή ψυχή μου τὸν Κύριον...»¹⁰⁴, ο ύμνος του Ζαχαρία «Εὐλογητὸς Κύριος, ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ, ὅτι ἐπεσκέψατο καὶ ἐποίησε λύτρωσιν τῷ λαῷ αὐτοῦ»¹⁰⁵ και ο ύμνος του Συμεών «νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου, δέσποτα, κατὰ τὸ ρῆμά σου ἐν εἰρήνῃ»¹⁰⁶, τους εκκλησιαστικούς ύμνους που δημιουργήθηκαν μεταγενέστερα όπως τα τροπάρια, οι κανόνες, τα κοντάκια και άλλοι ύμνοι της βυζαντινής και άλλων χριστιανικών παραδόσεων¹⁰⁷.

Η λέξη ύμνος προέρχεται από το ρήμα «υμνέω» που σημαίνει εγκωμιάζω, δοξάζω, εξυμνώ. Ο ύμνος είναι ένα ποίημα που εξυμνεί θεούς, ήρωες ή σημαντικά γεγονότα. Στο θρησκευτικό πλαίσιο¹⁰⁸, ο ύμνος απευθύνεται στον Θεό και εκφράζει δοξολογία, ευχαριστία, δέηση ή άλλα θρησκευτικά συναισθήματα.

Η λέξη υμνολογία προέρχεται από τις λέξεις «ύμνος» και «λόγος». Σημαίνει τη συστηματική μελέτη ύμνων, στην ιστορία τους, τη θεολογική τους σημασία, τη μορφή τους και την χρήση τους στη λατρεία¹⁰⁹. Στην αρχαία Ελλάδα, ο ύμνος ήταν ένα λυρικό ποίημα που εξυμνούσε θεούς, ήρωες ή νικητές αθλητικών αγώνων. Στη χριστιανική παράδοση, ο

¹⁰⁴ Λουκ. 1:46

¹⁰⁵ Λουκ. 1:48

¹⁰⁶ Λουκ. 2:29

¹⁰⁷ Σωτήριος Αντ. Δογάνης, *Επικοινωνιακές διαστάσεις της Ψαλμικής Τέχνης στην Ορθόδοξη υμνολογική έκφραση*, (ΑΘΗΝΑ : Διπλωματική Εργασία, 2025) σ. 41.

¹⁰⁸ Σωτήριος Αντ. Δογάνης, *Επικοινωνιακές διαστάσεις της Ψαλμικής Τέχνης στην Ορθόδοξη υμνολογική έκφραση*, όπ. π., σελ. 41.

¹⁰⁹ Σωτήριος Αντ. Δογάνης, *Επικοινωνιακές διαστάσεις της Ψαλμικής Τέχνης στην Ορθόδοξη υμνολογική έκφραση*, όπ. π., σελ. 41.

ύμνος αποκτά καθαρά θρησκευτικό περιεχόμενο και απευθύνεται στον Θεό, εκφράζοντας δοξολογία, ευχαριστία, δέηση, μετάνοια, κ.λπ. Ο όρος «Ύμνος» έχει μια πλούσια ιστορία και μια πολυδιάστατη σημασία. Από την αρχαία Ελλάδα μέχρι τη χριστιανική παράδοση, ο ύμνος έχει εξελιχθεί ως μια σημαντική μορφή θρησκευτικής έκφρασης, συνδυάζοντας την ποίηση, τη μουσική και τη θεολογία.

3.4 Ύμνος

Η μελέτη του όρου μας προσφέρει μια βαθύτερη κατανόηση της θρησκευτικής λατρείας και της πνευματικότητας.

Ο Σωτήριος Αντ. Δογάνης, εξετάζοντας την προέλευση και τη σημασία του όρου ύμνος, τον συνδέει ετυμολογικά με ινδοευρωπαϊκή ρίζα που παραπέμπει στην έννοια της ύφανσης και της σύνδεσης. Σε μεταφορικό επίπεδο, η σημασία αυτή σχετίζεται με τη σύνθεση και τη συνένωση λέξεων σε ένα ποιητικό κείμενο προορισμένο να αποδοθεί μουσικά. Στην αρχαία ελληνική παράδοση ο ύμνος αποτελούσε μορφή λυρικής ποίησης με εγκωμιαστικό και πανηγυρικό χαρακτήρα και μπορούσε να αναφέρεται σε θεότητες, ήρωες ή ακόμη και σε νικητές αθλητικών αγώνων. Η γλώσσα του χαρακτηριζόταν από υψηλό ποιητικό ύφος και έντονη χρήση εκφραστικών μέσων, ενώ η απόδοσή του συνδεόταν συχνά με μουσική συνοδεία, ιδιαίτερα με τη χρήση της λύρας. Παράλληλα, ο ύμνος κατείχε σημαντική θέση στη δημόσια και θρησκευτική ζωή των αρχαίων Ελλήνων, καθώς αποτελούσε μέρος τελετουργιών, εορταστικών εκδηλώσεων και άλλων συλλογικών περιστάσεων¹¹⁰.

Η μετάβαση του όρου «ύμνος» στην χριστιανική παράδοση σηματοδοτεί μια σημαντική μεταμόρφωση στο περιεχόμενο και τη χρήση του. Το νέο θεολογικό πλαίσιο του όρου, είναι ότι ο ύμνος αποκτά πλέον καθαρά μονοθεϊστικό χαρακτήρα και απευθύνεται στον έναν και μοναδικό Θεό της χριστιανικής πίστης. Οι χριστιανικοί ύμνοι εμπνέονται από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη, αντλώντας θέματα, εικόνες και γλώσσα. Οι Ψαλμοί της Παλαιάς Διαθήκης αποτελούν το βασικό υπόβαθρο της χριστιανικής υμνολογίας. Οι χριστιανικοί ύμνοι δεν εξυμνούν μόνο τη δόξα και τη μεγαλειότητα του Θεού, αλλά εκφράζουν και μια ευρεία γκάμα θρησκευτικών συναισθημάτων, όπως ευχαριστία, δέηση, μετάνοια, θλίψη, ελπίδα, αγάπη, κ.λπ. Οι χριστιανικοί ύμνοι εντάσσονται στη λατρεία της Εκκλησίας, αποτελώντας μέρος των ακολουθιών και των μυστηρίων.

¹¹⁰ Σωτήριος Αντ. Δογάνης, *Επικοινωνιακές διαστάσεις της Ψαλμικής Τέχνης στην Ορθόδοξη υμνολογική έκφραση*, (ΑΘΗΝΑ : Διπλωματική Εργασία, 2025) σ. 76.

Η χριστιανική υμνογραφία αρχίζει ασφαλώς αμέσως με τη συγκρότηση της πρώτης χριστιανικής κοινότητας, δηλαδή του μικρού ομίλου του ίδιου του Ιησού Χριστού και των αποστόλων του. Ο ευαγγελιστής Ματθαίος, αφού περιγράψει με δραματική συντομία την τελευταία μυστική συνεστίαση, μας πληροφορεί πως, μόλις τελείωσε το δείπνο, ο θείος διδάσκαλος και οι μαθητές του «υμνήσαντες εξήλθον εις το όρος των ελαιών»¹¹¹. Από τις συχνές κατόπιν προτροπές του αποστόλου Παύλου στις χριστιανικές κοινότητες της Μ. Ασίας γίνεται φανερό ότι την υμνογραφική αυτή παράδοση τη συνέχισαν και οι πρώτοι χριστιανοί. «ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ ἐνοικεῖται ἐν ὑμῖν πλουσίως, ἐν πάσῃ σοφίᾳ διδάσκοντες καὶ νουθετοῦντες ἑαυτοὺς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ἐν χάριτι ᾄδοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ»¹¹². Και επαναλαμβάνει πάλι την ίδια προτροπή, όταν απευθύνεται στους κατοίκους της Εφέσου «πληροῦσθε ἐν Πνεύματι, λαλοῦντες ἑαυτοῖς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ᾄδοντες καὶ ψάλλοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ, εὐχαριστοῦντες πάντοτε ὑπὲρ πάντων ἐν ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τῷ Θεῷ καὶ πατρί»¹¹³.

Ο Μητσάκης επισημαίνει ότι οι όροι ψαλμός, ύμνος και ωδή πνευματική συνδέονται αναμφίβολα με τις υμνολογικές εκδηλώσεις των πρώτων χριστιανών. Ωστόσο, δεν είναι απόλυτα σαφές αν οι τρεις αυτοί όροι αντιστοιχούν σε διαφορετικά είδη ύμνων ή αν χρησιμοποιούνται ως διαφορετικές εκφράσεις για την ίδια μορφή υμνολογικής πράξης¹¹⁴. Στη συνέχεια, ο συγγραφέας αναφέρει ότι οι πρώτοι χριστιανοί, οι οποίοι προέρχονταν από τον Ιουδαϊσμό, διαμόρφωσαν σταδιακά τη δική τους λατρευτική ζωή, διατηρώντας ωστόσο στοιχεία από τη λατρευτική παράδοση της Συναγωγής. Καθώς δημιουργήθηκαν οι πρώτες χριστιανικές κοινότητες από εθνικούς, ιδιαίτερα στον χώρο της Ανατολικής Μεσογείου, παρέλαβαν μαζί με το μήνυμα του Ευαγγελίου και βασικά στοιχεία της λατρείας των πρώτων χριστιανών. Μεταξύ αυτών σημαντική θέση είχαν η ανάγνωση της Αγίας Γραφής, το κήρυγμα και η ψαλμωδία¹¹⁵.

Σύμφωνα με τον Χρήστου και τον Wellesz (Μητσάκης, 2016), οι τρεις αυτοί υμνογραφικοί όροι πρέπει να δηλώνουν τρία διαφορετικά πράγματα. Κατά τον Χρήστου στον Παύλο ψαλμοί είναι τα άσματα των ιουδαιοχριστιανικών κοινοτήτων, ύμνοι τα άσματα των εθνικοχριστιανικών κοινοτήτων και τέλος πνευματικές ωδές «τα άσματα τα οποία απήγγελλαν

¹¹¹ Ματθ. 26:30.

¹¹² Κολ. 3:16.

¹¹³ Εφ. 5:19-20.

¹¹⁴ Κ. Μητσάκης, *Βυζαντινή Υμνογραφία, από την εποχή της Καινής Διαθήκης έως την Εικονομαχία*, (ΑΘΗΝΑ : Εκδόσεις Γρηγόρη, 2016) σσ. 39-40-41.

¹¹⁵ Κ. Μητσάκης, *Βυζαντινή Υμνογραφία, από την εποχή της Καινής Διαθήκης έως την Εικονομαχία*, όπ. π., σ. 40.

κατά τις συναθροίσεις οι υπό του πνεύματος εμπνεόμενοι χριστιανοί και τα οποία ήταν από αποψης λογικής συνέχειας ακατανόητα κατά το πλείστον». Σύμφωνα με τον Wellez (Μητσάκης, 2016) ψαλμός είναι η ανάλογα με την περίσταση απλή (recitation) ή περίτεχνη (cantillation) μουσική απαγγελία των Ψαλμών του Δαβίδ. Ύμνος είναι ένα κείμενο ποιητικό με χαρακτήρα αρχικά δοξολογικό. Οι πνευματικές ωδές ήταν άσματα του μελισματικού τύπου, όπως τα «αλληλουϊά» και οι άλλοι ύμνοι με ένα ενθουσιαστικό και δοξολογικό χαρακτήρα, που πέρασαν από τη Συναγωγή στη χριστιανική Εκκλησία.

Ο Δογάνης αναφέρει ότι με την ένταξη του ύμνου στη χριστιανική παράδοση μεταβάλλονται τόσο το περιεχόμενο όσο και ο τρόπος χρήσης του. Ο χριστιανικός ύμνος αποκτά μονοθεϊστικό χαρακτήρα και στρέφεται προς τον Θεό, ενώ αντλεί το περιεχόμενό του από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη, με ιδιαίτερα σημαντική την επίδραση των Ψαλμών. Παράλληλα, μέσα από τους ύμνους εκφράζονται ποικίλα συναισθήματα και πνευματικές καταστάσεις, όπως η ευχαριστία, η δέηση, η μετάνοια, η θλίψη, η ελπίδα και η αγάπη. Τέλος, η υμνολογία εντάσσεται οργανικά στη λατρευτική ζωή της Εκκλησίας και αποτελεί μέρος των ακολουθιών και των μυστηρίων της¹¹⁶.

3.5 Είδη Χριστιανικών Ύμνων

Στη χριστιανική παράδοση, αναπτύχθηκαν διάφορα είδη ύμνων, με διαφορετικά χαρακτηριστικά και λειτουργική χρήση. **Ψαλμοί:** Οι Ψαλμοί της Παλαιάς Διαθήκης, μεταφρασμένοι και προσαρμοσμένοι στη χριστιανική λατρεία. **Ύμνοι της Καινής Διαθήκης:** Όπως οι ύμνοι της Θεοτόκου (Magnificat), του Ζαχαρία (Benedictus), του Συμεών (Nunc dimittis) και άλλοι ύμνοι που περιέχονται στα ευαγγέλια και τις επιστολές.

Τροπάρια: Σύντομοι ύμνοι με συγκεκριμένο μελωδικό τύπο, που ψάλλονται σε διάφορες στιγμές της λατρείας. Ο Μητσάκης αναφέρει ότι, κατά την πρώιμη περίοδο της ελληνικής υμνογραφίας, τα τροπάρια ήταν σύντομες προσευχές γραμμένες σε ρυθμικό πεζό λόγο, οι οποίες ψάλλονταν ως σύντομες επαναλαμβανόμενες φράσεις ανάμεσα στους στίχους των ψαλμών. Σταδιακά, τα τροπάρια εξελίχθηκαν και απέκτησαν τη μορφή ολοκληρωμένης στροφής, με αποτέλεσμα να ψάλλονται πλέον στο τέλος των ψαλμών. Αρχικά δημιουργήθηκαν για να εμπλουτίσουν τη λατρεία των πρώτων χριστιανικών κοινοτήτων, η υμνογραφική παράδοση των οποίων στηριζόταν μέχρι τότε κυρίως στους Ψαλμούς του Δαβίδ,

¹¹⁶ Σωτήριος Αντ. Δογάνης, *Επικοινωνιακές διαστάσεις της Ψαλμικής Τέχνης στην Ορθόδοξη υμνολογική έκφραση*, (ΑΘΗΝΑ : Διπλωματική Εργασία, 2025) σ. 76.

στις βιβλικές ωδές και σε ορισμένες καθιερωμένες φράσεις που προέρχονταν από την αποστολική εποχή¹¹⁷.

Κανόνες: Σύνθετοι ύμνοι που αποτελούνται από εννέα ωδές, καθεμία με δικό της μέτρο και μελωδία. Είναι το ποιητικό είδος το οποίο τελικά αντικατέστησε τον ύμνο στον όρθρο. Είναι ο τέλειος κανόνας ποιητικό σύστημα που αποτελείται από εννέα ωδές και ο οποίος ψάλλεται στον ίδιο ήχο. «Κάθε ωδή απότελείται από τον ειρμό και τα τροπάρια»¹¹⁸.

Κοντάκια: Είναι ποιητικοί ύμνοι με αφηγηματικό χαρακτήρα, που αναπτύσσουν ένα συγκεκριμένο θέμα. «Ο Ύμνος (ή το Κοντάκιον) είναι ποιητικόν είδος λαμπρόν το οποίον ανεπτύχθη κατά τον ε' αιώνα μ.Χ. υπό την επίδρασιν αφ' ενός της λογίας ποιήσεως, του κειμένου των Ο' και της συριακής υμνογραφίας και εξ άλλου της ελληνικής χριστιανικής ρητορικής και συναξαριογραφίας»¹¹⁹.

Ο Δογάνης επισημαίνει ότι οι ύμνοι έχουν ιδιαίτερη θεολογική και πνευματική σημασία στη ζωή της Εκκλησίας. Μέσα από αυτούς οι πιστοί εκφράζουν την πίστη, την αγάπη και τη δοξολογία τους προς τον Θεό, ενώ παράλληλα γνωρίζουν βασικές αλήθειες της χριστιανικής πίστης, ηθικές διδασκαλίες και γεγονότα της Αγίας Γραφής. Επιπλέον, η κοινή ψαλμωδία ενισχύει την ενότητα και την αίσθηση συμμετοχής των πιστών στην εκκλησιαστική κοινότητα, ενώ ταυτόχρονα συμβάλλει στη δημιουργία μιας ουσιαστικής πνευματικής και λατρευτικής εμπειρίας.¹²⁰

3.6 Ιστορική εξέλιξη της Υμνολογίας

3.6.1. Εισαγωγή

Η υμνολογία της Εκκλησίας συνιστά μία από τις πλέον ζωντανές και δυναμικές εκφράσεις της θεολογικής και λειτουργικής της εμπειρίας. Δεν αποτελεί απλώς ποιητική διατύπωση θρησκευτικών ιδεών, αλλά έναν ιδιαίτερο τρόπο θεολογίας, όπου το δόγμα βιώνεται και μεταδίδεται μέσω της αισθητικής, της μουσικής και του λόγου. Πρόκειται για θεολογία «εν μέλει», όπου το δόγμα δεν απλώς διατυπώνεται αλλά εμπειρικά προσλαμβάνεται από τον πιστό (Schmemmann, 2010). Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνεται στην πατερική παράδοση,

¹¹⁷ Κ. Μητσάκη, *Βυζαντινή Υμνογραφία, από την εποχή της Καινής Διαθήκης έως την Εικονομαχία*, (ΑΘΗΝΑ : Εκδόσεις Γρηγόρη, 2016) σ. 73.

¹¹⁸ Νικολάου Β. Τωμαδάκη, *Η Βυζαντινή Υμνογραφία και Ποίησης*, (Θεσσαλονίκη : Εκδόσεις Π. Πουρναρά, 1993) σ. 59.

¹¹⁹ Νικολάου Β. Τωμαδάκη, *Η Βυζαντινή Υμνογραφία και Ποίησης*, όπ. π., σ. 53.

¹²⁰ Σωτήριος Αντ. Δογάνης, *Επικοινωνιακές διαστάσεις της Ψαλμικής Τέχνης στην Ορθόδοξη υμνολογική έκφραση*, όπ. π., σ. 77.

η λατρεία δεν είναι απλή ανάμνηση, αλλά συμμετοχή στο μυστήριο της θείας οικονομίας· και η υμνολογία αποτελεί βασικό όργανο αυτής της συμμετοχής.

Η ιστορική εξέλιξη της υμνολογίας αποκαλύπτει ότι πρόκειται για μία παράδοση που διαμορφώνεται οργανικά μέσα στη ζωή της Εκκλησίας. Από τους βιβλικούς ψαλμούς έως τη βυζαντινή υμνογραφία και τη σύγχρονη λειτουργική πράξη, η υμνολογία διατηρεί μία ενότητα ως προς το περιεχόμενο, ενώ διαφοροποιείται ως προς τη μορφή και τα εκφραστικά μέσα. Η εξέλιξη αυτή δεν είναι απλώς αισθητική, αλλά βαθύτατα θεολογική και παιδαγωγική, καθώς μέσω των ύμνων διαμορφώνεται η πίστη, η συνείδηση και η ψυχοσυναισθηματική συγκρότηση των πιστών. Παράλληλα, η υμνολογία παρουσιάζει σημαντική παιδαγωγική διάσταση, καθώς, ως πολιτισμική και λατρευτική εμπειρία, μπορεί να συμβάλει στην ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού. Η θέση αυτή εδράζεται στις αρχές της αναπτυξιακής ψυχολογίας, σύμφωνα με τις οποίες οι εμπειρίες και το κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον διαδραματίζουν ουσιαστικό ρόλο στη διαμόρφωση της προσωπικότητας (Berk, 2019)

3.6.2 Υμνολογία στην Παλαιά Διαθήκη

Η υμνολογία βρίσκει τις ρίζες της στην ΠΔ και κυρίως στο βιβλίο των Ψαλμών, το οποίο αποτελεί τον θεμελιώδη πυρήνα της λατρευτικής έκφρασης του λαού του Ισραήλ. Οι Ψαλμοί δεν είναι απλώς ποιητικά κείμενα, αλλά εκφράσεις υπαρξιακής σχέσης του ανθρώπου με τον Θεό. Μέσα από αυτούς αποτυπώνεται ολόκληρο το φάσμα των ανθρώπινων συναισθημάτων: χαρά, φόβος, ελπίδα, μετάνοια, ευγνωμοσύνη.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο Ψαλμός 50, όπου εκφράζεται έντονα το βίωμα της μετάνοιας και της εσωτερικής κάθαρσης: «ελέησόν με, ὁ Θεός, κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου καὶ κατὰ τὸ πλῆθος τῶν οἰκτιρμῶν σου ἐξάλειψον τὸ ἀνόμημά μου»¹²¹. Ο ψαλμός αυτός αποτυπώνει συναισθήματα ενοχής, ταπείνωσης και ελπίδας για αποκατάσταση της σχέσης με τον Θεό.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της δοξολογικής διάστασης της βιβλικής υμνολογίας αποτελεί ο Ψαλμός 150, ο οποίος κορυφώνει το πνεύμα της λατρευτικής έκφρασης μέσω της συνεχούς προτροπής προς δοξολογία του Θεού: «Πᾶσα πνοὴ αἰνεσάτω τὸν Κύριον»¹²². Ο ψαλμός αυτός παρουσιάζει μία καθολική και οικουμενική πρόσκληση συμμετοχής στη

¹²¹ Ψαλμ. 50:1

¹²² Ψαλμ. 150:6

δοξολογία, καθώς όχι μόνο ο άνθρωπος αλλά ολόκληρη η δημιουργία καλείται να συμμετάσχει στην υμνητική αναφορά προς τον Θεό.

Ιδιαίτερη σημασία παρουσιάζει η έντονη παρουσία μουσικών οργάνων στον ψαλμό «ἐν ψαλτηρίῳ καὶ κιθάρᾳ», «ἐν τυμπάνῳ καὶ χορῷ», «ἐν κυβάλοις εὐήχοις»¹²³ γεγονός που αποκαλύπτει ότι η μουσική θεωρείται ουσιώδες στοιχείο της λατρευτικής εμπειρίας ήδη από την ΠΔ. Η μουσική δεν λειτουργεί απλώς ως αισθητική επένδυση του λόγου, αλλά ως μέσο ενίσχυσης της πνευματικής και συναισθηματικής συμμετοχής του ανθρώπου στη λατρεία.

Ο παιδαγωγικός χαρακτήρας των Ψαλμών είναι ιδιαίτερα σημαντικός. Μέσω της επαναληπτικότητας και της μελωδικής απαγγελίας, τα θεολογικά νοήματα εσωτερικεύονται, κάτι που συνδέεται άμεσα με σύγχρονες θεωρίες μάθησης. Ο Santrock, παρουσιάζοντας τη θεωρία του Vygotsky, επισημαίνει τη σημασία της κοινωνικής αλληλεπίδρασης στη διαδικασία της μάθησης. Μέσα από την επαφή και τη συμμετοχή του παιδιού σε κοινωνικές δραστηριότητες, η γνώση και οι τρόποι συμπεριφοράς μπορούν σταδιακά να αφομοιωθούν και να αποτελέσουν μέρος της ανάπτυξής του¹²⁴. Στο πλαίσιο αυτό, η επαναλαμβανόμενη συμμετοχή στην ψαλμωδία των Ψαλμών μπορεί να συμβάλει στην καλλιέργεια και την έκφραση των συναισθημάτων του παιδιού.

Η πατερική παράδοση επιβεβαιώνει τη βαθύτερη σημασία της ψαλμωδίας. Ο Μέγας Βασίλειος (PG 29, 212B-213A), στην «Ομιλία εις τον Α΄ Ψαλμόν», παρουσιάζει την ψαλμωδία ως μέσο ειρήνευσης και θεραπείας της ψυχής, επισημαίνοντας ότι ο ψαλμός αποτελεί «γαλήνη ψυχῶν» και «βραβευτὴς εἰρήνης». Η προσέγγιση αυτή μπορεί να συνδεθεί με σύγχρονες θεωρίες ψυχοκοινωνικής ανάπτυξης, όπως εκείνες του Erik Erikson (Santrock, 2023), σύμφωνα με τις οποίες η συναισθηματική ασφάλεια και η εμπειρία εμπιστοσύνης αποτελούν θεμελιώδεις προϋποθέσεις για την ομαλή ανάπτυξη της προσωπικότητας.

3.6.3 Υμνολογία στην Καινή Διαθήκη

Η ΚΔ εισάγει μία νέα διάσταση στην υμνολογία, η οποία πλέον επικεντρώνεται στο πρόσωπο του Χριστού και στο μυστήριο της σωτηρίας. Οι ευαγγελικοί ύμνοι, όπως το «Μεγαλύνει η ψυχή μου τον Κύριον»¹²⁵ και το «νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου, δέσποτα, κατὰ τὸ ῥῆμά σου

¹²³ Ψαλμ. 150:3,4,5

¹²⁴ JOHN W. SANTROCK, *Ανάπτυξη στην παιδική ηλικία*, (Επιστημονικές Εκδόσεις ΠΑΡΙΣΙΑΝΟΥ Α.Ε., 2023) σ. 235.

¹²⁵ Λουκ. 1:46

ἐν εἰρήνῃ»¹²⁶ αποτελούν πρότυπα δοξολογικής και θεολογικής έκφρασης. Ιδιαίτερη σημασία έχει η προτροπή του αποστόλου Παύλου, «ψαλμοὶς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς»¹²⁷ η οποία δείχνει ότι η υμνολογία λειτουργεί ως μέσο διδασκαλίας και νουθεσίας. Ο ὕμνος δεν είναι απλῶς έκφραση, αλλά και διδακτικό εργαλείο. Στην επιστολή του Ιακώβου, «Κακοπαθεῖ τις ἐν ὑμῖν ; προσευχέσθω· εὐθυμεῖ τις; ψαλλέτω»¹²⁸, το χωρίο συνδέει άμεσα την εσωτερική κατάσταση του ανθρώπου με την ψαλμωδία. Η χαρά και η πνευματική ευφορία εκφράζονται μέσω του ὕμνου, γεγονός που αναδεικνύει τη θεραπευτική και συναισθηματική διάσταση της υμνολογίας. Στις Πράξεις των Αποστόλων «Κατὰ δὲ τὸ μεσονύκτιον Παῦλος καὶ Σιλᾶς προσευχόμενοι ὕμνουν τὸν Θεόν, ἐπηκροῶντο δὲ αὐτῶν οἱ δέσμιοι»¹²⁹, το χωρίο παρουσιάζει την υμνολογία ως μέσο εσωτερικής ενδυνάμωσης και πνευματικής ελευθερίας ακόμη και μέσα στη δοκιμασία και τον φόβο. Στο Κατὰ Ματθαῖον Ευαγγέλιο «Καὶ ὕμνήσαντες ἐξῆλθον εἰς τὸ Ὅρος τῶν Ἑλαιῶν»¹³⁰, η αναφορά αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία, καθώς παρουσιάζει τον ἴδιο τον Χριστό και τους μαθητές Του να συμμετέχουν σε κοινή υμνωδία πριν από το Πάθος. Στην Επιστολή προς Φιλιππησίους, «Ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων οὐχ ἄρπαγμόν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσεν μορφὴν δούλου λαβὼν...»¹³¹, το απόσπασμα θεωρεῖται ένας από τους αρχαιότερους χριστολογικούς ὕμνους της πρώτης Εκκλησίας και φανερώνει ότι η υμνολογία λειτουργούσε ἤδη ως φορέας θεολογικής διδασκαλίας και εκκλησιαστικής συνείδησης. Στην Επιστολή προς Κολοσσαεῖς, «Ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ ἐνοικεῖτω ἐν ὑμῖν πλουσίως, ἐν πάσῃ σοφίᾳ διδάσκοντες καὶ νουθετοῦντες ἑαυτοὺς, ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ἐν χάριτι ᾄδοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ»¹³², αναδεικνύει τον κεντρικό ρόλο της υμνολογίας στη ζωή της πρώτης Εκκλησίας. Ο απόστολος Παῦλος παρουσιάζει τους «ψαλμούς», τους «ὕμνους» και τις «ᾠδές πνευματικές» όχι απλῶς ως μορφές λατρευτικής έκφρασης, αλλά ως μέσα διδασκαλίας, νουθεσίας και πνευματικής καλλιέργειας των πιστῶν. Η υμνολογία λειτουργεί ἐδῶ ως φορέας μετάδοσης του λόγου του Χριστοῦ και ως τρόπος εσωτερικής οικοδόμησης της εκκλησιαστικής κοινότητας. διαίτερη σημασία ἔχει η φράση: «ἐν χάριτι ᾄδοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ» η οποία φανερώνει ότι η υμνωδία δεν περιορίζεται σε εξωτερική μουσική πράξη, αλλά συνδέεται με τη βαθύτερη εσωτερική και πνευματική κατάσταση του ανθρώπου.

¹²⁶ Λουκ. 2:29¹²⁷ Κολ. 3:16¹²⁸ Ιακ. 5:13¹²⁹ Πράξ. 16:25¹³⁰ Ματθ. 26:30¹³¹ Φίλιπ. 3:16¹³² Κολ. 3:16

Η ψαλμωδία παρουσιάζεται ως εμπειρία καρδιακής συμμετοχής, μέσω της οποίας ο πιστός καλλιεργεί τη σχέση του με τον Θεό. Για την ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού, το χωρίο αυτό αποκτά ιδιαίτερη σημασία, καθώς δείχνει ότι η μουσική και ο μελωδικός λόγος μπορούν να λειτουργήσουν ως μέσα εσωτερικής καλλιέργειας, συναισθηματικής έκφρασης και βιωματικής μάθησης μέσα στο πλαίσιο της εκκλησιαστικής κοινότητας. Τέλος πολύ σημαντική είναι και η Επιστολή προς Εφεσίους, «λαλοῦντες ἑαυτοῖς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ᾄδοντες καὶ ψάλλοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ»¹³³, η οποία αναδεικνύει τη βαθιά πνευματική και κοινοτική διάσταση της υμνολογίας στην πρώτη Εκκλησία. Ο απόστολος Παῦλος παρουσιάζει την ψαλμωδία ως τρόπο επικοινωνίας και πνευματικής οικοδομής των πιστών, καθώς οι «ψαλμοί», οι «ὕμνοι» και οι «ωδές πνευματικές» λειτουργούν ως μέσα έκφρασης της κοινής πίστες και της εσωτερικής σχέσης με τον Θεό. Η φράση: «ᾄδοντες καὶ ψάλλοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ» δείχνει ότι η υμνωδία δεν περιορίζεται σε εξωτερική μουσική πράξη, αλλά αποτελεί εσωτερική πνευματική εμπειρία που πηγάζει από την καρδιά του ανθρώπου. Η μουσική και ο μελωδικός λόγος συνδέονται έτσι με τη συναισθηματική έκφραση, την εσωτερική ειρήνη και τη βιωματική συμμετοχή στη ζωή της Εκκλησίας. Για το παιδί, η συμμετοχή σε τέτοιο υμνολογικό και λατρευτικό περιβάλλον μπορεί να συμβάλει στην ανάπτυξη αισθήματος κοινότητας, συναισθηματικής ασφάλειας και εσωτερικής συγκέντρωσης, καθώς η επαναληπτικότητα και η μελωδικότητα της ψαλμωδίας λειτουργούν υποστηρικτικά για την ψυχοσυναισθηματική του καλλιέργεια.

3.6.4 Πρώιμη χριστιανική περίοδος (1ος–4ος αιώνας)

Η εκκλησιαστική ποίηση και η υμνογραφία ανάγει την αρχή στους αποστολικούς χρόνους. Αν και πολλοί ερευνητές πιστεύουν ότι οι πρώτοι γνήσιοι ὕμνοι χρονολογούνται στον 4^ο αιώνα και γεννήθηκαν με την επίδραση της συριακής υμνογραφίας, έχουμε σαφείς και αδιαφιλονίκητες μαρτυρίες για την ύπαρξη και χρήση ὕμνων στους πρώιμους χρόνους του χριστιανισμού. Ήδη ο Απόστολος Παῦλος αναφέρει στην επιστολή τους Προς Εφεσίους «καὶ μὴ μεθύσκεσθε οἴνῳ, ἐν ᾧ ἐστὶν ἄσωτία, ἀλλὰ πληροῦσθε ἐν Πνεύματι, λαλοῦντες ἑαυτοῖς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ᾄδοντες καὶ ψάλλοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ»¹³⁴. Ο Δετοράκης αναφέρει ότι η χρήση της ιερής υμνωδίας στις λατρευτικές συνάξεις

¹³³ Εφεσ. 5:19

¹³⁴ Εφεσ. 5:18,19

των πρώτων χριστιανικών κοινοτήτων είχε τις ρίζες της στην εβραϊκή παράδοση. Οι πρώτοι χριστιανικοί ύμνοι προέρχονταν κυρίως από ρυθμικά αποσπάσματα της Παλαιάς Διαθήκης και ιδιαίτερα από τους Ψαλμούς του Δαβίδ, οι οποίοι διατήρησαν σημαντική θέση στη χριστιανική λατρεία και στους μεταγενέστερους χρόνους¹³⁵.

Ο Κάρολος Μητσάκης τοποθετεί τις απαρχές της χριστιανικής υμνογραφίας ήδη στην πρώτη περίοδο συγκρότησης της χριστιανικής κοινότητας, συνδέοντας την εμφάνισή της με τον αρχικό κύκλο που σχηματίστηκε γύρω από τον Ιησού Χριστό και τους Αποστόλους¹³⁶. Οι ρίζες του εκκλησιαστικού άσματος ανάγονται στο Μυστικό Δείπνο, την στιγμή της παραδόσεως του Μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας. Οι Ευαγγελιστές Ματθαίος και Μάρκος μας πληροφορούν ότι μετά την λήξη του Δείπνου, ο Κύριος και οι μαθητές, «Καὶ ὑμνήσαντες ἐξῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῶν ἑλαιῶν. τότε λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς»¹³⁷. Ο Πάρης επισημαίνει ότι με την πράξη αυτή το άσμα αναγνωρίζεται ως μέρος της λατρευτικής ζωής της Εκκλησίας και αποκτά ουσιαστικό ρόλο στη δοξολογία και την προσευχή των πιστών. Παράλληλα, εντάσσεται στη λειτουργική πράξη και συνδέεται άμεσα με το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας¹³⁸. Κατά τους πρώτους αιώνες οι ύμνοι της Εκκλησίας προέρχονται από το Ψαλτήριο, το οποίο εκκληρονομήθη από την Εβραϊκή Συναγωγή, από Αγιογραφικά χωρία και από ύμνους που εμπνέοντο χριστιανοί από το Άγιο Πνεύμα κατά τις λατρευτικές συνάξεις. «Για τον χαρακτηρισμό της αρχαϊκής ψαλμωδίας, χρησιμοποιούνται τρεις όροι: Ψαλμοί, ύμνοι, ωδές πνευματικές»¹³⁹.

Στη συνέχεια, ο συγγραφέας αναφέρει ότι, ακολουθώντας το παράδειγμα του Χριστού, οι Απόστολοι χρησιμοποίησαν την ψαλμωδία ως τρόπο προσευχής και προέτρεπαν τους πιστούς να την εντάσσουν τόσο στις κοινές λατρευτικές συνάξεις όσο και στην καθημερινή τους ζωή. Παράλληλα, οι αναφορές σε ψαλμούς, ύμνους και πνευματικές ωδές μαρτυρούν την παρουσία του εκκλησιαστικού άσματος ήδη από τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους και φανερώνουν την αποδοχή της ψαλμωδίας ως ουσιαστικού στοιχείου της ζωής της πρώτης Εκκλησίας¹⁴⁰.

¹³⁵ Θεοχάρης Δετοράκης, *Βυζαντινή Υμνογραφία, Βυζαντινή θρησκευτική ποίηση και υμνογραφία, Έκδοση Β' με προσθήκες* (Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, 1997) σ. 29.

¹³⁶ Κ. Μητσάκη, *Βυζαντινή Υμνογραφία, από την εποχή της καινής Διαθήκης έως την Εικονομαχία*, (Αθήνα : Εκδόσεις Γρηγόρη, 2016) σ. 39.

¹³⁷ Ματθ. 26:30

¹³⁸ Νεκτάριος Πάρης (Αρχιμ), *Το Εκκλησιαστικό Άσμα – Πατερικές θέσεις*, (Θεσσαλονίκη : Εκδοτικός οίκος Κ. & Μ. Αντ. Σταμούλη, 2018) σ. 21.

¹³⁹ Νεκτάριος Πάρης (Αρχιμ), *Το Εκκλησιαστικό Άσμα – Πατερικές θέσεις*, όπ. π., σ. 21.

¹⁴⁰ Νεκτάριος Πάρης (Αρχιμ), *Το Εκκλησιαστικό Άσμα – Πατερικές θέσεις*, όπ. π., σσ. 23,24.

Ο Δετοράκης αναφέρει ότι σημαντικό γνώρισμα της λατρείας των πρώτων χριστιανικών χρόνων ήταν η αντιφωνική ψαλμωδία, κατά την οποία η ψαλμωδία γινόταν εναλλάξ από δύο χορούς. Χαρακτηριστική μαρτυρία αποτελεί η επιστολή που έστειλε ο Πλίνιος ο Νεότερος στον αυτοκράτορα Τραϊανό, περίπου το 112 μ.Χ., στην οποία αναφέρει ότι οι χριστιανοί συγκεντρώνονταν νωρίς το πρωί και έψαλλαν εναλλάξ ύμνους προς τον Χριστό. Παράλληλα, σύμφωνα με μεταγενέστερη παράδοση, η εισαγωγή της αντιφωνικής ψαλμωδίας στην Εκκλησία συνδέθηκε με τον Ιγνάτιο τον Θεοφόρο, με τους ύμνους να αποδίδονται εναλλάξ είτε μεταξύ ψάλτη και λαού είτε μεταξύ χορών ψαλτών.¹⁴¹

Η υμνολογία χρησιμοποιείται όχι μόνο στη λατρεία αλλά και στην κατήχηση. Σε μία εποχή όπου μεγάλο μέρος των πιστών ήταν αγράμματοι, οι ύμνοι λειτουργούσαν ως μέσο μετάδοσης της πίστης. Η μνημονική¹⁴² δύναμη της μουσικής συνέβαλλε στην εσωτερίκευση των δογμάτων. Παράλληλα, η Εκκλησία αξιοποιεί την υμνολογία για την αντιμετώπιση αιρέσεων. Μέσω των ύμνων διατυπώνεται με σαφήνεια η ορθόδοξη πίστη, γεγονός που καταδεικνύει τη στενή σχέση υμνολογίας και δογματικής θεολογίας.

3.6.5 Πατερική περίοδος (4ος–8ος αιώνας) - Η κορύφωση της υμνολογίας

Στη συνέχεια, ο συγγραφέας αναφέρεται στην εμφάνιση του κοντάκιου, το οποίο αποτέλεσε το πρώτο ολοκληρωμένο λογοτεχνικό είδος της Βυζαντινής Υμνογραφίας, έπειτα από μια μακρά περίοδο εξέλιξής της. Η μεγαλύτερη ανάπτυξή του τοποθετείται κατά τον 6ο και 7ο αιώνα, ενώ ιδιαίτερη ακμή γνώρισε τον 6ο αιώνα με τον Ρωμανό τον Μελωδό. Το κοντάκιο συνέβαλε σημαντικά στον εμπλουτισμό της βυζαντινής λογοτεχνικής παράδοσης, αν και αρκετά ζητήματα που σχετίζονται με την προέλευση και την εξέλιξη του εξακολουθούν να αποτελούν αντικείμενο φιλολογικής συζήτησης¹⁴³. Η περίοδος αυτή αποτελεί το αποκορύφωμα της υμνογραφικής δημιουργίας. Η υμνολογία αποκτά υψηλή ποιητική μορφή και βαθύ θεολογικό περιεχόμενο, ενώ εντάσσεται οργανικά στη λειτουργική ζωή της Εκκλησίας. Ο Ρωμανός ο Μελωδός εισάγει το κοντάκιο, ένα ποιητικό είδος με έντονη δραματικότητα και θεολογικό βάθος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα βυζαντινής υμνογραφικής δημιουργίας αποτελεί το χριστουγεννιάτικο κοντάκιο “*Η Παρθένος σήμερα*”, το οποίο

¹⁴¹ Θεοχάρης Δετοράκης, *Βυζαντινή Υμνογραφία, Βυζαντινή θρησκευτική ποίηση και υμνογραφία*, Έκδοση Β' με προσθήκες (Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, 1997) σ. 29.

¹⁴² Νεκτάριος Πάρης (Αρχιμ), *Το Εκκλησιαστικό Άσμα – Πατερικές θέσεις*, (Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός οίκος Κ. & Μ. Αντ. Σταμούλη, 2018) σ. 26.

¹⁴³ Θεοχάρης Δετοράκης, *Βυζαντινή Υμνογραφία, Βυζαντινή θρησκευτική ποίηση και υμνογραφία*, όπ. π., σ. 34.

αποδίδεται στον Άγιο Ρωμανό τον Μελωδό, κορυφαίο εκπρόσωπο του είδους του κοντακίου. Ο Θεοχάρης Δετοράκης επισημαίνει ότι στο συγκεκριμένο ποίημα η αρμονία και η αισθητική ποιότητα της μορφής συνδυάζονται με τη γνησιότητα του συναισθήματος και το βάθος του θρησκευτικού στοχασμού¹⁴⁴. Τα κοντάκια του δεν αποτελούν απλώς ύμνους, αλλά θεολογικές αφηγήσεις που οδηγούν τον πιστό σε βιωματική κατανόηση των μυστηρίων.

Ο Ιωάννης Δαμασκηνός συμβάλλει καθοριστικά στη διαμόρφωση του κανόνα, ενός σύνθετου υμνογραφικού είδους που συνδυάζει βιβλικά πρότυπα και θεολογική ερμηνεία. Θεωρείται ο δημιουργός του βασικού λειτουργικού βιβλίου, της Οκτώηχου που είναι το κύριο σώμα των αναστάσιμων ύμνων. Στο Δαμασκηνό επίσης αποδίδεται η εισαγωγή θεοτοκίων στις ωδές των κανόνων, καθώς και πλήθος κανόνων και ιδιομέλων στη Θεοτόκο, της οποίας είναι ο κατεξοχήν υμνογράφος. Η ποίηση του Δαμασκηνού είναι θεολογική, δογματική. «Κανένας άλλος υμνογράφος δεν έκαμε ποίηση τα δόγματα στο βαθμό που το έκαμε ο Δαμασκηνός»¹⁴⁵. Η συμβολή του Δαμασκηνού στην υμνολογία της περιόδου αυτής, λειτουργεί ως «λαϊκή θεολογία», μεταδίδοντας το δόγμα με τρόπο προσιτό. Ο πιστός δεν μαθαίνει απλώς την πίστη, αλλά τη βιώνει μέσα από τον ύμνο. Αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία για το παιδί, καθώς η μάθηση πραγματοποιείται μέσω της αισθητηριακής και συναισθηματικής εμπειρίας. Η θεωρία του Piaget υποστηρίζει ότι η κατανόηση συμβόλων και αφηρημένων εννοιών εξελίσσεται προοδευτικά κατά τη γνωστική ανάπτυξη του παιδιού (Santrock, 2023). Με βάση το θεωρητικό αυτό πλαίσιο, η συμβολική γλώσσα της ορθόδοξης υμνολογίας μπορεί να λειτουργήσει ως παιδαγωγικό ερέθισμα, διευκολύνοντας την επεξεργασία νοημάτων ανάλογα με το αναπτυξιακό στάδιο του παιδιού.

3.6.6 Μέση βυζαντινή περίοδος (8ος–12ος αιώνας)

Κατά την περίοδο αυτή, η υμνολογία συστηματοποιείται και οργανώνεται. Το σύστημα των οκτώ ήχων (Οκτώηχος) καθορίζει τη μουσική δομή των ύμνων, ενώ τα λειτουργικά βιβλία (Μηναίο, Τριώδιο, Πεντηκοστάριο) διαμορφώνουν το ετήσιο λειτουργικό κύκλο. Η επαναληπτικότητα των ύμνων δημιουργεί ένα σταθερό πνευματικό περιβάλλον, μέσα στο οποίο ο πιστός διαμορφώνει την ταυτότητά του. Η εμπειρία αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντική για το παιδί, καθώς μέσω της επανάληψης και της συμμετοχής καλλιεργούνται συναισθηματικά και γνωστικά πρότυπα. Υπό το πρίσμα της αναπτυξιακής ψυχολογίας, η

¹⁴⁴ Θεοχάρης Δετοράκης, *Βυζαντινή Υμνογραφία, Βυζαντινή θρησκευτική ποίηση και υμνογραφία*, Έκδοση Β' με προσθήκες (Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, 1997) σ. 66.

¹⁴⁵ Θεοχάρης Δετοράκης, *Βυζαντινή Υμνογραφία, Βυζαντινή θρησκευτική ποίηση και υμνογραφία*, όπ. π., σ. 80.

συστηματική συμμετοχή του παιδιού σε ένα σταθερό και επαναλαμβανόμενο λειτουργικό περιβάλλον μπορεί να θεωρηθεί ως ένα δομημένο πλαίσιο μάθησης, το οποίο ευνοεί την ανάπτυξη της προσοχής, της συγκέντρωσης και της ενεργού συμμετοχής (Berk, 2019).

3.6.7 Ύστερη και μεταβυζαντινή περίοδος

Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από τη διατήρηση της παράδοσης και τη μετάδοση της υμνολογίας μέσω της προφορικής διδασκαλίας. Η ψαλτική τέχνη αποκτά ιδιαίτερη σημασία ως μέσο διαφύλαξης της εκκλησιαστικής ταυτότητας, ιδιαίτερα σε περιόδους ιστορικών δυσκολιών.

3.6.8 Σύγχρονη εποχή και παιδαγωγική διάσταση

Στη σύγχρονη εποχή η υμνολογία δεν αναπτύσσεται με την ένταση των προηγούμενων αιώνων ως νέο υμνογραφικό corpus, αλλά παραμένει ζωντανή μέσω της λειτουργικής πράξης, της ψαλτικής παράδοσης, της θεολογικής μελέτης και της εκκλησιαστικής μουσικής παιδείας. Αποκτά νέα δυναμική μέσα από την εκπαίδευση και τη συμμετοχή των νέων. Η διδασκαλία της βυζαντινής μουσικής σε παιδιά και εφήβους συμβάλλει στην ανάπτυξη γνωστικών και συναισθηματικών δεξιοτήτων. Η υμνολογία λειτουργεί ως μέσο συγκέντρωσης, ως τρόπος συναισθηματικής έκφρασης και ως εργαλείο κοινωνικοποίησης. Σύμφωνα με τον Ιωάννη τον Χρυσόστομο, «τίποτε δεν ανυψώνει την ψυχή όσο η ιερά ψαλμωδία», γεγονός που επιβεβαιώνει τη διαχρονική της επίδραση στην ανθρώπινη ψυχή. Ο Begbie (2000) αναδεικνύει ότι η μουσική δεν περιορίζεται στην αισθητική απόλαυση, αλλά αποτελεί μέσο έκφρασης και μετάδοσης θεολογικού νοήματος. Υπό την οπτική αυτή, η ορθόδοξη υμνολογία μπορεί να προσεγγισθεί όχι μόνο ως μουσικό αλλά και ως παιδαγωγικό και πνευματικό γεγονός.

3.6.9 Συμπεράσματα

Η ιστορική εξέλιξη της υμνολογίας αποδεικνύει ότι πρόκειται για ένα διαχρονικό φαινόμενο που συνδυάζει θεολογία, τέχνη και παιδαγωγική. Από τους Ψαλμούς έως τη σύγχρονη εκκλησιαστική πράξη, η υμνολογία συμβάλλει ουσιαστικά στη διαμόρφωση της λατρευτικής και πνευματικής εμπειρίας του ανθρώπου. Η διαχρονική της παρουσία επιβεβαιώνει ότι η υμνολογία δεν αποτελεί απλώς πολιτισμικό στοιχείο, αλλά βασικό μέσο έκφρασης και μετάδοσης της εκκλησιαστικής παράδοσης και της πίστης. Οι σχέσεις των κινήσεων της

ψυχής και της μουσικής μπορούν να επιδράσουν πάνω στον άνθρωπο. Η μουσική (ως αρμονία και ρυθμός) καταδύεται στην ψυχή και την επηρεάζει βαθύτατα, επιδρά άμεσα στις ανθρώπινες αισθήσεις και μεταδίδει αλλά και παράγει αισθήματα και νοήματα. Είναι χαρακτηριστική στο θέμα αυτό η διήγηση της Παλαιάς Διαθήκης για την θεραπεία του Σαούλ από τον Δαβίδ δια της μουσικής.

Ο Αρχιμανδρίτης Νεκτάριος Πάρης αναφέρει ότι ήδη από την αρχαιότητα η μουσική θεωρούνταν σημαντικό μέσο αγωγής, καθώς ο ρυθμός και η αρμονία μπορούσαν να επηρεάσουν τον ψυχικό κόσμο και να συμβάλουν στη διαμόρφωση του χαρακτήρα του ανθρώπου. Παράλληλα, στη μουσική αποδιδόταν η δυνατότητα να προσφέρει ψυχική ανακούφιση και να επιδρά θετικά ή αρνητικά στη συναισθηματική κατάσταση του ατόμου. Τις αντιλήψεις αυτές αξιοποίησαν στη συνέχεια οι Πατέρες και οι εκκλησιαστικοί συγγραφείς, προσαρμόζοντάς τες στη χριστιανική διδασκαλία και δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην ψαλμωδία ως μέσο πνευματικής καλλιέργειας και αγωγής του πιστού¹⁴⁶.

Ο απόστολος Παύλος επισημαίνει τη σημασία της υμνολογίας ως παιδαγωγικού εργαλείου: «ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ ἐνοικεῖτω ἐν ὑμῖν πλουσίως, ἐν πάσῃ σοφίᾳ διδάσκοντες καὶ νουθετοῦντες ἑαυτοὺς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ἐν χάριτι ᾄδοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ»¹⁴⁷.

Η πατερική παράδοση υπογραμμίζει ότι η ψαλμωδία επηρεάζει άμεσα τον εσωτερικό κόσμο του ανθρώπου, καθώς «Οὐδὲν γὰρ, οὐδὲν οὕτως ἀνίστησι ψυχὴν, καὶ πτεροῖ, καὶ τῆς γῆς ἀπαλλάττει, καὶ τῶν τοῦ σώματος ἀπολύει δεσμῶν, καὶ φιλοσοφεῖν ποιεῖ, καὶ πάντων καταγελᾶν τῶν βιωτικῶν, ὡς μέλος συμφωνίας, καὶ ῥυθμῷ συγκείμενον θεῖον ᾠσμα»¹⁴⁸.

¹⁴⁶ Νεκτάριος Πάρης, *Το Εκκλησιαστικό Άσμα – Πατερικές θέσεις*, (Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός οίκος Κ. & Μ. Αντ. Σταμούλη, 2018) σσ. 34-35.

¹⁴⁷ Κολ. 3:16

¹⁴⁸ Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς Ψαλμόν ΜΑ΄*, PG 55,156

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Στοιχεία της Υμνολογίας

4.1 Κύρια χαρακτηριστικά της Υμνολογίας

Η Ορθόδοξη υμνολογία συνιστά ένα πολυδιάστατο εκκλησιαστικό και παιδαγωγικό φαινόμενο, στο οποίο συνυπάρχουν οργανικά το μουσικό μέλος, η ποιητική έκφραση, ο θεολογικός συμβολισμός και η λειτουργική εμπειρία της Εκκλησίας. Κεντρικό χαρακτηριστικό της αποτελεί το μέλος, δηλαδή η μελοποιημένη απόδοση του ιερού λόγου μέσα από το σύστημα των ήχων και του ρυθμού της βυζαντινής μουσικής. Η τροπικότητα των οκτώ ήχων, η μονοφωνική δομή και η στενή σύνδεση λόγου και μέλους δημιουργούν ένα ιδιαίτερο λειτουργικό και αισθητικό περιβάλλον, το οποίο δεν αποβλέπει στον εντυπωσιασμό αλλά στη μυσταγωγική συμμετοχή του ανθρώπου στη λατρεία. Ο Κ. Μητσάκης (2016) υπογραμμίζει ότι η βυζαντινή υμνογραφία αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της λειτουργικής ζωής της Εκκλησίας και εκφράζει τη θεολογική της συνείδηση μέσα από την ποιητική και μουσική δημιουργία. Παράλληλα, ο Θεοχάρης Δετοράκης (1997) αναδεικνύει τον διδακτικό και κατηχητικό χαρακτήρα της υμνολογίας, επισημαίνοντας ότι οι ύμνοι μεταδίδουν δογματικές αλήθειες και εκκλησιαστικά βιώματα μέσω ποιητικών και μουσικών μορφών προσιτών στον άνθρωπο. Η ποιητική γλώσσα της υμνολογίας, εμπλουτισμένη με βιβλικές εικόνες, μεταφορές και εκφραστικά σχήματα, λειτουργεί όχι μόνο αισθητικά αλλά και παιδαγωγικά, καθώς διευκολύνει την εσωτερίκευση των θεολογικών νοημάτων. Στο ίδιο πλαίσιο, ο Π. Ν. Τρεμπέλας (1978) τονίζει ότι η Ορθόδοξη υμνογραφία εκφράζει βιωματικά την πίστη της Εκκλησίας και μεταφέρει στον άνθρωπο το πνευματικό περιεχόμενο της λατρείας μέσα από την ποιητική και μουσική εμπειρία.

Ιδιαίτερη σημασία στην υμνολογία έχουν επίσης ο συμβολισμός, η επαναληπτικότητα και το λειτουργικό πλαίσιο μέσα στο οποίο τελείται η ψαλμωδία. Οι ύμνοι αξιοποιούν πλούσιες συμβολικές εικόνες — όπως το φως, η πορεία, ο Νυμφίος, η μητρική προστασία της Θεοτόκου ή η θάλασσα — προκειμένου να εκφράσουν πνευματικές και υπαρξιακές αλήθειες με τρόπο βιωματικό και εσωτερικό. Ο Νικόλαος Β. Τωμαδάκης (1993) επισημαίνει ότι η βυζαντινή υμνογραφία αποτελεί συγχρόνως θεολογική έκφραση και ποιητική δημιουργία, μέσα από την οποία διαμορφώνεται η εκκλησιαστική συνείδηση και η πολιτισμική ταυτότητα

του πιστού. Παράλληλα, η συνεχής επανάληψη ύμνων, η συμβολική γλώσσα¹⁴⁹, φράσεων και λειτουργικών μοτίβων συμβάλλει στην αφομοίωση των νοημάτων της πίστης και στη δημιουργία αισθήματος σταθερότητας, τάξης και εσωτερικής ασφάλειας. Η επαναληπτικότητα αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία κατά την παιδική ηλικία, καθώς η μάθηση και η ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού βασίζονται σε μεγάλο βαθμό στη μίμηση, στον ρυθμό και στη σταδιακή εσωτερίκευση εμπειριών. Το λειτουργικό πλαίσιο της Εκκλησίας μετατρέπει την υμνολογία από απλή μουσική ή λογοτεχνική δημιουργία σε εμπειρία κοινότητας και συμμετοχής. Ο Αρχιμανδρίτης Νεκτάριος Πάρης (2018) επισημαίνει ότι το εκκλησιαστικό άσμα, σύμφωνα με την πατερική παράδοση, λειτουργεί ως μέσο πνευματικής καλλιέργειας, εσωτερικής ειρήνης και παιδαγωγικής αγωγής του ανθρώπου. Συνεπώς, η υμνολογία αναδεικνύεται όχι μόνο ως αισθητική και καλλιτεχνική έκφραση, αλλά και ως σημαντικός παράγοντας πνευματικής, παιδαγωγικής και ψυχοσυναισθηματικής καλλιέργειας, ιδιαίτερα κατά την παιδική ηλικία.

4.2 Σχέση της Ψαλμικής Τέχνης και της Υμνολογίας

Οι ψαλμοί αποτελούν ένα σημαντικό μέρος της υμνολογίας, καθώς είναι οι αρχαιότεροι και πιο σημαντικοί θρησκευτικοί ύμνοι της βιβλικής παράδοσης. Η Ψαλμική Τέχνη αποτελεί μια πρακτική εφαρμογή της Υμνολογίας, καθώς ασχολείται με την εκτέλεση των ψαλμών στη λατρεία. «Η μελοποίηση, η ψαλμωδία, η χρήση μουσικών οργάνων και η ερμηνεία αποτελούν πτυχές της Ψαλμικής Τέχνης»¹⁵⁰. Ψαλμική Τέχνη και Ψαλμοί είναι άριστα συνδεδεμένοι μεταξύ τους για τους παρακάτω τρεις βασικούς λόγους. **Διατήρηση της Παράδοσης:** Η Ψαλμική Τέχνη συμβάλλει στη διατήρηση της παράδοσης των ψαλμών, διασφαλίζοντας ότι αυτοί συνεχίζουν να ψάλλονται και να ακούγονται στη λατρεία. **Βαθύτερη Κατανόηση:** Η μελέτη της Υμνολογίας, μας βοηθά να κατανοήσουμε το θεολογικό και ιστορικό πλαίσιο των ψαλμών, γεγονός που επηρεάζει και την εκτέλεσή τους. **Πνευματική Εμπειρία:** Η ψαλμωδία, ως έκφραση της Ψαλμικής Τέχνης, προσφέρει μια βαθιά πνευματική εμπειρία, η οποία ενισχύεται από την κατανόηση του υμνολογικού πλαισίου¹⁵¹.

¹⁴⁹ Piaget, J. – Inhelder, B., *Η ψυχολογία του παιδιού*, (Αθήνα: Εκδόσεις Ι. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ Α.Ε, 1990) σσ. 58-59.

¹⁵⁰ Σωτήριος Αντωνίου Δογάνης, *Επικοινωνιακές διαστάσεις της Ψαλμικής Τέχνης στην Ορθόδοξη υμνολογική έκφραση*, (Αθήνα : Διπλωματική εργασία, Φεβρουάριος 2025) σ. 41.

¹⁵¹ Σωτήριος Αντωνίου Δογάνης, *Επικοινωνιακές διαστάσεις της Ψαλμικής Τέχνης στην Ορθόδοξη υμνολογική έκφραση*, όπ. π., σ. 41.

4.3 Η υμνολογία ως φορέας θεολογικής διδασκαλίας

Η υμνολογία λειτουργεί ως βασικός φορέας της θεολογικής διδασκαλίας της Εκκλησίας. Μέσα από τους ύμνους εκφράζονται τα δόγματα, ερμηνεύονται τα γεγονότα της θείας οικονομίας και μεταδίδονται τα βασικά στοιχεία της πίστης. Η Εκκλησία είναι ο χώρος όπου ο Χριστός συνάγει τους ανθρώπους σε μια αδιάσπαστη ενότητα του Σώματός του, της Εκκλησίας. Ο Γρηγοριάδης επισημαίνει ότι οι Πατέρες και οι Διδάσκαλοι της Εκκλησίας αποτελούν χαρακτηριστικά πρόσωπα που βίωσαν ουσιαστικά την εν Χριστώ ζωή και μετέφεραν στους ανθρώπους την αγάπη Του. Παράλληλα, μέσα από τη διδασκαλία και την κατηχητική τους δράση συνέβαλαν στη μετάδοση της χριστιανικής πίστης ακόμη και σε όσους αρχικά την απέρριπταν¹⁵².

Ο Αρχιμανδρίτης Νεκτάριος Πάρης επισημαίνει ότι στην ψαλμωδία ο εκκλησιαστικός λόγος συνδυάζεται αρμονικά με τη μελωδία, δημιουργώντας ένα σημαντικό μέσο αγωγής του πιστού και ιδιαίτερα του παιδιού. Ο συνδυασμός του λόγου με το μέλος προσδίδει στην ψαλμωδία τόσο διδακτικό όσο και παιδαγωγικό χαρακτήρα. Παράλληλα, η παρουσία της μελωδίας συμβάλλει στην προσέλκυση και τη διατήρηση της προσοχής των ακροατών, ενισχύοντας με αυτόν τον τρόπο την επίδραση του εκκλησιαστικού λόγου. Συνεχίζει ότι η ψαλμωδία έχει σημαντικό παιδαγωγικό χαρακτήρα, καθώς μέσα από τη μελωδία μεταδίδει στους πιστούς το περιεχόμενο και τα μηνύματα των ύμνων. Κατά την ψαλμωδία δεν συμμετέχει μόνο η φωνή, αλλά καλλιεργείται παράλληλα και ο νους, ενώ οι αναφορές αυτοκριτικής που περιέχονται στους ύμνους συμβάλλουν στην πνευματική διαπαιδαγώγηση του πιστού. Ιδιαίτερη σημασία έχει και η μελωδία, καθώς βοηθά ώστε το νόημα των ύμνων να αποτυπώνεται βαθύτερα και να διατηρείται στη μνήμη των ακροατών¹⁵³.

Ο Alexander Schmemmann (2010) υπογραμμίζει ότι η λατρεία αποτελεί τον κατεξοχήν χώρο όπου η θεολογία γίνεται εμπειρία. Οι ύμνοι δεν είναι απλώς λόγια που εκφωνούνται, αλλά ζωντανές εκφράσεις της πίστης που βιώνονται μέσα στη λειτουργική κοινότητα. Η ποιητική μορφή της υμνολογίας επιτρέπει τη μετάδοση σύνθετων θεολογικών εννοιών με τρόπο κατανοητό και προσιτό. Μέσα από εικόνες, συμβολισμούς και μεταφορές, οι ύμνοι

¹⁵² Κωνσταντίνου Σ. Γρηγοριάδη, *Σχεδιάσμα Ορθοδόξου Κατηχήσεως (Υπαρξιακή προσέγγιση στην έν Χριστώ μόρφωση)*, (Αθήνα, 2002) σ. 74.

¹⁵³ Νεκτάριος Πάρης (Αρχιμ), *Το Εκκλησιαστικό Άσμα – Πατερικές θέσεις*, (Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός οίκος Κ. & Μ. Αντ. Σταμούλη, 2018) σ. 36

καθιστούν τη θεολογία βιωματική και προσιτή ακόμη και σε όσους δεν έχουν θεωρητική κατάρτιση.

4.4 Η αρχή της λατρευτικής θεολογίας

«Η στενή σχέση μεταξύ λατρείας και πίστης εκφράζεται μέσα από το αρχαίο αξίωμα *«lex orandi – lex credenda»*. Σύμφωνα με αυτήν ο κανόνας της προσευχής είναι ο κανόνας της πίστεως, ο τρόπος με τον οποίο προσεύχεται η Εκκλησία αντικατοπτρίζει και διαμορφώνει την πίστη της»¹⁵⁴. Η υμνολογία, ως βασικό στοιχείο της λατρείας, συμβάλλει καθοριστικά στη διαμόρφωση της θρησκευτικής συνείδησης των πιστών. Η επαναλαμβανόμενη συμμετοχή στους ύμνους οδηγεί στην εσωτερίκευση των θεολογικών νοημάτων και στη διαμόρφωση μιας βαθύτερης κατανόησης της πίστης. Για το παιδί, αυτή η διαδικασία είναι ιδιαίτερα σημαντική, καθώς η μάθηση πραγματοποιείται κυρίως μέσω εμπειρίας και επανάληψης. Η υμνολογία προσφέρει ένα σταθερό και δομημένο πλαίσιο μέσα στο οποίο το παιδί μπορεί να αναπτύξει τη σχέση του με τον Θεό και την εκκλησιαστική κοινότητα.

Ο Κωνσταντίνος Γρηγοριάδης αναφέρει ότι, σύμφωνα με τους Πατέρες της Εκκλησίας, η συνάντηση του ανθρώπου με τον Χριστό μέσα από τη Θεία Ευχαριστία έχει ιδιαίτερη παιδαγωγική και μορφωτική σημασία, καθώς του δίνει τη δυνατότητα να βιώσει τον βαθύτερο σκοπό της ύπαρξής του. Παράλληλα, ο λειτουργικός χώρος της Εκκλησίας προβάλλεται ως σημαντικό περιβάλλον για την πνευματική καλλιέργεια, τη μόρφωση και την ανάπτυξη του ανθρώπου¹⁵⁵.

4.5 Η Υμνολογία στο λειτουργικό πλαίσιο

Η υμνολογία στην Ορθόδοξη Εκκλησία δεν αποτελεί ένα αυτόνομο μουσικό ή ποιητικό φαινόμενο, αλλά εντάσσεται οργανικά στο λειτουργικό πλαίσιο της εκκλησιαστικής ζωής. Η παρουσία της στη Θεία Λειτουργία, στον Όρθρο, στον Εσπερινό, στα Μυστήρια και στις μεγάλες εορτές του εκκλησιαστικού έτους προσδίδει στην υμνολογία έναν βιωματικό, παιδαγωγικό και ψυχοσυναισθηματικό χαρακτήρα. Για το παιδί, η επαναλαμβανόμενη

¹⁵⁴ π. Αλέξανδρος Σμέμαν, *Η Εκκλησία Προσευχόμενη*, (Καλλιθέα : Π. Κυριακίδης - Εκδόσεις Ακρίτας Α.Ε., 2011) σ. 14.

¹⁵⁵ Κωνσταντίνου Σ. Γρηγοριάδη, *Σχέδιασμα Ορθοδόξου Κατηχήσεως (Υπαρξιακή προσέγγιση στην έν Χριστώ μόρφωση)*, (Αθήνα, 2002) σ. 111.

συμμετοχή σε αυτά τα λειτουργικά περιβάλλοντα δεν λειτουργεί μόνο ως θρησκευτική εμπειρία, αλλά και ως διαδικασία διαμόρφωσης συναισθημάτων, αξιών και κοινωνικών δεξιοτήτων.

Ο Εσπερινός, με τον ήπιο και κατανυκτικό χαρακτήρα του, μπορεί να συνδεθεί με τη συναισθηματική ηρεμία, τη μείωση της έντασης και την ανάπτυξη αισθήματος ασφάλειας, καθώς η μουσική επανάληψη και ο τελετουργικός ρυθμός δημιουργούν προβλέψιμο και καθησυχαστικό περιβάλλον για το παιδί.

Ο Όρθρος, με τον δοξολογικό και ελπιδοφόρο χαρακτήρα του, ενισχύει τη θετική συναισθηματική ενεργοποίηση, την αισιοδοξία και την πνευματική εγρήγορση, συμβάλλοντας στη διαμόρφωση θετικών γνωστικών και συναισθηματικών συνδέσεων με τη λατρευτική εμπειρία.

Η Θεία Λειτουργία, ως κορυφαία έκφραση της εκκλησιαστικής ζωής, ενισχύει ιδιαίτερα το αίσθημα του ανήκειν, της συλλογικότητας και της κοινωνικής ταυτότητας, καθώς το παιδί βιώνει την κοινότητα ως σώμα συμμετοχής και κοινής προσευχής. Αυτό συνδέεται άμεσα με θεωρίες κοινωνικοσυναισθηματικής ανάπτυξης, όπως η προσέγγιση του Vygotsky για τη μάθηση μέσω κοινωνικής αλληλεπίδρασης.

Οι ύμνοι των Μυστηρίων συνδέουν το παιδί με τις μεταβατικές και σημαντικές στιγμές της ζωής της εκκλησιαστικής κοινότητας, ενισχύοντας την κατανόηση συμβολισμών, την αίσθηση συνέχειας και την υπαρξιακή ασφάλεια.

Οι ύμνοι των εορτών δημιουργούν έντονες συναισθηματικές εμπειρίες χαράς, προσμονής, συμμετοχής και μνήμης. Η επαναληπτικότητα των ετήσιων εορτών συμβάλλει στη διαμόρφωση σταθερών γνωστικών και συναισθηματικών σχημάτων, κάτι που είναι ιδιαίτερα σημαντικό στην παιδική ανάπτυξη.

Τα τροπάρια των Αγίων λειτουργούν ως πρότυπα ηθικής και κοινωνικής μάθησης, καθώς μέσα από τις αφηγήσεις των βίων και των αρετών τους προβάλλονται πρότυπα συμπεριφοράς όπως η αγάπη, η υπομονή, η θυσία και η ενσυναίσθηση.

4.6 Ο Μυσταγωγικός χαρακτήρας της Ύμνολογίας

Η Ορθόδοξη υμνολογία δεν επιτελεί μόνο διδακτική ή πληροφοριακή λειτουργία, αλλά διαθέτει βαθύ μυσταγωγικό χαρακτήρα, καθώς εισάγει τον πιστό βιωματικά στο εκκλησιαστικό μυστήριο και στη ζώσα εμπειρία της λατρείας. Η υμνολογία δεν περιορίζεται στη μετάδοση θεολογικών γνώσεων, αλλά λειτουργεί ως τρόπος συμμετοχής στο γεγονός της Εκκλησίας, όπου ο άνθρωπος καλείται να βιώσει υπαρξιακά την παρουσία του Θεού. Ο

Ιωάννης Φουντούλης υπογραμμίζει ότι η λειτουργική ζωή της Εκκλησίας αποτελεί εμπειρία συμμετοχής και όχι απλή νοητική κατανόηση θρησκευτικών αληθειών, καθώς ο πιστός εισέρχεται μέσα από τη λατρεία στη μυσταγωγική πραγματικότητα της Βασιλείας του Θεού. Στο ίδιο πνεύμα, ο Κ. Μητσάκης επισημαίνει ότι η βυζαντινή υμνογραφία εκφράζει τη θεολογική συνείδηση της Εκκλησίας μέσα από ποιητικές και μουσικές μορφές που αποβλέπουν όχι μόνο στη διδασκαλία αλλά κυρίως στη λειτουργική βίωση της πίστης (Μητσάκης, 2016). Παράλληλα, ο Θεοχάρης Δετοράκης αναφέρει ότι οι ύμνοι αποτελούν οργανικό στοιχείο της λατρείας και λειτουργούν ως μέσο εισαγωγής του πιστού στο σωτηριολογικό περιεχόμενο των εορτών και των μυστηρίων της Εκκλησίας (Δετοράκης, 1997). Η μυσταγωγική αυτή διάσταση γίνεται ιδιαίτερα αισθητή μέσω του μέλους, της ποιητικής γλώσσας και του συμβολισμού των ύμνων, τα οποία δημιουργούν ένα πνευματικό και αισθητικό περιβάλλον ικανό να οδηγήσει τον άνθρωπο από την εξωτερική ακρόαση στην εσωτερική συμμετοχή.

Η επαναληπτικότητα των ύμνων ενισχύει τη μνημονική συγκράτηση και τη γνωστική εξοικείωση με τα νοήματα της πίστης, ενώ η συλλογική ψαλμωδία καλλιεργεί την εμπειρία της εκκλησιαστικής κοινότητας και το αίσθημα του «ανήκειν». Ο Νικόλαος Β. Τωμαδάκης τονίζει ότι η βυζαντινή υμνογραφία δεν είναι απλή ποιητική δημιουργία αλλά φορέας πνευματικής εμπειρίας και εκκλησιαστικής αυτοσυνειδησίας (Τωμαδάκης, 1993). Αντίστοιχα, ο Π. Ν. Τρεμπέλας (1978) επισημαίνει ότι οι ύμνοι εκφράζουν βιωματικά το δόγμα και τη λατρευτική εμπειρία της Εκκλησίας, επιτρέποντας στον πιστό να μετέχει ενεργά στα γεγονότα της θείας οικονομίας (Τρεμπέλας, 1978). Ο Αρχιμανδρίτης Νεκτάριος Πάρης, βασιζόμενος στην πατερική παράδοση, αναφέρει ότι το εκκλησιαστικό άσμα λειτουργεί ως μέσο πνευματικής ανάτασης, εσωτερικής ειρήνης και μυστικής κοινωνίας του ανθρώπου με τον Θεό (Πάρης, 2018). Η μελωδική μορφή της υμνολογίας διευκολύνει τη συναισθηματική πρόσληψη και εσωτερίκευση του περιεχομένου, ενώ για το παιδί η διαδικασία αυτή λειτουργεί ως μορφή βιωματικής μάθησης που ενισχύει τη συναισθηματική ασφάλεια, την αυτορρύθμιση, τη συγκέντρωση και τη διαμόρφωση θρησκευτικής ταυτότητας μέσα στο πλαίσιο της εκκλησιαστικής κοινότητας.

Ο μυσταγωγικός χαρακτήρας της υμνολογίας αποτυπώνεται και μέσα στα ίδια τα λειτουργικά και υμνογραφικά κείμενα της Εκκλησίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο Χερουβικός Ύμνος της Θείας Λειτουργίας: «Οἱ τὰ Χερουβείμ μυστικῶς εἰκονίζοντες...», όπου ο πιστός καλείται να υπερβεί τη γήινη μέριμνα και να συμμετάσχει μυστικά στην ουράνια λατρεία. Αντίστοιχα, στο τροπάριο της Μεγάλης Εβδομάδος «Ἰδοὺ ὁ Νυμφίος

έρχεται...» η υμνολογία δημιουργεί έντονη εσχατολογική και πνευματική εγρήγορση, οδηγώντας τον άνθρωπο σε εσωτερική προετοιμασία και μετάνοια. Επίσης, το κοντάκιο των Χριστουγέννων «Ἡ Παρθένος σήμερον τὸν ὑπερούσιον τίκτει...» δεν περιγράφει απλώς ένα ιστορικό γεγονός, αλλά εισάγει τον πιστό στο μυστήριο της Ενανθρωπήσεως μέσα από ποιητικές και συμβολικές εικόνες. Τα παραπάνω χωρία αποδεικνύουν ότι η υμνολογία λειτουργεί ως μέσο μυσταγωγίας, μέσω του οποίου ο άνθρωπος δεν πληροφορείται απλώς την πίστη, αλλά καλείται να τη βιώσει υπαρξιακά και εκκλησιολογικά.

4.7 Ποιητική και αισθητική διάσταση της Υμνολογίας

Η ποιητική και αισθητική διάσταση της ορθόδοξης υμνολογίας συνιστά ουσιώδη παράγοντα της παιδαγωγικής και ψυχοσυναισθηματικής της επίδρασης. Η χρήση συμβολισμών, μεταφορών, παραλληλισμών και βιβλικών εικόνων καθιστά τη θεολογική αλήθεια προσιτή όχι μόνο γνωστικά αλλά και βιωματικά. Ο Δογάνης επισημαίνει ότι η ιδιαίτερη γλώσσα των Ψαλμών, μέσα από τη χρήση εικόνων, μεταφορών, παραλληλισμών και άλλων εκφραστικών μέσων, συμβάλλει στην πιο ουσιαστική μετάδοση των θεολογικών μηνυμάτων. Παράλληλα, ο συμβολικός χαρακτήρας του ψαλμικού λόγου βοηθά τους πιστούς να προσεγγίζουν βαθύτερα τις αλήθειες της πίστης και να τις συνδέουν με την προσωπική τους πνευματική ζωή¹⁵⁶.

Ιδιαίτερα για το παιδί, το οποίο προσλαμβάνει τον κόσμο μέσα από συμβολικές και εικονικές αναπαραστάσεις, η ποιητική γλώσσα της υμνολογίας λειτουργεί ως μέσο συναισθηματικής εμπλοκής και εσωτερίκευσης αξιών. Ο Μέγας Βασίλειος επισημαίνει χαρακτηριστικά ότι το Άγιο Πνεύμα συνέζευξε τη διδασκαλία με τη γλυκύτητα της μελωδίας ώστε ο άνθρωπος να προσλαμβάνει ευκολότερα το ωφέλιμο περιεχόμενο «τῇ τοῦ μέλους ἡδονῇ τὸ λυσιτελὲς τῶν λόγων συγκατεμίξατο»¹⁵⁷. Ο Μέγας Βασίλειος χαρακτηρίζει την ψαλμωδία ως «γαλήνη ψυχῶν» και «βραβευτὴν εἰρήνης», επισημαίνοντας ότι η εκκλησιαστική μουσική καταπραΰνει τις εσωτερικές ταραχές και συμβάλλει στη ρύθμιση των παθῶν και των συναισθημάτων (PG 29, 212C–213A). Ο Ιωάννης ο Δαμασκηνός επισημαίνει ότι «διὰ τῶν αἰσθητῶν ἐπὶ τὰ νοητὰ ἀναγόμεθα»¹⁵⁸, υπογραμμίζοντας ότι τα αισθητά στοιχεία της λατρείας λειτουργούν ως μέσα προσέγγισης των πνευματικῶν αληθειῶν. Η αντίληψη

¹⁵⁶ Σωτήριος Δογάνης, *Επικοινωνιακές διαστάσεις της Ψαλμικής Τέχνης στην Ορθόδοξη υμνολογική έκφραση*, (Αθήνα : Διπλωματική Εργασία, 2025) σ. 199.

¹⁵⁷ Μ. Βασίλ. *Εἰς τὸν Α΄ Ψαλμόν*, PG 29, 212B–213A

¹⁵⁸ Ιω. Δαμασκηνού, *Περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων*, Λόγος Α΄, PG 94, 1245A

αυτή προσδίδει ιδιαίτερη παιδαγωγική αξία στη λειτουργική και υμνολογική εμπειρία, καθώς ο λόγος, το μέλος και ο συμβολισμός καθίστανται φορείς πνευματικής αγωγής και καλλιέργειας κατά την παιδική ηλικία.

4.8 Υμνολογία και Εκκλησιαστική Ταυτότητα

Η συλλογική υμνολογική πράξη συμβάλλει ουσιαστικά στη διαμόρφωση εκκλησιαστικής ταυτότητας, καθώς η συμμετοχή στην κοινή ψαλμωδία μετατρέπει την ατομική θρησκευτική εμπειρία σε εμπειρία κοινωνίας και συμμετοχής. Η πατερική παράδοση υπογραμμίζει αυτή τη διάσταση της κοινής φωνητικής ενότητας. Χαρακτηριστικά, ο Ιγνάτιος Αντιοχείας προτρέπει τους πιστούς να υψώνουν «μίαν φωνήν» προς τον Θεό «ἐν ὁμονοίᾳ», υπογραμμίζοντας τη σημασία της ενότητας και της κοινής λατρευτικής έκφρασης μέσα στο εκκλησιαστικό σώμα¹⁵⁹. Αντίστοιχα, ο Ιωάννης Χρυσόστομος, ερμηνεύοντας την παύλεια προτροπή «ψαλμοὶς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς», αναδεικνύει τη λειτουργία της κοινής υμνολογίας ως μέσου πνευματικής οικοδομής και ενότητας των πιστών, υπογραμμίζοντας τον παιδαγωγικό και εκκλησιολογικό της χαρακτήρα¹⁶⁰.

Για το παιδί, η συμμετοχή σε αυτή τη συλλογική εμπειρία ενισχύει το αίσθημα του ανήκειν, τη συναισθηματική ασφάλεια και τη διαμόρφωση κοινωνικής και θρησκευτικής ταυτότητας.

4.9 Βιβλική θεμελίωση της υμνολογίας

Η υμνολογία έχει βαθιές βιβλικές ρίζες, καθώς ήδη στην ΠΔ η ψαλμωδία αποτελεί βασική μορφή λατρευτικής έκφρασης του λαού του Θεού. Οι Ψαλμοί συνιστούν το κατεξοχήν υμνολογικό βιβλίο της Αγίας Γραφής, εκφράζοντας ένα ευρύ φάσμα συναισθημάτων, από τη χαρά και την ευγνωμοσύνη έως τη λύπη και την αγωνία. Χαρακτηριστικά, ο ψαλμωδός προσκαλεί τη λατρευτική κοινότητα: «Δεῦτε ἀγαλλιασώμεθα τῷ Κυρίῳ... καὶ ἐν ψαλμοῖς ἀλαλάξωμεν αὐτῷ»¹⁶¹, αναδεικνύοντας τη συλλογική και δοξολογική διάσταση της ψαλμωδίας. Παράλληλα, η βιβλική παράδοση συνδέει την υμνολογία με τη μετάδοση της πίστης στις επόμενες γενιές «οὐκ ἐκρύβη ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῶν εἰς γενεὰν ἑτέραν, ἀπαγγέλλοντες τὰς αἰνέσεις Κυρίου καὶ τὰς δυναστείας αὐτοῦ καὶ τὰ θαυμάσια αὐτοῦ, ἃ

¹⁵⁹ Ιγν. Αντιοχ., *Προς Εφεσίους* 4, PG 5, 648A.

¹⁶⁰ Ιω. Χρυσ., *Εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους Ἐπιστολήν, Ομιλία ΙΘ'*, PG 62, 361–362

¹⁶¹ Ψαλμ. 94:1–2

ἐποίησε»¹⁶². Στην ΚΔ, η υμνολογία διατηρεί τη θεμελιώδη της θέση, καθώς ο Απόστολος Παύλος προτρέπει τους πιστούς να διδάσκουν και να νουθετούν αλλήλους «ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς»¹⁶³, αναδεικνύοντας τον παιδαγωγικό και κοινοτικό χαρακτήρα της χριστιανικής υμνολογίας.

4.10 Πατερική θεώρηση της υμνολογίας

Οι Πατέρες της Εκκλησίας ανέδειξαν τη σημασία της υμνολογίας τόσο ως πνευματικού όσο και ως παιδαγωγικού μέσου. Ο Μέγας Βασίλειος επισημαίνει ότι η μουσική έχει τη δύναμη να κατευνάζει τα πάθη και να οδηγεί τον άνθρωπο σε εσωτερική ηρεμία. Στην Ὁμιλία εἰς τὸν Α΄ Ψαλμόν, διαβάζουμε «Ψαλμὸς γαλήνη ψυχῶν, βραβευτὴς εἰρήνης, τὰς θορυβώδεις καὶ κυμαινούσας ἐννοίας καταστέλλων. Θυμοῦ γὰρ τὸ παροξυντικὸν μετριάζει, καὶ τὸ ἀκόλαστον σωφρονίζει»¹⁶⁴. Η ψαλμωδία είναι γαλήνη των ψυχών και χορηγός ειρήνης, επειδή καταπραΰνει τις ταραγμένες σκέψεις, μετριάζει την οργή και σωφρονίζει την ακολασία. Αντίστοιχα, ο Ιωάννης Χρυσόστομος αναφέρεται επανειλημμένα στη δύναμη της ψαλμωδίας να ανυψώνει την ψυχή και να ενώνει τους ανθρώπους με τον Θεό και μεταξύ τους. Στην Εἰς Ψαλμόν Μα΄ Ομιλία, ο Ιωάννης Χρυσόστομος τονίζει τη βαθιά πνευματική επίδραση της ιερής μουσικής, αναφέροντας χαρακτηριστικά ότι «Οὐδὲν οὕτως ἀνίστησι τὴν ψυχὴν καὶ πτεροῖ, καὶ τῶν γηϊνῶν ἀπαλλάττει, καὶ φιλοσοφεῖν ποιεῖ, καὶ πάντων καταγελαῖν τῶν βιωτικῶν, ὥς μέλος συμφώνου καὶ ᾄσμα θεῖον»¹⁶⁵. Τίποτε δεν ανυψώνει τόσο την ψυχή, δεν της δίνει φτερά, δεν την απομακρύνει από τα γήινα και δεν την οδηγεί στην πνευματική ζωή όσο η αρμονική μελωδία και ο θεῖος ὕμνος. Τονίζει ότι η ψαλμωδία ενώνει τους ανθρώπους και καλλιεργεί την ψυχή. Η πατερική παράδοση αντιμετωπίζει την υμνολογία όχι μόνο ως αισθητικό φαινόμενο, αλλά ως μέσο πνευματικής μεταμόρφωσης. Η συμμετοχή στους ὕμνους οδηγεί τον άνθρωπο σε μια βαθύτερη κατανόηση της πίστες και συμβάλλει στη διαμόρφωση του χαρακτήρα του.

¹⁶² Ψαλμ. 77:4

¹⁶³ Κολ. 3:16

¹⁶⁴ Μ. Βασίλ., *Εἰς τὸν Α΄ Ψαλμόν*, PG 29, 212D–213A.

¹⁶⁵ Ιω. Χρυσ., *Εἰς Ψαλμόν Μα΄*, PG 55, 156.

4.11 Δογματική διάσταση της Υμνολογίας

Η Ορθόδοξη υμνολογία λειτουργεί ως φορέας δογματικής θεολογίας και μέσο βιωματικής κατήχησης της Εκκλησίας. Ήδη η Αγία Γραφή συνδέει άμεσα την ψαλμωδία με τη διδασκαλία της πίστης: «Ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ ἐνοικεῖτω ἐν ὑμῖν πλουσίως... ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς»¹⁶⁶, ενώ ο Απόστολος Παῦλος παρουσιάζει τους ὕμνους ως έκφραση εσωτερικής πνευματικής ζωής και εκκλησιαστικής ενότητας «λαλοῦντες ἑαυτοῖς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ᾄδοντες καὶ ψάλλοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ»¹⁶⁷. Ο Μέγας Βασίλειος τονίζει ότι το Ἅγιο Πνεῦμα «τῇ τοῦ μέλους ἡδονῇ τὰ δόγματα συνεκέρασε»¹⁶⁸, αναδεικνύοντας τη μουσική ως παιδαγωγικό μέσο μετάδοσης των δογμάτων της πίστης. Αντίστοιχα, ο Ιωάννης Χρυσόστομος υπογραμμίζει ότι «οὐ γὰρ ἀπλῶς ᾠσμα ἐστὶν ἡ ψαλμωδία, ἀλλὰ διδασκαλία πνευματικὴ»¹⁶⁹, επιβεβαιώνοντας τον θεολογικό και κατηχητικό χαρακτήρα της υμνολογίας.

Η ορθόδοξη υμνολογία δεν αποτελεί απλώς ποιητική ή αισθητική έκφραση της λατρείας, αλλά συμπυκνωμένη δογματική θεολογία. Μέσα από τους ὕμνους εκφράζονται και μεταδίδονται οι βασικές αλήθειες της πίστης, καθιστώντας την υμνολογία φορέα κατήχησης και θεολογικής διαμόρφωσης. Για το παιδί, αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς οι δογματικές αλήθειες δεν προσλαμβάνονται μόνο γνωστικά αλλά βιωματικά, μέσω της επανάληψης, της μελωδίας και της συλλογικής συμμετοχής.

4.12 Η βιωματική διάσταση της υμνολογίας

Η υμνολογία δεν περιορίζεται στη θεωρητική κατανόηση ή στη γνωστική πρόσληψη θεολογικών εννοιών, αλλά αποτελεί πρωτίστως βιωματική εμπειρία που αγγίζει το σύνολο της ανθρώπινης ύπαρξης. Μέσα από την ακρόαση, τη συμμετοχή και την επαναληπτική εμπλοκή στους ὕμνους, ο άνθρωπος δεν λειτουργεί απλώς ως παθητικός δέκτης ενός θρησκευτικού μηνύματος, αλλά εισέρχεται ενεργά σε έναν διαφορετικό τρόπο ύπαρξης, όπου το συναίσθημα, η σκέψη, η αισθητική εμπειρία και η πνευματικότητα συνδέονται αρμονικά. Η υμνολογία, ως οργανικό στοιχείο της λατρευτικής ζωής της Εκκλησίας, δεν μεταδίδει μόνο θεολογικές αλήθειες, αλλά δημιουργεί συνθήκες προσωπικής και συλλογικής εμπειρίας, μέσα από τις οποίες η πίστη βιώνεται ως ζωντανή πραγματικότητα.

¹⁶⁶ Κολ. 3:16

¹⁶⁷ Εφ. 5:19

¹⁶⁸ Μ. Βασίλ., *Εἰς τον Α΄ Ψαλμόν*, PG 29, 212B

¹⁶⁹ Ιω. Χρυσ., *Εἰς Ψαλμόν Μα΄*, PG 55, 157A

Η βιωματική αυτή διάσταση αποκτά ιδιαίτερη σημασία κατά την παιδική ηλικία, καθώς το παιδί προσεγγίζει τον κόσμο περισσότερο μέσω της εμπειρίας, της μίμησης, της επανάληψης και της αισθητηριακής πρόσληψης παρά μέσω αφηρημένης εννοιολογικής κατανόησης. Η συμμετοχή στη ψαλμωδία, η ακρόαση των ύμνων, η επανάληψη οικείων μελωδιών και η ένταξη σε ένα σταθερό λατρευτικό περιβάλλον συμβάλλουν στη δημιουργία ενός προβλέψιμου και συναισθηματικά ασφαλούς πλαισίου εμπειρίας. Η επαναληπτικότητα της υμνολογικής πράξης λειτουργεί ενισχυτικά για την ανάπτυξη συναισθηματικής σταθερότητας, καθώς προσφέρει στο παιδί αίσθηση συνέχειας, οικειότητας και ασφάλειας.

Παράλληλα, η συλλογική συμμετοχή στην υμνολογική εμπειρία ενισχύει τη διαδικασία κοινωνικοσυναισθηματικής ανάπτυξης, καθώς το παιδί βιώνει τον εαυτό του ως μέλος μιας κοινότητας με κοινό λόγο, κοινό ρυθμό και κοινή έκφραση. Μέσα από αυτή τη συμμετοχική διαδικασία ενισχύεται όχι μόνο η συναισθηματική του εμπλοκή, αλλά και η διαμόρφωση της προσωπικής και θρησκευτικής του ταυτότητας. Η υμνολογία, επομένως, δεν λειτουργεί μόνο ως μέσο θρησκευτικής αγωγής, αλλά και ως εμπειρικός χώρος διαμόρφωσης ψυχοσυναισθηματικών δεξιοτήτων, όπως η αυτορρύθμιση, η ενσυναίσθηση, η κοινωνική σύνδεση και η αίσθηση του ανήκειν.

4.13 Η παιδαγωγική σημασία της υμνολογίας

Η υμνολογία διαθέτει σαφή παιδαγωγική διάσταση, καθώς λειτουργεί όχι μόνο ως μέσο λατρευτικής έκφρασης αλλά και ως φορέας μετάδοσης αξιών, γνώσεων και στάσεων ζωής. Μέσα από τους ύμνους, το παιδί έρχεται σε επαφή με πρότυπα συμπεριφοράς, ηθικά νοήματα και θεολογικές αλήθειες, οι οποίες συμβάλλουν στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του. Η επαναληπτική φύση της υμνολογίας ενισχύει τη μνημονική συγκράτηση και διευκολύνει τη μαθησιακή διαδικασία, ενώ η μουσική της διάσταση υποστηρίζει τη συγκέντρωση, τη συναισθηματική αυτορρύθμιση και την αισθητική καλλιέργεια. Παράλληλα, η συλλογική συμμετοχή στη ψαλμωδία ενισχύει την κοινωνικότητα, τη συνεργασία και το αίσθημα του ανήκειν, στοιχεία ιδιαίτερα σημαντικά για την κοινωνικοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού.

4.14 Συνθετική αποτίμηση της υμνολογίας ως αναπτυξιακού και παιδαγωγικού φαινομένου

Από την ανάλυση που προηγήθηκε καθίσταται σαφές ότι η υμνολογία αποτελεί ένα πολυδιάστατο εκκλησιαστικό και ανθρωπολογικό φαινόμενο με βαθιά θεολογική, παιδαγωγική και ψυχολογική σημασία. Δεν πρόκειται απλώς για μια μορφή μουσικής ή ποιητικής έκφρασης της λατρείας, αλλά για έναν ολοκληρωμένο τρόπο μετάδοσης της πίστης, διαμόρφωσης της θρησκευτικής συνείδησης και συγκρότησης της προσωπικότητας του πιστού. Η λειτουργική θεολογία προσεγγίζει τη λατρεία όχι ως απλή θεωρητική διδασκαλία αλλά ως βιωματική συμμετοχή στο μυστήριο της Εκκλησίας (Φουντούλης, 2000), γεγονός που καθιστά την υμνολογία φορέα όχι μόνο θεολογικού λόγου αλλά και υπαρξιακής εμπειρίας.

Η υμνολογία, ως εκκλησιαστική πράξη, συνδυάζει στοιχεία που την καθιστούν ιδιαίτερα σημαντική από παιδαγωγική και αναπτυξιακή σκοπιά. Αφενός αποτελεί θεολογικό λόγο, καθώς μεταδίδει τις βασικές δογματικές αλήθειες της πίστης μέσα από ποιητικά και λειτουργικά μορφώματα. Αφετέρου διαθέτει ποιητική και αισθητική δομή, αξιοποιώντας συμβολισμούς, μεταφορές, βιβλικές εικόνες και μελωδικές φόρμες που διευκολύνουν τη συναισθηματική πρόσληψη και την εσωτερίκευση του περιεχομένου. Ο Μέγας Βασίλειος αναγνωρίζει ακριβώς αυτή τη λειτουργία, σημειώνοντας ότι η θεία σοφία συνέδεσε την ωφέλιμη διδασκαλία με την ευχαρίστηση της μελωδίας «τῇ τοῦ μέλους ἡδονῇ τὸ λυσιτελές τῶν λόγων συγκατεμίξατο»¹⁷⁰, αναδεικνύοντας τον παιδαγωγικό χαρακτήρα της μουσικής εμπειρίας.

Παράλληλα, η υμνολογία εντάσσεται οργανικά στο λειτουργικό πλαίσιο της Εκκλησίας και λειτουργεί μυσταγωγικά, καθώς ο πιστός δεν πληροφορείται απλώς για την πίστη, αλλά εισέρχεται βιωματικά σε αυτήν μέσω της κοινής λατρευτικής εμπειρίας. Η συλλογική ψαλμωδία συγκροτεί εμπειρία κοινότητας και εκκλησιαστικής ταυτότητας, όπως ήδη διαφαίνεται στην πατερική παράδοση.

Η σύνθεση αυτών των στοιχείων καθιστά την υμνολογική πράξη ιδιαίτερα σημαντική για την παιδική ανάπτυξη, καθώς συγκεντρώνει μηχανισμούς που αναγνωρίζονται και από τη σύγχρονη αναπτυξιακή ψυχολογία ως ισχυροί παράγοντες μάθησης και διαμόρφωσης προσωπικότητας. Η ρυθμική επανάληψη ενισχύει τη μνημονική συγκράτηση και δημιουργεί αίσθηση προβλεψιμότητας και ασφάλειας (Berk, 2019). Η συλλογική εμπειρία ενισχύει την

¹⁷⁰ Μ. Βασίλ., *Εἰς τὸν Α΄ Ψαλμόν*, PG 29, 212B–213A

κοινωνική μάθηση και το αίσθημα του ανήκειν σύμφωνα με τους Vygotsky και Erikson (Santrock, 2023). Ο συμβολικός λόγος σύμφωνα με το Piaget (Santrock, 2023) είναι ιδιαίτερα προσβάσιμος στην παιδική γνωστική ανάπτυξη, καθώς το παιδί προσλαμβάνει τον κόσμο μέσα από εικόνες και συμβολικές αναπαραστάσεις. Τέλος, η αισθητική ένταση της μουσικής εμπειρίας ενεργοποιεί το συναίσθημα, διευκολύνοντας την εσωτερίκευση αξιών, στάσεων και νοημάτων.

Υπό αυτό το πρίσμα, η υμνολογία δεν αποτελεί μόνο στοιχείο θρησκευτικής παράδοσης, αλλά σύνθετο παιδαγωγικό και ψυχοκοινωνικό φαινόμενο, η διερεύνηση του οποίου μπορεί να συμβάλει ουσιαστικά στην κατανόηση της επίδρασής του στην ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Μηχανισμοί Επίδρασης της Υμνολογίας στην Παιδική Ψυχοσυναισθηματική Ανάπτυξη

5.1 Εισαγωγική θεώρηση

Η υμνολογία της Ορθόδοξης Εκκλησίας δεν αποτελεί απλώς ένα λειτουργικό ή αισθητικό φαινόμενο, αλλά ένα πολυδιάστατο παιδαγωγικό και ψυχοπνευματικό εργαλείο. Μέσα από τον συνδυασμό λόγου, μουσικής και λατρευτικής πράξης, ενεργοποιεί ένα σύνολο μηχανισμών που επηρεάζουν άμεσα την ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού. Η επίδραση αυτή δεν είναι μονοδιάστατη, αλλά πολυεπίπεδη, καθώς εμπλέκει το συναίσθημα, τη νόηση, την κοινωνική εμπειρία και την πνευματική αναζήτηση.

Η παιδική ηλικία χαρακτηρίζεται από αυξημένη δεκτικότητα σε αισθητηριακά και συμβολικά ερεθίσματα. Σύμφωνα με τον Jean Piaget (Santrock, 2023), το παιδί προσεγγίζει τον κόσμο μέσα από συμβολικές δομές, ενώ ο Lev Vygotsky (Santrock, 2023), τονίζει τον ρόλο του πολιτισμικού περιβάλλοντος στη διαμόρφωση της σκέψης. Η υμνολογία, ως πολιτισμικό και λειτουργικό γεγονός, εντάσσεται ακριβώς σε αυτό το πλαίσιο.

Παράλληλα, η θεωρία του Erik Erikson (Santrock, 2023) υπογραμμίζει ότι η παιδική ηλικία είναι περίοδος διαμόρφωσης ταυτότητας και συναισθηματικής ισορροπίας. Η συμμετοχή στη λατρευτική ζωή και η έκθεση στην υμνολογία συμβάλλουν ουσιαστικά στη διαδικασία αυτή, παρέχοντας σταθερά πρότυπα, νοήματα και αξίες. Στο πλαίσιο αυτό, οι βασικοί μηχανισμοί επίδρασης της υμνολογίας μπορούν να αναλυθούν ως εξής.

5.2 Συναισθηματικός μηχανισμός

Η υμνολογία ενεργοποιεί πρωτίστως το συναισθηματικό πεδίο του παιδιού. Η μελωδία, ο ρυθμός και η εκφραστικότητα της ψαλμωδίας δημιουργούν ένα περιβάλλον εσωτερικής ηρεμίας και ασφάλειας. Το παιδί βιώνει τη μουσική όχι μόνο ως ακουστικό ερέθισμα αλλά ως συναισθηματική εμπειρία, η οποία συμβάλλει στη ρύθμιση του άγχους και της έντασης.

Η συναισθηματική αυτή λειτουργία ενισχύεται από το περιεχόμενο των ύμνων, το οποίο περιλαμβάνει έννοιες όπως η αγάπη, η συγχώρεση, η ελπίδα και η χαρά. Μέσα από αυτές τις έννοιες, το παιδί μαθαίνει να αναγνωρίζει και να επεξεργάζεται τα συναισθήματά του, γεγονός που συνδέεται με την ανάπτυξη της συναισθηματικής νοημοσύνης (Berk, 2019).

Η επαναληπτικότητα των ύμνων ενισχύει τη συναισθηματική σταθερότητα. Η συχνή ακρόαση δημιουργεί ένα γνώριμο πλαίσιο, το οποίο λειτουργεί καθησυχαστικά και ενισχύει το αίσθημα ασφάλειας. Παράλληλα, η συλλογική συμμετοχή στη λατρεία ενδυναμώνει το συναίσθημα του «ανήκειν». Η υμνολογία, επομένως, δεν εκφράζει απλώς συναισθήματα, αλλά συμβάλλει ενεργά στη διαμόρφωση και ρύθμισή τους.

5.3 Αισθητικο-αισθητηριακός μηχανισμός

Η υμνολογία αποτελεί μια σύνθετη αισθητική εμπειρία. Το παιδί προσλαμβάνει ταυτόχρονα ήχο, λόγο και τελετουργία, γεγονός που ενεργοποιεί πολλαπλά αισθητηριακά κανάλια. Η βυζαντινή μουσική, με τον κατανυκτικό και εσωτερικό χαρακτήρα της, καλλιεργεί μια μορφή «εσωτερικής ακρόασης». Η αισθητική εμπειρία σχετίζεται με την ανάπτυξη της αντίληψης του ωραίου και της αρμονίας. Το παιδί δεν διδάσκεται θεωρητικά την έννοια της ομορφιάς, αλλά τη βιώνει. Αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία για την παιδαγωγική, καθώς η αισθητική αγωγή συνδέεται με τη διαμόρφωση του χαρακτήρα. Παράλληλα, ενισχύεται η συγκέντρωση και η ακουστική διάκριση. Η διαφοροποίηση των ήχων και των μελωδικών κινήσεων απαιτεί προσοχή, γεγονός που συμβάλλει στη γνωστική ανάπτυξη. Η υμνολογία λειτουργεί, έτσι, ως μέσο καλλιέργειας της αισθητικής συνείδησης και της εσωτερικής ευαισθησίας. Σύμφωνα με τον Χρήστο Γιανναρά, το ήθος δεν ταυτίζεται με την εξωτερική συμμόρφωση σε κανόνες, αλλά εκφράζει τον τρόπο ύπαρξης και σχέσης του ανθρώπου. Η συμμετοχή στη λατρευτική ζωή και στην υμνολογική παράδοση της Εκκλησίας συμβάλλει στη διαμόρφωση αυτού του εκκλησιαστικού ήθους¹⁷¹.

5.4 Γνωστικός και γλωσσικός μηχανισμός

Η γλώσσα της υμνολογίας είναι πλούσια σε συμβολισμούς, μεταφορές και θεολογικά νοήματα. Το παιδί έρχεται σε επαφή με ένα υψηλό επίπεδο λόγου, γεγονός που ενισχύει τη γλωσσική του ανάπτυξη. Η επανάληψη των ύμνων διευκολύνει τη μνήμη και τη μάθηση. Η απομνημόνευση φράσεων και δομών ενισχύει τις γνωστικές λειτουργίες, ενώ η σύνδεση λόγου και μουσικής δημιουργεί ένα πολυτροπικό μαθησιακό περιβάλλον. Επιπλέον, η υμνολογία ενισχύει τη συμβολική σκέψη, η οποία αποτελεί βασικό στοιχείο της γνωστικής

¹⁷¹ Χρήστος Γιανναράς, *Η ελευθερία του ήθους*, (ΑΘΗΝΑ: ΙΚΑΡΟΣ, 2011) σσ. 132-133

ανάπτυξης κατά τον Jean Piaget. Το παιδί μαθαίνει να κατανοεί έννοιες πέρα από το κυριολεκτικό επίπεδο. Η υμνολογία, επομένως, λειτουργεί ως φορέας γνώσης και νοητικής καλλιέργειας.

5.5 Κοινωνικοποιητικός μηχανισμός

Η συμμετοχή στη λατρεία εντάσσει το παιδί σε ένα συλλογικό πλαίσιο. Η κοινή ψαλμωδία δημιουργεί αίσθημα ενότητας και συνεργασίας, ενώ το παιδί μαθαίνει να λειτουργεί ως μέλος ομάδας. Σύμφωνα με τον Lev Vygotsky, η μάθηση είναι κοινωνική διαδικασία. Η υμνολογία λειτουργεί ως πολιτισμικό εργαλείο, μέσω του οποίου μεταδίδονται αξίες και πρότυπα. Η συμμετοχή σε χορωδίες ή ψαλτικές ομάδες ενισχύει την επικοινωνία και τη συνεργασία. Παράλληλα, καλλιεργείται η υπευθυνότητα και η πειθαρχία. Έτσι, η υμνολογία συμβάλλει ουσιαστικά στην κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού.

5.6 Πνευματικός – υπαρξιακός μηχανισμός

Η υμνολογία εισάγει το παιδί σε υπαρξιακά ερωτήματα και νοήματα. Μέσα από τους ύμνους, το παιδί έρχεται σε επαφή με βασικές έννοιες της ζωής και της πίστης. Η εμπειρία αυτή είναι βιωματική και όχι μόνο γνωστική. Το παιδί αναπτύσσει μια προσωπική σχέση με το ιερό, η οποία συμβάλλει στη διαμόρφωση της ταυτότητάς του. Σύμφωνα με τον Erik Erikson, η παιδική ηλικία είναι κρίσιμη για την ανάπτυξη της ταυτότητας. Η υμνολογία προσφέρει ένα σταθερό πλαίσιο νοήματος. Η λειτουργία αυτή καθιστά την υμνολογία σημαντικό παράγοντα πνευματικής ανάπτυξης.

5.7 Μηχανισμός ταύτισης και προτύπων

Η υμνολογία προβάλλει πρότυπα ζωής μέσα από τα πρόσωπα των αγίων, των μαρτύρων και γενικότερα των μορφών της εκκλησιαστικής παράδοσης. Μέσω της επαναλαμβανόμενης επαφής με τα πρότυπα αυτά, το παιδί έχει τη δυνατότητα να ταυτίζεται με τις αρετές, τις στάσεις και τις συμπεριφορές που αυτά ενσαρκώνουν, εσωτερικεύοντας σταδιακά τις αντίστοιχες αξίες. Η διαδικασία αυτή συνδέεται με τη θεωρία της κοινωνικής μάθησης του

Albert Bandura¹⁷², σύμφωνα με την οποία η μάθηση πραγματοποιείται σε μεγάλο βαθμό μέσω της παρατήρησης και της μίμησης προτύπων. Τα πρότυπα που προβάλλονται μέσα από την υμνολογία είναι ηθικά και πνευματικά φορτισμένα, καθώς αναδεικνύουν αξίες όπως η αγάπη, η ταπεινοφροσύνη, η υπομονή, η συγχωρητικότητα και η αυτοθυσία. Ως εκ τούτου, η υμνολογία δεν λειτουργεί μόνο ως φορέας θρησκευτικού περιεχομένου, αλλά και ως παιδαγωγικό μέσο κοινωνικοποίησης και ηθικής διαπαιδαγώγησης, συμβάλλοντας ουσιαστικά στη διαμόρφωση της προσωπικότητας και της ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης του παιδιού.

5.8 Ρυθμιστικός – νευροψυχολογικός μηχανισμός

Ο ρυθμός και η επανάληψη ενεργοποιούν βασικούς μηχανισμούς του εγκεφάλου. Το παιδί συγχρονίζεται με τη μουσική, γεγονός που ενισχύει τη συγκέντρωση και την αυτορρύθμιση. Η επανάληψη ενισχύει τη μνήμη και δημιουργεί αίσθηση ασφάλειας. Παράλληλα, ενεργοποιούνται πολλαπλές εγκεφαλικές λειτουργίες. Η υμνολογία, ως σύνθεση λόγου και μουσικής, ενισχύει τη συνολική ανάπτυξη.

¹⁷² Bandura, A., *Social Learning Theory* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1977), σ. 22–30

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Η Βυζαντινή Μουσική ως Μουσικολογικό και Ψυχοσυναισθηματικό Σύστημα

6.1 Εννοιολογικός προσδιορισμός της Βυζαντινής Μουσικής

Ο Δημήτρης Μαυρόπουλος παρουσιάζει τη βυζαντινή μουσική ως το κύριο μουσικό μέσο έκφρασης της ορθόδοξης υμνολογικής παράδοσης, τονίζοντας ότι ο χαρακτήρας της είναι πρωτίστως λειτουργικός, καθώς εντάσσεται οργανικά στη λατρευτική ζωή της Εκκλησίας. Βασικό γνώρισμά της αποτελεί η μονοφωνία, μέσω της οποίας διαμορφώνεται ένα ιδιαίτερο εκκλησιαστικό ύφος που επιτρέπει την έκφραση των συναισθημάτων των πιστών, χωρίς όμως η λατρευτική εμπειρία να περιορίζεται αποκλειστικά σε αυτά. Παράλληλα, η σταδιακή καλλιέργεια του εκκλησιαστικού μέλους συνέβαλε στη δημιουργία μιας ιδιαίτερα πλούσιας ποικιλίας μουσικών εκφράσεων. Σημαντικό ρόλο σε αυτή την εξέλιξη διαδραμάτισε η καθιέρωση του συστήματος των οκτώ ήχων, το οποίο περιλαμβάνει τέσσερις κύριους και τέσσερις πλάγιους ήχους. Καθένας από αυτούς διαθέτει διαφορετικά εκφραστικά γνωρίσματα, τα οποία μπορούν να προσδίδουν στο εκκλησιαστικό μέλος, ανάλογα με τον ήχο, χαρακτήρα μεγάλοπρεπο και πανηγυρικό, γλυκύ και συγκινησιακό, δυναμικό, χαρμόσυνο, κατανυκτικό, πένθιμο, ηρεμιστικό ή ιεροπρεπή¹⁷³.

Η βυζαντινή εκκλησιαστική μουσική χαρακτηρίζεται από μονοφωνική δομή, οργανώνεται στο τροπικό σύστημα των οκτώ ήχων, στηρίζεται στο ισοκράτημα ως σταθερό ηχητικό υπόβαθρο και αποδίδεται πρωτίστως μέσω της ανθρώπινης φωνής. Παράλληλα, διατηρεί στενή οργανική σχέση με τον υμνογραφικό λόγο, τον οποίο υπηρετεί λειτουργικά και θεολογικά. Σε αντίθεση με την αρμονική πολυφωνία της δυτικής μουσικής, η βυζαντινή μουσική βασίζεται σε γραμμική μελωδική ανάπτυξη.

¹⁷³ Δημήτρης Μαυρόπουλος, *Διερχόμενοι δια του ναού*, (Αθήνα: Εκδόσεις Δόμος, 2009) σ. 306.

6.2 Το Οκτώηχο Σύστημα

Η πρακτική του συμβολισμού, όσον αφορά τη μελοποιία, ξεκινά από το σύστημα οργάνωσης των οκτώ ήχων, δηλαδή την Οκτωηχία. Όπως αναφέρει ο Νικόλαος Ματθαίου, «Η συστηματοποίηση της Οκτωηχίας αποδίδεται στον άγιο Ιωάννη Δαμασκηνό»¹⁷⁴.

Ο ίδιος αναφερόμενος στη συνέχεια στην Οκτωηχία, επισημαίνει ότι το σύστημα των οκτώ ήχων αποτελεί βασικό στοιχείο οργάνωσης της Βυζαντινής Μουσικής. Κάθε ήχος χαρακτηρίζεται από τη δική του κλιμακική δομή, τη μελωδική του πορεία και το ιδιαίτερο αισθητικό του ύφος. Στην εκκλησιαστική υμνογραφία οι οκτώ ήχοι ακολουθούν μια κυκλική πορεία οκτώ εβδομάδων, αρχίζοντας από τον πρώτο ήχο και φτάνοντας έως τον πλάγιο του τετάρτου, πριν ο κύκλος ξεκινήσει εκ νέου από τον πρώτο ήχο¹⁷⁵. Η εναλλαγή των ήχων μέσα στον εβδομαδιαίο και ετήσιο λειτουργικό κύκλο δομεί τον εκκλησιαστικό χρόνο. Η κυκλικότητα σε συνδυασμό με την ενότητα, χαρακτηρίζει την οργάνωση της Οκτωηχίας.

Στη συνέχεια, ο συγγραφέας επισημαίνει ότι κάθε ήχος μπορεί να προκαλεί διαφορετικά συναισθήματα στον πιστό. Ειδικότερα, ο δεύτερος ήχος συνδέεται με το αίσθημα της ευχαριστίας, ενώ ο τρίτος, που έχει εμβληματικό χαρακτήρα, δημιουργεί χαρά και ελπίδα. Ο πλάγιος του δευτέρου χαρακτηρίζεται ως μυσταγωγικός και συνδέεται με την αγάπη προς τον Θεό, την ταπείνωση και την πνευματική αναγέννηση του ανθρώπου. Αντίστοιχα, ο βαρύς ήχος χαρακτηρίζεται από απλότητα και ενισχύει την αγωνιστική διάθεση του πιστού στην πνευματική του πορεία¹⁷⁶. Η διαφοροποίηση αυτή επιτρέπει στο παιδί να εκτεθεί σε ποικιλία συγκινησιακών αποχρώσεων και να αναπτύξει συναισθηματικό ρεπερτόριο.

6.3 Το Ισοκράτημα και η Ρυθμική Σταθερότητα

Το ισοκράτημα αποτελεί σταθερή φωνητική βάση πάνω στην οποία αναπτύσσεται η μελωδία. Ο Καραγκούνης αναφέρει ότι το ισοκράτημα βασίζεται στη σταθερή διατήρηση του φθόγγου της βάσης από ένα μέρος του χορού των ψαλτών, λειτουργώντας ως το βασικό στοιχείο συνήχησης στο βυζαντινό μέλος. Η σταθερότητα αυτή συμβάλλει στη δημιουργία αισθήματος εσωτερικής ισορροπίας στον ακροατή¹⁷⁷. Ο Ματθαίου επισημαίνει ότι το ισοκράτημα, πέρα

¹⁷⁴ Νικόλαος Ματθαίου, *Εκκλησιαστική ποίηση και υμνωδία, Λειτουργική και αισθητική θεώρηση*, (Θεσσαλονίκη : Διαδακτορική διατριβή που υποβλήθηκε στο τμήμα κοινωνικής θεολογίας και χριστιανικού πολιτισμού του Α.Π.Θ., 2021) σ. 211.

¹⁷⁵ Νικόλαος Ματθαίου, *Εκκλησιαστική ποίηση και υμνωδία, Λειτουργική και αισθητική θεώρηση*, όπ. π., σ. 225.

¹⁷⁶ Νικόλαος Ματθαίου, *Εκκλησιαστική ποίηση και υμνωδία, Λειτουργική και αισθητική θεώρηση*, όπ. π., σ. 227.

¹⁷⁷ Κωνσταντίνου Χαρίλ. Καραγκούνη, *Ζητήματα θεολογίας της ψαλτικής τέχνης*, (Βόλος: Έκδοση Θεολογική Ακαδημία Βόλου, 2005) σ. 37.

από τη μουσική του λειτουργία, αποκτά και θεολογικό συμβολισμό, καθώς συνδέεται με τη σταθερότητα της πίστης και εκφράζει την ενότητα και την κοινή λατρευτική στάση των μελών της χριστιανικής κοινότητας¹⁷⁸. Η χρήση ισοκρατημάτων, δηλαδή της διατήρησης μιας φωνής σε σταθερή νότα ενώ οι άλλες φωνές κινούνται μελωδικά, δημιουργεί μια αίσθηση σταθερότητας και βάθους, υπογραμμίζοντας την ιερότητα της στιγμής.

6.4 Η Σχέση Λόγου και Μέλους

Ο Αρχιμανδρίτης Νεκτάριος Πάρης επισημαίνει ότι η ψαλμωδία στην ορθόδοξη λατρεία συνίσταται στην οργανική σύνδεση του λόγου με το μουσικό μέλος. Ο συγκεκριμένος όρος αποδίδει, κατά τον ίδιο, με ακρίβεια την ιδιαίτερη φύση και το περιεχόμενο του ορθόδοξου εκκλησιαστικού άσματος, διαφοροποιώντας το από άλλες μορφές θρησκευτικής μουσικής έκφρασης¹⁷⁹.

Σε αντίθεση με άλλες μουσικές παραδόσεις, στη βυζαντινή μουσική το μέλος υπηρετεί τον λόγο. Η μουσική γραμμή διαμορφώνεται ώστε να αναδεικνύει τη θεολογική φράση. Η σύνδεση αυτή ενισχύει, τη μνημονική αποτύπωση, τη συναισθηματική εμβάθυνση, τη συμβολική κατανόηση. Ο μελοποιημένος λόγος διευκολύνει την εσωτερίκευση ιδεών χωρίς αφηρημένη διδασκαλία. Η Ορθόδοξη εκκλησιαστική μουσική έχει πετύχει μια αρμονική συνύπαρξη μεταξύ λόγου και μέλους, και έτσι μιλά περισσότερο στον όλο άνθρωπο, σαν ψυχοσωματική ολότητα και οντότητα και όχι μόνο στο συναίσθημά του. «Αυτός είναι και ο λόγος, που διάσημοι συνθέτες και μουσουργοί της ευρωπαϊκής μουσικής έχουν εκφράσει τον θαυμασμό τους για την Ορθόδοξη εκκλησιαστική μουσική»¹⁸⁰. Στο ίδιο σημείο ο Βασιλειάδης (2010) συνεχίζει, λέγοντας ότι η μουσική, όπως αναφέρει ο ιερός Αυγουστίνος, στις Εξομολογήσεις του, πρέπει να βοηθά να κατανοήσουμε τα λόγια και απλά να συνοδεύει και όχι να έχει τον πρώτο λόγο. Η σχέση λόγου και μέλους, που υπάρχει στην Ορθόδοξη εκκλησιαστική μουσική, απηχεί τον γενικό κανόνα, ο οποίος ενυπάρχει κυρίως στα σύντομα μέλη. Σε αυτά η μουσική είναι εντελώς υποταγμένη στο ποιητικό κείμενο και απλά εξυπηρετεί τις ανάγκες του λόγου. Η Ορθόδοξη εκκλησιαστική μουσική χαρακτηρίζεται από απλότητα,

¹⁷⁸ Νικόλαος Ματθαίου, *Εκκλησιαστική ποίηση και υμνωδία, Λειτουργική και αισθητική θεώρηση*, (Θεσσαλονίκη : Διαδακτορική διατριβή που υποβλήθηκε στο τμήμα κοινωνικής θεολογίας και χριστιανικού πολιτισμού του Α.Π.Θ., 2021) σ. 218.

¹⁷⁹ Νεκτάριος Πάρης (Αρχιμ.), *Το εκκλησιαστικόν άσμα – Πατερικές θέσεις*, (Θεσσαλονίκη: ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ Κ. & Μ. ΑΝΤ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ, 2018) σ. 38.

¹⁸⁰ Χριστόδουλου Βασιλειάδη, *Η συμβολή της εκκλησιαστικής μουσικής στο ποιμαντικό έργο της εκκλησίας*, (Λευκωσία : Εκδόσεις Αγία Ταΐσία, 2010) σ. 164.

την οποία έχουν όλες οι εκκλησιαστικές τέχνες της Ορθόδοξης Ανατολικής Εκκλησίας, και για αυτό το λόγο είναι ευκολοκατανόητη και αποδεκτή από την μεγάλη πλειοψηφία του Ορθοδόξου λαού. Έτσι οδηγεί εύκολα τον πιστό σε προσευχητική διάθεση και έργα μετανοίας, συμβάλλοντας παράλληλα στον ψυχοσυναισθηματική του ανάπτυξη.

6.5 Μονοφωνία και Εσωτερικότητα

«Η Βυζαντινή μουσική, και κατ'επέκταση οι μελωδίες των ψαλμών, είναι κατά βάση μονοφωνική, δηλαδή αποτελείται από μία μόνο μελωδική γραμμή. Αυτό επιτρέπει την εστίαση στην κατανόηση του κειμένου και την έκφραση των συναισθημάτων που αυτό προκαλεί»¹⁸¹. Η μονοφωνική φύση της βυζαντινής μουσικής δημιουργεί συγκεντρωτικό ηχητικό περιβάλλον. Δεν υπάρχει αρμονική πολυφωνική σύγκρουση, αλλά γραμμική μελωδική ροή. Η απουσία αρμονικής έντασης ενδέχεται να ενισχύει την, εσωτερική συγκέντρωση, το μειωμένο αισθητηριακό φορτίο, την ήρεμη ακουστική πρόσληψη. Η συγκέντρωση αποτελεί κρίσιμο στοιχείο για την ανάπτυξη αυτορρύθμισης κατά τη μέση παιδική ηλικία.

6.6 Ρυθμός, Αναπνοή και Σώμα

Ο Δογάνης αναφέρει ότι η βυζαντινή ψαλτική χαρακτηρίζεται από έναν εσωτερικό ρυθμό, ο οποίος συνδέεται με τη φυσική εκφορά του λόγου και την αναπνοή. Ο ρυθμός της ψαλμωδίας δεν ακολουθεί πάντοτε μια αυστηρή μορφή, αλλά προσαρμόζεται στο υμνολογικό κείμενο, επιτρέποντας την ομαλή απόδοση του λόγου και δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στις σημαντικότερες λέξεις και έννοιές του¹⁸². Η φωνητική εκφορά απαιτεί ελεγχόμενη αναπνοή.

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Καραγκούνης (2005), η Ψαλτική Τέχνη καταφέρνει και κινεί όλα τα μέλη του ανθρωπίνου σώματος. Το σώμα ολόκληρο αφυπνίζεται και δραστηριοποιείται, προκειμένου να επιτευχθεί η παραγωγή έστω ενός μουσικού φθόγγου. Κάθε μέλος του ιεροψάλτου συντονίζεται και συνεργάζεται με όλα τα υπόλοιπα. Μάτια, μύτη, στόμα, χείλη, γλώσσα, αυτιά, λάρυγξ, πνεύμονες, διάφραγμα, χέρια, πόδια, όλο εν γένει τὸ μυϊκό και νευρικό σύστημα, τα πάντα είναι απαραίτητο να εναρμονισθούν. Σύσσωμος,

¹⁸¹ Σωτήριος Αντωνίου Δογάνης, *Επικοινωνιακές διαστάσεις της Ψαλμικής Τέχνης στην Ορθόδοξη υμνολογική έκφραση*, (Αθήνα: Διπλωματική εργασία, 2025) σ. 214.

¹⁸² Σωτήριος Αντωνίου Δογάνης, *Επικοινωνιακές διαστάσεις της Ψαλμικής Τέχνης στην Ορθόδοξη υμνολογική έκφραση*, όπ. π., σ. 214.

λοιπόν, ο ψάλλων εργάζεται και πραγματοποιεί ένα είδος «έντονου σωματικής άσκησης»¹⁸³. Η Ψαλτική Τέχνη κινεί όλες τις πνευματικές λειτουργίες. Ο νούς, ο οποίος τα πάντα ηγείται και καθοδηγεί, πραγματοποιεί μία νοητική άθληση, επαγρυπνεί και αντιμάχεται τον ίδιο του τον εαυτό, ώστε να υπερβή κάθε προηγουμένη επίτευξη. «Να μπορέσει ακόμα περισσότερο να κατακτήσει άλλον έναν αναβαθμό στην κλίμακα της αθλήσεως»¹⁸⁴. Η Ψαλτική Τέχνη ασκεί τη ψυχή. Όμως, το πραγματικό, δυσκολότερο και πλέον επικίνδυνο αγώνα δίνει η ψυχή. Ο Καραγκούνης επισημαίνει ότι η ψυχή του ανθρώπου καλείται να αγωνιστεί απέναντι στον εγωισμό και στις αδυναμίες που συνδέονται με αυτόν, αντιμετωπίζοντας παράλληλα την πνευματική αντιπαράθεση με τον διάβολο. Πρόκειται για έναν ιδιαίτερα δύσκολο πνευματικό αγώνα, στον οποίο ο άνθρωπος βρίσκεται συνεχώς αντιμέτωπος με τον κίνδυνο της ήττας.¹⁸⁵

6.7 Συλλογική Ψαλμωδία και Κοινωνικός Συγχρονισμός

Η ομαδική ψαλμωδία επιτυγχάνει συγχρονισμό φωνών και αναπνοής. Ο συγχρονισμός αυτός, ενισχύει το αίσθημα ενότητας, προάγει συνεργατική συμπεριφορά, δημιουργεί εμπειρία κοινής δράσης. Η ψαλμωδία, ως κοινή πράξη κατά τη διάρκεια της λατρείας, ενώνει τους πιστούς σε μια κοινή εμπειρία. Η ταυτόχρονη απαγγελία ή ψαλμωδία των ίδιων στίχων δημιουργεί μια αίσθηση συγχρονισμού και ομοψυχίας, ενισχύοντας την αίσθηση του «ανήκειν»¹⁸⁶ σε μια κοινότητα. Στο πλαίσιο της κοινής ψαλμωδίας, οι ατομικές διαφορές μεταξύ των πιστών (ηλικία, κοινωνική τάξη, εθνικότητα) υποχωρούν μπροστά στην κοινή πίστη και την κοινή έκφραση. Η ψαλμική τέχνη λειτουργεί ως ένας ενοποιητικός παράγοντας, υπερβαίνοντας τις διακρίσεις και δημιουργώντας μια αίσθηση ισότητας και αλληλεγγύης. Η μουσική και ο ρυθμός της ψαλμωδίας συμβάλλουν στη δημιουργία ενός κοινού ρυθμού και συγχρονισμού μεταξύ των πιστών. Αυτή η κοινή αίσθηση του ρυθμού ενισχύει την αίσθηση της ενότητας και της ομαδικότητας. Είναι πολύ ενδιαφέρουσα για τα μικρά και νεαρά, κυρίως, μέλη των χριστιανικών ομάδων, η επαφή με το τελετουργικό, την υμνογραφία και την μουσική των ιερών Ακολουθιών, ιδίως της Θείας Λειτουργίας. Η κοινή ψαλμωδία ενισχύει την κοινωνική συνοχή και την αλληλεγγύη μεταξύ των πιστών. «Η συμμετοχή σε μια κοινή λατρευτική πράξη δημιουργεί ισχυρούς δεσμούς και ενδυναμώνει την αίσθηση του ανήκειν

¹⁸³ Κωνσταντίνου Χαρίλ. Καραγκούνη, *Ζητήματα θεολογίας της ψαλτικής τέχνης*, (Βόλος: Έκδοση Θεολογική Ακαδημία Βόλου, 2005) σ. 32.

¹⁸⁴ Κωνσταντίνου Χαρίλ. Καραγκούνη, *Ζητήματα θεολογίας της ψαλτικής τέχνης*, όπ. π., σ. 32.

¹⁸⁵ Κωνσταντίνου Χαρίλ. Καραγκούνη, *Ζητήματα θεολογίας της ψαλτικής τέχνης*, όπ. π., σ. 32.

¹⁸⁶ Σωτήριος Αντωνίου Δογάνης, *Επικοινωνιακές διαστάσεις της Ψαλμικής Τέχνης στην Ορθόδοξη υμνολογική έκφραση*, (Αθήνα: Διπλωματική εργασία, 2025) σ. 200.

σε μια κοινότητα. (Durkheim, É. (1912). *The elementary forms of the religious life*. George Allen & Unwin.)»¹⁸⁷. Η κοινή γνώση και χρήση των ψαλμών συμβάλλει στη διαμόρφωση μιας κοινής ταυτότητας μεταξύ των πιστών. Οι ψαλμοί γίνονται ένα κοινό σημείο αναφοράς, ένα σύμβολο της κοινής πίστης και της κοινής ιστορίας. Η ταυτόχρονη απαγγελία ή ψαλμωδία των ίδιων στίχων δημιουργεί μια αίσθηση συγχρονισμού μεταξύ των πιστών. Ο Δογάνης, παραπέμποντας στον McNeill, επισημαίνει ότι ο συγχρονισμός των ατόμων, όταν συνδυάζεται με τη μουσική, μπορεί να συμβάλει στη δημιουργία μιας κοινής συναισθηματικής εμπειρίας, ενισχύοντας το αίσθημα σύνδεσης και αλληλεγγύης μεταξύ των συμμετεχόντων¹⁸⁸.

Η συμμετοχή σε μια κοινή λατρευτική πράξη, όπως η ψαλμωδία, μπορεί να ενισχύσει την αυτοεκτίμηση και την αίσθηση του ανήκειν σε μια κοινότητα. Η αναγνώριση ότι μοιράζεσαι τις ίδιες αξίες και τις ίδιες πεποιθήσεις με άλλους ανθρώπους ενισχύει την αίσθηση της ταυτότητας και της κοινωνικής αποδοχής.

6.8 Αισθητική Διάσταση και Συναισθηματική Καλλιέργεια

Η βυζαντινή μουσική δεν επιδιώκει θεατρικό εντυπωσιασμό αλλά κατανυκτική εσωτερικότητα. Η αισθητική αυτή καλλιέργει, την λεπτότητα συναισθήματος, την διάκριση συναισθηματικών τόνων και την ευαισθησία στο κάλλος. Η βυζαντινή μουσική αποτελεί συνδυασμό λόγου και μέλους, με τα οποία εκφράζονται όχι μόνο η δοξολογία του Θεού, αλλά και η δογματική διδασκαλία και οι αλήθειες της πίστης της Εκκλησίας. Σύμφωνα με την άποψη του Μιχαήλ Μοναχού « η ψαλμωδία – υμνωδία όμως γίνεται τελικά αποδεκτή από τον μοναχισμό καθότι γίνεται μέσω της προσευχής και ασκήσεως»¹⁸⁹.

6.9 Η Βυζαντινή Μουσική ως Αναπτυξιακό Πλαίσιο

Συνοψίζοντας, η βυζαντινή μουσική διαθέτει χαρακτηριστικά που τη συνδέουν με βασικούς ψυχοσυναισθηματικούς μηχανισμούς:

¹⁸⁷ Σωτήριος Αντωνίου Δογάνης, *Επικοινωνιακές διαστάσεις της Ψαλμικής Τέχνης στην Ορθόδοξη υμνολογική έκφραση*, (Αθήνα: Διπλωματική εργασία, 2025) σ. 202.

¹⁸⁸ Σωτήριος Αντωνίου Δογάνης, *Επικοινωνιακές διαστάσεις της Ψαλμικής Τέχνης στην Ορθόδοξη υμνολογική έκφραση*, όπ.π., σ. 202.

¹⁸⁹ Νικόλαος Ματθαίου, *Εκκλησιαστική ποίηση και υμνωδία, λειτουργική και αισθητική θεώρηση*, (Θεσσαλονίκη : Διδακτορική διατριβή που υποβλήθηκε στο τμήμα κοινωνικής θεολογίας και χριστιανικού πολιτισμού του Α.Π.Θ., 2021) σσ. 76-77.

Το ισοκράτημα, η σταθερά διατήρηση από μια μερίδα του Χορού ψαλτών του φθόγγου της βάσεως των μουσικών κλιμάκων, δημιουργεί μια εσωτερική σταθερότητα στο πρόσωπο. Η Οκτωηχία πρακτικά λειτουργεί επαναληπτικά και κυκλικά, δημιουργώντας στο πρόσωπο μια συναισθηματική ποικιλία. Η ρυθμική επανάληψη συμβάλλει στην μείωση του άγχους. Η συλλογική ψαλμωδία δημιουργεί στο πρόσωπο την αίσθηση του ανήκειν. Ο μελοποιημένος λόγος συμβάλλει στην νοηματοδότηση εμπειρίας και τέλος η μονοφωνική ροή βοηθά στην συγκέντρωση.

6.10 Η Βυζαντινή Μουσική ως συλλογική εμπειρία

Η βυζαντινή μουσική, πέρα από τη θεολογική, αισθητική και πνευματική της διάσταση, αποτελεί κατεξοχήν συλλογική εμπειρία. Σε αντίθεση με άλλες μορφές μουσικής έκφρασης που συχνά προβάλλουν το άτομο και τη δεξιοτεχνία του εκτελεστή, η βυζαντινή μουσική αναπτύσσεται και βιώνεται μέσα στο πλαίσιο της εκκλησιαστικής κοινότητας, υπηρετώντας τη λατρεία και εκφράζοντας τη συλλογική προσευχή του εκκλησιαστικού σώματος. Η συμμετοχή των παιδιών σε δραστηριότητες που σχετίζονται με τη βυζαντινή μουσική, όπως οι παιδικές χορωδίες, οι σχολές βυζαντινής μουσικής και η παρουσία τους στις λατρευτικές ακολουθίες, δημιουργεί ένα ιδιαίτερο πλαίσιο κοινωνικοποίησης και ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης, το οποίο συμβάλλει ουσιαστικά στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς τους.

Ο χορός των ψαλτών ως πρότυπο συλλογικής συνεργασίας

Ένα από τα χαρακτηριστικότερα στοιχεία της βυζαντινής μουσικής παράδοσης είναι ο χορός των ψαλτών. Ο όρος «χορός» δεν αναφέρεται απλώς σε μια ομάδα ανθρώπων που ψάλλουν ταυτόχρονα, αλλά σε μια οργανωμένη κοινότητα προσώπων που λειτουργούν συντονισμένα με κοινό σκοπό τη συμμετοχή στη λατρεία. Η λειτουργία του χορού των ψαλτών προϋποθέτει συνεργασία, αλληλοσεβασμό, πειθαρχία και αίσθημα ευθύνης, καθώς κάθε μέλος καλείται να συμβάλει στη συνολική απόδοση του ύμνου χωρίς να επιδιώκει ατομική προβολή.

Η εμπειρία αυτή έχει ιδιαίτερη παιδαγωγική σημασία για τα παιδιά. Μέσα από τη συμμετοχή σε μια οργανωμένη μουσική ομάδα, το παιδί μαθαίνει να λειτουργεί ως μέλος ενός συνόλου, να ακούει τους άλλους, να προσαρμόζεται στους κοινούς κανόνες και να συνεργάζεται για την επίτευξη ενός κοινού στόχου. Η διαδικασία αυτή ενισχύει την ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων και συμβάλλει στη διαμόρφωση υπεύθυνης και ώριμης συμπεριφοράς.

Παράλληλα, η συλλογική ψαλμωδία δημιουργεί ένα αίσθημα ενότητας και αλληλεγγύης. Το παιδί αντιλαμβάνεται ότι αποτελεί μέρος μιας κοινότητας, γεγονός που ενισχύει την κοινωνική του ταυτότητα και την αίσθηση του «ανήκειν». Η εμπειρία αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία στη σύγχρονη εποχή, όπου η ατομικότητα και η απομόνωση συχνά υπερτερούν της συλλογικής δράσης. Η συλλογική διάσταση της ψαλτικής πράξης έχει επισημανθεί από αρκετούς μελετητές της λειτουργικής και υμνολογικής παράδοσης, οι οποίοι υπογραμμίζουν ότι ο χορός των ψαλτών δεν αποτελεί απλώς μουσικό σύνολο, αλλά λειτουργική έκφραση της εκκλησιαστικής κοινότητας (Φουντούλης, 2000· Καραός, 1982).

Οι παιδικές χορωδίες ως χώρος κοινωνικοποίησης και ανάπτυξης

Οι παιδικές χορωδίες αποτελούν έναν από τους σημαντικότερους χώρους μέσα από τους οποίους τα παιδιά έρχονται σε επαφή με τη μουσική και ειδικότερα με την εκκλησιαστική μουσική παράδοση. Η συμμετοχή σε μια χορωδία δεν περιορίζεται στην εκμάθηση μουσικών δεξιοτήτων, αλλά λειτουργεί ως ένα ευρύτερο πλαίσιο κοινωνικής και συναισθηματικής ανάπτυξης.

Μέσα στη χορωδία το παιδί καλείται να συνεργαστεί με συνομηλίκους, να αναπτύξει σχέσεις εμπιστοσύνης και να βιώσει την αξία της συλλογικής προσπάθειας. Η επιτυχία της χορωδίας εξαρτάται από τη συμβολή όλων των μελών της, γεγονός που καλλιεργεί την υπευθυνότητα και την αίσθηση συμμετοχής. Παράλληλα, η κοινή προετοιμασία, οι πρόβες και οι δημόσιες εμφανίσεις δημιουργούν εμπειρίες που ενισχύουν την αυτοπεποίθηση και την αυτοεκτίμηση των παιδιών.

Η συμμετοχή σε παιδικές χορωδίες συνδέεται επίσης με την ανάπτυξη συναισθηματικών δεξιοτήτων. Μέσα από την κοινή μουσική εμπειρία, τα παιδιά μαθαίνουν να εκφράζουν συναισθήματα, να διαχειρίζονται το άγχος της έκθεσης στο κοινό και να αναπτύσσουν ενσυναίσθηση προς τους άλλους. Η μουσική λειτουργεί ως κοινός κώδικας επικοινωνίας, ο οποίος ενισχύει τους διαπροσωπικούς δεσμούς και δημιουργεί ένα κλίμα αποδοχής και συνεργασίας.

Επιπλέον, οι παιδικές χορωδίες που συνδέονται με την εκκλησιαστική ζωή προσφέρουν στα παιδιά τη δυνατότητα να έρθουν σε επαφή με αξίες όπως ο σεβασμός, η προσφορά και η συλλογικότητα. Με τον τρόπο αυτό, η μουσική εμπειρία αποκτά και ηθικό-παιδαγωγικό χαρακτήρα, συμβάλλοντας στην ολόπλευρη διαμόρφωση της προσωπικότητας. Η συμμετοχή των παιδιών σε οργανωμένες μουσικές ομάδες και χορωδίες συνδέεται με την ανάπτυξη συνεργατικών δεξιοτήτων, κοινωνικής αλληλεπίδρασης και θετικής

αυτοαντίληψης, στοιχεία που αναδεικνύονται τόσο στη μουσικοπαιδαγωγική όσο και στην αναπτυξιακή ψυχολογία (Berk, 2018· Santrock, 2023).

Η συμμετοχή στη λατρευτική τελετουργία

Η βυζαντινή μουσική δεν υφίσταται ανεξάρτητα από τη λατρεία, αλλά αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της εκκλησιαστικής τελετουργίας. Η συμμετοχή του παιδιού στη λατρευτική ζωή της Εκκλησίας το εντάσσει σε μια κοινότητα ανθρώπων που προσεύχονται, ψάλλουν και βιώνουν από κοινού την πνευματική εμπειρία.

Η λατρευτική τελετουργία χαρακτηρίζεται από επαναληπτικότητα, συμβολισμό και συλλογική συμμετοχή. Μέσα σε αυτό το περιβάλλον, το παιδί αποκτά σταδιακά εξοικείωση με συγκεκριμένα πρότυπα συμπεριφοράς, αναπτύσσει αίσθημα σεβασμού και μαθαίνει να λειτουργεί μέσα σε ένα πλαίσιο κανόνων και αξιών. Η κοινή συμμετοχή στην προσευχή και την ψαλμωδία ενισχύει το αίσθημα της κοινότητας και δημιουργεί ισχυρούς δεσμούς μεταξύ των μελών της.

Παράλληλα, η συμμετοχή στη λατρεία συμβάλλει στην ανάπτυξη της συναισθηματικής σταθερότητας. Η σταθερότητα της τελετουργικής δομής, η επαναληπτικότητα των ύμνων και η αίσθηση συνέχειας που προσφέρει η εκκλησιαστική παράδοση δημιουργούν ένα περιβάλλον ασφάλειας και προβλεψιμότητας. Για το παιδί, το οποίο βρίσκεται σε συνεχή διαδικασία ανάπτυξης και προσαρμογής, η εμπειρία αυτή λειτουργεί ενισχυτικά ως προς την ψυχική ισορροπία και την εσωτερική του ηρεμία.

Τέλος, η συμμετοχή στη λατρευτική τελετουργία προσφέρει στα παιδιά την ευκαιρία να βιώσουν την έννοια της κοινότητας όχι ως αφηρημένη ιδέα, αλλά ως καθημερινή πραγματικότητα. Η αίσθηση ότι αποτελούν μέρος ενός ευρύτερου συνόλου ανθρώπων που μοιράζονται κοινές αξίες και εμπειρίες ενισχύει την κοινωνική τους ωρίμανση και συμβάλλει στη διαμόρφωση μιας υγιούς και ισορροπημένης προσωπικότητας.

Συνολικά, η βυζαντινή μουσική ως συλλογική εμπειρία λειτουργεί ως ένας σημαντικός παράγοντας κοινωνικοποίησης, συναισθηματικής καλλιέργειας και προσωπικής ανάπτυξης. Μέσα από τον χορό των ψαλτών, τις παιδικές χορωδίες και τη συμμετοχή στη λατρευτική τελετουργία, το παιδί αποκτά πολύτιμες εμπειρίες συνεργασίας, επικοινωνίας, αποδοχής και κοινότητας, οι οποίες συμβάλλουν ουσιαστικά στην ψυχοσυναισθηματική του ανάπτυξη και στην ολόπλευρη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του. Η συμμετοχή στη λατρευτική ζωή της Εκκλησίας δεν συνιστά μόνο θρησκευτική πράξη αλλά και διαδικασία διαμόρφωσης

ταυτότητας και νοήματος, καθώς το παιδί εντάσσεται σταδιακά στην εμπειρία της εκκλησιαστικής κοινότητας (Schmemmann, 2011· Φουντούλης, 2000).

Η συλλογική διάσταση της βυζαντινής μουσικής φαίνεται να λειτουργεί ως ιδιαίτερα σημαντικός παράγοντας ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης, καθώς συνδυάζει τη μουσική έκφραση, τη διαπροσωπική αλληλεπίδραση και τη συμμετοχή σε μια κοινότητα νοήματος. Η άποψη αυτή υποστηρίζεται τόσο από μελετητές της λειτουργικής και υμνολογικής παράδοσης όσο και από σύγχρονους παιδαγωγούς και ψυχολόγους, οι οποίοι αναγνωρίζουν τη σημασία της συλλογικής μουσικής εμπειρίας για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού (Καράς, 1982· Τωμαδάκης, 1993· Schmemmann, 2011· Berk, 2018· Santrock, 2023).

6.11 Η επίδραση της Βυζαντινής Μουσική στην ψυχολογία του εκκλησιάσματος¹⁹⁰

Η Βυζαντινή μουσική είναι η μουσική της Ορθόδοξης Χριστιανικής εκκλησίας. Είναι διαδεδομένη σε όλους τους Ορθόδοξους ναούς παγκοσμίως και αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους φορείς της Εκκλησίας του Χριστού. Μέσα από την Βυζαντινή μουσική, ο πιστός βιώνει ποικίλα συναισθήματα, «μέσα από τις μουσικές και μελωδικές φράσεις, με ένα παράδοξο τρόπο βρίσκει την χαρά και την λύπη, την Αγιότητα και την αμαρτία, τον άνθρωπο και το Θεό.

Με τον όρο Βυζαντινή μουσική, εννοούμε εκείνη την τέχνη που αναπτύχθηκε και καλλιεργήθηκε σε έναν χώρο, μετά την πτώση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, . Πρόκειται για καθαρά ελληνική μουσική, που διαδόθηκε από τους Έλληνες και κυρίως τον Μέγα Αλέξανδρο, σε όλο το χώρο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, στην ελληνική γλώσσα. Οι ιστορικοί Έλληνες και Ευρωπαίοι παραδέχονται ότι η τεχνική διασκευή της αρχαίας ελληνικής μουσικής εχρησίμευσεν ως βάση της εκκλησιαστικής μουσικής.

Η εκκλησιαστική μουσική είναι μια πολύ σημαντική τέχνη και επιστήμη, αφού χάρη σε αυτήν και στην αγιότητα των συνθετών της μεταδίδεται στη χριστιανική λατρεία κάθε αίσθημα λατρείας και δοξολογίας προς το Θεό, αλλά και γαλήνης και ισορροπίας στην ψυχή και αυτό χάρη στη μονοφωνία της. «Από πλευράς καθαρά μουσικής και ακουστικής η βυζαντινή μουσική είναι τέλεια, διότι χρησιμοποιεί φυσικές κλίμακες, αρμονικότερες και πλουσιότερες από την κλίμακα της ευρωπαϊκής μουσικής».

¹⁹⁰ Μαρία Μπαλατσούκα, *Η επίδραση της βυζαντινής μουσικής στην ψυχολογία και την ευζωία του εκκλησιάσματος* (Πτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 2021), διαθέσιμο στο: [Ιδρυματικό Αποθετήριο Πανεπιστημίου Μακεδονίας](#)

Η ψαλτική απαλλαγμένη από τους αισθησιασμούς της πολυφωνικής ευρωπαϊκής μουσικής και χρησιμοποιώντας τους αρχαίους μονοφωνικούς τρόπους πετυχαίνει άριστα τον σκοπό της που είναι η συμμετοχή στα μυστήρια της εκκλησίας, δηλαδή μπορεί να είναι μονοφωνική όπως προαναφέραμε, ή και πολυφωνική. Εκτός από σπουδαία τέχνη θεωρείται ελπιδοφόρο και ενθαρρυντικό στοιχείο στη ζωή του ανθρώπου, διότι σχετίζεται άμεσα με τη βιωτή και τον ψυχισμό του πιστού στην καθημερινή του ζωή και προκαλεί θετική επιρροή στην ψυχολογία των πιστών. Αυτό επιτυγχάνεται τόσο με τα ακούσματά της, όσο και με τη συμμετοχή στην εκτέλεσή της.

Η βυζαντινή μουσική είναι το καταλληλότερο μέσω παιδείας των νέων, αλλά και των ενηλίκων, γιατί είναι η μόνη μουσική που έχει τη δύναμη να κάνει τον άνθρωπο, να ταπεινωθεί, να μετανοήσει, να δοξάσει και να του δώσει την ελπίδα να συνεχίσει τη ζωή του με αισιοδοξία, παρά τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει.

6.12 Η Θεολογική και Ψυχοσυναισθηματική Διάσταση της Μουσικής κατά τον Don E. Saliers¹⁹¹

Η σχέση μεταξύ μουσικής και θεολογίας αποτελεί ένα από τα πλέον ουσιώδη πεδία κατανόησης της λατρευτικής εμπειρίας. Σύμφωνα με τον Don E. Saliers (2007), η μουσική δεν λειτουργεί απλώς ως αισθητικό συμπλήρωμα της λατρείας, αλλά ως βασικό θεολογικό μέσο έκφρασης. Η βιβλική και εκκλησιαστική παράδοση επιβεβαιώνει διαχρονικά αυτή τη θέση, καθώς η δοξολογία προς τον Θεό εκφράζεται κατεξοχήν μέσω μουσικών μορφών, όπως καταδεικνύεται ήδη από τους Ψαλμούς (πρβλ. Ψαλμ. 150)¹⁹² και τη σύσταση του Αποστόλου Παύλου για ψαλμωδία «ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ ἐνοικεῖτω ἐν ὑμῖν πλουσίως, ἐν πάσῃ σοφίᾳ διδάσκοντες καὶ νουθετοῦντες ἑαυτοὺς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ἐν χάριτι ᾄδοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ»¹⁹³.

Ο Saliers υποστηρίζει ότι η θεολογία, αν και βασίζεται στη γλώσσα, αναφέρεται σε πραγματικότητες που υπερβαίνουν τη λεκτική διατύπωση. Στο σημείο αυτό, η μουσική καθίσταται αναντικατάστατη, καθώς δύναται να εκφράσει το «ανείπωτο» και να μεταδώσει πνευματικά νοήματα με τρόπο άμεσο και βιωματικό. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει, πολλές φορές ο άνθρωπος κατανοεί και εσωτερικεύει θεολογικές αλήθειες μόνο όταν τις ψάλλει ή τις ακούει μέσα στο λειτουργικό πλαίσιο (Saliers, 2007). Η παρατήρηση αυτή έχει

¹⁹¹ Saliers, D. E. (2007). *Music and theology*. Nashville, TN: Abingdon Press, διαθέσιμο στο <https://www.abingdonpress.com/product/9780687341948/>

¹⁹² Ψαλμ. 150:1,2,3,4,5,6

¹⁹³ Κολ. 3:16

ιδιαίτερη σημασία για την παιδική ηλικία, όπου η μάθηση συντελείται κυρίως μέσω βιωματικών και αισθητηριακών εμπειριών.

Στο πλαίσιο της ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης, η μουσική — και ειδικότερα η υμνολογία — λειτουργεί ως μέσο συναισθηματικής έκφρασης, ρύθμισης και εσωτερίκευσης αξιών. Η επαναληπτικότητα και η απλότητα των ύμνων, που επισημαίνει ο Saliers, διευκολύνουν την απομνημόνευση και τη συναισθηματική ταύτιση, ιδιαίτερα στα παιδιά. Οι ύμνοι δεν μεταδίδουν μόνο θεολογικές έννοιες, αλλά καλλιεργούν και βασικά συναισθήματα, όπως η χαρά, η κατάνυξη, η ελπίδα και η μετάνοια. Μέσω αυτής της διαδικασίας, το παιδί εισέρχεται σταδιακά σε έναν κόσμο νοημάτων που συνδέει το συναίσθημα με τη θεολογική γνώση.

Ιδιαίτερα σημαντική είναι η έννοια του «θεολογικού μικρογραφήματος» (theological miniature), την οποία εισάγει ο Saliers (2007), αναφερόμενος στη δυνατότητα των ύμνων να συμπυκνώνουν σύνθετες θεολογικές ιδέες σε σύντομες και κατανοητές μορφές. Η λειτουργία αυτή έχει έντονο παιδαγωγικό χαρακτήρα, καθώς επιτρέπει ακόμη και σε παιδιά να προσλαμβάνουν βασικές δογματικές αλήθειες μέσα από τη μουσική εμπειρία, χωρίς την ανάγκη αφηρημένης θεωρητικής ανάλυσης.

Παράλληλα, ο συγγραφέας επισημαίνει ότι δεν είναι κάθε μουσική κατάλληλη για θεολογική χρήση. Η λειτουργική μουσική οφείλει να βρίσκεται σε αρμονία με το περιεχόμενο και το πνεύμα των ιερών κειμένων. Η παρατήρηση αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία στο πλαίσιο της παιδικής αγωγής, καθώς η ποιότητα των ακουστικών ερεθισμάτων επηρεάζει άμεσα τη διαμόρφωση της αισθητικής και συναισθηματικής ανάπτυξης του παιδιού.

Συνοψίζοντας, η προσέγγιση του Saliers αναδεικνύει τη μουσική ως θεμελιώδη διάσταση της θεολογικής εμπειρίας και ως ισχυρό μέσο ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης. Η υμνολογία, ως συνδυασμός λόγου και μέλους, δεν αποτελεί απλώς έκφραση πίστης, αλλά ενεργό παιδαγωγικό εργαλείο που συμβάλλει στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού, γεφυρώνοντας τη γνωστική, συναισθηματική και πνευματική του ανάπτυξη.

6.13 Συμπέρασμα Κεφαλαίου

Η παραπάνω θεώρηση δεν αποτελεί μόνο συμπέρασμα της παρούσας μελέτης, αλλά βρίσκει στήριξη και σε σημαντικούς μελετητές της λειτουργικής και μουσικής παράδοσης της Εκκλησίας. Ο Ιωάννης Φουντούλης υπογραμμίζει ότι η εκκλησιαστική λατρεία και η υμνολογία δεν λειτουργούν απλώς ως μέσα διδασκαλίας, αλλά ως ζωντανή εμπειρία

συμμετοχής του ανθρώπου στο εκκλησιαστικό γεγονός, μέσα από την οποία διαμορφώνεται σταδιακά το ήθος και η πνευματική του ταυτότητα (Φουντούλης, 2000· 2005). Αντίστοιχα, ο Σίμων Καράς θεωρεί ότι η βυζαντινή μουσική αποτελεί φορέα πολιτισμού, παιδείας και πνευματικής καλλιέργειας, επιδρώντας όχι μόνο αισθητικά αλλά και ψυχικά στον άνθρωπο (Καράς, 1982).

Παράλληλα, ο Θεοχάρης Δετοράκης και ο Νικόλαος Τωμαδάκης επισημαίνουν ότι η ορθόδοξη υμνογραφία διαχρονικά υπήρξε μέσο κατήχησης, διαπαιδαγώγησης και μεταλαμπάδευσης αξιών στις νεότερες γενιές, συνδέοντας τη θεολογική γνώση με τη βιωματική εμπειρία της λατρείας (Δετοράκης, 1997· Τωμαδάκης, 1993).

Η σημασία της μουσικής ως μέσου εσωτερικής καλλιέργειας αναδεικνύεται και από σύγχρονους εκκλησιαστικούς συγγραφείς και αγίους. Ο Άγιος Πορφύριος ο Κausοκαλυβίτης αναφέρεται συχνά στη δύναμη της λατρείας και της εκκλησιαστικής μουσικής να γαληνεύει την ψυχή και να οδηγεί τον άνθρωπο σε εσωτερική ειρήνη και πνευματική ανάταση. Αντίστοιχα, ο Άγιος Παΐσιος ο Αγιορείτης τονίζει τη σημασία των πνευματικών βιωμάτων κατά την παιδική ηλικία, θεωρώντας ότι αυτά αφήνουν βαθιά αποτυπώματα στην ψυχή του παιδιού και επηρεάζουν καθοριστικά τη μετέπειτα πορεία του.

Από την πλευρά της σύγχρονης παιδαγωγικής και αναπτυξιακής ψυχολογίας, οι Berk, Santrock και Vygotsky υποστηρίζουν ότι οι συλλογικές πολιτισμικές και μουσικές εμπειρίες συμβάλλουν ουσιαστικά στην κοινωνικοποίηση, στη συναισθηματική ανάπτυξη και στη διαμόρφωση της προσωπικής ταυτότητας του παιδιού (Berk, 2018· Santrock, 2023). Οι θέσεις αυτές παρουσιάζουν αξιοσημείωτη συνάφεια με τον τρόπο λειτουργίας της βυζαντινής μουσικής μέσα στο πλαίσιο της εκκλησιαστικής κοινότητας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

Η Θρησκευτική και Λειτουργική Εμπειρία ως Πλαίσιο Ψυχοσυναισθηματικής Ανάπτυξης του Παιδιού

7.1 Από την αναπτυξιακή ψυχολογία στο βιωματικό πλαίσιο του παιδιού

Η ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού, όπως αναλύθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, συντελείται μέσω σύνθετων αλληλεπιδράσεων μεταξύ βιολογικών, γνωστικών και κοινωνικών παραγόντων. Ωστόσο, η σύγχρονη αναπτυξιακή θεωρία υπογραμμίζει ότι το παιδί δεν αναπτύσσεται σε αφηρημένο ή ουδέτερο περιβάλλον, αλλά εντός συγκεκριμένων πολιτισμικών και συμβολικών πλαισίων. Οι εμπειρίες που δομούν την ταυτότητά του περιλαμβάνουν όχι μόνο οικογενειακές και σχολικές αλληλεπιδράσεις, αλλά και συμμετοχή σε τελετουργίες, κοινότητες νοήματος και συστήματα αξιών.

Η θρησκευτική εμπειρία, ιδίως όταν βιώνεται συλλογικά, λειτουργεί ως τέτοιο πλαίσιο. Δεν περιορίζεται σε γνωστική κατανόηση δογμάτων, αλλά ενεργοποιεί συναισθηματικές, αισθητηριακές και συμβολικές διεργασίες. Το παιδί συμμετέχει με το σώμα, την ακοή, τη μνήμη, τη μίμηση και την προσδοκία. Η λειτουργική εμπειρία, επομένως, δεν είναι απλώς ένα εξωτερικό γεγονός, αποτελεί περιβάλλον ανάπτυξης.

Η συμμετοχή των παιδιών στη λατρευτική ζωή της Εκκλησίας ως βασική μορφή της λατρευτικής αγωγής τους

Η συμμετοχή των παιδιών στη λατρευτική ζωή της εκκλησίας, αποτελούσε και αποτελεί την τελειότερη μορφή χριστιανικής αγωγής, αφού κατά τον άγιο Κύριλλο Αλεξανδρείας «τω άπαξ των εκ Θεού λαχόντι μυσταγωγίαν και αποκάλυψιν ουκ έδει της εξ ανθρώπων παιδαγωγίας». Η συμβολή της προσευχής κρίνεται στην περίπτωση αυτή μεγάλη, αφού «τούτο... το διδάσκαλον το μη συμβουλευέσαιμόνον αλλά και ευχαίς βοηθείν». Ο λόγος του Θεού γίνεται «τροφή νου.... και άρτος πνευματικός, στηρίζων ανθρώπων καρδίαν»¹⁹⁴.

Το ενδιαφέρον της Εκκλησίας για τα παιδιά φαίνεται και από το γεγονός ότι μεγάλο τμήμα της εκκλησιαστικής ποίησης εμπνέεται από το παιδί. Ο υμνωδός στον εορτασμό της μνήμης των δέκα τεσσάρων χιλιάδων νηπίων της Βηθλεέμ, εκφράζει τη στοργή για τη θυσία

¹⁹⁴ Ιωάννης Κογκούλης, *Το παιδί και ο έφηβος στη λατρευτική ζωή της ορθόδοξης καθολικής εκκλησίας*, (Θεσσαλονίκη : Εκδόσεις Κυριακίδη, 2017) σσ. 49-50.

των αθώων νηπίων. Συγκεκριμένα παρατηρεί «Εκ στελεχών νεοφυλών η του Χριστού Εκκλησία σήμερον, ὡς περ ἄνθη ευθαλή, δρεωαμένη αἵματα τερπνῶς, εφηδύνεται αυτοῖς και ωραίζεται». Σε άλλον ύμνο αναφέρει: Τῶ αχράντων σου τόκῳ, Χριστέ ο Θεός, πρώτη θυσία γένονε τα νήπια» τα οποία «λελυμένα του βίου της παρούσης ζωῆς δι' ἐνθέου θανάτου, βρέφη ἀνεύθυνα, πρὸς τον ἀθλοθέτην Θεόν ἐχωρήσατε». Με αφορμή τη θριαμβευτική είσοδο του Χριστού στα Ιεροσόλυμα, ο υμνογράφος σημειώνει: «νηπίων ἐξ ἀκάκων, Χριστέ, τῶ πῶλῳ καθεζόμενος κατεδέξω ἐπινίκιον ὠδήν, ἐρχόμενος πρὸς το πάθος». Σε άλλο σημείο εξυμνεί την πραότητα και τη φυσική καλοσύνη των παιδιών. «Στόματος νηπίων ἀκάκων και θηλαζόντων αἶνον των σῶν οἰκετῶν κατηρτίσω, καταλύσαι τον ἀντίπαλον»¹⁹⁵.

7.2 Η τελετουργία ως δομή ψυχολογικής οργάνωσης

Η τελετουργία παρέχει σταθερότητα, επαναληπτικότητα και προβλεψιμότητα — στοιχεία θεμελιώδη για τη συναισθηματική ασφάλεια του παιδιού. Η επανάληψη των ύμνων, των εκφωνήσεων και των συμβολικών κινήσεων συγκροτεί ένα δομημένο πλαίσιο που ενισχύει: το αίσθημα συνέχειας, την εμπειρία του «ανήκειν», την εσωτερική ρύθμιση συναισθημάτων. Η συμμετοχή στη Θεία Λειτουργία δεν αποτελεί απλή παρατήρηση. Το παιδί μαθαίνει μέσω μίμησης, εσωτερίκευσης και ακουστικής αποτύπωσης. Ο ήχος, ιδίως ο μελωδικός λόγος, λειτουργεί ως φορέας συναισθηματικής αγωγής.

Στην ορθόδοξη παράδοση, η λειτουργία δεν νοείται ως διδακτική πράξη, αλλά ως εμπειρία ζωής. Ο Alexander Schmemmann (2010) αναφέρει ότι ο άνθρωπος έχει λογικές, πνευματικές και λοιπές ιδιότητες που τον κάνουν να ξεχωρίζει από όλα τα πλάσματα αυτές οι δυνατότητες του δίνουν την ικανότητα να ευλογεί το Θεό, να γνωρίζει το νόημα της δίψας και της πείνας που αποτελούν την ζωή του. «Homo sapiens», «Homo faber».. ναι, αλλά πριν από όλα «Homo adorans»¹⁹⁶. Ο άνθρωπος δηλαδή δεν είναι μόνο σκεπτόμενος, ούτε μόνο ο άνθρωπος που κατασκευάζει και εργάζεται. Είναι ο άνθρωπος που βρίσκει την πληρότητά του στην λατρευτική αναφορά προς τον Θερό. Η Ευχαριστία είναι η είσοδος της Εκκλησίας στα χαρά του Κυρίου της, η λατρεία αποτελεί τον τρόπο υπάρξεως της Εκκλησίας και όχι απλώς θρησκευτική υποχρέωση. Η εμπειρία αυτή έχει άμεση ανθρωπολογική διάσταση: το παιδί μαθαίνει να νοηματοδοτεί τον κόσμο μέσα από ευχαριστιακή προοπτική.

¹⁹⁵ Ιωάννης Κογκούλης, *Το παιδί και ο έφηβος στη λατρευτική ζωή της ορθόδοξης καθολικής εκκλησίας*, (Θεσσαλονίκη : Εκδόσεις Κυριακίδη, 2017) σσ. 50-51.

¹⁹⁶ ALEXANDER SCHMEMMANN, *Για να ζήσει ο κόσμος*, (Αθήνα: Εκδόσεις Δόμος, 2010) σ. 20.

7.3 Εκκλησιολογία και ταυτότητα: η κοινότητα ως χώρος διαμόρφωσης του προσώπου

Η ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη συνδέεται στενά με τη συγκρότηση ταυτότητας. Η Εκκλησία, ως κοινότητα σχέσης, προσφέρει ένα ιδιαίτερο πλαίσιο διαμόρφωσης προσώπου. Ο Ζηζιούλας (2023) αναδεικνύει ότι το πρόσωπο συγκροτείται εντός κοινωνίας. Η ύπαρξη δεν είναι ατομικό δεδομένο, αλλά σχέση. Η ελευθερία δεν περιορίζεται αλλά καθίσταται ενεργή μέσα από τις σχέσεις μας με τα άλλα πρόσωπα, καθώς η κοινότητα μέσα στην οποία ο Θεός μας περιχωρεί είναι ο τόπος όπου η προσωπική μας ταυτότητα και ελευθερία αναδύονται στην ύπαρξη

Η συμμετοχή του παιδιού στη λειτουργική σύναξη εισάγει εμπειρία συλλογικής ταυτότητας. Το «Αμήν», το «Κύριε ελέησον», η κοινή απαγγελία του Συμβόλου της Πίστεως λειτουργούν ως πράξεις ταύτισης και ένταξης. Το παιδί δεν παραμένει θεατής· γίνεται συμμετοχός. Η λειτουργική εμπειρία καλλιεργεί: αίσθηση κοινότητας, ενσυναίσθηση, ικανότητα συμμετοχής σε συλλογικό ρυθμό, αποδοχή ιεραρχικής αλλά όχι αποξενωτικής δομής. Έτσι, η εκκλησιολογία δεν αποτελεί θεωρητική προσθήκη, αλλά ανθρωπολογικό πλαίσιο κατανόησης της ανάπτυξης.

7.4 Η αισθητική εμπειρία και η συγκρότηση συναισθήματος

Η παιδική ηλικία χαρακτηρίζεται από αυξημένη αισθητηριακή δεκτικότητα. Η βυζαντινή μουσική, με τη μονοφωνική της γραμμή, τη μελισματική ανάπτυξη και την απουσία αρμονικής πολυπλοκότητας δυτικού τύπου, δημιουργεί ιδιαίτερο ηχητικό περιβάλλον.

Η υμνολογία δεν μεταδίδει μόνο θεολογικό περιεχόμενο· μεταδίδει ύφος, ήθος και συναισθηματική ποιότητα. Η καταλυτική ατμόσφαιρα της Μεγάλης Εβδομάδας, για παράδειγμα, συγκροτεί διαφορετικό συναισθηματικό πεδίο από τον πανηγυρικό χαρακτήρα της Αναστάσεως. Η αισθητική εμπειρία: ενισχύει τη συναισθηματική διαφοροποίηση, καλλιεργεί τη δυνατότητα συμβολικής κατανόησης, συμβάλλει στην εσωτερίκευση νοήματος. Ο Γιανναράς (2011) εκφράζει την άποψη ότι η Ευχαριστία, με την συμβολή όλων των μορφών της τέχνης, ορίζει την δυνατότητα καθολικής μετοχής του ανθρώπου στη συντελούμενη πράξη, αποκατάστασης της σωστής σχέσης με τον κόσμο. Κάθε μορφή της λειτουργικής τέχνης, όπως είναι η υμνολογία, η αγιογραφία, οδηγεί στην παραίτηση από την ατομική

αισθητική τέρψη, από την ατομική αισθηματική έξαρση. Όλα τα παραπάνω συντελούν στο εξής, το παιδί ισάγεται σε αυτήν όχι μέσω αφηρημένης διδασκαλίας αλλά μέσω βιώματος.

7.5 Η υμνολογία ως φορέας εσωτερίκευσης νοήματος

Εφόσον η λειτουργική εμπειρία λειτουργεί ως περιβάλλον ψυχοσυναισθηματικής διαμόρφωσης, η υμνολογία αναδεικνύεται σε κεντρικό παράγοντα. Ο ύμνος μεταδίδει δογματικό περιεχόμενο σε ποιητική μορφή, καλλιεργεί μνήμη μέσω επανάληψης, ενεργοποιεί συναισθηματική ταύτιση. Η παιδαγωγική δύναμη της υμνολογίας έγκειται στο ότι ενσωματώνει λόγο, μέλος και κοινή εκφορά. Το παιδί μαθαίνει θεολογία τραγουδώντας. Η γνώση δεν προηγείται του βιώματος, γεννιέται μέσα από αυτό.

7.6 Το Θεωρητικό Μοντέλο Σύνδεσης Υμνολ. και Ψυχοσυναισθηματικής Ανάπτυξης

Κατά τον Άγιο Κύριλλο Αλεξανδρείας (Κογκούλης, 2017), η συμμετοχή των παιδιών στη λατρευτική ζωή της Εκκλησίας αποτελούσε και αποτελεί την τελειότερη μορφή χριστιανικής αγωγής, «τω άπαξ των εκ Θεού λαχόντι μυσταγωγίαν και αποκάλυψιν ουκ έδει της εξ ανθρώπων παιδαγωγίας». Η συμβολή της προσευχής κρίνεται στην περίπτωση αυτή μεγάλη. Αφού «τούτο ... το διδάσκαλον το μη συμβουλευέσαι νόνο αλλά και ευχαίς βοηθείν»¹⁹⁷. Ο λόγος του Θεού γίνεται «τροφήν νου... και άρτος πνευματικός, στηρίζων ανθρώπων καρδίαν», η δε ανάγνωση των Γραφών «εφόδιο σωτηρίας»¹⁹⁸.

Η συμμετοχή του παιδιού στη λατρευτική και υμνολογική ζωή της Εκκλησίας δύναται να ερμηνευθεί ως ένα σύνθετο βιωματικό και παιδαγωγικό σύστημα, το οποίο επιδρά πολυεπίπεδα στην ψυχοσυναισθηματική του ανάπτυξη. Η υμνολογία, ως μελοποιημένος θεολογικός λόγος ενταγμένος στο λειτουργικό πλαίσιο της Εκκλησίας, δεν λειτουργεί αποκλειστικά ως φορέας γνωστικού περιεχομένου, αλλά ως εμπειρία συμμετοχής, σχέσης και εσωτερικής διαμόρφωσης. Η επαναληπτικότητα των ύμνων, ο σταθερός λειτουργικός ρυθμός, η εναλλαγή ψαλμωδίας και σιωπής, η κοινή απαγγελία προσευχών και λειτουργικών αποκρίσεων («Αμήν», «Κύριε ελέησον») δημιουργούν ένα περιβάλλον προβλεψιμότητας και συναισθηματικής ασφάλειας, μέσα στο οποίο το παιδί αισθάνεται ότι ανήκει σε μια κοινότητα

¹⁹⁷ Ι. Δαμασκηνού, Εις επιστολήν Α' Κορινθίους, PG 95, 705C

¹⁹⁸ Ιωάννης Κογκούλης, *Το παιδί και ο έφηβος στη λατρευτική ζωή της ορθόδοξης καθολικής εκκλησίας*, (Θεσσαλονίκη : Εκδόσεις Κυριακίδη, 2017) σσ. 49-50.

νοήματος και αποδοχής. Η συμμετοχή αυτή ενεργοποιεί μηχανισμούς κοινωνικοσυναισθηματικής μάθησης, καθώς το παιδί μαθαίνει να συγχρονίζεται με τους άλλους, να μοιράζεται κοινές εμπειρίες, να αναπτύσσει ενσυναίσθηση και να εντάσσει το προσωπικό του βίωμα σε ένα συλλογικό εκκλησιαστικό σώμα. Υπό αυτό το πρίσμα, η λειτουργική εμπειρία δεν αποτελεί απλή θρησκευτική πρακτική αλλά διαδικασία βιωματικής εσωτερίκευσης αξιών, σχέσεων και τρόπων ύπαρξης, γεγονός που συνδέεται άμεσα με τη διαμόρφωση της προσωπικότητας και της συναισθηματικής ωρίμανσης του παιδιού.

Παράλληλα, η μυσταγωγική διάσταση της ορθόδοξης υμνολογίας λειτουργεί ως μηχανισμός υπαρξιακής και συναισθηματικής νοηματοδότησης. Σύμφωνα με την πατερική παράδοση, ο λόγος του Θεού αποτελεί «τροφήν νοῦ» και «ἄρτον πνευματικόν, στηρίζοντα καρδίαν ἀνθρώπου», γεγονός που αναδεικνύει ότι η εκκλησιαστική εμπειρία προσλαμβάνεται όχι μόνο διανοητικά αλλά ολιστικά, επηρεάζοντας τον εσωτερικό κόσμο του ανθρώπου. Μέσα από την ακρόαση και τη συμμετοχή στους ύμνους, το παιδί εισέρχεται σταδιακά σε έναν κόσμο συμβολισμών, εικόνων, ήχων και νοημάτων, ο οποίος ενισχύει τη φαντασία, την εσωτερική συγκέντρωση, την αυτορρύθμιση και την ανάπτυξη υπαρξιακού προσανατολισμού.

Η προσευχή και η κοινή λατρευτική εμπειρία μπορούν να λειτουργήσουν παρηγορητικά και ενισχυτικά απέναντι σε συναισθήματα φόβου, ανασφάλειας ή μοναξιάς, προσφέροντας αίσθηση προστασίας, ελπίδας και εσωτερικής σταθερότητας. Κατά συνέπεια, το θεωρητικό μοντέλο σύνδεσης της υμνολογίας με την ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη θεμελιώνεται στην άποψη ότι η λειτουργική εμπειρία επιδρά στο παιδί μέσω συγκεκριμένων βιωματικών μηχανισμών — όπως ο ρυθμός, η επανάληψη, η συλλογική συμμετοχή, η αισθητική εμπειρία και η μυσταγωγική πρόσληψη του νοήματος — οι οποίοι συμβάλλουν στη συγκρότηση της συναισθηματικής, κοινωνικής και πνευματικής του ωρίμανσης.

7.7 Η Θεία Παιδαγωγία – εκκλησιαστική και λατρευτική αγωγή

«Παιδαγωγία είναι η καθοδήγηση του ατόμου για την επίτευξη ενός συγκεκριμένου σκοπού σε αξίες ή διαθέσεις που έχουν διάρκεια»¹⁹⁹. «Ειδικότερα, «κάθε μορφωτική ενέργεια έχει

¹⁹⁹ Αθανάσιος Γλάρος, *Θεία Παιδαγωγία, Παιδαγωγικά στοιχεία στο Μεγάλο Κανόνα του Ανδρέα Κρήτης*, (Νέα Σμύρνη : Εκδόσεις Ακρίτας, 2000) σ. 169.

σκοπό να εκδιπλώσει τις σωματικές και τις ψυχοπνευματικές δυνάμεις του ατόμου, να τις μορφοποιήσει και υπεύθυνα να τις οδηγήσει στη ζωή»²⁰⁰.

Ο Δανασσής-Αφεντάκης επισημαίνει ότι, σύμφωνα με την ορθόδοξη αντίληψη, η παιδεία συνδέεται άμεσα με την πνευματική καλλιέργεια και τη συμμετοχή του ανθρώπου στην αγιότητα. Υπό αυτή την έννοια, η θεία παιδαγωγία καθοδηγεί τον άνθρωπο στην πνευματική του πορεία, με τελικό προσανατολισμό τη σωτηρία, τη θέωση και την ολοκλήρωση της σχέσης του με τον Θεό²⁰¹.

Ο σκοπός της θείας παιδαγωγίας αποδίδεται χαρακτηριστικά από τον Γρηγόριο τον Θεολόγο, ο οποίος υπογραμμίζει ότι έργο της πνευματικής αγωγής είναι να «πτερώσει» την ψυχή, να την αποσπάσει από την προσκόλληση στον κόσμο, να διαφυλάξει ή να αποκαταστήσει το «κατ' εικόνα» και να οδηγήσει τον άνθρωπο στην εν Χριστώ ζωή και τη θέωση. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, σκοπός είναι να «είσοικίσαι τε τον Χριστόν ἐν ταῖς καρδίαις διὰ τοῦ Πνεύματος» και, τελικά, «Θεὸν ποιῆσαι»²⁰². Ο Γλάρος επισημαίνει ότι η παιδεία δεν περιορίζεται μόνο στη λογική σκέψη, την παρατήρηση και την έρευνα, αλλά προσεγγίζει τον άνθρωπο και τη σχέση του με το περιβάλλον με έναν περισσότερο ολιστικό τρόπο. Στο πλαίσιο αυτό, η μάθηση παρουσιάζεται ως μια ενεργητική διαδικασία μέσα από την οποία το άτομο αποκτά και αφομοιώνει νέες εμπειρίες, οι οποίες το βοηθούν να προσαρμόζεται στις συνεχείς μεταβολές του περιβάλλοντός του. Παράλληλα, αναφερόμενος στις θέσεις του Δανασσῆ και του Stones, τονίζει ότι η νέα εμπειρία μπορεί να οδηγήσει σε αλλαγές στη συμπεριφορά και να επηρεάσει τον τρόπο με τον οποίο ο άνθρωπος ανταποκρίνεται στις διαφορετικές καταστάσεις της ζωής²⁰³.

Η Εκκλησία για να μπορέσει να προσελκύσει τον πιστό και να τον κάνει μέλος του σώματός της, χρησιμοποιεί στην αγωγή της όλα τα μέσα του υλικού-πνευματικού κόσμου. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε τη θεωρία και την πράξη, την κατήχηση και τη λατρεία, την υλική φύση και την πνευματική συνδρομή των Αγίων της, τον ανθρώπινο πολιτισμό και την Αγία Γραφή, την ηθική της διδασκαλία και την έμπρακτη φιλανθρωπία, την αισθητική και το ασκητικό ιδεώδες. Η μυστηριακή λατρεία με κύριο άξονα το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, κατέχει εξέχουσα θέση στην εκκλησιαστική αγωγή της Ορθοδοξίας. Τα ποιμαντικά της μέσα

²⁰⁰ Αντ. Κ. Δανασσής-Αφεντάκης, *Εισαγωγή στην παιδαγωγική, τ.Α', Θεματική της παιδαγωγικής επιστήμης*, (Αθήνα : Εκδόσεις Γ. Γκέλμπεσης, 1992) σ. 298.

²⁰¹ Αντ. Κ. Δανασσής-Αφεντάκης, *Εισαγωγή στην παιδαγωγική, τ.Α, όπ. π.*, σ. 168.

²⁰² Γρηγ. Θεολ., Λόγος Β', 22, PG 35, 432A-B

²⁰³ Αθανάσιος Γλάρος, *Θεία Παιδαγωγία, Παιδαγωγικά στοιχεία στο Μεγάλο Κανόνα του Ανδρέα Κρήτης*, (Νέα Σμύρνη : Εκδόσεις Ακρίτας, 2000) σ. 169.

δεν μπορούν να οδηγήσουν τον άνθρωπο στον αγιασμό, όταν αυτός απέχει από τα μυστήρια της Εκκλησίας.

Η Εκκλησία, έχοντας ως πρότυπο το ελληνικό πολιτιστικό περιβάλλον, το οποίο χρησιμοποιούσε όλα τα είδη του λόγου για τη διδασκαλία και την έκφραση των ανθρωπίνων αισθημάτων, χρησιμοποίησε την μέθοδο της παραστατικής ορθόδοξου διδασχής, έχοντας απώτερο σκοπό, μόνο την εκκλησιαστική διάσταση. Η λατρεία χρησιμοποίησε την τέχνη της βυζαντινής μουσικής και του υμνογραφικού έργου Πατέρων της Εκκλησίας. Για να μπορέσουμε να αποδείξουμε την παιδαγωγική αξία αυτών των μεθόδων, αρκεί να δανειστούμε από το Μέγα Βασίλειο τα όσα εκείνος αναφέρει για τη βίβλο των Ψαλμών, η οποία «προφητεύει τα μέλλοντα ιστορίας υπομνήσκει νομοθετεί τω βίω υποτίθεται τα πρακτέα και άπαξ απλώς κοινον ταμείον έστιν αγαθών διδασμάτων, το εκάστω πρόσφορον κατά την επιμέλειαν εξευρίσκουσα»²⁰⁴. Όπως αναφέρει ο Ανδρέας Φυτράκης, η τέχνη της Εκκλησίας δεν είναι αυτοσκοπός αλλά «μεγαλοφυές, όντως, σύστημα προβολής και έμπεδώσεως της ιδίας αυτής διδασκαλίας και παραδόσεως»²⁰⁵.

Ο Αθανάσιος Γλάρος επισημαίνει ότι η αξιοποίηση της μουσικής και της έμμετρης ποίησης στη λατρεία έχει ιδιαίτερη παιδαγωγική και πνευματική σημασία. Η λειτουργία τους εκδηλώνεται σε τρία βασικά επίπεδα: αρχικά συμβάλλουν στην απομάκρυνση του ανθρώπου από το κακό, στη συνέχεια λειτουργούν θεραπευτικά απέναντι στις αρνητικές επιδράσεις που έχουν ήδη επηρεάσει την ψυχή και, τέλος, οδηγούν στην πνευματική ανάταση. Ιδιαίτερα η μελωδία διευκολύνει την πρόσληψη και την αφομοίωση του περιεχομένου των ύμνων, καθώς συνδέει την ευχαρίστηση της ακρόασης με την πνευματική και παιδαγωγική ωφέλεια του λόγου²⁰⁶.

Ο Γλάρος αναφέρει ότι η Εκκλησία αξιοποιεί ιδιαίτερα την τέχνη του λόγου και της ποίησης ως μέσο έκφρασης και καλλιέργειας της πίστης. Αναφερόμενος στη σχέση μεταξύ ποίησης και πίστης, τονίζει ότι οι δύο αυτές πραγματικότητες συνδέονται στενά μέσα στην ορθόδοξη χριστιανική παράδοση. Η ποιητική έκφραση της Εκκλησίας αντλεί τη δύναμή της από τον ευαγγελικό λόγο, ο οποίος αγγίζει βαθύτερα τον άνθρωπο, αποκαλύπτει το

²⁰⁴ Α΄Ψαλμ. PG 29, 212B-213A

²⁰⁵ Αθανάσιος Γλάρος, *Θεία Παιδαγωγία, Παιδαγωγικά στοιχεία στο Μεγάλο Κανόνα του Ανδρέα Κρήτης*, (Νέα Σμύρνη : Εκδόσεις Ακρίτας, 2000) σ. 182.

²⁰⁶ Αθανάσιος Γλάρος, *Θεία Παιδαγωγία, Παιδαγωγικά στοιχεία στο Μεγάλο Κανόνα του Ανδρέα Κρήτης*, όπ. π., σσ. 181-182.

ουσιαστικό νόημα των πραγμάτων και μπορεί να τον οδηγήσει σε ουσιαστικότερη βίωση της πίστης.²⁰⁷

Στη λατρευτική αγωγή και οι παύσεις και οι σιωπές έχουν τη σημασία τους. Οι κατηχούμενοι υπάγονται στην «πειθαρχία»²⁰⁸ της μυστικότητας της άγραφης αποστολικής παράδοσης. Όπως η μοναδικότητα ενός μέλους καθορίζεται όχι μόνο από τις νότες αλλά και από τις παύσεις του, έτσι και η λατρευτική αγωγή είναι μια παραδοτική αγωγή που δεν αφήνει τίποτα αναξιοποίητο, ούτε καν τη σιωπή. Τήρηση της παράδοσης έχουμε όχι «μόνον όταν δέν αθετούνται τά υπ' αυτής προσφερόμενα, άλλα καί όταν γίνονται αποδεκτά τά μή ρητώς εν αύτη αναφερόμενα»²⁰⁹. Η λατρευτική τέχνη ποικίλλει στα λατρευτικά της μέσα. Οι ύμνοι, η αρχιτεκτονική των ναών, η εικονογραφία, σχετίζονται με το σύνολο των πνευματικών εμπειριών της Εκκλησίας μέσα στους αιώνες. Στη λατρεία ακολουθείται ένα Τυπικό, στο οποίο προσαρμόζεται ο πιστός ανεξάρτητα από το μορφωτικό, πολιτισμικό ή πνευματικό του επίπεδο. «Η άποψη του Piaget, ότι η μάθηση προϋποθέτει ένα στάδιο ωριμότητας του μαθητή και πρέπει να συμβαδίζει με αυτήν, εφαρμόζεται στην κατήχηση της Εκκλησίας, η οποία λαμβάνει υπόψη της το πνευματικό στάδιο και την ηλικιακή και πολιτισμική ωριμότητα των κατηχουμένων. Τη λατρευτική όμως αγωγή η σύγχρονη παιδαγωγική μπορεί να προσεγγίσει μέσα από τη θεωρία του Vigotsky, ο οποίος υποστηρίζει ότι «η μόνη καλή διδασκαλία είναι εκείνη που προηγείται της μάθησης»²¹⁰.

Ο Γλάρος αναφέρει ότι, από την οπτική της παιδαγωγικής ψυχολογίας, η λατρεία λειτουργεί αρχικά ως ένα εξωτερικό ερέθισμα, το οποίο μπορεί σταδιακά να μετατραπεί σε προσωπικό και εσωτερικό βίωμα. Για την ερμηνεία αυτής της διαδικασίας αξιοποιεί τη θεωρία του Bruner, σύμφωνα με την οποία το άτομο δεν δέχεται παθητικά τα εξωτερικά ερεθίσματα, αλλά τα επεξεργάζεται με βάση τις προηγούμενες εμπειρίες και τις νοητικές του δομές. Μέσα από αυτή τη διαδικασία οι νέες εμπειρίες αποκτούν προσωπικό νόημα και οργανώνονται σε τρεις βασικές μορφές αναπαράστασης: την πραξιακή, την εικονική και τη συμβολική²¹¹.

²⁰⁷ Αθανάσιος Γλάρος, *Θεία Παιδαγωγία, Παιδαγωγικά στοιχεία στο Μεγάλο Κανόνα του Ανδρέα Κρήτης*, (Νέα Σμύρνη : Εκδόσεις Ακρίτας, 2000) σσ. 182-183.

²⁰⁸ Αθανάσιος Γλάρος, *Θεία Παιδαγωγία, Παιδαγωγικά στοιχεία στο Μεγάλο Κανόνα του Ανδρέα Κρήτης*, όπ. π., σ. 183.

²⁰⁹ Αθανάσιος Γλάρος, *Θεία Παιδαγωγία, Παιδαγωγικά στοιχεία στο Μεγάλο Κανόνα του Ανδρέα Κρήτης*, όπ. π., σ. 183.

²¹⁰ Αθανάσιος Γλάρος, *Θεία Παιδαγωγία, Παιδαγωγικά στοιχεία στο Μεγάλο Κανόνα του Ανδρέα Κρήτης* όπ. π., σσ. 183-184.

²¹¹ Αθανάσιος Γλάρος, *Θεία Παιδαγωγία, Παιδαγωγικά στοιχεία στο Μεγάλο Κανόνα του Ανδρέα Κρήτης*, όπ. π., σ. 184.

Ο Γλάρος υπογραμμίζει ότι η λατρεία μπορεί να θεωρηθεί ως ένας ιδιαίτερος χώρος εμπειρίας και γνώσης, μέσα στον οποίο ο άνθρωπος συμμετέχει και μαθαίνει σταδιακά, ανάλογα με την ηλικία και την πνευματική του ωρίμανση. Κατά τη νηπιακή και την πρώτη παιδική ηλικία, η σχέση του παιδιού με τη λατρεία διαμορφώνεται κυρίως μέσα από την άμεση και πρακτική συμμετοχή. Το παιδί μαθαίνει να βρίσκεται στον ναό, να παρακολουθεί την ακολουθία, να υιοθετεί τη στάση της προσευχής και να συμμετέχει στη μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας. Οι επαναλαμβανόμενες αυτές εμπειρίες το εξοικειώνουν σταδιακά με το λατρευτικό περιβάλλον και αποτελούν τα πρώτα βιώματα της εκκλησιαστικής ζωής. Καθώς το παιδί μεγαλώνει και περνά στην προεφηβική και εφηβική ηλικία, η πρόσληψη της λατρείας γίνεται περισσότερο σύνθετη. Είναι πλέον σε θέση να παρατηρεί και να επεξεργάζεται τα οπτικά και συμβολικά στοιχεία του ναού, να αντιλαμβάνεται το περιεχόμενο της αγιογραφίας, να αναγνωρίζει τα πρόσωπα του Χριστού και των Αγίων και να εξοικειώνεται με τα ιερά αντικείμενα και τη λειτουργική τους χρήση. Παράλληλα, αναπτύσσεται σταδιακά η δυνατότητα κατανόησης της ιδιαίτερης γλώσσας της λατρείας και των νοημάτων που αυτή μεταφέρει. Ιδιαίτερη σημασία αποκτούν σε αυτή την πορεία τα λόγια του ιερέα και των ψαλτών, καθώς μέσα από αυτά το παιδί και ο έφηβος μπορούν να αναγνωρίζουν και να εκφράζουν θρησκευτικά βιώματα, σκέψεις και συναισθήματα που ενδεχομένως δυσκολεύονται ακόμη να διατυπώσουν με δικά τους λόγια. Έτσι, η σταδιακή εξοικείωση με τη λατρευτική γλώσσα, τις εικόνες, τα σύμβολα και την ψαλμωδία συμβάλλει στη μετάβαση από την εξωτερική συμμετοχή σε μια περισσότερο συνειδητή και εσωτερικευμένη εμπειρία της λατρείας. Η διαδικασία αυτή δεν ολοκληρώνεται με τον ίδιο τρόπο ή στον ίδιο χρόνο για όλους, καθώς, όπως παρατηρεί ο συγγραφέας, ορισμένοι πιστοί μπορεί να παραμένουν σε αυτό το επίπεδο πρόσληψης της λατρείας ακόμη και σε μεγαλύτερη ηλικία ²¹².

Στη συνέχεια τονίζει ότι, καθώς ο πιστός ωριμάζει, η συμμετοχή του στη λατρεία αποκτά βαθύτερο και περισσότερο συνειδητό χαρακτήρα. Δεν περιορίζεται πλέον μόνο στην παρουσία του στον ναό ή στην παρατήρηση των εικόνων και των συμβόλων, αλλά προχωρά στη νοητική επεξεργασία και στην κατανόηση των μηνυμάτων και των διδαγμάτων που μεταδίδει ο λατρευτικός λόγος. Με τον τρόπο αυτό, η λατρευτική εμπειρία μετατρέπεται σταδιακά σε προσωπικό βίωμα, το οποίο μπορεί να επηρεάζει τη σκέψη, το συναισθήμα, τον χαρακτήρα και γενικότερα τη συμπεριφορά του ανθρώπου στην καθημερινή του ζωή. Στη διαδικασία αυτή, το πραξιακό, το εικονικό και το συμβολικό στοιχείο λειτουργούν

²¹² Αθανάσιος Γλάρος, *Θεία Παιδαγωγία, Παιδαγωγικά στοιχεία στο Μεγάλο Κανόνα του Ανδρέα Κρήτης*, (Νέα Σμύρνη : Εκδόσεις Ακρίτας, 2000) σσ. 184-185.

συμπληρωματικά και είναι εξίσου σημαντικά. Η επαφή με τις εικόνες και τα σύμβολα της λατρείας, ιδιαίτερα όταν επαναλαμβάνεται και γίνεται οικεία, συμβάλλει στην εσωτερίκευση των εξωτερικών ερεθισμάτων, ενώ η κατανόηση του λατρευτικού λόγου ενεργοποιεί τη νόηση, καλλιεργεί την αυτοσυνειδησία και μπορεί να οδηγήσει σε αναθεώρηση του τρόπου σκέψης και στάσης ζωής. Παράλληλα, η έμπρακτη συμμετοχή στη λατρευτική ζωή και στα Μυστήρια ολοκληρώνει αυτή την εμπειρία, καθώς η λατρεία δεν αντιμετωπίζεται μόνο ως διαδικασία μάθησης, αλλά ως προσωπική και βιωματική σχέση του ανθρώπου με τον Θεό, με προσανατολισμό την πνευματική του καλλιέργεια και μεταμόρφωση²¹³.

²¹³ Αθανάσιος Γλάρος, *Θεία Παιδαγωγία, Παιδαγωγικά στοιχεία στο Μεγάλο Κανόνα του Ανδρέα Κρήτης*, (Νέα Σμύρνη : Εκδόσεις Ακρίτας, 2000) σ. 185.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΩΟ

Η Υμνογραφία ως Οργανικό Στοιχείο της Λατρευτικής Εμπειρίας

Στην παρούσα εργασία η ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού δεν εξετάζεται γενικά και εξαντλητικά ως αντικείμενο της αναπτυξιακής ψυχολογίας, αλλά οριοθετείται λειτουργικά και εκκλησιολογικά, ως διαμόρφωση συναισθημάτων, τρόπων σχέσης, εσωτερικής ειρήνης, ηθικής ευαισθησίας, κοινοτικής συμμετοχής και πνευματικής δεκτικότητας του παιδιού μέσα στο εκκλησιαστικό γεγονός. Στο πλαίσιο αυτό, η υμνολογία μελετάται όχι ως αυτόνομο μουσικό φαινόμενο αλλά ως λειτουργική τέχνη και θεολογικός λόγος της Εκκλησίας.

8.1 Βιβλικές Αναφορές και Ψυχοσυναισθηματική Ανάπτυξη του Παιδιού

Η Αγία Γραφή παρουσιάζει το παιδί όχι απλώς ως βιολογική ύπαρξη υπό ανάπτυξη, αλλά ως πρόσωπο δεκτικό της θείας παιδαγωγίας, ικανό να εισέλθει σε σχέση με τον Θεό και να συγκροτήσει σταδιακά έναν εσωτερικό κόσμο νοήματος, ασφάλειας και πνευματικής ταυτότητας. Τα ακόλουθα χωρία αναδεικνύουν τη σύνδεση μεταξύ θείας αγωγής και ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης.

8.1.1 Παλαιά Διαθήκη – Πεντάτευχος - Δευτερονόμιο, κεφ.6, στ. 6–7.

«καὶ ἔσται τὰ ρήματα ταῦτα, ὅσα ἐγὼ ἐντέλλομαί σοι σήμερον, ἐν τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ψυχῇ σου· καὶ προβιάσεις αὐτὰ τοὺς υἱοὺς σου, καὶ λαλήσεις ἐν αὐτοῖς καθημένος ἐν οἴκῳ καὶ πορευόμενος ἐν ὁδῷ καὶ κοιταζόμενος καὶ διανιστάμενος»²¹⁴.

Η εντολή να διδάσκονται τα λόγια του Θεού στα παιδιά «ἐν τῷ οἴκῳ» και «ἐν τῇ ὁδῷ» υποδηλώνει μια συνεχή και βιωματική παιδαγωγία. Η επαναληπτική και ενσωματωμένη στη ζωή διδασκαλία δημιουργεί στο παιδί αίσθημα σταθερότητας και προβλεψιμότητας. Από ψυχοσυναισθηματική άποψη, η καθημερινή αυτή πνευματική αναφορά συμβάλλει στην εσωτερίκευση αξιών, στην ενίσχυση της ασφάλειας και στη συγκρότηση συνεκτικής ταυτότητας. Το χωρίο αυτό αποτελεί μία από τις πιο ισχυρές βιβλικές βάσεις για τη θρησκευτική και συναισθηματική αγωγή του παιδιού μέσα στην καθημερινότητα της οικογένειας. Η εντολή να βρίσκονται τα λόγια του Θεού «ἐν τῇ καρδίᾳ» και να

²¹⁴ Δευτ. 6:6-7

επαναλαμβάνονται στα παιδιά «ἐν τῷ οἴκῳ», «ἐν τῇ ὁδῷ», «καθεύδων» και «ἀνιστάμενος» δείχνει ότι η πνευματική διαπαιδαγώγηση δεν είναι περιστασιακή, αλλά συνεχής, βιωματική και ενσωματωμένη στον ρυθμό της ζωής. Από ψυχοσυναισθηματική σκοπιά, αυτό δημιουργεί στο παιδί αίσθημα σταθερότητας, προβλεψιμότητας και ασφάλειας.

Το παιδί που μεγαλώνει σε περιβάλλον όπου ο λόγος του Θεού ακούγεται με συνέπεια και ηρεμία, εσωτερικεύει πρότυπα νοήματος, εμπιστοσύνης και ηθικού προσανατολισμού. Η επανάληψη, ο διάλογος και η μνήμη ενισχύουν όχι μόνο τη γνωστική αλλά και τη συναισθηματική ωρίμανση, επειδή προσφέρουν ένα εσωτερικό πλαίσιο ερμηνείας των εμπειριών του. Έτσι, η βιβλική αγωγή δεν λειτουργεί μόνο ως μετάδοση θρησκευτικών γνώσεων, αλλά και ως μηχανισμός συναισθηματικής οργάνωσης, που βοηθά το παιδί να αντιμετωπίζει φόβους, αβεβαιότητα και ηθικά διλήμματα με εσωτερική συνοχή.

Πατερική σύνδεση: Ο Μέγας Βασίλειος υπογραμμίζει ότι η συνεχής επανάληψη του λόγου του Θεού λειτουργεί ως παιδαγωγία της ψυχής και εσωτερική καλλιέργεια. «ἢ ψαλμωδία γαλήνη ψυχῶν... παιδαγωγὸς τῶν νέων»²¹⁵. Η καλλιέργεια της πνευματικής ζωής και η διαρκής επαφή με τον λόγο του Θεού αποτελούν θεμελιώδεις παράγοντες της θρησκευτικής και ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης του παιδιού. Ήδη στην ΠΔ υπογραμμίζεται η σημασία της συνεχούς μνήμης και μετάδοσης του θείου λόγου στις νεότερες γενιές: «καὶ ἔσται τὰ ῥήματα ταῦτα, ὅσα ἐγὼ ἐντέλλομαί σοι σήμερον, ἐν τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ψυχῇ σου· καὶ προβιβάσεις αὐτὰ τοὺς υἱούς σου, καὶ λαλήσεις ἐν αὐτοῖς καθήμενος ἐν οἴκῳ καὶ πορευόμενος ἐν ὁδῷ καὶ κοιταζόμενος καὶ διανιστάμενος»²¹⁶. Η προτροπή αυτή αναδεικνύει ότι η διδασκαλία του θείου λόγου δεν περιορίζεται σε μία τυπική εκπαιδευτική διαδικασία, αλλά ενσωματώνεται στην καθημερινή ζωή και συμβάλλει στη διαμόρφωση σταθερών αξιών, στην εσωτερική γαλήνη και στη συγκρότηση της προσωπικής ταυτότητας. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η υμνολογία λειτουργεί ως φορέας μνήμης, πίστης και παιδαγωγίας, ενισχύοντας τη συναισθηματική σταθερότητα και την πνευματική ωρίμανση του παιδιού.

²¹⁵ Μ. Βασίλ., *Εἰς τὸν Α΄ Ψαλμόν*, PG 29, 212B

²¹⁶ Δευτ. 6:6–7 (Ο΄)

8.1.2 Παλαιά Διαθήκη - Α΄ Βασιλειών, κεφ. 3, στ. 1–10.

«Καὶ τὸ παιδάριον Σαμουὴλ ἦν λειτουργῶν τῷ Κυρίῳ ἐνώπιον Ἡλὶ τοῦ ἱερέως· καὶ ῥῆμα Κυρίου ἦν τίμιον ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, οὐκ ἦν ὄρασις διαστέλλουσα. καὶ ἐγένετο ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ καὶ Ἡλὶ ἐκάθευδεν ἐν τῷ τόπῳ αὐτοῦ, καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ἤρξαντο βαρύνεσθαι, καὶ οὐκ ἠδύναντο βλέπειν. καὶ ὁ λύχνος τοῦ Θεοῦ πρὶν ἐπισκευασθῆναι, καὶ Σαμουὴλ ἐκάθευδεν ἐν τῷ ναῷ, οὗ ἡ κιβωτὸς τοῦ Θεοῦ. καὶ ἐκάλεσε Κύριος· Σαμουὴλ Σαμουήλ· καὶ εἶπεν· ἰδοὺ ἐγώ. καὶ ἔδραμε πρὸς Ἡλὶ καὶ εἶπεν· ἰδοὺ ἐγώ, ὅτι κέκληκάς με· καὶ εἶπεν· οὐ κέκληκά σε, ἀνάστρεφε, κάθευδε· καὶ ἀνέστρεψε καὶ ἐκάθευδε. καὶ προσέθετο Κύριος καὶ ἐκάλεσε· Σαμουήλ Σαμουήλ· καὶ ἐπορεύθη πρὸς Ἡλὶ τὸ δεύτερον καὶ εἶπεν· ἰδοὺ ἐγώ, ὅτι κέκληκάς με· καὶ εἶπεν· οὐ κέκληκά σε, ἀνάστρεφε, κάθευδε· καὶ Σαμουὴλ πρὶν ἢ γνῶναι Θεὸν καὶ ἀποκαλυφθῆναι αὐτῷ ῥῆμα Κυρίου. καὶ προσέθετο Κύριος καλέσαι Σαμουὴλ ἐν τρίτῳ· καὶ ἀνέστη καὶ ἐπορεύθη πρὸς Ἡλὶ καὶ εἶπεν· ἰδοὺ ἐγώ, ὅτι κέκληκάς με. καὶ ἐσοφίσατο Ἡλὶ ὅτι Κύριος κέκληκε τὸ παιδάριον, καὶ εἶπεν· ἀνάστρεφε, κάθευδε, τέκνον, καὶ ἔσται ἐὰν καλέσῃ σε καὶ ἐρεῖς· λάλει, Κύριε, ὅτι ἀκούει ὁ δοῦλός σου. καὶ ἐπορεύθη Σαμουὴλ καὶ ἐκοιμήθη ἐν τῷ τόπῳ αὐτοῦ. καὶ ἦλθε Κύριος καὶ κατέστη καὶ ἐκάλεσεν αὐτὸν ὡς ἅπαξ καὶ ἅπαξ, καὶ εἶπε Σαμουήλ· λάλει, ὅτι ἀκούει ὁ δοῦλός σου»²¹⁷.

Ἡ κλήση τοῦ Σαμουήλ ἀναδεικνύει τὴ δεκτικότητα τοῦ παιδιοῦ στὴν πνευματικὴ ἐμπειρία. Ἡ ἀνάγκη καθοδήγησης ἀπὸ τὸν Ἡλεὶ φανερώνει τὴ σημασία τοῦ ἐνήλικα ὡς ἐρμηνευτῆ τῶν ἐσωτερικῶν ἐμπειριῶν τοῦ παιδιοῦ. Ἡ σχέση αὐτὴ ἐνισχύει τὴν αὐτογνωσία καὶ τὴν ἐμπιστοσύνη, στοιχεῖα καθοριστικὰ γιὰ τὴν ψυχοσυναισθηματικὴ ωρίμανση. Τὸ παιδί παρουσιάζεται ὄχι ὡς παθητικὸς ἀποδέκτης, ἀλλὰ ὡς πρόσωπο ποὺ μπορεῖ νὰ ἀκούσει, νὰ ἀνταποκριθεῖ καὶ νὰ εἰσέλθῃ σὲ σχέση μετὰ τὸν Θεό. Ψυχοσυναισθηματικά, τὸ χωρίο αὐτὸ δείχνει ὅτι ἡ παιδικὴ ἡλικία δὲν εἶναι μόνον περίοδος βιολογικῆς ἀνωριμότητος, ἀλλὰ καὶ περίοδος βαθιάς υπαρξιακῆς ἐναισθησίας.

Σημαντικὸ εἶναι ἐπίσης ὅτι ὁ Σαμουήλ χρειάζεται τὴν καθοδήγηση τοῦ Ἡλεὶ γιὰ νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴ θεία κλήση. Αὐτὸ υπογραμμίζει τὸν ρόλο τοῦ ἐνήλικα ὡς ἐρμηνευτῆ, συνοδοιπόρου καὶ ἀσφαλούς πνευματικοῦ πλαισίου. Στὴν παιδικὴ ψυχοσυναισθηματικὴ ἀνάπτυξη, ἡ παρουσία ἐνὸς σταθεροῦ καὶ σοφοῦ ἐνήλικα βοηθᾷ τὸ παιδί νὰ ὀνομάσῃ τὶς ἐσωτερικὲς τοῦ ἐμπειρίες, νὰ τὶς ἐπεξεργαστεῖ καὶ νὰ μὴ φοβάται τὸ ἀγνωστο. Ἡ φράση «λάλει, Κύριε, ὅτι ἀκούει ὁ δοῦλός σου» φανερώνει στάση ἐμπιστοσύνης, δεκτικότητος καὶ ἐσωτερικῆς συγκέντρωσης. Αὐτὰ εἶναι στοιχεῖα ποὺ συνδέονται μετὰ τὴν αὐτορρύθμιση, τὴ

²¹⁷ Α΄ Βασ. 3:1-10

συναισθηματική ηρεμία και την ανάπτυξη νοήματος. Εδώ διαπιστώνεται ότι το παιδί έχει ικανότητα πνευματικής ανταπόκρισης και ότι η θρησκευτική εμπειρία μπορεί να τροφοδοτήσει εσωτερική ασφάλεια και προσωπική ταυτότητα.

Πατερική σύνδεση : Ο Ιωάννης Χρυσόστομος υπογραμμίζει τη σπουδαιότητα της παιδικής αγωγής, τονίζοντας ότι «οὐδὲν γὰρ τῆς παίδων ἀγωγῆς ἴσον»²¹⁸. Η θέση αυτή συνδέεται άμεσα με τη βιβλική μορφή του Σαμουήλ, ο οποίος αναγνωρίζει τη θεία κλήση χάρη στην καθοδήγηση του Ηλεί.

Σύνδεση: Όπως ο Ηλεί λειτουργεί ως πνευματικός παιδαγωγός, έτσι και η παρουσία ώριμων καθοδηγητών καθίσταται καθοριστική για την ψυχοσυναισθηματική και πνευματική ανάπτυξη του παιδιού

8.1.3 Παλαιά Διαθήκη - Παροιμίες, κεφ. 22, στ. 6.

«Δίδαξον το παιδίον εν αρχή της οδού αυτού· και δεν θέλει απομακρυνθῆ απ' αυτής ουδέ όταν γηράση»²¹⁹

Η προτροπή για αγωγή «κατὰ τὴν ὁδὸν αὐτοῦ» υποδηλώνει τη σημασία της πρώιμης διαμόρφωσης χαρακτήρα. Η ύπαρξη σαφούς προσανατολισμού στη ζωή του παιδιού μειώνει το άγχος και ενισχύει την αυτορρύθμιση. Η παιδαγωγία εδώ λειτουργεί ως σταθερό πλαίσιο αναφοράς για τη συναισθηματική ανάπτυξη.

Το χωρίο «Δίδαξον το παιδίον εν αρχή τῆς ὁδοῦ αὐτοῦ...» έχει έντονη παιδαγωγική σημασία. Δεν αναφέρεται απλώς σε μια εξωτερική πειθαρχία, αλλά στη διαμόρφωση σταθερού προσανατολισμού ζωής. Η έννοια της «οδού» συνδέεται με χαρακτήρα, επιλογές, αξίες και στάση απέναντι στον κόσμο. Από ψυχοσυναισθηματική άποψη, αυτό σημαίνει ότι το παιδί χρειάζεται συνεκτικό πλαίσιο ανατροφής ώστε να αναπτύξει εσωτερική συνοχή και σταθερότητα.

Όταν η αγωγή παρέχει σαφή όρια, νόημα και επαναλαμβανόμενα πρότυπα, ενισχύεται η αίσθηση ασφάλειας. Το παιδί δεν βιώνει τον κόσμο ως χαοτικό, αλλά ως χώρο στον οποίο υπάρχουν άξονες αναφοράς. Αυτό συμβάλλει στη μείωση του άγχους, στην ανάπτυξη αυτοελέγχου και στη συγκρότηση ηθικής ταυτότητας. Στο πλαίσιο της εκκλησιαστικής ζωής, η εξοικείωση με την προσευχή, τη λατρεία, την ακρόαση του λόγου και το λειτουργικό ήθος μπορεί να λειτουργήσει ως «οδός» που συνοδεύει το παιδί σε βάθος χρόνου.

²¹⁸ Ιω. Χρυσ., *Περὶ Κενοδοξίας καὶ ὅπως δεῖ τοὺς γονεῖς ἀνατρέφειν τὰ τέκνα*, PG 63, 700–701

²¹⁹ Παρ. 22:6

Πατερική σύνδεση : Ο Ιωάννης Χρυσόστομος τονίζει τη δύναμη της πρώιμης αγωγής, επισημαίνοντας ότι «ή νεότης εὐμαθὴς καὶ ῥαδίως ἐγγράφεται τὰ καλά»²²⁰, υπογραμμίζοντας ότι η παιδική και νεανική ηλικία αποτελεί περίοδο ιδιαίτερης δεκτικότητας στη μάθηση και την καλλιέργεια των αρετών.

Σύνδεση: Όπως ο Σαμουήλ δέχεται και κατανοεί τη θεία κλήση με τη βοήθεια του Ηλεί, έτσι και κατά τον Ιωάννη Χρυσόστομο η παιδική και νεανική ηλικία αποτελεί περίοδο κατά την οποία οι αξίες, τα πρότυπα και τα πνευματικά βιώματα εγγράφονται βαθιά στην προσωπικότητα, συμβάλλοντας στην ψυχοσυναισθηματική και πνευματική ανάπτυξη του παιδιού.

8.1.4 Παλαιά Διαθήκη - Ησαΐας, κεφ. 54, στ. 13.

Το χωρίο «καὶ πάντας τοὺς υἱοὺς σου διδασκτοὺς Θεοῦ, καὶ ἐν πολλῇ εἰρήνῃ τὰ τέκνα σου»²²¹ είναι από τα πιο κατάλληλα για σύνδεση με την ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη. Εδώ η θεία διδασκαλία συνδέεται άμεσα με την ειρήνη των παιδιών. Δεν πρόκειται μόνο για θρησκευτική διαπαιδαγώγηση, αλλά για εσωτερική κατάσταση που χαρακτηρίζεται από γαλήνη, ασφάλεια και σταθερότητα.

Η «ειρήνη» στη βιβλική γλώσσα δεν είναι απλώς απουσία σύγκρουσης. Είναι πληρότητα, ισορροπία, ευστάθεια και συμφιλίωση. Στο παιδί, μια τέτοια κατάσταση μεταφράζεται σε μειωμένο άγχος, καλύτερη συναισθηματική ρύθμιση, ηρεμία στις σχέσεις και βαθύτερη εμπιστοσύνη στο περιβάλλον του. Το χωρίο προσφέρει πολύ ισχυρή θεολογική βάση για να υποστηριχθεί ότι η σχέση με τον Θεό και η παιδαγωγία του Θεού δεν επηρεάζει μόνο τη γνωστική ή ηθική διάσταση του παιδιού, αλλά και τον συναισθηματικό του κόσμο. Η σύνδεση της θείας διδασκαλίας με την «πολλήν ειρήνην» των παιδιών αποτελεί σαφή ένδειξη ότι η πνευματική αγωγή έχει άμεση επίδραση στον συναισθηματικό κόσμο. Η ειρήνη εδώ νοείται ως εσωτερική ισορροπία και ασφάλεια, στοιχεία που συνδέονται με την υγιή ψυχική ανάπτυξη.

²²⁰ Ιω. Χρυσ., *Ὁμιλία εἰς Ἐφεσίους*, PG 62, 143

²²¹ Ησ. 54:13

8.1.5 Καινή Διαθήκη - Ευαγγέλιο Ματθαίου, κεφ.11,στ.28–30.

«Δεύτε προς με, πάντες οι κοιπιώντες και πεφορτισμένοι, καγώ αναπάυσω υμάς. Ἄρατε το ζυγόν μου εφ’ υμάς και μάθετε ἀπ’ ἐμοῦ, ὅτι πρᾶος εἰμι και ταπεινός τη καρδία. Και ευρήσετε ἀνάπαυσιν ταις ψυχαῖς υμῶν. ὁ γάρ ζυγός μου χρηστός και το φορτίον μου ελαφρόν ἐστίν»²²²

Η πρόσκληση του Χριστού «Δεῦτε πρὸς με πάντες οἱ κοιπιῶντες...» αποτελεί θεμελιώδες χωρίο για τη θεραπευτική και ανακουφιστική διάσταση της πίστης. Αν και δεν αναφέρεται αποκλειστικά σε παιδιά, μπορεί να εφαρμοστεί άμεσα στον παιδικό ψυχισμό, ιδιαίτερα όταν το παιδί βιώνει άγχος, πίεση, φόβο ή εσωτερική κόπωση. Ο Χριστός δεν προτείνει μια αφηρημένη διδασκαλία, αλλά προσωπική σχέση που αναπαύει.

Από ψυχοσυναισθηματική άποψη, η έννοια της «ἀναπαύσεως» συνδέεται με εσωτερική εκτόνωση, αποφόρτιση και εμπιστοσύνη. Το παιδί που μαθαίνει να προσέρχεται στον Χριστό μέσα από την προσευχή, την εκκλησιαστική ζωή και την υμνολογία, βρίσκει ένα συμβολικό και υπαρξιακό καταφύγιο. Αυτό μπορεί να βοηθήσει στην αντιμετώπιση του άγχους, στην καλλιέργεια ήπιου εσωτερικού ρυθμού και στην ανάπτυξη ανθεκτικότητας.

Το ότι ο Χριστός δηλώνει «πρᾶός εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ» προσδίδει ιδιαίτερη σημασία στο συναισθηματικό μοντέλο που προσφέρεται στο παιδί: όχι επιβολή, όχι τραυματική αυστηρότητα, αλλά πραότητα, αποδοχή και στοργή. Αυτό έχει μεγάλη παιδαγωγική αξία για την εκκλησιαστική αγωγή των παιδιών.

Πατερική σύνδεση : Ο Ιωάννης Χρυσόστομος ερμηνεύει την ανάπαυση που προσφέρει ο Χριστός όχι μόνο ως απαλλαγή από τους εξωτερικούς κόπους αλλά και ως εσωτερική ειρήνη της ψυχής, σημειώνοντας χαρακτηριστικά ότι «οὐκ ἀπὸ πόνων μόνον ἀναπαύει, ἀλλὰ καὶ τὴν ψυχὴν πραῦνει»²²³.

Σύνδεση: Η ερμηνεία αυτή αναδεικνύει τη βαθύτερη ψυχοσυναισθηματική διάσταση της χριστιανικής εμπειρίας. Ο Χριστός παρουσιάζεται ως πηγή παρηγορίας, ασφάλειας και εσωτερικής γαλήνης, στοιχεία που συμβάλλουν ουσιαστικά στη συναισθηματική ισορροπία του ανθρώπου. Ιδιαίτερα κατά την παιδική ηλικία, η εμπιστοσύνη στον Θεό και η αίσθηση της θείας παρουσίας μπορούν να ενισχύσουν το αίσθημα ασφάλειας, να μειώσουν το άγχος και να καλλιεργήσουν ψυχική ανθεκτικότητα και εσωτερική σταθερότητα.

²²² Ματθ. 11:28-30

²²³ Ιω. Χρυσ., *Ὁμιλία εἰς Ματθαῖον*, PG 57, 413

8.1.6 Καινή Διαθήκη - Ευαγγέλιο Μάρκου, κεφ. 10, στ.13–16.

«Καὶ προσέφερον αὐτῷ παιδιά, ἵνα αὐτῶν ἄψηται· οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπετίμων τοῖς προσφέρουσιν. ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς ἠγανάκτησε καὶ εἶπεν αὐτοῖς· Ἄφετε τὰ παιδιά ἔρχεσθαι πρὸς με, καὶ μὴ κωλύετε αὐτά· τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅς ἐάν μὴ δέξηται τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ὡς παιδίον, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτήν. καὶ ἐναγκαλισάμενος αὐτὰ κατηυλόγει τιθεὶς τὰς χεῖρας ἐπ’ αὐτά»²²⁴.

Η αποδοχή και ευλογία των παιδιών από τον Χριστό υπογραμμίζει την αξία της αποδοχής στην ανάπτυξη της αυτοεκτίμησης. Η εμπειρία της αγάπης και της εγγύτητας συμβάλλει στη δημιουργία ασφαλούς συναισθηματικού δεσμού.

Το επεισόδιο στο οποίο ο Χριστός δέχεται τα παιδιά, τα αγκαλιάζει και τα ευλογεί, είναι καίριο για μια θεολογία του παιδιού. Το παιδί εδώ δεν είναι περιθωριακή μορφή ούτε απλός θεατής της θρησκευτικής ζωής. Γίνεται αποδέκτης της αγάπης, της εγγύτητας και της ευλογίας του Χριστού. Από ψυχοσυναισθηματική άποψη, η σκηνή αυτή έχει τεράστια σημασία, επειδή η αποδοχή αποτελεί βασικό πυλώνα της υγιούς ανάπτυξης του παιδιού.

Το παιδί χρειάζεται να νιώθει ότι είναι δεκτό, αγαπητό και πολύτιμο. Η στάση του Χριστού θεραπεύει κάθε πιθανό αίσθημα απόρριψης ή υποτίμησης. Η σωματική χειρονομία της αγκαλιάς και της ευλογίας υποδηλώνει όχι μόνο πνευματική αποδοχή, αλλά και βαθιά προσωπική αναγνώριση. Αυτό συμβάλλει στη διαμόρφωση αυτοεκτίμησης, ασφαλούς δεσμού και εμπιστοσύνης.

Η Εκκλησία οφείλει να αντιμετωπίζει το παιδί ως πλήρες εκκλησιαστικό πρόσωπο. Η εμπειρία της λατρείας και της υμνολογίας δεν είναι «για αργότερα», αλλά μπορεί ήδη από την παιδική ηλικία να λειτουργεί ως χώρος αποδοχής, ευλογίας και συναισθηματικής οικοδόμησης.

Πατερική σύνδεση Ο Ιωάννης Χρυσόστομος, ερμηνεύοντας το χωρίο «Ἄφετε τὰ παιδιά ἔρχεσθαι πρὸς με»²²⁵, επισημαίνει ότι ο Χριστός προβάλλει τα παιδιά ως πρότυπο απλότητας, ταπεινοφροσύνης και καθαρότητας της καρδιάς, αρετές που καθιστούν τον άνθρωπο δεκτικό στη Βασιλεία του Θεού.

Σύνδεση: Η πατερική αυτή προσέγγιση αναδεικνύει ότι η παιδική ηλικία χαρακτηρίζεται από αυθεντικότητα, εμπιστοσύνη και αμεσότητα στις σχέσεις. Τα στοιχεία αυτά συνδέονται άμεσα με τη σύγχρονη ψυχολογία της ανάπτυξης, η οποία θεωρεί την εμπιστοσύνη και την αίσθηση αποδοχής θεμελιώδεις προϋποθέσεις για την οικοδόμηση

²²⁴ Μαρκ. 10:13-16

²²⁵ Ιωάννης Χρυσόστομος, *Ὁμιλία ΕΒ΄ εἰς τὸ Κατὰ Ματθαῖον* (PG 58, 600–601)

ασφαλούς συναισθηματικού δεσμού. Η αποδοχή που προσφέρει ο Χριστός στα παιδιά ενισχύει την αίσθηση προσωπικής αξίας και συμβάλλει στη διαμόρφωση υγιούς αυτοεκτίμησης. Παράλληλα, η συμμετοχή του παιδιού στη λατρευτική ζωή και στην υμνολογική παράδοση της Εκκλησίας μπορεί να λειτουργήσει ως πεδίο ανάπτυξης εμπιστοσύνης, συναισθηματικής ασφάλειας και πνευματικής καλλιέργειας.

8.1.7 Καινή Διαθήκη - Ευαγγέλιο Λουκά, κεφ. 2, στ. 52.

«Καὶ Ἰησοῦς προέκοπτε σοφία καὶ ἡλικία καὶ χάριτι παρὰ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις»²²⁶.

Η ολιστική ανάπτυξη του Ιησού «ἐν σοφία... καὶ χάριτι» προβάλλει ένα πρότυπο ισορροπημένης ανάπτυξης. Η συναισθηματική ωρίμανση συνδέεται με τη σχέση με τον Θεό και την κοινωνική αποδοχή, επιβεβαιώνοντας την πολυδιάστατη φύση της ανάπτυξης.

Το εδάφιο που μιλά για την αύξηση του Ιησού «ἐν σοφία καὶ ἡλικία καὶ χάριτι παρὰ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις» παρουσιάζει ένα ολιστικό πρότυπο ανάπτυξης. Δεν έχουμε μονοδιάστατη πρόοδο, αλλά αρμονική ωρίμανση σε τέσσερις άξονες: γνωστικό, σωματικό, πνευματικό και κοινωνικό. Αυτό είναι εξαιρετικά χρήσιμο για τη δική σου εργασία, επειδή συνδέεται άμεσα με την ιδέα της ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης ως πολυπαραγοντικής διαδικασίας.

Το παιδί δεν αναπτύσσεται μόνο γνωστικά ούτε μόνο ηθικά. Χρειάζεται ισορροπία ανάμεσα στη σοφία, στην κοινωνική αποδοχή, στη σχέση με τον Θεό και στη συνολική ωρίμανση της προσωπικότητάς του. Η υμνολογία και η εκκλησιαστική ζωή μπορούν να συνεισφέρουν ακριβώς σε αυτή την ολιστική ανάπτυξη: καλλιεργούν λόγο, μνήμη, συναίσθημα, αισθητική, σχέση και αίσθηση κοινότητας. Το χωρίο λειτουργεί ως βιβλική βάση για να υποστηριχθεί ότι η αυθεντική παιδαγωγική στην Εκκλησία δεν περιορίζεται στη μετάδοση πληροφοριών, αλλά στοχεύει σε συνολική ανάπτυξη του παιδιού ως προσώπου.

8.1.8 Καινή Διαθήκη - Επιστολή προς Εφεσίους, κεφ. 6, στ. 4.

«καὶ οἱ πατέρες μὴ παροργίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἀλλ' ἐκτρέφετε αὐτὰ ἐν παιδείᾳ καὶ νοουθεσίᾳ Κυρίου»²²⁷.

Το χωρίο «οἱ πατέρες, μὴ παροργίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἀλλὰ ἐκτρέφετε αὐτὰ...» είναι ίσως από τα πιο σαφή βιβλικά κείμενα για τη συναισθηματική προστασία του παιδιού. Η

²²⁶ Λουκ. 2:52

²²⁷ Εφεσ. 6:4

απαγόρευση του «παροργίζει» δείχνει ότι η παιδαγωγία που τραυματίζει, εξουθενώνει ή γεμίζει το παιδί με ένταση δεν είναι σύμφωνη με το ευαγγέλιο. Αυτό έχει άμεση ψυχοσυναισθηματική προέκταση: ο τρόπος ανατροφής επηρεάζει βαθιά τον εσωτερικό κόσμο του παιδιού.

Η χριστιανική αγωγή δεν είναι αυταρχισμός αλλά «παιδεία και νουθεσία Κυρίου». Δηλαδή, συνδυάζει όριο και στοργή, καθοδήγηση και σεβασμό, αλήθεια και αγάπη. Στη γλώσσα της σύγχρονης ψυχολογίας, θα λέγαμε ότι το χωρίο προωθεί ένα μη τραυματικό, ασφαλές και υποστηρικτικό πλαίσιο ανατροφής. Ένα τέτοιο περιβάλλον ευνοεί την αυτοεκτίμηση, τη ρύθμιση του θυμού, την κοινωνική εμπιστοσύνη και την υγιή ανάπτυξη της προσωπικότητας. Εδώ δείχνει ότι η ίδια η Αγία Γραφή αναγνωρίζει πως η συμπεριφορά του γονέα μπορεί είτε να τραυματίσει είτε να οικοδομήσει το παιδί.

8.1.9 Καινή Διαθήκη - Επιστολή προς Β' Τιμόθεον, κεφ.3,στ.14–15.

«σὺ δὲ μένε ἐν οἷς ἔμαθες καὶ ἐπιστάθης, εἰδὼς παρὰ τίνος ἔμαθες, καὶ ὅτι ἀπὸ βρέφους τὰ ἱερὰ γράμματα οἶδας, τὰ δυνάμενά σε σοφίσαι εἰς σωτηρίαν διὰ πίστεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ»²²⁸.

Η αναφορά στη γνώση των ιερών γραμμάτων «ἀπὸ βρέφους» δείχνει ότι η πνευματική αγωγή μπορεί να ξεκινά από πολύ νωρίς. Η πρόιμη αυτή εμπειρία ενισχύει την εσωτερική συνοχή και την ανάπτυξη νοήματος στη ζωή του παιδιού.

Ο απόστολος Παῦλος υπενθυμίζει στον Τιμόθεο ότι «ἀπὸ βρέφους» γνωρίζει τα ιερὰ γράμματα. Η φράση αυτή είναι πολύ σημαντική, διότι καταδεικνύει πως η επαφή με τη Γραφή μπορεί να αρχίζει από πολύ νωρίς. Δεν πρόκειται για απλή απομνημόνευση, αλλά για βαθμιαία εσωτερίκευση ενός λόγου που δίνει σοφία, προσανατολισμό και σωτηριολογικό νόημα.

Από ψυχοσυναισθηματική άποψη, η πρόιμη επαφή με τον λόγο του Θεού μπορεί να ενισχύσει την αίσθηση συνέχειας, ταυτότητας και εσωτερικής σταθερότητας. Το παιδί που μεγαλώνει με βιβλικά ακούσματα, αφηγήσεις, προσευχές και ύμνους αποκτά μια εσωτερική «γλώσσα» για να νοηματοδοτεί τη ζωή, τη δυσκολία, τη χαρά και την απώλεια. Αυτό βοηθά στην ανάπτυξη ανθεκτικότητας και υπαρξιακής συνοχής.

²²⁸ Β' Τιμ. 3:14-15

Στο χωρίο αυτό βλέπουμε ότι στηρίζει την άποψη ότι η πνευματική και βιβλική αγωγή δεν είναι ξένη προς την παιδική ηλικία, αλλά μπορεί να αρχίσει ήδη από τη νηπιακή περίοδο και να συμβάλει μακροπρόθεσμα στη διαμόρφωση της προσωπικότητας.

8.1.10 Καινή Διαθήκη - Επιστολή προς Κολοσσαείς, κεφ.3, στ. 16.

«ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ ἐνοικεῖτω ἐν ὑμῖν πλουσίως, ἐν πάσῃ σοφίᾳ διδάσκοντες καὶ νουθετοῦντες ἑαυτοὺς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ἐν χάριτι ᾄδοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ»²²⁹.

Η σύνδεση του λόγου του Θεού με την υμνωδία καθιστά τη μουσική φορέα συναισθηματικής και πνευματικής αγωγής. Η υμνολογία λειτουργεί ως μέσο εσωτερίκευσης του λόγου και ταυτόχρονα ως παράγοντας συναισθηματικής ρύθμισης και κοινωνικής ένταξης. Το χωρίο αυτό είναι εξαιρετικά πολύτιμο, επειδή συνδέει άμεσα τον λόγο του Χριστού με την κοινότητα, τη διδασκαλία και την υμνωδία: «ψαλμοῖς, ὕμνοις, ᾠδαῖς πνευματικαῖς». Εδώ η υμνολογία δεν είναι διακοσμητικό στοιχείο, αλλά μέσο εσωτερίκευσης του λόγου του Θεού και κοινής πνευματικής αγωγής. Από ψυχοσυναισθηματική σκοπιά, αυτό σημαίνει ότι η λατρευτική μουσική μπορεί να λειτουργήσει ως φορέας συναισθηματικής ρύθμισης, κοινωνικής συνοχής και πνευματικού νοήματος.

Η μελωδία, η επανάληψη, η κοινή συμμετοχή και ο ιερός λόγος δημιουργούν ένα πλαίσιο που ηρεμεί, συγκεντρώνει και ενώνει. Για το παιδί, ειδικά, η υμνολογία μπορεί να γίνει χώρος ασφάλειας, μνήμης και έκφρασης. Τα παιδιά συχνά προσλαμβάνουν τον λόγο βαθύτερα όταν αυτός φέρεται με ρυθμό και μουσικότητα. Έτσι, η υμνογραφία συμβάλλει όχι μόνο στη θεολογική κατήχηση αλλά και στην ανάπτυξη συναισθηματικής ηρεμίας, χαράς, συμμετοχικότητας και εκκλησιαστικής ταυτότητας.

8.2 Ψαλμοί και Υμνολογία

Η βιβλική και λειτουργική παράδοση της Εκκλησίας αναγνωρίζει τον ύμνο ως έναν από τους πλέον αυθεντικούς τρόπους έκφρασης της σχέσης του ανθρώπου με τον Θεό. Ιδιαίτερα στο βιβλίο των Ψαλμών, η δοξολογία δεν αποτελεί απλώς μια λεκτική ή τελετουργική πράξη, αλλά μια ολιστική εμπειρία που εμπλέκει το σύνολο της ανθρώπινης ύπαρξης: τον νου, την καρδιά και το σώμα. Η πατερική παράδοση αντιλαμβάνεται την ψαλμωδία όχι μόνο ως λατρευτική

²²⁹ Κολ. 3:16

πράξη αλλά και ως μέσο ψυχικής ρύθμισης και παιδαγωγίας. Ο Μέγας Βασίλειος σημειώνει χαρακτηριστικά ότι ο ψαλμός είναι «Ψαλμός γαλήνη ψυχῶν, βραβευτῆς εἰρήνης, τὰ θορυβώδη καὶ κυμαινόμενα τῶν λογισμῶν καταστέλλων· ψαλμός... παιδαγωγὸς τῶν νέων...»²³⁰, αναδεικνύοντας τη συμβολή της μουσικοποιητικής προσευχῆς στη συναισθηματική ηρεμία και την αγωγή των παιδιών.

Αντίστοιχα, ο Ιωάννης Χρυσόστομος τονίζει ότι τίποτε δεν ανυψώνει και δεν ενεργοποιεί την ψυχή όσο ο πνευματικός ύμνος, υπογραμμίζοντας τη δυναμική επίδραση της μουσικής στη διαμόρφωση του εσωτερικού ανθρώπου «Οὐδὲν γὰρ οὕτως ἀνίστησι τὴν ψυχὴν «καὶ πτεροῖ, οὐδὲ ἀπαλλάττει τῆς γῆς, οὐδὲ τῶν τοῦ σώματος δεσμῶν λύει, οὐδὲ φιλοσοφεῖν ποιεῖ, οὐδὲ πάντων καταγελᾶν τῶν βιωτικῶν, ὥς μέλος συμφώνως συγκείμενον καὶ θεῖον ᾄσμα»²³¹.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η θέση του παιδιού ως φορέα και μετόχου αυτής της δοξολογικής εμπειρίας. Η ψαλμική γραμματεία δεν αντιμετωπίζει το παιδί ως περιθωριακό ή ανώριμο μέλος της κοινότητας, αλλά ως πρόσωπο που δύναται να εισέλθει ενεργά στη λατρευτική ζωή και να καταστεί εκφραστής αυθεντικής θεογνωσίας. Η ένταξη αυτή κατανοείται πληρέστερα εντός της εκκλησιολογικής προοπτικής, σύμφωνα με την οποία η λατρεία δεν είναι ατομική πράξη, αλλά έκφραση του σώματος της Εκκλησίας (Φουντούλης, 2000)²³². Συνεπώς, το παιδί δεν στέκεται εκτός της λατρευτικής εμπειρίας, αλλά συμμετέχει οργανικά σε αυτήν, συμβάλλοντας στη διαμόρφωση της ζώσας εκκλησιαστικής κοινότητας.

Οι αναφορές σε «νήπια»²³³, «θηλάζοντα»²³⁴, «τέκνα»²³⁵ και «υἱοὺς»²³⁶ στο Ψαλτήριο δεν λειτουργούν μόνο περιγραφικά, αλλά εντάσσονται σε ένα ευρύτερο θεολογικό και παιδαγωγικό πλαίσιο διαγενεακής μετάδοσης της πίστης και της δοξολογίας. Το παιδί προβάλλεται ως σύμβολο καθαρότητας, απλότητας και δεκτικότητας προς το θείο, στοιχεία τα οποία καθιστούν την παιδική ύπαρξη κατεξοχήν πρόσφορη για τη βίωση και έκφραση της δοξολογίας.

Η θεώρηση αυτή βρίσκει σύγχρονη υποστήριξη και στη θεολογία της μουσικής, όπου επισημαίνεται ότι η μουσική δεν λειτουργεί απλώς ως αισθητικό μέσο, αλλά ως τρόπος

²³⁰ Μ. Βασιλείου, *Εἰς τὸν Α΄ Ψαλμόν*, PG 29, 212C

²³¹ Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὸν Ψαλμόν Μα΄*, PG 62, 361.

²³² Ιωάννης Φουντούλης, *Λειτουργικὴ Α΄: Εἰσαγωγή στη Θεία Λατρεία*, (Θεσσαλονίκη: 2000)

²³³ Ψαλμός 8:3 (Ο΄)

²³⁴ Ψαλμός 8:3 (Ο΄)

²³⁵ Ψαλμός 126:3 (Ο΄).

²³⁶ Ψαλμός 143:12 (Ο΄)

πρόσληψης και εμπειρίας της πραγματικότητας, συμπεριλαμβανομένης της σχέσης με τον Θεό (Begbie, 2000)²³⁷.

Παράλληλα, η υμνολογική συμμετοχή του παιδιού αποκτά ιδιαίτερη σημασία υπό το πρίσμα της ψυχοσυναισθηματικής του ανάπτυξης. Η επαναληπτικότητα, η μελωδία και ο ρυθμός των ψαλμικών ύμνων δημιουργούν ένα σταθερό και νοηματοδοτημένο πλαίσιο μέσα στο οποίο το παιδί μπορεί να οργανώσει τον εσωτερικό του κόσμο. Όπως υπογραμμίζεται στη σύγχρονη ψυχολογία της ανάπτυξης, οι πρώιμες συναισθηματικές εμπειρίες διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της αίσθησης ασφάλειας και της ταυτότητας του παιδιού (Berk, 2018)²³⁸.

Επιπλέον, η λατρευτική εμπειρία, ως ζωντανή και συμμετοχική διαδικασία, συμβάλλει στη διαμόρφωση των συναισθημάτων και της ταυτότητας του πιστού (Saliers, 1994)²³⁹, γεγονός που αποκτά ιδιαίτερη σημασία στην παιδική ηλικία.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, η υμνολογία δεν περιορίζεται σε μια καθαρά θρησκευτική λειτουργία, αλλά αναδεικνύεται σε ουσιώδη παράγοντα παιδαγωγικής και ψυχοπνευματικής ανάπτυξης. Σκοπός της παρούσας ενότητας είναι να αναδείξει, μέσα από συγκεκριμένα χωρία των Ψαλμών, τον τρόπο με τον οποίο το παιδί εντάσσεται στην εμπειρία του ύμνου και να φωτίσει το θεολογικό και εκκλησιολογικό υπόβαθρο αυτής της ένταξης. Παράλληλα, επιχειρείται η διερεύνηση των επιδράσεων της υμνολογικής εμπειρίας στην ψυχοσυναισθηματική συγκρότηση του παιδιού, αναδεικνύοντας τη δυναμική σχέση μεταξύ λατρείας και ανάπτυξης. Τα δέκα επιλεγμένα χωρία που ακολουθούν αποτελούν ενδεικτικούς σταθμούς αυτής της πορείας και προσφέρουν το απαραίτητο ερμηνευτικό πλαίσιο για την κατανόηση του ρόλου της υμνολογίας στη ζωή του παιδιού, τόσο εντός όσο και εκτός της εκκλησιαστικής κοινότητας.

²³⁷ Jeremy S. Begbie. (2000). *Theology, Music and Time*. Cambridge: Cambridge University Press

²³⁸ Laura E. Berk. (2018). *Development Through the Lifespan (7th ed.)*. Boston: Pearson

²³⁹ Don E. Saliers. (1994). *Worship as Theology: Foretaste of Glory Divine*. Nashville: Abingdon Press.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ

Παιδί και Ψαλμοί

9.1 Η αναφορά του παιδιού στους ψαλμούς

Η ψαλμική παράδοση της Παλαιάς Διαθήκης προσφέρει ένα εξαιρετικά πλούσιο πεδίο για τη μελέτη της σχέσης μεταξύ ύμνου, κοινότητας και ανθρώπινης ανάπτυξης. Ιδιαίτερα σημαντική αναδεικνύεται η παρουσία του παιδιού ως ενεργού υποκειμένου της δοξολογικής εμπειρίας, γεγονός που επιβεβαιώνει ότι η λατρεία της Εκκλησίας δεν αποτελεί αποκλειστικό προνόμιο των ενηλίκων, αλλά κοινό τόπο συνάντησης όλων των ηλικιών (Φουντούλης, 2000). Στην παρούσα ενότητα εξετάζονται δέκα χαρακτηριστικά χωρία από τους Ψαλμούς, τα οποία αναδεικνύουν τη θεολογική σημασία της παιδικής συμμετοχής στον ύμνο, καθώς και την επίδραση αυτής της συμμετοχής στην ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη. Εδώ εντοπίζεται (άμεσα ή έμμεσα αλλά σαφώς θεμελιωμένα) η σύνδεση παιδιού – ύμνου – κοινότητας, μαζί με εκτενή θεολογική, εκκλησιολογική και ψυχοσυναισθηματική ανάλυση.

9.1.1 Ψαλμός 8:3 «ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον»

Το χωρίο αυτό αποτελεί το κατεξοχήν θεμέλιο για την κατανόηση της παιδικής συμμετοχής στη δοξολογία. Ο Θεός επιλέγει να αποκαλυφθεί μέσω της αθωότητας και της απλότητας των παιδιών, γεγονός που ανατρέπει τα κοσμικά κριτήρια ισχύος και σοφίας. Όπως επισημαίνει ο Μέγας Βασίλειος «Ψαλμός γαλήνη ψυχών, βραβευτής ειρήνης· τὰ θορυβώδη καὶ κυμαινόμενα τῶν λογισμῶν καταστέλλων»²⁴⁰, ο ψαλμός λειτουργεί ως παιδαγωγὸς τῶν νέων, αναδεικνύοντας τη διαμορφωτική του δύναμη.

Η παρουσία του παιδιού στη βιβλική και λατρευτική εμπειρία δεν περιορίζεται σε έναν παθητικό ή περιγραφικό ρόλο, αλλά αποκτά σαφές θεολογικό, εκκλησιολογικό και παιδαγωγικό περιεχόμενο. Χαρακτηριστικό είναι το χωρίο του Ψαλμού «ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον»²⁴¹, όπου η δοξολογία αποδίδεται όχι στους σοφούς ή ισχυρούς, αλλά στα νήπια και τα θηλάζοντα, αναδεικνύοντας ότι η θεία αλήθεια και η λατρευτική αυθεντικότητα συνδέονται με την καθαρότητα της καρδιάς, την αμεσότητα και την ανόθευτη εμπιστοσύνη προς τον Θεό.

²⁴⁰ Μ. Βασιλείου, *Εἰς τὸν Α΄ Ψαλμόν*, PG 29, 212C–213A

²⁴¹ Ψαλμ. 8:3 (Ο΄)

Η βιβλική αυτή προοπτική αποκαλύπτει ότι η πνευματική πρόσληψη δεν ταυτίζεται αποκλειστικά με τη γνωστική ωριμότητα, αλλά δύναται να εκφραστεί μέσω της αθωότητας, της απλότητας και της υπαρξιακής δεκτικότητας του παιδιού. Υπό αυτό το πρίσμα, το παιδί δεν νοείται εκκλησιολογικά ως απλός αποδέκτης θρησκευτικών εμπειριών ή ως παθητικός παρατηρητής της λατρείας, αλλά ως ενεργό μέλος του εκκλησιαστικού σώματος, ικανό να μετέχει αυθεντικά στη δοξολογική ζωή της Εκκλησίας και να λειτουργεί ως φορέας θεολογικής εμπειρίας.

Η συμμετοχή αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία για την ΨΣΑ, καθώς η εμπλοκή του παιδιού σε ένα πλαίσιο προσευχής, ύμνου και συλλογικής λατρευτικής έκφρασης ενισχύει την αυθεντική συναισθηματική έκφραση, καλλιεργεί σχέσεις εμπιστοσύνης και συμβάλλει στη διαμόρφωση αισθήματος εσωτερικής ασφάλειας. Η εμπειρία της αποδοχής μέσα στη λατρευτική κοινότητα και η δυνατότητα έκφρασης μέσω του ύμνου προσφέρουν στο παιδί ένα σταθερό συμβολικό και συναισθηματικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο μπορεί να οργανώσει τον εσωτερικό του κόσμο, να επεξεργαστεί συναισθήματα και να αναπτύξει βαθμιαία αίσθηση προσωπικής και πνευματικής ταυτότητας.

9.1.2 Ψαλμός 33(34):12 «Δεῦτε, τέκνα, ἀκούσατέ μου· φόβον Κυρίου διδάξω ὑμᾶς»

Το χωρίο αυτό αναδεικνύει τη διδακτική διάσταση της ψαλμικής παράδοσης. Η προσφώνηση «τέκνα» υποδηλώνει ότι η παιδαγωγία της πίστεως απευθύνεται άμεσα στα παιδιά. Η διδασκαλία του Θεού απευθύνεται άμεσα στα παιδιά. Ο ύμνος λειτουργεί ως μέσο μετάδοσης αξιών και πνευματικής γνώσης.

Εκκλησιολογικά, η Εκκλησία εμφανίζεται ως χώρος αγωγής και διαμόρφωσης ήθους. Χώρος παιδαγωγίας μέσω λόγου και ύμνου. Η συμμετοχή των παιδιών στη λατρεία συμβάλλει στη σταδιακή εσωτερίκευση των αξιών της πίστεως (Saliers, 1994). Σε ψυχοσυναισθηματικό επίπεδο, η διαδικασία αυτή ενισχύει τη συγκρότηση ταυτότητας, την ανάπτυξη ηθικής συνείδησης, την καλλιέργεια σεβασμού και ορίων όπως και την δημιουργία σταθερής συναισθηματικής βάσης.

9.1.3 Ψαλμός 70(71):5-6 «ἐκ κοιλίας μητρός μου... ἐν σοὶ ἡ ὕμνησίς μου διαπαντός»

Η αναφορά αυτή καταδεικνύει ότι η σχέση με τον Θεό ξεκινά ήδη από τα πρώτα στάδια της ζωής. Η υμνολογία δεν αποτελεί μεταγενέστερη κατάκτηση, αλλά φυσική έκφραση της ύπαρξης.

Η Εκκλησία, ως σώμα Χριστού, περιλαμβάνει το παιδί από την αρχή της ζωής του, γεγονός που συνδέεται άμεσα με τη μυστηριακή της εμπειρία. Σύμφωνα με τη σύγχρονη ψυχολογία, οι πρώιμες εμπειρίες καθορίζουν την ανάπτυξη της εμπιστοσύνης και της συναισθηματικής σταθερότητας (Berk, 2018).

9.1.4 Ψαλμός 77(78):4 «διηγησόμεθα... εἰς γενεὰν ἑτέραν αἰνέσεις Κυρίου»

Το χωρίο αυτό υπογραμμίζει τον διαγενεακό χαρακτήρα της πίστεως. Ο ύμνος αποτελεί μέσο μετάδοσης της εμπειρίας του Θεού από γενεά σε γενεά. Η Εκκλησία λειτουργεί ως κοινότητα μνήμης όπου το παιδί εντάσσεται σε μια ζώσα παράδοση. Αυτό ενισχύει την αίσθηση συνέχειας και ανήκειν, στοιχείο ιδιαίτερα σημαντικό για τη συναισθηματική ανάπτυξη (Begbie, 2000).

9.1.5 Ψαλμός 102(103):17-18 «εἰς υἱοὺς υἰῶν...»

Η αγάπη του Θεού εκτείνεται στις επόμενες γενιές, γεγονός που προσδίδει στην παιδική ύπαρξη ιδιαίτερη αξία. Το παιδί εντάσσεται σε μια σωτηριολογική προοπτική που υπερβαίνει το παρόν.

Η εκκλησιαστική κοινότητα διαμορφώνει ένα σταθερό πλαίσιο αναφοράς, το οποίο ενισχύει την ψυχολογική ασφάλεια, τη συγκρότηση νοήματος ζωής και την μείωση του υπαρξιακού άγχους (Berk, 2018). Το εκκλησιολογικό περιεχόμενο του ψαλμού έγκειται στο γεγονός ότι η Εκκλησία είναι ιστορική και διαχρονική κοινότητα σωτηρίας

9.1.6 Ψαλμός 112(113):9 «μητέρα τέκνων εὐφραινομένην»

Η οικογένεια παρουσιάζεται ως χώρος ευλογίας και χαράς. Η υμνολογία ενισχύει τη συνοχή της οικογένειας και λειτουργεί ως γέφυρα μεταξύ εκκλησιαστικής και καθημερινής ζωής. Εκκλησιολογικά η οικογένεια λειτουργεί ως μικρή εκκλησία. Ψυχοσυναισθηματικά, το παιδί αναπτύσσει συναισθήματα αγάπης και ασφάλειας μέσα από τέτοιες εμπειρίες.

9.1.7 Ψαλμός 147:12-13 «ένισχυσε τοὺς υἱοὺς σου»

Ο Θεός παρουσιάζεται ως προστάτης και ενδυναμωτής των παιδιών. Η κοινότητα της πίστεως λειτουργεί ως χώρος προστασίας. Εκκλησιολογικά η κοινότητα προστατεύει και στηρίζει τα παιδιά μέσω της λατρείας. Αυτό ενισχύει την αυτοεκτίμηση και τη συναισθηματική ανθεκτικότητα του παιδιού, δημιουργώντας την αίσθηση της ασφάλειας, την ενίσχυση της αυτοεκτίμησης και την συναισθηματική του θωράκιση.

9.1.8 Ψαλμός 148:12 «νεανίσκοι... αἰνεσάτωσαν»

Η καθολικότητα της δοξολογίας αναδεικνύει τη συμμετοχή όλων των ηλικιών. Το παιδί συμμετέχει ενεργά στη λατρεία. Εκκλησιολογικά σημαίνει ότι όλοι συμμετέχουν ενεργά στη λατρεία. Ψυχοσυναισθηματικά τα παιδιά αποκτούν ενεργή συμμετοχή στη θεία λατρεία. Αυτό ενισχύει την κοινωνικότητα και την αίσθηση αξίας μέσα στην κοινότητα (Saliers, 1994).

9.1.9 Ψαλμός 149:1 «ἡ αἶνεςις... ἐν ἐκκλησίᾳ»

Η δοξολογία συνδέεται άμεσα με τη σύναξη της Εκκλησίας. Ο ύμνος είναι πράξη κοινότητας και βρίσκεται σε ζωντανή σχέση με τον Θεό. Εκκλησιολογικά η Εκκλησία είναι κοινότητα δημιουργικής έκφρασης.

Η συμμετοχή αυτή καλλιεργεί συναισθηματική έκφραση και δημιουργικότητα (Begbie, 2000). Το παιδί αναπτύσσει την φαντασία του, το βοηθά να εκφράζει τα συναισθήματά του και του δημιουργεί χαρά και εκτόνωση.

9.1.10 Ψαλμός 150:6 «πᾶσα πνοὴ αἰνεσάτω»

Η καθολικότητα του ύμνου περιλαμβάνει κάθε άνθρωπο, ανεξαρτήτως ηλικίας. Το παιδί συμμετέχει ως πλήρες μέλος. Εκκλησιολογικά η Εκκλησία είναι καθολική κοινότητα ζωής και ύμνου. Ψυχοσυναισθηματικά στο παιδί καλλιεργείται η αίσθηση συμμετοχής σε κάτι μεγαλύτερο, υπαρξιακή πληρότητα και εσωτερική χαρά. Η εμπειρία αυτή ενισχύει την αίσθηση πληρότητας και υπαρξιακού νοήματος.

9.1.11 Παρατηρήσεις επί της ψαλμικής υμνολογίας και της παιδικής ανάπτυξης

Η ανάλυση των ψαλμικών χωρίων που προηγήθηκε αναδεικνύει με σαφήνεια ότι η υμνολογική παράδοση της Εκκλησίας δεν συνιστά απλώς ένα λειτουργικό ή αισθητικό φαινόμενο, αλλά μια βαθιά θεολογική και ανθρωπολογική πραγματικότητα, η οποία επηρεάζει ουσιαστικά τη συγκρότηση του ανθρώπινου προσώπου ήδη από την παιδική ηλικία. Αποτελεί θεμελιώδη διάσταση της εκκλησιαστικής ζωής, εντός της οποίας το παιδί κατέχει ενεργό και ουσιαστικό ρόλο. Η ιδιαίτερη αναφορά στο παιδί, είτε άμεσα είτε έμμεσα, εντός των Ψαλμών, αποκαλύπτει ότι η παιδική ύπαρξη δεν αντιμετωπίζεται ως στάδιο ανωριμότητας που πρέπει να ξεπεραστεί, αλλά ως προνομιακός τόπος φανέρωσης της σχέσης με τον Θεό.

Σε θεολογικό επίπεδο, το παιδί αναδεικνύεται ως αυθεντικό θεολογικό πρόσωπο, ικανό να μετέχει ενεργά στη δοξολογία και να βιώνει τη σχέση με το θείο με τρόπο άμεσο και αδιαμεσολάβητο. Η αθωότητα, η απλότητα και η καθαρότητα της παιδικής καρδιάς δεν αποτελούν απλώς ηθικές ιδιότητες, αλλά θεμελιώδεις προϋποθέσεις θεογνωσίας. Στο πλαίσιο αυτό, ο ύμνος δεν περιορίζεται σε μια εξωτερική εκδήλωση λατρείας, αλλά συνιστά τρόπο κοινωνίας με τον Θεό, έναν ζωντανό διάλογο που εκφράζει και ταυτόχρονα διαμορφώνει την πνευματική εμπειρία του ανθρώπου. Η ψαλμική υμνολογία καθίσταται έτσι φορέας θεολογικής αλήθειας, η οποία δεν μεταδίδεται μόνο γνωστικά, αλλά βιωματικά, διαμέσου της συμμετοχής στη λατρεία.

Παράλληλα, σε εκκλησιολογικό επίπεδο, καθίσταται εμφανές ότι η Εκκλησία συγκροτείται ως κοινότητα ύμνου, στην οποία συνυπάρχουν και συνδιαμορφώνουν τη λατρευτική εμπειρία όλες οι γενεές. Η δοξολογία λειτουργεί ως συνεκτικός δεσμός που ενώνει τα μέλη της εκκλησιαστικής κοινότητας, υπερβαίνοντας ηλικιακές, κοινωνικές ή γνωστικές διαφοροποιήσεις. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, το παιδί δεν αποτελεί περιφερειακό ή δευτερεύον μέλος, αλλά ενεργό λειτουργικό υποκείμενο, το οποίο συμμετέχει ουσιαστικά στη λατρεία και συμβάλλει στη διατήρηση και μετάδοση της πίστωσης. Η παρουσία του παιδιού στην υμνολογική πράξη επιβεβαιώνει τον διαγενεακό χαρακτήρα της Εκκλησίας και αναδεικνύει τη δυναμική της ως ζώσας κοινότητας, εντός της οποίας η παράδοση δεν αποτελεί στατικό στοιχείο, αλλά διαρκή διαδικασία ζωής και ανανέωσης.

Ιδιαίτερη σημασία αποκτά η υμνολογική εμπειρία όταν εξεταστεί υπό το πρίσμα της ΨΣΑ του παιδιού. Η συμμετοχή στη λατρεία, και ειδικότερα στον ύμνο, δημιουργεί ένα σταθερό και νοηματοδοτημένο πλαίσιο, μέσα στο οποίο το παιδί μπορεί να αναπτύξει και να οργανώσει τον εσωτερικό του κόσμο. Η επαναληπτικότητα των ψαλμικών κειμένων, ο ρυθμός

και η μελωδία λειτουργούν ως μηχανισμοί ρύθμισης των συναισθημάτων, συμβάλλοντας στη μείωση του άγχους και στην καλλιέργεια αισθήματος χαράς και εσωτερικής ειρήνης. Παράλληλα, η συλλογική διάσταση της υμνολογίας ενισχύει την κοινωνικοποίηση, καθώς το παιδί μαθαίνει να συμμετέχει σε μια κοινότητα, να αναπτύσσει σχέσεις και να καλλιεργεί την ενσυναίσθηση.

Σε γνωστικό και ηθικό επίπεδο, η υμνολογία συμβάλλει καθοριστικά στην κατανόηση και εσωτερίκευση αξιών, προσφέροντας πρότυπα συμπεριφοράς και νοήματος ζωής. Ο ύμνος λειτουργεί όχι μόνο ως μέσο δοξολογίας, αλλά και ως εργαλείο παιδαγωγικής, κοινωνικοποίησης και ΨΣΑ. Μέσα από τη συμμετοχή στον ύμνο, το παιδί δεν διδάσκεται απλώς αφηρημένες έννοιες, αλλά εντάσσεται σε ένα βιωματικό πλαίσιο όπου οι αξίες της πίστεως αποκτούν υπαρξιακό περιεχόμενο. Η διαδικασία αυτή ενισχύει τη διαμόρφωση ταυτότητας και προσφέρει σταθερά σημεία αναφοράς, τα οποία συμβάλλουν στη συνολική ανάπτυξη της προσωπικότητας.

Τέλος, σε πνευματικό επίπεδο, η υμνολογία παρέχει στο παιδί τη δυνατότητα να βιώσει τη σχέση με το θείο ως εμπειρία χαράς, κοινωνίας και πληρότητας. Η συμμετοχή στον ύμνο καλλιεργεί την πίστη όχι ως αφηρημένη έννοια, αλλά ως ζωντανή πραγματικότητα, η οποία διαπερνά την καθημερινή ζωή. Το παιδί, ενταγμένο σε αυτή την εμπειρία, αναπτύσσει μια βαθύτερη αίσθηση νοήματος, η οποία συμβάλλει στην υπαρξιακή του ισορροπία και ολοκλήρωση. Η συμμετοχή του παιδιού στη λατρευτική εμπειρία συμβάλλει στη διαμόρφωση μιας ολοκληρωμένης προσωπικότητας, ικανής να συνδέει το βίωμα της πίστεως με την καθημερινή ζωή.

Συνοψίζοντας, η ψαλμική παράδοση αναδεικνύει το παιδί όχι απλώς ως αποδέκτη αλλά ως ενεργό φορέα δοξολογίας, εντάσσοντάς το οργανικά στο εκκλησιαστικό σώμα. Η υμνολογία λειτουργεί ως κατεξοχήν παιδαγωγικό και θεραπευτικό μέσο, συμβάλλοντας καθοριστικά στη διαμόρφωση της ψυχοσυναισθηματικής ταυτότητας του παιδιού και στην ένταξή του σε μια ζώσα κοινότητα νοήματος και σχέσης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ

Μεγάλοι Υμνογράφοι, Σύγχρονοι Άγιοι, Μουσικοδιδάσκαλοι

10.1. Πατερικές θέσεις

Πατέρες και εκκλησιαστικοί συγγραφείς παρέχουν πλήθος μαρτυριών για το λειτουργικό και αισθητικό κάλλος της εκκλησιαστικής ποίησης και υμνωδίας με ξεχωριστές λέξεις, εικόνες και σχήματα λόγου για την χρησιμότητα και τερπνότητά της.

Ο Ευσέβιος Καισαρείας²⁴² τονίζει ότι οι ύμνοι θα πρέπει να έχουν σεμνότητα στον ρυθμό και την μελωδία σε κάθε ιεροτελεστία. Ο Εφραίμ ο Σύρος αντιμετωπίζει τους αιρετικούς «ενδύοντας» με την ίδια την μουσική τους ύμνους της Εκκλησίας, περιχαράκωνοντας την πίστη από την μία και καταπολεμώντας τις αιρετικές διδασκαλίες από την άλλη. «Με αυτό τον τρόπο η Εκκλησία αισθητοποιεί μοναδικά τη δογματική της διδασκαλία και την ανόθευτη πίστη της μέσα στον χρόνο»²⁴³. Ο Μέγας Αθανάσιος, στην επιστολή του « Προς Μαρκελλίνον»²⁴⁴ κάνει λόγο για την καλή υμνωδία των ψαλμών, για την ωφέλεια της ψυχής με «κατά πλάτος» φωνή. Σε άλλο σημείο τονίζει ότι η ανάγνωση και ψαλμωδία των ύμνων συντελεί στην ψυχική ισοροπία του ανθρώπου. Ουσιαστικά ο άνθρωπος με την υμνωδία ελέγχει τα πάθη του και λειτουργεί σε όφελος του ιδίου και των αδελφών του. Επίσης η «εμμελής» ανάγνωση των ψαλμών φέρνει την κατάπαυση των λογισμών και ψυχική αρμονία και υγεία. Αυτό σημαίνει ότι η μελωδία εκφωνείται ως λειτούργημα ιερό με έλεγχο του νου και ωφέλεια πνευματική. Αυτή η μελωδία χαλιναγωγεί τα πάθη και με συγκεκριμένο τον νου στον Χριστό συμβάλλει στην μέγιστη πνευματική προκοπή του πιστού²⁴⁵.

Η ανθρωπολογική και κοινωνική χροιά των ψαλλόμενων ύμνων καταδεικνύεται από τον Ιωάννη Χρυσόστομο στις ομιλίες του. Στην ομιλία του « Μετά τον σεισμόν» αναφέρει ότι η υμνωδία έχει τη δυνατότητα να καταλαγιάζει και να συντρίβει τα πάθη του ανθρώπου όπως ασέλγεια και υπερηφάνεια. Ο Ματθαίου, αναφερόμενος στην ομιλία του Ιωάννη Χρυσοστόμου στον μα΄ Ψαλμό²⁴⁶, τονίζει ότι οι ύμνοι διαθέτουν τη δύναμη να επιδρούν στην

²⁴² ΕΥΣΕΒΙΟΥ, *Εκκλησιαστική Ιστορία* 2,17, PG 20, 177-184

²⁴³ Νικόλαος Ματθαίου, *Εκκλησιαστική ποίηση και υμνωδία, λειτουργική και αισθητική θεώρηση*, (Θεσσαλονίκη : Διδακτορική διατριβή που υποβλήθηκε στο τμήμα κοινωνικής θεολογίας και χριστιανικού πολιτισμού του Α.Π.Θ., 2021) σ. 91.

²⁴⁴ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Εἰς τὴν Ἑρμηνείαν τῶν Ψαλμῶν*, 27-31, ΒΕΠΕΣ 32, 25-27.

²⁴⁵ Νικόλαος Ματθαίου, *Εκκλησιαστική ποίηση και υμνωδία, λειτουργική και αισθητική θεώρηση*, όπ. π., σ. 92.

²⁴⁶ Ιω. Χρ., *Ομιλία εἰς τὸν μα΄ ψαλμὸν* 1, PG 55, 155-157.

ψυχική διάθεση του ανθρώπου, ανεξάρτητα από τον χαρακτήρα ή την ενεργητικότητά του. Μέσα από την ακρόαση και τη συμμετοχή στην υμνωδία, ο άνθρωπος μπορεί να απομακρύνεται προσωρινά από τις καθημερινές μέριμνες και να στρέφει τη σκέψη του σε βαθύτερους πνευματικούς προβληματισμούς. Με τον τρόπο αυτό, οι ύμνοι δεν λειτουργούν μόνο ως μέσο λατρευτικής έκφρασης, αλλά και ως παράγοντας εσωτερικής αναζήτησης και πνευματικής ανάτασης. Η επίδρασή τους μπορεί να κατευθύνει τον άνθρωπο πέρα από τις άμεσες βιοτικές του ανησυχίες και να ενισχύσει την εσωτερική του στροφή προς το θείο²⁴⁷.

Η εκκλησιαστική υμνολογία δεν λειτουργεί μόνο ως ποιητική ή τελετουργική έκφραση της πίστεως, αλλά και ως μέσο αγωγής του εσωτερικού ανθρώπου. Ιδίως στο παιδί, το οποίο προσλαμβάνει τον κόσμο όχι μόνο με νοητική αλλά και με αισθητηριακή, συναισθηματική και μιμητική λειτουργία, ο ύμνος δρα ταυτόχρονα ως λόγος, ήχος, ρυθμός, εικόνα και βίωμα. Για τον λόγο αυτό η παιδαγωγική αξία της υμνολογίας δεν περιορίζεται στη μετάδοση δογματικών γνώσεων, αλλά εκτείνεται στη διαμόρφωση συναισθημάτων, στη δημιουργία εσωτερικής ηρεμίας, στη μνήμη της πίστεως, στη συγκέντρωση, στην αίσθηση ασφαλείας και στη βαθμιαία ένταξη του παιδιού στην εκκλησιαστική κοινότητα. Η θέση αυτή δεν διατυπώνεται πάντοτε ρητά από τους παλαιούς υμνογράφους με σύγχρονη ψυχολογική ορολογία, αλλά προκύπτει από τον κατηχητικό και διαμορφωτικό χαρακτήρα του έργου τους, καθώς και από τις σαφέστερες μαρτυρίες των συγχρόνων αγίων για την πνευματική αγωγή των παιδιών.

10.2 Ρωμανός ο Μελωδός

Ο Ρωμανός ο Μελωδός προβάλλεται από τη σύγχρονη έρευνα ως κατεξοχήν διδάσκαλος του λαού, επειδή τα κοντάκια του δεν είναι απλώς λυρικά κείμενα, αλλά υμνητικές ομιλίες με σαφή δογματικό και κατηχητικό σκοπό. Αποτελεί μία από τις σημαντικότερες μορφές της βυζαντινής υμνογραφίας, με ιδιαίτερη παιδαγωγική αξία. Η σχετική βιβλιογραφία τονίζει ότι τα κοντάκια του είχαν διδακτικό ρόλο μέσα στην εκκλησιαστική ζωή και λειτουργούσαν ως μέσο αντιμετώπισης πλανών και εδραίωσης της ορθόδοξης πίστεως. Επίσης δεν μεταδίδουν απλώς δογματικές αλήθειες, αλλά ενεργοποιούν τον συναισθηματικό κόσμο του ακροατή μέσω της δραματικής αφήγησης, της επανάληψης και της μουσικότητας. Αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία για την παιδική ηλικία, διότι η δραματικότητα, η επανάληψη, ο ρυθμός και η

²⁴⁷ Νικόλαος Ματθαίου, *Εκκλησιαστική ποίηση και υμνωδία, λειτουργική και αισθητική θεώρηση*, (Θεσσαλονίκη : Διδακτορική διατριβή που υποβλήθηκε στο τμήμα κοινωνικής θεολογίας και χριστιανικού πολιτισμού του Α.Π.Θ., 2021) σ. 91.

παραστατικότητα των κοντακίων του ευνοούν την απομνημόνευση, τη συναισθηματική συμμετοχή και τη βιωματική πρόσληψη της αλήθειας. Συνεπώς, στον Ρωμανό μπορούμε να δούμε μια πρώιμη μορφή εκκλησιαστικής παιδαγωγικής, όπου ο ύμνος παιδαγωγεί όχι μόνο τον νου αλλά και τον συναισθηματικό κόσμο του πιστού, άρα και του παιδιού.

Στα κοντάκια του Ρωμανού προβάλλονται αρετές όπως η μετάνοια, η ταπείνωση, η εμπιστοσύνη στον Θεό, η αγάπη, η ελπίδα και η υπακοή. Η ποιητική του γλώσσα, αν και θεολογικά βαθιά, διαθέτει έντονη παραστατικότητα και ψυχική αμεσότητα, στοιχεία που μπορούν να συμβάλουν στην ψυχοσυναισθηματική καλλιέργεια του παιδιού. Μέσα από την ακρόαση και συμμετοχή στην υμνολογία, το παιδί δεν δέχεται απλώς πληροφορίες, αλλά εισέρχεται σε ένα πνευματικό και συναισθηματικό περιβάλλον που καλλιεργεί την ευαισθησία, την ενσυναίσθηση, την εσωτερική ηρεμία και τη σχέση με το πρόσωπο του Χριστού.

Το Κοντάκιο της Εορτής των Χριστουγέννων είναι ένα από τα πιο γνωστά και θεολογικά βαθιά έργα του Ρωμανός ο Μελωδός, κορυφαίου υμνογράφου της Εκκλησίας. «Ἡ Παρθένος σήμερον τὸν ὑπερούσιον τίκει, καὶ ἡ γῆ τὸ σπήλαιον τῷ ἀπροσίτῳ προσάγει· ἄγγελοι μετὰ ποιμένων δοξολογοῦσι, μάγοι δὲ μετὰ ἀστέρος ὁδοιποροῦσι· δι' ἡμᾶς γὰρ ἐγεννήθη παιδίον νέον, ὁ πρὸ αἰώνων Θεός»²⁴⁸.

Η εικόνα της γέννησης του Χριστού ως «παιδιού» δημιουργεί ένα ισχυρό σημείο ταύτισης για το παιδί. Η παρουσία ενός θείου προσώπου σε παιδική μορφή ενισχύει το αίσθημα ασφάλειας και εγγύτητας, ενώ ταυτόχρονα καλλιεργεί το συναίσθημα του θαυμασμού και της χαράς. Ο ύμνος εισάγει το παιδί στο μυστήριο της Ενανθρωπήσεως με γλώσσα ποιητική, εικονοπλαστική και εορταστική. Καλλιεργεί θαυμασμό, ιερότητα και συναισθηματική συμμετοχή. Επίσης ενεργοποιεί την φαντασία και στην συμβολική σκέψη (σπήλαιο, άστρος, ποιμένες) και τέλος προάγει την συλλογική εμπειρία (συμμετέχουν όλοι στην δοξολογία)

«Σήμερον κρεμάται ἐπὶ ξύλου ὁ ἐν ὕδασι τὴν γῆν κρεμάσας· στέφανον ἐξ ἀκανθῶν περιτίθεται ὁ τῶν ἀγγέλων Βασιλεὺς»²⁴⁹. Ο ύμνος της Μεγάλης Πέμπτης αποτελεί ένα από τα ισχυρότερα παραδείγματα δραματικής, βιωματικής υμνολογίας. Ενσωματώνει έντομα θεολογικά νοήματα μέσα από εικόνες που αγγίζουν άμεσα τον ψυχισμό, ακόμα και του παιδιού. Η εικόνα του Χριστού που πάσχει ενεργοποιεί στο παιδί βασικά συναισθήματα

²⁴⁸ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ, *Κοντάκιον εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ, προοίμιον* «Ἡ Παρθένος σήμερον...», PG 97, 1377A–1388

²⁴⁹ Τριῳδίου, Ὁρθρος Μεγάλης Παρασκευῆς, 15ον Ἀντίφωνον: «Σήμερον κρεμάται ἐπὶ ξύλου... PG 92, στ. 1561–1564.

όπως, λύπη, συμπόνια και απορία γιατί να συμβαίνει αυτό. Ο ύμνος δεν παρουσιάζει απλώς ένα γεγονός, αλλά, δείχνει αδικία (ο αθώος πάσχει), αποκαλύπτει αγάπη και θυσία. Αυτό οδηγεί το παιδί σε ανάπτυξη ενσυναίσθησης («λυπάμαι για κάποιον που υποφέρει») και αρχική ηθική κρίση («αυτό είναι άδικο»).

10.3 Ιωάννης Δαμασκηνός

Ο Ιωάννης ο Δαμασκηνός αποτελεί μία από τις σημαντικότερες μορφές της πατερικής θεολογίας και της υμνογραφίας. Η συμβολή του στη διαμόρφωση της λειτουργικής ποίησης και ιδιαίτερα των κανόνων της Εκκλησίας συνδέεται άμεσα με την καλλιέργεια του συναισθηματικού και πνευματικού κόσμου του πιστού. Η υμνογραφία του χαρακτηρίζεται από δογματική πληρότητα, ποιητική αρτιότητα και βαθιά βιωματική ένταση, στοιχεία που την καθιστούν ιδιαίτερα πρόσφορη για παιδαγωγική αξιοποίηση. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο τον παρουσιάζει ως εκείνον που τυποποίησε και διαμόρφωσε την ψαλμωδία, απομακρύνοντας ακατάλληλα στοιχεία και διασώζοντας τη μουσική εκείνη μορφή που ταιριάζει στο ήθος της Εκκλησίας και οδηγεί στη δοξολογία του Θεού και στην κατάνυξη. Η υμνολογία δεν είναι απλώς αισθητική απόλαυση, αλλά πνευματικό περιβάλλον που οργανώνει το συναίσθημα, καλλιεργεί ιερότητα και προσανατολίζει την ψυχή προς εσωτερική ενότητα. Για το παιδί, που έχει ανάγκη από επαναληπτικά, αρμονικά και νοηματοδοτημένα ακούσματα, η ψαλτική παράδοση του Δαμασκηνού μπορεί να ιδωθεί ως πλαίσιο συναισθηματικής σταθεροποίησης, μνήμης και πνευματικής ασκήσεως.

«Ἀναστάσεως ἡμέρα· λαμπρυνθῶμεν λαοί· Πάσχα Κυρίου, Πάσχα...»²⁵⁰. Η πασχάλια υμνολογία του Δαμασκηνού δημιουργεί ένα έντονο κλίμα χαράς, φωτός και ελπίδας. Το παιδί εισέρχεται σε ένα συναισθηματικό περιβάλλον θετικής ενέργειας, που ενισχύει την εσωτερική του ισορροπία. «Νῦν πάντα πεπλήρωται φωτός, οὐρανός τε καὶ γῆ καὶ τὰ καταχθόνια...»²⁵¹. Η εικόνα της καθολικής πληρότητας φωτός λειτουργεί μετασχηματιστικά για τα αρνητικά συναισθήματα (φόβος, άγχος). Το παιδί βιώνει την εμπειρία της ασφάλειας και της νίκης του φωτός έναντι του σκότους. Ο ύμνος μεταδίδει χαρά, ελπίδα, συλλογικότητα και υπέρβαση του φόβου, στοιχεία με έντονη σημασία για την ψυχική ενίσχυση του παιδιού.

²⁵⁰ Πεντηκοστάριον, Ὅρθρος Κυριακῆς τοῦ Πάσχα, Κανὼν, Ψδὴ Α΄, Εἰρμός: «Ἀναστάσεως ἡμέρα...» PG 95, στ. 424-425.

²⁵¹ Ἰωάννης Δαμασκηνός, Κανὼν τοῦ Ἁγίου Πάσχα, «Νῦν πάντα πεπλήρωται φωτός...», PG 95, 429A

«Χριστὸς ἀνέστη ἐκ νεκρῶν, θανάτῳ θάνατον πατήσας...»²⁵². Η επαναληπτική και μουσικά έντονη αυτή φράση λειτουργεί ως μηχανισμός συναισθηματικής εκτόνωσης και εσωτερικής ανακούφισης. «Δεῦτε λάβετε φῶς ἐκ τοῦ ἀνεσπέρου φωτός...»²⁵³. Η πρόσκληση προς κοινή συμμετοχή δημιουργεί αίσθημα κοινότητας και ανήκειν. Το παιδί δεν βιώνει τη λατρεία ατομικά, αλλά ως μέλος μιας ζωντανής κοινότητας. Η υμνογραφία του Ιωάννη του Δαμασκηνού λειτουργεί ως ένα ολοκληρωμένο παιδαγωγικό σύστημα συναισθηματικής και πνευματικής καλλιέργειας. Μέσα από τη χαρά της Αναστάσεως, τον συμβολισμό του φωτός, τη δύναμη της επανάληψης και τη συλλογική εμπειρία της λατρείας, το παιδί οδηγείται στη σταδιακή ανάπτυξη βασικών ψυχοσυναισθηματικών δεξιοτήτων, όπως η συναισθηματική ρύθμιση, η ενσυναίσθηση, η κοινωνικότητα και η εσωτερική ειρήνη. Έτσι, η υμνολογία του Δαμασκηνού αναδεικνύεται όχι μόνο ως θεολογικό έργο, αλλά και ως ουσιαστικός μηχανισμός διαμόρφωσης της παιδικής προσωπικότητας.

10.4 Κοσμάς ο Μελωδός

Ο Κοσμάς ο Μελωδός, στενά συνδεδεμένος με τον Ιωάννη Δαμασκηνό, υπηρέτησε την υμνογραφία ως φορέα βιβλικής ερμηνείας και λειτουργικής παιδείας. Αν και δεν διαθέτουμε ρητά χωρία του περί παιδικής ψυχολογίας, η ίδια η δομή των κανόνων του δείχνει ότι ο ύμνος λειτουργεί ως μέσο μύησης στον κόσμο της πίστεως. Ο εορτολογικός και συμβολικός του λόγος μαθαίνει στον πιστό —και ιδίως στο παιδί— να αναγνωρίζει νοήματα, να συνδέει πρόσωπα και γεγονότα, να ασκείται σε εσωτερική προσοχή και να βιώνει τις εορτές όχι ως εξωτερικά έθιμα αλλά ως πνευματικά γεγονότα. Έτσι η υμνολογία του Κοσμά καλλιεργεί τη φαντασία, τη συμμετοχικότητα και τη συναισθηματική πρόσληψη του μυστηρίου. Η βιογραφική και εορτολογική παράδοση της Εκκλησίας τον αναγνωρίζει ως σημαντικό υμνογράφο των μεγάλων εορτών. Η υμνογραφία του, ιδιαίτερα μέσα από τους κανόνες των μεγάλων εορτών (Χριστούγεννα, Θεοφάνεια, Μεγάλη Εβδομάδα), χαρακτηρίζεται από έντονη ποιητικότητα, συμβολισμό και βαθιά συναισθηματική δύναμη. Τα στοιχεία αυτά καθιστούν το έργο του ιδιαιτέρως πρόσφορο για την ψυχοσυναισθηματική καλλιέργεια του παιδιού.

²⁵² Ιωάννης Δαμασκηνός, *Πασχάλιον τροπάριον* «Χριστὸς ἀνέστη...», PG 95, 432A

²⁵³ Πεντηκοστάριον, *Ἀκολουθία τῆς Ἀναστάσεως*, «Δεῦτε λάβετε φῶς... PG 95

«Χριστὸς γεννᾶται, δοξάσατε· Χριστὸς ἐξ οὐρανῶν, ἀπαντήσατε...»²⁵⁴. Η επαναληπτική και ρυθμική δομή του ύμνου δημιουργεί έντονη αισθητική εμπειρία. Το παιδί βιώνει το γεγονός όχι απλώς ως πληροφορία, αλλά ως χαρμόσυνη εμπειρία συμμετοχής.

«Ἡ γῆ σπῆλαιον τῷ ἀπροσίτῳ προσάγει...»²⁵⁵. Οι έντονες εικόνες (γη, σπήλαιο, ουρανός) λειτουργούν συμβολικά και επιτρέπουν στο παιδί να κατανοήσει αφηρημένες έννοιες μέσα από απτά σχήματα.

Η υμνογραφία του Κοσμά του Μελωδού αναδεικνύεται ως ένα ιδιαίτερα ισχυρό παιδαγωγικό εργαλείο, το οποίο δρα κυρίως στο επίπεδο του συναισθήματος και της αισθητικής εμπειρίας. Μέσα από τη μουσικότητα, την επανάληψη, τον συμβολισμό και τη συμμετοχική διάσταση της λατρείας, το παιδί οδηγείται σε βαθύτερη κατανόηση και βίωση των θρησκευτικών αληθειών. Παράλληλα, ενισχύονται βασικές ψυχοσυναισθηματικές δεξιότητες, όπως η ενσυναίσθηση, η φαντασία, η συναισθηματική ρύθμιση και η ανάπτυξη θετικής στάσης ζωής. Συνεπώς, το έργο του Κοσμά του Μελωδού αποτελεί ουσιαστικό παράγοντα διαμόρφωσης της παιδικής προσωπικότητας μέσα στο πλαίσιο της εκκλησιαστικής εμπειρίας.

10.5 Συμεών ο Μεταφραστής

Ο Συμεών ο Μεταφραστής υπήρξε ένας από τους πλέον παραγωγικούς υμνογράφους της βυζαντινής περιόδου. Τα έργα του χαρακτηρίζονται από έντονη θεολογική καθαρότητα, υψηλή λογοτεχνική ποιότητα, βαθύ συναισθηματικό και διδακτικό χαρακτήρα. Η γλώσσα του είναι απλή αλλά εμπνευσμένη, γεγονός που καθιστά τα έργα του κατάλληλα για παιδαγωγική αξιοποίηση. Μέσα από τα τροπάρια και τους κανόνες του, ο Συμεών μεταδίδει αρετές όπως η ταπεινότητα, η πραότητα και η πίστη. Ο χαρακτηρισμός «Μεταφραστής» συνδέεται με την επίπονη εργασία του στη μεταγραφή, επιμέλεια και πνευματική απόδοση βίων αγίων και λειτουργικών κειμένων, ώστε να γίνουν κατανοητά και λειτουργικά αξιοποιήσιμα.

Η συμβολή του στη μορφοποίηση της βυζαντινής υμνογραφίας είναι θεμελιώδης, γιατί έθεσε τις βάσεις για έναν λόγο θεολογικά καθαρό, λογοτεχνικά υψηλό και πνευματικά ωφέλιμο. Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της υμνογραφίας του Συμεών είναι ο παιδαγωγικός στόχος της. Επικαλείται ταπεινότητα και πραότητα, εμπνέει την αγάπη και την υπακοή στον Θεό, διδάσκει την ελπίδα, την υπομονή και την πνευματική καλλιέργεια. Ο ύμνος για τον

²⁵⁴ Κοσμάς ὁ Μελωδός, *Κανὼν εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ*, Ψδὴ Α', Εἱρμός, PG 98, 459A

²⁵⁵ Ρωμανὸς ὁ Μελωδός, *Κοντάκιον εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ*, προοίμιον, PG 98, 385A

Συμεών δεν είναι φιλοτέχνημα τέχνης, αλλά εργαλείο θεραπείας και διαπαιδαγώγησης της ψυχής, ο ύμνος «καλλιεργεί ήθος».

Ο Συμεών προσεγγίζει τον άνθρωπο ως ψυχοπνευματική ενότητα, αναγνωρίζει τον ρόλο της μουσικής στην εσωτερική ισορροπία και τη θεραπεία των παθών. Η υμνογραφία του έχει άμεση παιδαγωγική εφαρμογή. Στην ψυχοσυναισθηματική αγωγή των παιδιών, ενισχύει την ηρεμία και την εσωτερική γαλήνη, διδάσκει τη διαχείριση συναισθημάτων, εμπνέει την ενσυναίσθηση και την αγάπη, βοηθά τα παιδιά να εσωτερικεύσουν πνευματικές αρετές. Στην πνευματική ανάπτυξη, οδηγεί σε αυτογνωσία, προβάλλει την αξία της μετάνοιας, δίνει χώρο στην ελπίδα και την προσευχή. Για τον Συμεών η υμνολογία, ενώνει λόγο και μουσική, ανορθώνει τη συνείδηση, λειτουργεί ως μορφή «πνευματικής θεραπείας», καλλιεργεί την παιδική ψυχή με τρόπο φυσικό και βαθύ. Η δομή των τροπαρίων του είναι παιδαγωγικά κατάλληλη μέσα από την επαναληπτικότητα, την ρυθμική σταθερότητα, την μελωδική απλότητα, και τη γλωσσική καθαρότητα. Αυτό καθιστά το έργο του προσιτό στη σχολική εκπαίδευση και ιδίως στη μουσική αγωγή. Το έργο του έχει θεολογικό βάθος, ποιητική δύναμη, πνευματική λεπτότητα και έντονο παιδαγωγικό προσανατολισμό. Το έργο του είναι μια μορφή ορθόδοξης μουσικοθεραπείας και αγωγής της ψυχής. Η ιδιαιτερότητά του βρίσκεται στο ότι συνδέει υψηλή θεολογία με απλότητα λόγου, προσφέροντας έναν θησαυρό για την ψυχοσυναισθηματική αγωγή παιδιών και νέων.

10.6 Άγιος Πορφύριος ο Κausοκαλυβίτης

Ο άγιος Πορφύριος είναι μια σύγχρονη μαρτυρία για τη σχέση υμνολογίας και εσωτερικής καλλιέργειας. Στο κεφάλαιο Περί του Θείου Έρωτος, στο βιβλίο *Λόγοι*²⁵⁶, αποδίδεται στον άγιο η έκφραση, ότι η ψυχή αγιάζεται και καθαίρεται με τη μελέτη των Πατέρων, την αποστήθιση ψαλμών και χωρίων της Αγίας Γραφής, με το τραγούδι των ύμνων και με την ευχή. Μέσα από αυτή την μαρτυρία, βλέπουμε την άμεση σύνδεση της ψαλμωδίας με την κάθαρση, τον αγιασμό και εσωτερική μεταμόρφωση. Επιπλέον, ο άγιος Πορφύριος τονίζει ότι «η αγωγή των παιδιών αρχίζει από την ώρα της σύλληψης τους. Το έμβρυο ακούει και αισθάνεται μέσα από την κοιλιά της μητέρας του. Ακούει, βλέπει με τα μάτια της μητέρας, γι' αυτό και εκείνη πρέπει να χαϊδεύει την κοιλιά της να διαβάζει ψαλμούς και να ψάλλει τροπάρια, να ζει ζωή αγία»²⁵⁷. Η ανατροφή με τον Χριστό, η συζήτηση, η μελέτη, η ψαλτική,

²⁵⁶ Γέροντος Πορφυρίου Κausοκαλυβίτου, *Βίος και Λόγοι*, (Χανιά: Ιερά Μονή Χρυσοπηγής, 2003) σελ. 244

²⁵⁷ Γέροντος Πορφυρίου Κausοκαλυβίτου, *Βίος και Λόγοι*, όπ. π., σσ. 415-416.

το καντηλάκι, το θυμιάμα γίνονται το κατάλληλο κλίμα ώστε όλα να γίνουν απλά, « εν απλότητι καρδίας». Διαβάζοντας ψαλμωδίες, τις ακολουθίες με έρωτα, χωρίς να το καταλάβουμε γινόμαστε άγιοι. Ευφραινόμαστε με τα θεία λόγια. Αυτή η ευφροσύνη, αυτή η χαρά είναι η δική μας προσπάθεια, για να μπούμε εύκολα στην ατμόσφαιρα της προσευχής, ή προθέρμανση όπως λέμε»²⁵⁸. Η αγωγή αρχίζει ήδη από την πολύ πρώιμη ζωή του παιδιού και η εσωτερική κατάσταση των γονέων επηρεάζει βαθιά τον ψυχικό κόσμο του παιδιού. Σε μια τέτοια προοπτική, η υμνολογία δεν λειτουργεί ως εξωτερικό θρησκευτικό στοιχείο, αλλά ως ακουστικό και πνευματικό περιβάλλον που εισάγει το παιδί σε κλίμα ειρήνης, τάξης, χαράς και προσευχής.

«Η βυζαντινή μουσική, αγιάζει τόν άνθρωπο αναίμακτα. Ένα σπουδαίο θεραπευτικό μέσο για την ταλαίπωρη ψυχή του πεπτωκότος ανθρώπου, του έμπαθοῦς, είναι πράγματι η Βυζαντινή μουσική. Διά τουτο δίδασκε ο σοφός ιατρός της ψυχῆς-Γέρων: «Η βυζαντινή μουσική είναι πάρα πολύ ωφέλιμη. Κανένας χριστιανός δέν πρέπει νά ὑπάρχει χωρίς νά ξέρει βυζαντινή μουσική. Πρέπει ὅλοι νά μάθομε. Έχει ἄμεση σχέση μέ τήν ψυχή. Ἡ μουσική αγιάζει τόν ἄνθρωπο ἀναίμακτα. Χωρίς κόπο, ἀγαλλόμενος, γίνεσαι ἅγιος». Ειδικά για την θεραπεία της κατάθλιψης ή βυζαντινή μουσική είναι ἕνα πολύ ἀποτελεσματικό μέσο. Ἡ Βυζαντινή μουσική, δίδασκε, θεραπεύει τήν κατάθλιψη»²⁵⁹.

Κατά την διάρκεια της ζωής του είχε αναπτύξει δεσμούς φιλίας και είχε μεγάλη αγάπη για τον ραδιοφωνικό σταθμό (Πειραική Εκκλησία) της μητρόπολης του Πειραιά. Τόση ήταν η αγάπη του Αγίου Πορφύριου για την Βυζαντινή μουσική και τον σταθμό που τον χαρακτήριζε «άμβωνα» παροτρύνοντας όλους όσοι βρίσκονταν κοντά του να τον ακούν»²⁶⁰. Ο Άγιος Πορφύριος είναι ο Προστάτης Άγιος της Πειραιϊκής Εκκλησίας.

10.7 Άγιος Παΐσιος ο Αγιореΐτης

Ο άγιος Παΐσιος διατυπώνει ακόμη πιο άμεσα τη σημασία της έγκαιρης εκκλησιαστικής αγωγής. Σύμφωνα με την Πεμτουσία (2015), «Ο όσιος Παΐσιος ο Αγιореΐτης υπογραμμίζει ότι, όταν το παιδί από μικρή ηλικία ζει την εκκλησιαστική ζωή, συμμετέχει στη λατρεία, κοινωνεί, ψάλλει και προσεύχεται, αποκτά πνευματικά εφόδια που το θωρακίζουν απέναντι

²⁵⁸ Γέροντος Πορφυρίου Κανσικαλυβίτου, *Βίος και Λόγοι*, (Χανιά: Ιερά Μονή Χρυσοπηγής, 2003) σελ. 251.

²⁵⁹ Μισός, Α. (2022, 29 Μαΐου). Άγιος Πορφύριος Κανσικαλυβίτης – Ἡ Βυζαντινή μουσική θεραπεύει τήν κατάθλιψη. Askitikon. Ανακτήθηκε από: https://www.askitikon.eu/agiologio/ofelima-psychis/44404/agios-porfyrios-kafsokalyvitis-%E1%BC%A1-vyzantini-mousiki-therapevi-tin-katathlipsi/?utm_source=chatgpt.com

²⁶⁰ « Ο βίος του Αγίου Πορφυρίου και η ιδιαίτερη σχέση του με τη βυζαντινή μουσική», *Πειραική Εκκλησία Radio*, πρόσβαση 20 Ιουνίου 2026, <https://www.peradio.com/o-bios-tou-agiou-porfyriou-kai-η-ιδιαιτ/>

στις μελλοντικές δυσκολίες. Χαρακτηριστικά παρομοιάζει το παιδί με "ξύλο ποτισμένο με λινέλαιο", το οποίο δεν απορροφά πλέον το νερό, θέλοντας να δείξει ότι η έγκαιρη πνευματική αγωγή λειτουργεί ως προληπτική προστασία της ψυχής.» Εδώ η υμνολογία και η εκκλησιαστική πράξη εμφανίζονται ως παράγοντες πρόωρης ενίσχυσης της ταυτότητας, της σταθερότητας και της αντοχής του παιδιού απέναντι σε μελλοντικές πιέσεις.

10.8 Άγιος Ιάκωβος Τσαλίκης

Για τον άγιο Ιάκωβο Τσαλίκη, οι πιο ασφαλείς προσβάσιμες μαρτυρίες σχετίζονται με τη δύναμη της προσευχής και τη σημασία της εκκλησιαστικής μέριμνας για τα παιδιά. Σε διδασκαλίες του αποδίδεται η φράση «Καμία προσευχή, παιδιά μου, δεν χάνεται», ενώ σε μαρτυρία σχετική με τις κατασκηνώσεις τόνιζε ότι αυτές ωφελούν πολύ τα παιδιά. Αυτά τα δύο στοιχεία είναι σημαντικά: Ο άγιος Ιάκωβος δεν μιλά εδώ ειδικά για την υμνολογία, αλλά για το πνευματικό περιβάλλον της Εκκλησίας, μέσα στο οποίο η προσευχή, η λατρεία, το κοινό βίωμα και η εκκλησιαστική ανατροφή στηρίζουν το παιδί και το ενισχύουν υπαρξιακά. Επομένως ομιλεί για έμμεση αλλά ουσιαστική σύνδεση της εκκλησιαστικής εμπειρίας με την ψυχοσυναισθηματική στήριξη και την εσωτερική ασφάλεια του παιδιού.

Συνολικά, οι παλαιοί υμνογράφοι της Εκκλησίας δεν διατυπώνουν θεωρία παιδικής ψυχολογίας με τη σύγχρονη έννοια, όμως το έργο τους έχει σαφή παιδαγωγικό, κατηχητικό και διαμορφωτικό χαρακτήρα. Η υμνολογία τους μεταδίδει δόγμα, μορφώνει ήθος, ενεργοποιεί τη μνήμη και οργανώνει το συναίσθημα μέσα σε λειτουργικό πλαίσιο. Αντίστοιχα, οι σύγχρονοι άγιοι —ιδίως ο Πορφύριος και ο Παΐσιος— εκφράζουν πολύ πιο άμεσα ότι η προσευχή, οι ψαλμοί, οι ύμνοι, η εκκλησιαστική συμμετοχή και η πρόωμη πνευματική αγωγή συμβάλλουν στην εσωτερική σταθερότητα, στην πνευματική ανθεκτικότητα και στη γενικότερη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού. Έτσι, η υμνολογία μπορεί να ιδωθεί όχι μόνο ως θεολογικό ή λατρευτικό φαινόμενο, αλλά και ως παράγοντας ψυχοσυναισθηματικής καλλιέργειας μέσα στην ορθόδοξη παιδαγωγική εμπειρία.

Η συμβολή των συγχρόνων αγίων είναι καθοριστική για τη σύνδεση της υμνολογίας με τη ζωή του σημερινού ανθρώπου. Σύγχρονοι άγιοι και πνευματικοί πατέρες δεν παρήγαγαν πάντοτε υμνογραφία με τη στενή έννοια, αλλά ανέδειξαν τη μουσική και την υμνολογία ως πνευματικό και παιδαγωγικό γεγονός. Οι σύγχρονοι άγιοι φωτίζουν υπαρξιακά αυτό που οι παλαιοί υμνογράφοι αποτύπωσαν ποιητικά: ο εκκλησιαστικός λόγος και το εκκλησιαστικό άκουσμα μπορούν να γαληνεύσουν την ψυχή, να θεραπεύσουν το άγχος, να ενισχύσουν την εσωτερική προσευχή και να δημιουργήσουν αίσθημα ασφαλείας και σχέσεως. Στο πλαίσιο

της παιδικής ΨΣΑ, αυτή η προσέγγιση έχει ιδιαίτερη βαρύτητα, διότι αναδεικνύει την υμνολογία όχι ως αισθητικό στολίδι, αλλά ως περιβάλλον πνευματικής και συναισθηματικής διαπλάσεως.

10.9 Σίμων Καράς - Λυκούργος Αγγελόπουλος - Κωνσταντίνος Ψάχος

Στη νεότερη εποχή, η παιδαγωγική διάσταση της εκκλησιαστικής μουσικής συνδέεται όχι μόνο με υμνογράφους με τη στενή έννοια, αλλά και με μεγάλους δασκάλους της βυζαντινής και παραδοσιακής μουσικής. Ο Σίμων Καράς²⁶¹ υπήρξε μουσικολόγος, ερευνητής και δάσκαλος με καθοριστική συμβολή στη διάσωση, καταγραφή και διδασκαλία της ελληνικής μουσικής παραδόσεως. Ανέδειξε την εκκλησιαστική μουσική όχι ως μουσειακό κατάλοιπο, αλλά ως ζωντανή παιδευτική παράδοση. Βασικά του έργα είναι η *Μέθοδος της Ελληνικής Μουσικής*» (Θεωρητικόν, τόμοι Α'–Β'), *Η Βυζαντινή Μουσική και τα προβλήματά της*, *Ιωάννης Κουκουζέλης και η εποχή του*, *Εκδόσεις λειτουργικών κειμένων (π.χ. Μεγάλη Εβδομάδα)*. Στην θεωρία του για την φύση της υμνολογίας και της ψαλτικής αναφέρει ότι η βυζαντινή μουσική είναι λειτουργική, βιωματικής και παιδευτική τέχνη. Από το συνολικό του έργο και την σχολή του (ΚΕΠΕΜ) προκύπτει ότι, η μουσική καλλιέργει ήθος και ταυτότητα. Λειτουργεί ως μέσο μύησης στην παράδοση. Ενεργοποιεί το συνείσθημα, την μνήμη και την έννοια της κοινότητας, το αίσθημα του «ανήκειν». Στο πρόγραμμα σπουδών του ΚΕΠΕΜ (σχολή Καρά) υπάρχουν, ψυχολογία και θεραπευτική της μουσικής, σύνδεση μουσικής με λατρεία και ανθρώπινη ανάπτυξη. Προγράμματα για παιδιά, όπως βυζαντινή μουσική, παραδοσιακό τραγούδι, χορός ως ενιαίο σύστημα έκφρασης και αγωγής. Η βυζαντινή μουσική, ως προφορικά μεταδιδόμενη και λειτουργικά ενταγμένη μουσική παράδοση, προϋποθέτει μαθησιακή μύηση, επανάληψη και βιωματική συμμετοχή. Τα χαρακτηριστικά αυτά την καθιστούν ιδιαίτερα πρόσφορη για παιδαγωγική αξιοποίηση, καθώς ενεργοποιούν μηχανισμούς μίμησης, ακουστικής μνήμης, κοινωνικής μάθησης και συναισθηματικής εμπλοκής. Η παιδαγωγική διάσταση της υμνολογίας κατά τον Σίμωνα Καρά, συνοψίζεται στα εξής, η υμνολογία είναι βίωμα και όχι απλή γνώση, η μουσική μεταδίδει ήθος και πίστη και το παιδί μαθαίνει μέσω ακρόασης, μίμησης και συμμετοχής

²⁶¹ Σίμων Καράς Ι Βιογραφία, *Κέντρον Ερεύνης και Προβολής της Εθνικής Μουσικής (ΚΕΠΕΜ)*, πρόσβαση 20 Ιουνίου 2026, <https://kepem.org/%cf%83%ce%af%ce%bc%cf%89%ce%bd-%ce%ba%ce%b1%cf%81%ce%ac%cf%82-%ce%b2%ce%b9%ce%bf%ce%b3%cf%81%ce%b1%cf%86%ce%af%ce%b1/>

Ο Λυκούργος Αγγελόπουλος, μαθητής του Σίμωνος Καρά, υπήρξε εξέχων ιεροψάλτης, δάσκαλος και ιδρυτής της Ελληνικής Βυζαντινής Χορωδίας. Η συμβολή του έγκειται στην ανανέωση της εκτελεστικής και διδακτικής προσέγγισης της βυζαντινής μουσικής, στη σύνδεση θεωρίας και πράξης και στη μεταφορά της ψαλτικής τέχνης σε νεότερες γενιές. Μέσα από τη χορωδιακή πράξη, την παιδαγωγική διδασκαλία και τη συναυλιακή παρουσία, ανέδειξε τη δυνατότητα της βυζαντινής μουσικής να μορφώνει το ήθος, την ακουστική προσοχή και την κοινοτική εμπειρία.

Ο Κωνσταντίνος Ψάχος (1917) υπήρξε λόγιος, μουσικολόγος, πρωτοψάλτης και παιδαγωγός, με ιδιαίτερη σημασία για τη θεωρητική θεμελίωση και διδακτική προσέγγιση της βυζαντινής μουσικής κατά τον 20ό αιώνα. Η συμβολή του συνδέεται με την εμβάθυνση στη θεωρία, την ιστορική έρευνα και την ένταξη της εκκλησιαστικής μουσικής σε ένα ευρύτερο μορφωτικό πλαίσιο. Στο παιδαγωγικό επίπεδο, ο Ψάχος αναδεικνύει ότι η μουσική της Εκκλησίας δεν είναι απλώς τεχνική δεξιότητα, αλλά φορέας ελληνικής, εκκλησιαστικής και πολιτισμικής συνέχειας.

Οι τρεις αυτές μορφές συνιστούν για τη νεότερη εποχή πρότυπα μουσικοπαιδαγωγών, διότι μετέδωσαν όχι απλώς γνώσεις, αλλά ήθος ακροάσεως, πειθαρχία, συλλογικότητα, μνήμη και αγάπη προς την παράδοση. Για ένα παιδί ή έναν έφηβο, η μαθητεία σε αυτή την παράδοση μπορεί να λειτουργήσει ως μέσο συγκέντρωσης, αυτορρύθμισης, εσωτερικής τάξεως και συμμετοχής σε κοινότητα νοήματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΔΕΚΑΤΟ

Μεθοδολογία της Έρευνας

11.1 Εισαγωγή

Η παρούσα έρευνα πραγματοποιήθηκε με σκοπό τη διερεύνηση της επίδρασης της ορθόδοξης υμνολογίας και της βυζαντινής μουσικής στην ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού. Το θεωρητικό μέρος της εργασίας ανέδειξε ότι η υμνολογία δεν αποτελεί απλώς ένα λατρευτικό ή μουσικό γεγονός, αλλά έναν σύνθετο παιδαγωγικό και ψυχοκοινωνικό μηχανισμό, ο οποίος δύναται να επηρεάζει πολλαπλές διαστάσεις της παιδικής ανάπτυξης, όπως η συναισθηματική ρύθμιση, η αυτογνωσία, η κοινωνικότητα, η συγκέντρωση, η ανάπτυξη αξιών και η διαμόρφωση θετικής αυτοεικόνας.

Η εμπειρική διερεύνηση του ζητήματος κρίθηκε απαραίτητη, ώστε οι θεωρητικές παραδοχές που παρουσιάστηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια να εξεταστούν υπό το πρίσμα πραγματικών εμπειριών και αντιλήψεων. Για τον λόγο αυτό σχεδιάστηκε μια ποσοτική έρευνα με τη χρήση δύο διακριτών ερωτηματολογίων, τα οποία απευθύνθηκαν σε διαφορετικές ομάδες συμμετεχόντων και λειτούργησαν συμπληρωματικά μεταξύ τους.

Η επιλογή της διπλής ερευνητικής προσέγγισης βασίστηκε στη θεμελιώδη παραδοχή ότι η διερεύνηση ενός τόσο σύνθετου φαινομένου απαιτεί αφενός την αποτύπωση της βιωματικής εμπειρίας των ίδιων των παιδιών και αφετέρου την καταγραφή των απόψεων ενηλίκων οι οποίοι διαθέτουν μακροχρόνια εμπειρία στον χώρο της μουσικής εκπαίδευσης, της ψαλτικής τέχνης και της χορωδιακής πράξης.

11.2 Σκοπός της έρευνας

Βασικός σκοπός της έρευνας ήταν να διερευνηθεί κατά πόσο η συμμετοχή των παιδιών σε δραστηριότητες που σχετίζονται με την υμνολογία και τη βυζαντινή μουσική συνδέεται με θετικές επιδράσεις στην ψυχοσυναισθηματική τους ανάπτυξη.

Παράλληλα επιδιώχθηκε να καταγραφούν οι αντιλήψεις ειδικών και έμπειρων ενηλίκων σχετικά με την παιδαγωγική, ψυχολογική και κοινωνική αξία της υμνολογίας, καθώς και να διερευνηθεί κατά πόσο οι παρατηρήσεις τους συμφωνούν με τις εμπειρίες που δηλώνουν τα ίδια τα παιδιά.

Η έρευνα δεν επιδιώκει να αποδείξει αιτιώδεις σχέσεις, αλλά να αναδείξει πιθανές συνδέσεις και τάσεις που προκύπτουν από τη συστηματική ενασχόληση με την εκκλησιαστική μουσική εμπειρία.

11.3 Ερευνητικός σχεδιασμός

Για την υλοποίηση της μελέτης επιλέχθηκε ποσοτική ερευνητική προσέγγιση, καθώς κρίθηκε η καταλληλότερη για τη συλλογή δεδομένων από μεγάλο αριθμό συμμετεχόντων και για τη στατιστική αποτύπωση των στάσεων και αντιλήψεών τους. Η ποσοτική μέθοδος επιτρέπει τη μέτρηση συγκεκριμένων ψυχολογικών και παιδαγωγικών παραμέτρων μέσω δομημένων ερωτήσεων, παρέχοντας τη δυνατότητα στατιστικής επεξεργασίας και συγκριτικής αξιολόγησης των αποτελεσμάτων. Για την επίτευξη μεγαλύτερης εγκυρότητας χρησιμοποιήθηκαν δύο ερωτηματολόγια διαφορετικού προσανατολισμού, ώστε να αποτυπωθούν τόσο η εξωτερική αξιολόγηση όσο και η προσωπική εμπειρία.

11.4 Το Ερωτηματολόγιο Α (Καθηγητές – Χοράρχες – Ιεροψάλτες)

Το πρώτο ερωτηματολόγιο απευθύνθηκε σε ενηλίκους που διαθέτουν εμπειρία στη διδασκαλία, τη μουσική εκπαίδευση, τη χορωδιακή πρακτική ή τη βυζαντινή μουσική. Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται εκπαιδευτικοί, χοράρχες, ιεροψάλτες, καθηγητές βυζαντινής μουσικής και πρόσωπα που έχουν πολυετή επαφή με παιδιά στο πλαίσιο μουσικών και εκκλησιαστικών δραστηριοτήτων. Το δείγμα της παρούσας έρευνας αποτελείται από 42 καθηγητές, χορωδούς, ιεροψάλτες.

Η λογική σχεδιασμού του συγκεκριμένου ερωτηματολογίου βασίστηκε στην ανάγκη καταγραφής της εξωτερικής παρατήρησης. Οι συμμετέχοντες αυτοί έχουν τη δυνατότητα να παρακολουθούν διαχρονικά τη συμπεριφορά των παιδιών και να εντοπίζουν μεταβολές οι οποίες συχνά δεν είναι εύκολο να αποτυπωθούν από τα ίδια τα παιδιά.

Οι ερωτήσεις διαμορφώθηκαν με τρόπο ώστε να διερευνούν εάν η υμνολογία συμβάλλει στην ανάπτυξη της συγκέντρωσης, της αυτοπειθαρχίας, της συνεργασίας, της συναισθηματικής σταθερότητας, της κοινωνικής ένταξης, της ενσυναίσθησης και της ανάπτυξης ηθικών αξιών.

Η επιλογή των συγκεκριμένων θεματικών δεν ήταν τυχαία, αλλά προέκυψε από το θεωρητικό μοντέλο που αναπτύχθηκε στα προηγούμενα κεφάλαια και συνδέει την υμνολογία με πέντε βασικές διαστάσεις της ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης.

11.5 Το Ερωτηματολόγιο Β (Παιδιά)

Το δεύτερο ερωτηματολόγιο σχεδιάστηκε ειδικά για παιδιά ηλικίας 6–16 ετών. Η βασική πρόκληση κατά τον σχεδιασμό του ήταν η διατύπωση ερωτήσεων κατανοητών για διαφορετικά αναπτυξιακά στάδια. Το δείγμα της παρούσας έρευνας αποτελείται από 200 μαθητές.

Η φιλοσοφία του ερωτηματολογίου ήταν να δοθεί φωνή στα ίδια τα παιδιά. Ενώ το πρώτο ερωτηματολόγιο καταγράφει την οπτική των ενηλίκων, το δεύτερο αποτυπώνει τη βιωματική εμπειρία των παιδιών.

Οι ερωτήσεις οργανώθηκαν σε πέντε θεματικές ενότητες:

- α) Συναισθηματική ρύθμιση και εσωτερική ηρεμία.
- β) Ανάπτυξη θετικών συναισθημάτων.
- γ) Κοινωνική ένταξη και σχέσεις με τους άλλους.
- δ) Γνωστική λειτουργία και συγκέντρωση.
- ε) Γενική στάση απέναντι στην υμνολογία και τη συμμετοχή στη μουσική εμπειρία.

Η συγκεκριμένη δομή επιλέχθηκε επειδή αντανάκλα τις βασικές διαστάσεις που αναδείχθηκαν στη βιβλιογραφική ανασκόπηση ως δείκτες ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης.

11.6 Περιγραφή του δείγματος της έρευνας

Το συνολικό δείγμα της παρούσας έρευνας αποτελείται από 242 συμμετέχοντες και διακρίνεται σε δύο επιμέρους ομάδες, οι οποίες αντιστοιχούν στα δύο ερευνητικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν.

Η πρώτη ομάδα περιλαμβάνει 42 ειδικούς συμμετέχοντες, οι οποίοι συμπλήρωσαν το Ερωτηματολόγιο Α. Οι συμμετέχοντες της κατηγορίας αυτής προέρχονται από τον χώρο της εκκλησιαστικής μουσικής και της παιδαγωγικής και περιλαμβάνουν μαέστρους, καθηγητές μουσικής, χορωδούς και ιεροψάλτες. Η επιλογή τους βασίστηκε στην εξειδικευμένη γνώση και εμπειρία που διαθέτουν σχετικά με τη βυζαντινή μουσική, την εκκλησιαστική υμνολογία και τη συμμετοχή παιδιών σε μουσικές και λατρευτικές δραστηριότητες.

Η δεύτερη ομάδα αποτελείται από 200 παιδιά ηλικίας 6–16 ετών, τα οποία συμπλήρωσαν το Ερωτηματολόγιο Β. Τα παιδιά συμμετέχουν σε μουσικά σχολεία, εκκλησιαστικές χορωδίες, σχολές βυζαντινής μουσικής ή συναφείς εκπαιδευτικές

δραστηριότητες και διαθέτουν διαφορετικό βαθμό επαφής με την υμνολογική παράδοση της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Η επιλογή των δύο ομάδων κρίθηκε ιδιαίτερα σημαντική για την επίτευξη των στόχων της έρευνας, καθώς επέτρεψε τη μελέτη του φαινομένου τόσο από την πλευρά των ειδικών όσο και από την πλευρά των παιδιών. Με τον τρόπο αυτό κατέστη δυνατή η διασταύρωση των ευρημάτων και η ενίσχυση της εγκυρότητας των συμπερασμάτων που προκύπτουν από την έρευνα.

Ως προς τα δημογραφικά χαρακτηριστικά, στο Ερωτηματολόγιο Β καταγράφηκαν στοιχεία που αφορούν την ηλικία και το πλαίσιο συμμετοχής των παιδιών, προκειμένου να διερευνηθεί κατά πόσο οι συγκεκριμένες μεταβλητές επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο βιώνεται η υμνολογική εμπειρία. Αντίστοιχα, στο Ερωτηματολόγιο Α καταγράφηκαν στοιχεία σχετικά με την ιδιότητα και το επαγγελματικό υπόβαθρο των ειδικών συμμετεχόντων.

Η σύνθεση του δείγματος επιτρέπει την εξαγωγή χρήσιμων συμπερασμάτων σχετικά με τη σχέση της υμνολογίας με τη συναισθηματική ηρεμία, την ανάπτυξη θετικών συναισθημάτων, την αυτορρύθμιση, την κοινωνική ένταξη, την ενσυναίσθηση και τη συνολική ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού. Στο πλαίσιο της στατιστικής ανάλυσης, τα δημογραφικά δεδομένα παρουσιάζονται αρχικά με περιγραφικά στατιστικά στοιχεία και διαγράμματα συχνότητας, ενώ στη συνέχεια αξιοποιούνται ως μεταβλητές συσχέτισης και συγκριτικής ανάλυσης για την ερμηνεία των κύριων ερευνητικών αποτελεσμάτων.

11.7 Διαδικασία συλλογής δεδομένων

Η συλλογή των δεδομένων πραγματοποιήθηκε μέσω ηλεκτρονικών ερωτηματολογίων τα οποία διανεμήθηκαν ψηφιακά. Η συμμετοχή ήταν εθελοντική και ανώνυμη. Πριν από τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων, οι συμμετέχοντες ενημερώθηκαν για τον σκοπό της έρευνας και για την αποκλειστικά ερευνητική χρήση των δεδομένων. Παράλληλα, καταγράφηκε το πλαίσιο συμμετοχής των παιδιών, δηλαδή εάν αυτά προέρχονται **από σχολικό περιβάλλον ή από οργανωμένη χορωδιακή συμμετοχή**, ώστε να καταστεί δυνατή η συγκριτική διερεύνηση πιθανών διαφορών ανάμεσα στις δύο ομάδες. Η συγκεκριμένη διάκριση θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική, καθώς η συστηματικότερη ενασχόληση με τη μουσική ή τη συλλογική ψαλτική εμπειρία ενδέχεται να επηρεάζει διαφορετικά τις ψυχοσυναισθηματικές αποκρίσεις των παιδιών.

Η σύνθεση του δείγματος επιτρέπει την εξαγωγή χρήσιμων συμπερασμάτων σχετικά με τη σχέση της υμνολογίας με τη συναισθηματική ηρεμία, την ανάπτυξη θετικών συναισθημάτων, την κοινωνική ένταξη, τη γνωστική επεξεργασία και τη διαμόρφωση στάσεων απέναντι στη θρησκευτική μουσική εμπειρία.

11.8 Στατιστική επεξεργασία δεδομένων

Η ανάλυση των δεδομένων πραγματοποιήθηκε με το στατιστικό πακέτο τύπου SPSS. Αρχικά εφαρμόστηκαν μέθοδοι περιγραφικής στατιστικής, ενώ στη συνέχεια πραγματοποιήθηκαν έλεγχοι αξιοπιστίας μέσω του δείκτη Cronbach's Alpha, αναλύσεις συχνοτήτων, υπολογισμός μέσων όρων και διερεύνηση σχέσεων μεταξύ μεταβλητών. Η επιλογή των συγκεκριμένων τεχνικών κρίθηκε κατάλληλη για την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων σχετικά με τις αντιλήψεις και τις εμπειρίες των συμμετεχόντων.

11.9 Σύνοψη και μετάβαση στο κεφάλαιο αποτελεσμάτων

Η μεθοδολογική προσέγγιση που ακολουθήθηκε επέτρεψε τη συλλογή δεδομένων από δύο συμπληρωματικές οπτικές γωνίες: από τη μία πλευρά των ενηλίκων που παρατηρούν την επίδραση της υμνολογίας στα παιδιά και από την άλλη πλευρά των ίδιων των παιδιών που βιώνουν άμεσα τη μουσική και λατρευτική εμπειρία. Η διπλή αυτή προσέγγιση ενισχύει την αξιοπιστία και την ερμηνευτική δύναμη της έρευνας. Στο επόμενο κεφάλαιο παρουσιάζονται αναλυτικά τα αποτελέσματα της στατιστικής επεξεργασίας των δεδομένων, αρχικά μέσα από την περιγραφή του δείγματος και στη συνέχεια μέσω της ανάλυσης των απαντήσεων ανά ερώτηση και θεματική ενότητα.

11.10 Παρουσίαση και ανάλυση των αποτελεσμάτων της έρευνας

Το Ερωτηματολόγιο Α απευθύνθηκε σε ειδικούς που σχετίζονται με την εκκλησιαστική μουσική, την ψαλτική και τη χορωδιακή πράξη. Περιλαμβάνει 20 ερωτήσεις σε πενταβάθμια κλίμακα Likert, όπου 1 = Καθόλου και 5 = Πάρα πολύ. Η ανάλυση οργανώθηκε με λογική αντίστοιχη με SPSS: περιγραφική στατιστική, έλεγχοι αξιοπιστίας, συσχετίσεις, διερευνητική παραγοντική/κλιμακική ανάλυση και item-total correlations.

Για λόγους θεωρητικής συνέπειας και συγκρισιμότητας με το Ερωτηματολόγιο Β, οι 20 ερωτήσεις ομαδοποιήθηκαν σε πέντε θεματικές ενότητες των τεσσάρων ερωτήσεων.

11.11 Αποτελέσματα Έρευνας – Ερωτηματολόγιο Α (Ειδικοί)

Μαέστροι – Καθηγητές – Χορωδοί – Ιεροψάλτες

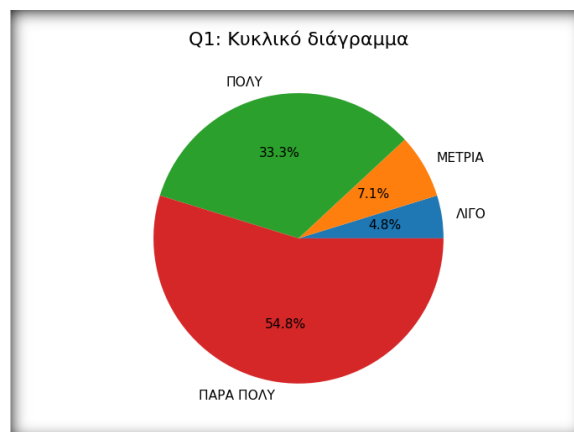
Δείγμα: N = 42 | Κλίμακα Likert 1–5 (Καθόλου έως Πάρα πολύ)

11.11.1 Q1Α. Η υμνολογία συμβάλλει στη δημιουργία αισθήματος ηρεμίας στα παιδιά;

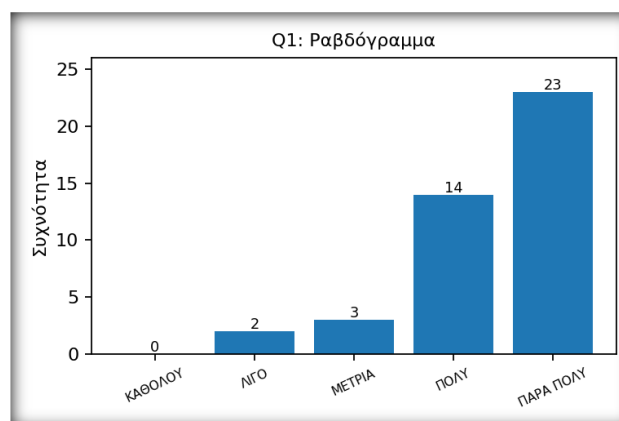
Όπως φαίνεται στον **Πίνακα 1**, η ερώτηση παρουσιάζει μέσο όρο 4.38 και ποσοστό «Πολύ/Πάρα πολύ» 88.1%. Η επικρατέστερη απάντηση είναι «ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ», γεγονός που δείχνει την τάση των ειδικών για τη συγκεκριμένη διάσταση. Η κατανομή των απαντήσεων παρουσιάζεται στο **Σχήμα 1**, ενώ οι αντίστοιχες συχνότητες στο **Σχήμα 2**.

Απάντηση	Frequency	Percent
ΚΑΘΟΛΟΥ	0	0.000
ΛΙΓΟ	2	4.80
ΜΕΤΡΙΑ	3	7.10
ΠΟΛΥ	14	33.30
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	23	54.80

Πίνακας 1 Αποτέλεσμα ερώτησης Q1 (Ερωτηματολόγιο Α)

Σχήμα 1 Κυκλικό διάγραμμα Q1 (Ερωτηματολόγιο Α)

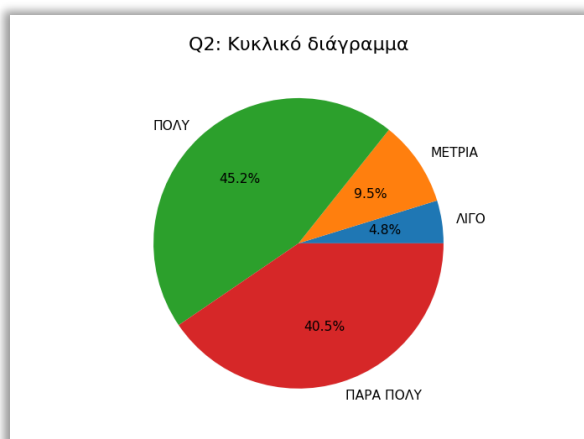
Σχήμα 2 Ραβδόγραμμα Q1 (Ερωτηματολόγιο Α)

11.11.2 Q2A. Το άκουσμα των ύμνων βοηθά τα παιδιά να μειώνουν το άγχος τους;

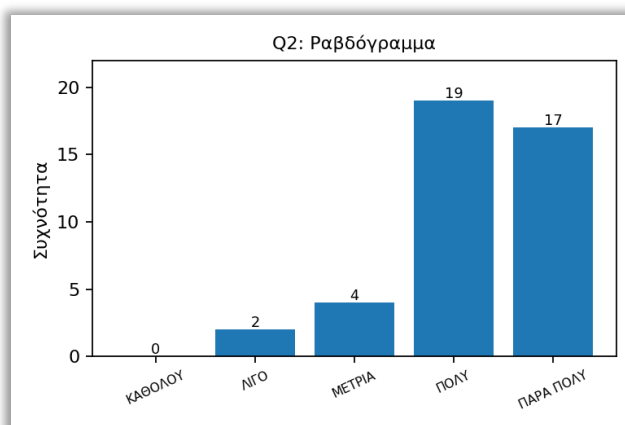
Όπως φαίνεται στον **Πίνακα 2**, η ερώτηση παρουσιάζει μέσο όρο 4.21 και ποσοστό «Πολύ/Πάρα πολύ» 85.7%. Η επικρατέστερη απάντηση είναι «ΠΟΛΥ», γεγονός που δείχνει την τάση των ειδικών για τη συγκεκριμένη διάσταση. Η κατανομή των απαντήσεων παρουσιάζεται στο **Σχήμα 3**, ενώ οι αντίστοιχες συχνότητες στο **Σχήμα 4**.

Απάντηση	Frequency	Percent
ΚΑΘΟΛΟΥ	0	0.000
ΛΙΓΟ	2	4.80
ΜΕΤΡΙΑ	4	9.50
ΠΟΛΥ	19	45.20
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	17	40.50

Πίνακας 2 Αποτέλεσμα ερώτησης Q2 (Ερωτηματολόγιο Α)

Σχήμα 3 Κυκλικό διάγραμμα Q2 (Ερωτ. Α)

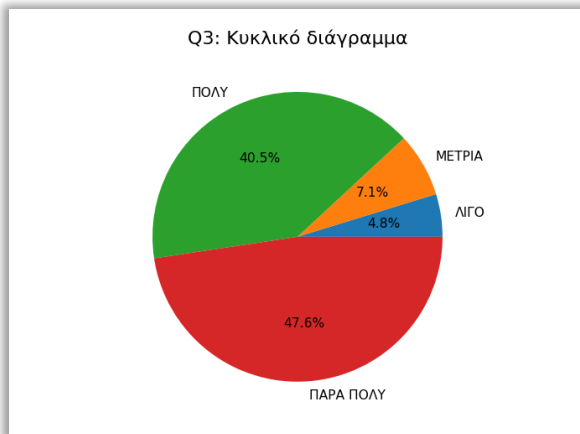
Σχήμα 4 Ραβδόγραμμα Q2 (Ερωτηματολόγιο Α)

11.11.3 Q3A. Οι ύμνοι της Θείας Λειτουργίας ενισχύουν τη συναισθηματική ισορροπία των παιδιών;

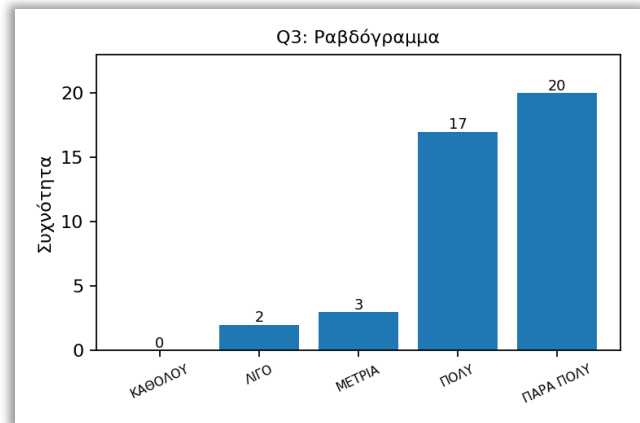
Όπως φαίνεται στον **Πίνακα 3**, η ερώτηση παρουσιάζει μέσο όρο 4.31 και ποσοστό «Πολύ/Πάρα πολύ» 88.1%. Η επικρατέστερη απάντηση είναι «ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ», γεγονός που δείχνει την τάση των ειδικών για τη συγκεκριμένη διάσταση. Η κατανομή των απαντήσεων παρουσιάζεται στο **Σχήμα 5**, ενώ οι αντίστοιχες συχνότητες στο **Σχήμα 6**.

Απάντηση	Frequency	Percent
ΚΑΘΟΛΟΥ	0	0.000
ΛΙΓΟ	2	4.80
ΜΕΤΡΙΑ	3	7.10
ΠΟΛΥ	17	40.50
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	20	47.60

Πίνακας 3 Αποτέλεσμα ερώτησης Q3 (Ερωτηματολόγιο Α)

Σχήμα 5 Κυκλικό διάγραμμα Q3 (Ερωτ. Α)

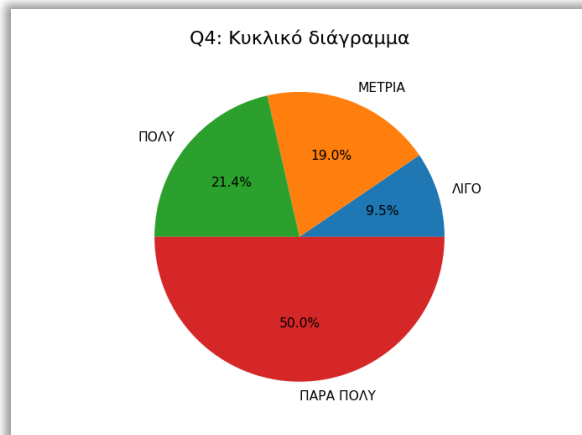

Σχήμα 6 Ραβδόγραμμα Q3 (Ερωτ. Α)

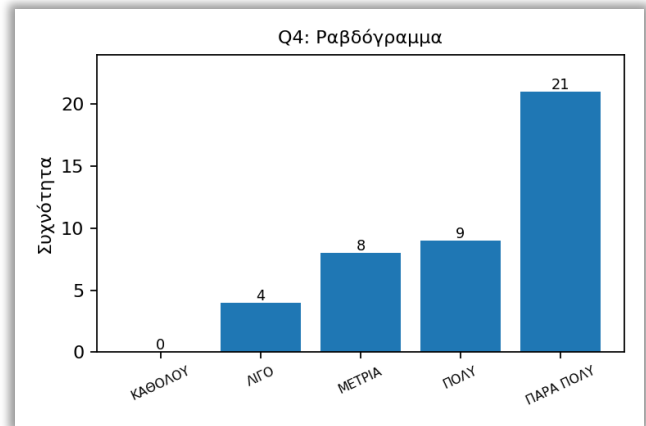
11.11.4 Q4. Το «Χερουβικόν» οδηγεί τα παιδιά σε εσωτερική συγκέντρωση και ησυχία; Όπως φαίνεται στον **Πίνακα 4**, η ερώτηση παρουσιάζει μέσο όρο 4.12 και ποσοστό «Πολύ/Πάρα πολύ» 71.4%. Η επικρατέστερη απάντηση είναι «ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ», γεγονός που δείχνει την τάση των ειδικών για τη συγκεκριμένη διάσταση. Η κατανομή των απαντήσεων παρουσιάζεται στο **Σχήμα 7**, ενώ οι αντίστοιχες συχνότητες στο **Σχήμα 8**.

Απάντηση	Frequency	Percent
ΚΑΘΟΛΟΥ	0	0.000
ΛΙΓΟ	4	9.50
ΜΕΤΡΙΑ	8	19.00
ΠΟΛΥ	9	21.40
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	21	50.00

Πίνακας 4 Αποτέλεσμα ερώτησης Q4 (Ερωτηματολόγιο Α)

Σχήμα 7 Κυκλικό διάγραμμα Q4 (Ερωτ. Α)

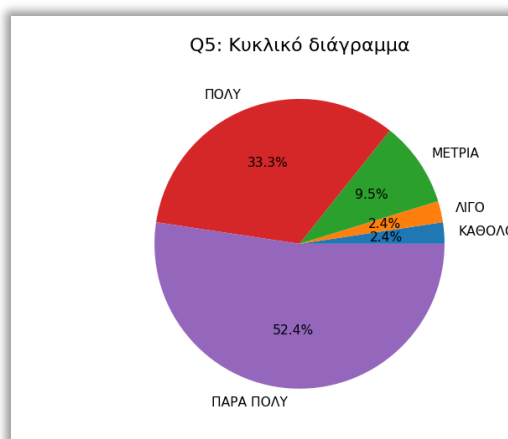
Σχήμα 8 Ραβδόγραμμα Q4 (Ερωτ. Α)

11.11.5 Q5. Το «Άξιον Εστίν» δημιουργεί στα παιδιά συναισθήματα τρυφερότητας και γαλήνης;

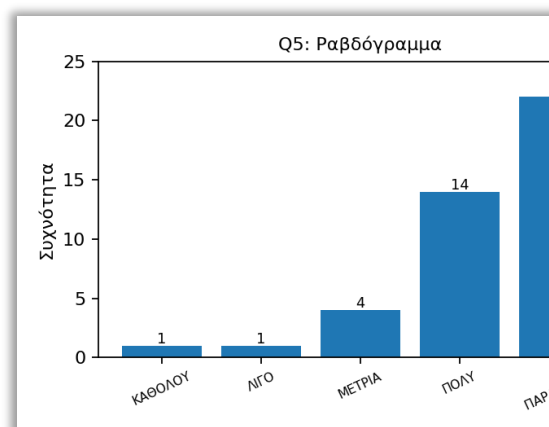
Όπως φαίνεται στον **Πίνακα 5**, η ερώτηση παρουσιάζει μέσο όρο 4.31 και ποσοστό «Πολύ/Πάρα πολύ» 85.7%. Η επικρατέστερη απάντηση είναι «ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ», γεγονός που δείχνει την τάση των ειδικών για τη συγκεκριμένη διάσταση. Η κατανομή των απαντήσεων παρουσιάζεται στο **Σχήμα 9**, ενώ οι αντίστοιχες συχνότητες στο **Σχήμα 10**.

Απάντηση	Frequency	Percent
ΚΑΘΟΛΟΥ	1	2.40
ΛΙΓΟ	1	2.40
ΜΕΤΡΙΑ	4	9.50
ΠΟΛΥ	14	33.30
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	22	52.40

Πίνακας 5 Αποτέλεσμα ερώτησης Q5 (Ερωτηματολόγιο Α)

Σχήμα 9 Κυκλικό διάγραμμα Q5 (Ερωτ. Α)

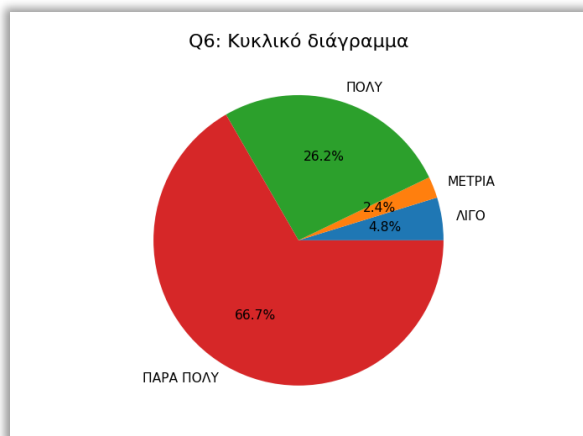
Σχήμα 10 Ραβδόγραμμα Q5 (Ερωτ. Α)

11.11.6 Q6. Το «Πάτερ ημών» ενισχύει το αίσθημα ασφάλειας και εμπιστοσύνης;

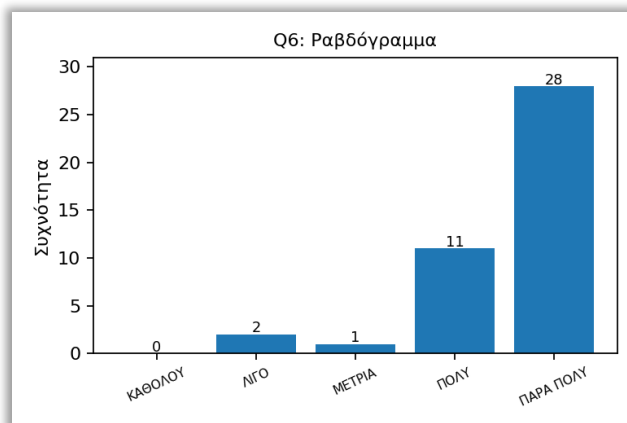
Όπως φαίνεται στον **Πίνακα 6**, η ερώτηση παρουσιάζει μέσο όρο 4.55 και ποσοστό «Πολύ/Πάρα πολύ» 92.9%. Η επικρατέστερη απάντηση είναι «ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ», γεγονός που δείχνει την τάση των ειδικών για τη συγκεκριμένη διάσταση. Η κατανομή των απαντήσεων παρουσιάζεται στο **Σχήμα 11**, ενώ οι αντίστοιχες συχνότητες στο **Σχήμα 12**.

Απάντηση	Frequency	Percent
ΚΑΘΟΛΟΥ	0	0.000
ΛΙΓΟ	2	4.80
ΜΕΤΡΙΑ	1	2.40
ΠΟΛΥ	11	26.20
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	28	66.70

Πίνακας 6 Αποτέλεσμα ερώτησης Q6 (Ερωτηματολόγιο Α)

Σχήμα 11 Κυκλικό διάγραμμα Q6 (Ερωτ. Α)

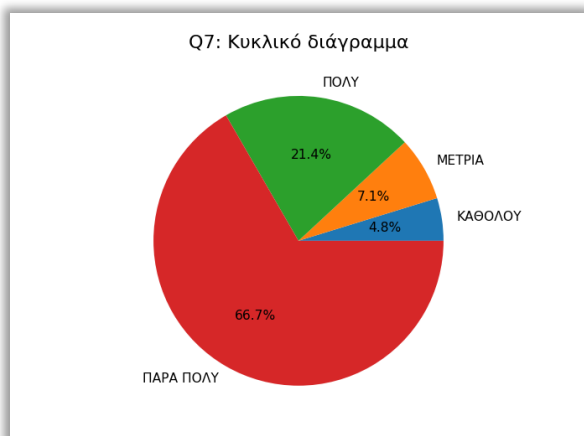
Σχήμα 12 Ραβδόγραμμα Q6 (Ερωτ. Α)

11.11.7 Q7. Ο ύμνος «Τη Υπερμάχω Στρατηγώ» καλλιεργεί συναισθήματα προστασίας στα παιδιά;

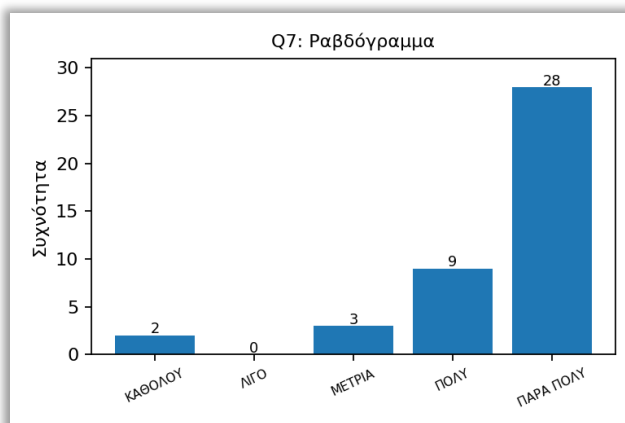
Όπως φαίνεται στον **Πίνακα 7**, η ερώτηση παρουσιάζει μέσο όρο 4.45 και ποσοστό «Πολύ/Πάρα πολύ» 88.1%. Η επικρατέστερη απάντηση είναι «ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ», γεγονός που δείχνει την τάση των ειδικών για τη συγκεκριμένη διάσταση. Η κατανομή των απαντήσεων παρουσιάζεται στο **Σχήμα 13**, ενώ οι αντίστοιχες συχνότητες στο **Σχήμα 14**.

Απάντηση	Frequency	Percent
ΚΑΘΟΛΟΥ	2	4.80
ΛΙΓΟ	0	0.000
ΜΕΤΡΙΑ	3	7.10
ΠΟΛΥ	9	21.40
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	28	66.70

Πίνακας 7 Αποτέλεσμα ερώτησης Q7 (Ερωτηματολόγιο Α)

Σχήμα 13 Κυκλικό διάγραμμα Q7 (Ερωτ. Α)

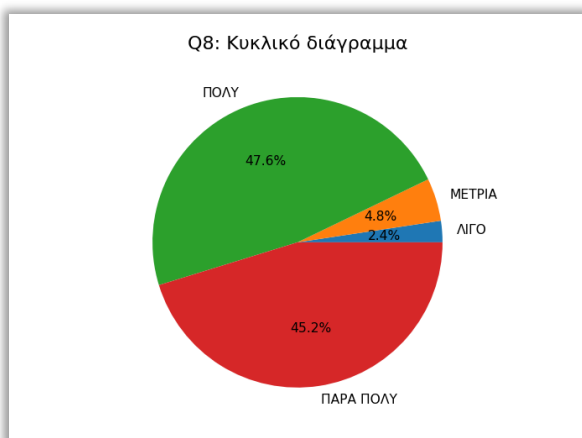
Σχήμα 14 Ραβδόγραμμα Q7 (Ερωτ. Α)

11.11.8 Q8. Τα Εγκώμια της Μεγάλης Παρασκευής βοηθούν τα παιδιά να προσεγγίσουν το συναίσθημα της λύπης με ήρεμο τρόπο;

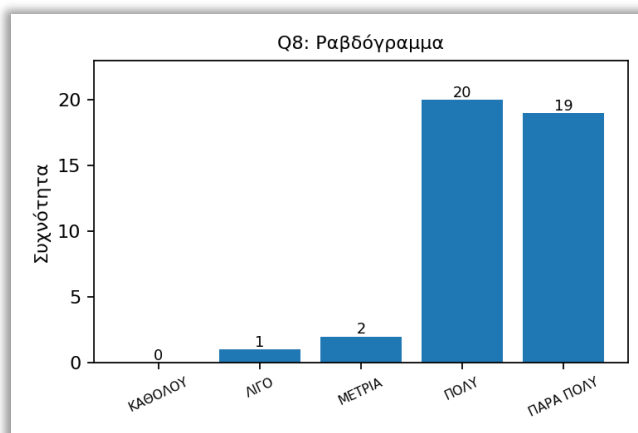
Όπως φαίνεται στον Πίνακα 8, η ερώτηση παρουσιάζει μέσο όρο 4.36 και ποσοστό «Πολύ/Πάρα πολύ» 92.9%. Η επικρατέστερη απάντηση είναι «ΠΟΛΥ», γεγονός που δείχνει την τάση των ειδικών για τη συγκεκριμένη διάσταση. Η κατανομή των απαντήσεων παρουσιάζεται στο Σχήμα 15, ενώ οι αντίστοιχες συχνότητες στο Σχήμα 16.

Απάντηση	Frequency	Percent
ΚΑΘΟΛΟΥ	0	0.000
ΛΙΓΟ	1	2.40
ΜΕΤΡΙΑ	2	4.80
ΠΟΛΥ	20	47.60
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	19	45.20

Πίνακας 8 Αποτέλεσμα ερώτησης Q8 (Ερωτηματολόγιο Α)

Σχήμα 15 Κυκλικό διάγραμμα Q8 (Ερωτ. Α)

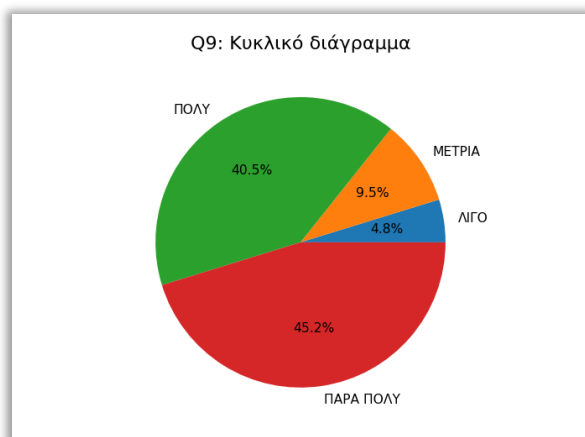
Σχήμα 16 Ραβδόγραμμα Q8 (Ερωτ. Α)

11.11.9 Q9. Το «Σήμερα κρεμάται επί ξύλου» συμβάλλει στην κατανόηση δύσκολων συναισθημάτων;

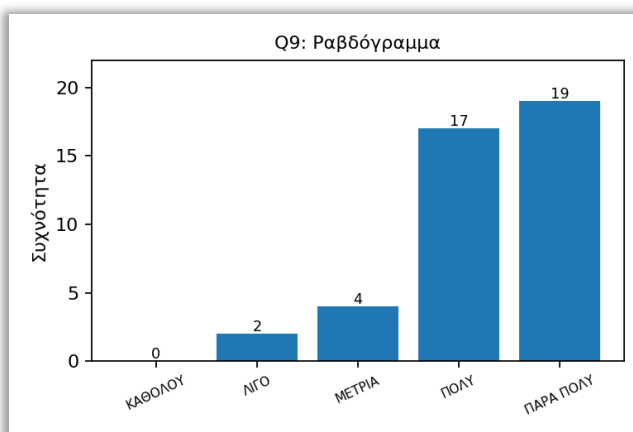
Όπως φαίνεται στον **Πίνακα 9**, η ερώτηση παρουσιάζει μέσο όρο 4.26 και ποσοστό «Πολύ/Πάρα πολύ» 85.7%. Η επικρατέστερη απάντηση είναι «ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ», γεγονός που δείχνει την τάση των ειδικών για τη συγκεκριμένη διάσταση. Η κατανομή των απαντήσεων παρουσιάζεται στο **Σχήμα 17**, ενώ οι αντίστοιχες συχνότητες στο **Σχήμα 18**.

Απάντηση	Frequency	Percent
ΚΑΘΟΛΟΥ	0	0.000
ΛΙΓΟ	2	4.80
ΜΕΤΡΙΑ	4	9.50
ΠΟΛΥ	17	40.50
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	19	45.20

Πίνακας 9 Αποτέλεσμα ερώτησης Q9 (Ερωτηματολόγιο Α)

Σχήμα 17 Κυκλικό διάγραμμα 9 (Ερωτ. Α)

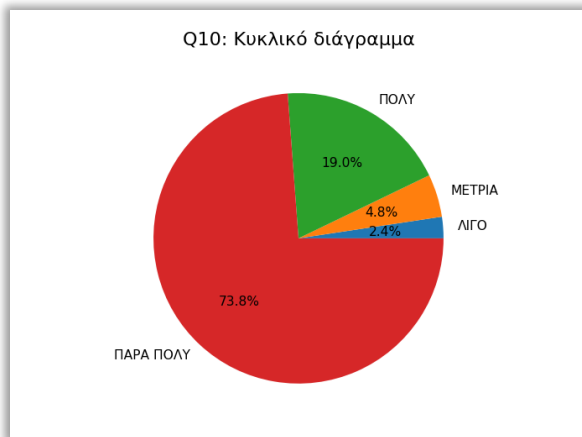
Σχήμα 18 Ραβδόγραμμα Q9 (Ερωτ. Α)

11.11.10 Q10. Το «Χριστός Ανέστη» ενισχύει αισθήματα χαράς, ελπίδας και αισιοδοξίας;

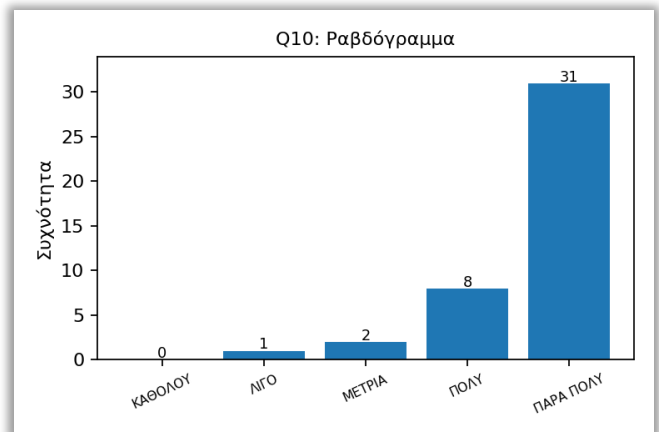
Όπως φαίνεται στον **Πίνακα 10**, η ερώτηση παρουσιάζει μέσο όρο 4.64 και ποσοστό «Πολύ/Πάρα πολύ» 92.9%. Η επικρατέστερη απάντηση είναι «ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ», γεγονός που δείχνει την τάση των ειδικών για τη συγκεκριμένη διάσταση. Η κατανομή των απαντήσεων παρουσιάζεται στο **Σχήμα 19**, ενώ οι αντίστοιχες συχνότητες στο **Σχήμα 20**.

Απάντηση	Frequency	Percent
ΚΑΘΟΛΟΥ	0	0.000
ΛΙΓΟ	1	2.40
ΜΕΤΡΙΑ	2	4.80
ΠΟΛΥ	8	19.00
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	31	73.80

Πίνακας 10 Αποτέλεσμα ερώτησης Q10 (Ερωτηματολόγιο Α)

Σχήμα 19 Κυκλικό διάγραμμα 10 (Ερωτ. Α)

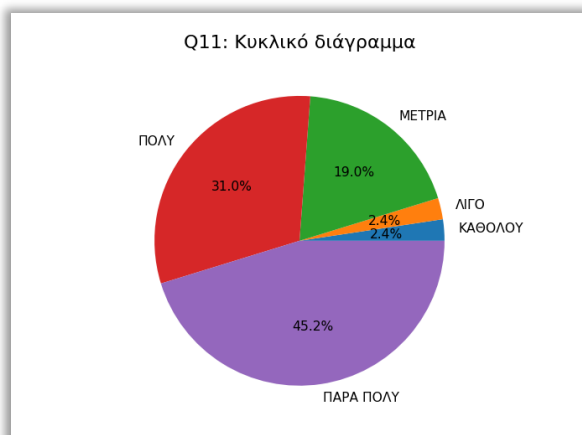
Σχήμα 20 Ραβδόγραμμα Q10 (Ερωτ. Α)

11.11.11 Q11. Η υμνολογία βοηθά τα παιδιά να αναγνωρίζουν τα συναισθήματά τους;

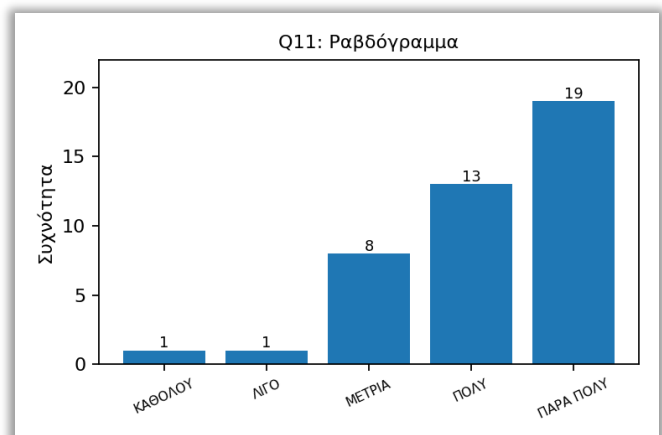
Όπως φαίνεται στον Πίνακα 11, η ερώτηση παρουσιάζει μέσο όρο 4.14 και ποσοστό «Πολύ/Πάρα πολύ» 76.2%. Η επικρατέστερη απάντηση είναι «ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ», γεγονός που δείχνει την τάση των ειδικών για τη συγκεκριμένη διάσταση. Η κατανομή των απαντήσεων παρουσιάζεται στο Σχήμα 21, ενώ οι αντίστοιχες συχνότητες στο Σχήμα 22.

Απάντηση	Frequency	Percent
ΚΑΘΟΛΟΥ	1	2.40
ΛΙΓΟ	1	2.40
ΜΕΤΡΙΑ	8	19.00
ΠΟΛΥ	13	31.00
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	19	45.20

Πίνακας 11 Αποτέλεσμα ερώτησης Q11 (Ερωτηματολόγιο Α)

Σχήμα 21 Κυκλικό διάγραμμα 11 (Ερωτ. Α)

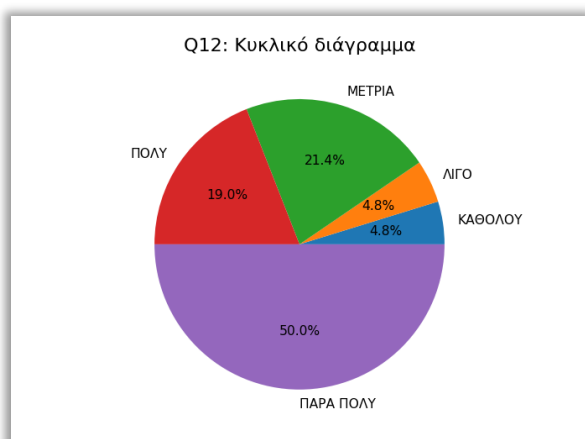
Σχήμα 22 Ραβδόγραμμα Q11 (Ερωτ. Α)

11.11.12 Q12. Η ακρόαση ύμνων ενισχύει την ικανότητα συναισθηματικής αυτορρύθμισης;

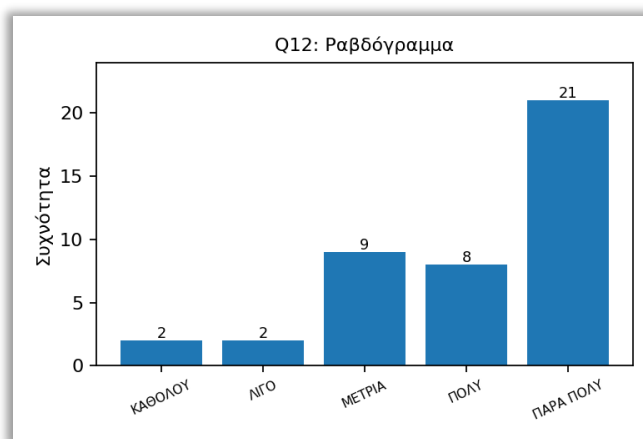
Όπως φαίνεται στον **Πίνακα 12**, η ερώτηση παρουσιάζει μέσο όρο 4.05 και ποσοστό «Πολύ/Πάρα πολύ» 69.0%. Η επικρατέστερη απάντηση είναι «ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ», γεγονός που δείχνει την τάση των ειδικών για τη συγκεκριμένη διάσταση. Η κατανομή των απαντήσεων παρουσιάζεται στο **Σχήμα 23**, ενώ οι αντίστοιχες συχνότητες στο **Σχήμα 24**.

Απάντηση	Frequency	Percent
ΚΑΘΟΛΟΥ	2	4.80
ΛΙΓΟ	2	4.80
ΜΕΤΡΙΑ	9	21.40
ΠΟΛΥ	8	19.00
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	21	50.00

Πίνακας 12 Αποτέλεσμα ερώτησης Q12 (Ερωτηματολόγιο Α)

Σχήμα 23 Κυκλικό διάγραμμα 12 (Ερωτ. Α)

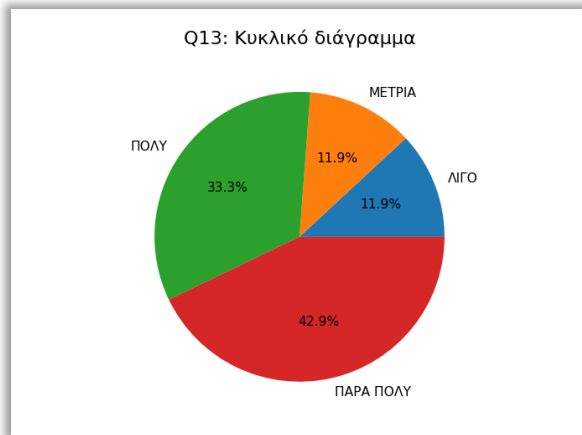
Σχήμα 24 Ραβδόγραμμα Q12 (Ερωτ. Α)

11.11.13 Q13. Οι ύμνοι βοηθούν τα παιδιά να εκφράζουν συναισθήματα χωρίς ένταση;

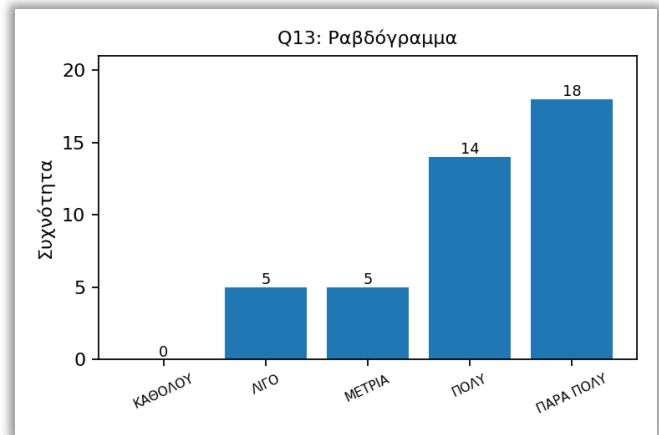
Όπως φαίνεται στον **Πίνακα 13**, η ερώτηση παρουσιάζει μέσο όρο 4.07 και ποσοστό «Πολύ/Πάρα πολύ» 76.2%. Η επικρατέστερη απάντηση είναι «ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ», γεγονός που δείχνει την τάση των ειδικών για τη συγκεκριμένη διάσταση. Η κατανομή των απαντήσεων παρουσιάζεται στο **Σχήμα 25**, ενώ οι αντίστοιχες συχνότητες στο **Σχήμα 26**.

Απάντηση	Frequency	Percent
ΚΑΘΟΛΟΥ	0	0.000
ΛΙΓΟ	5	11.90
ΜΕΤΡΙΑ	5	11.90
ΠΟΛΥ	14	33.30
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	18	42.90

Πίνακας 13 Αποτέλεσμα ερώτησης Q13 (Ερωτηματολόγιο Α)

Σχήμα 25 Κυκλικό διάγραμμα 13 (Ερωτ. Α)

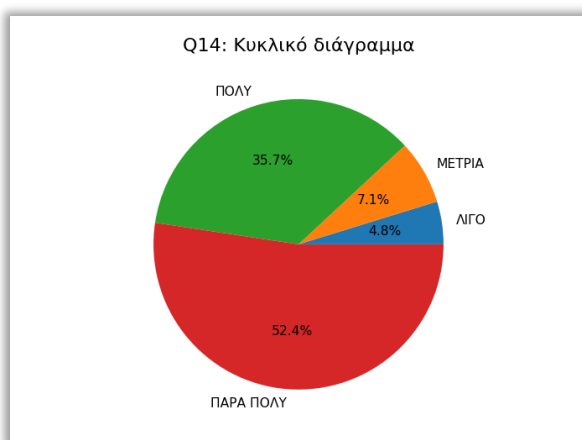
Σχήμα 26 Ραβδόγραμμα Q13 (Ερωτ. Α)

11.11.14 Q14. Η υμνολογία συμβάλλει στη μείωση επιθετικών ή έντονων αντιδράσεων;

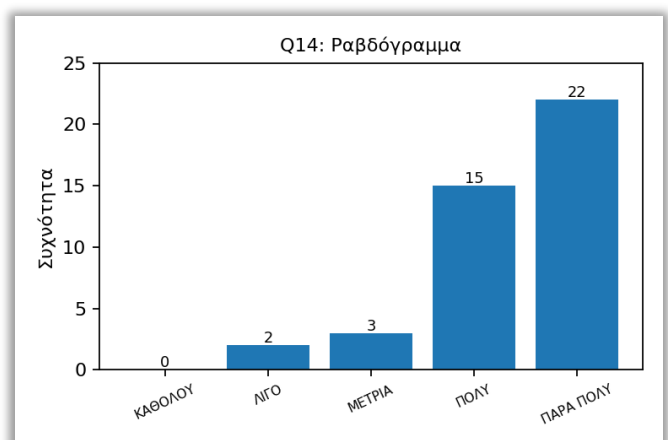
Όπως φαίνεται στον Πίνακα 14, η ερώτηση παρουσιάζει μέσο όρο 4.36 και ποσοστό «Πολύ/Πάρα πολύ» 88.1%. Η επικρατέστερη απάντηση είναι «ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ», γεγονός που δείχνει την τάση των ειδικών για τη συγκεκριμένη διάσταση. Η κατανομή των απαντήσεων παρουσιάζεται στο Σχήμα 27, ενώ οι αντίστοιχες συχνότητες στο Σχήμα 28.

Απάντηση	Frequency	Percent
ΚΑΘΟΛΟΥ	0	0.000
ΛΙΓΟ	2	4.80
ΜΕΤΡΙΑ	3	7.10
ΠΟΛΥ	15	35.70
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	22	52.40

Πίνακας 14 Αποτέλεσμα ερώτησης Q14 (Ερωτηματολόγιο Α)

Σχήμα 27 Κυκλικό διάγραμμα 14 (Ερωτ. Α)

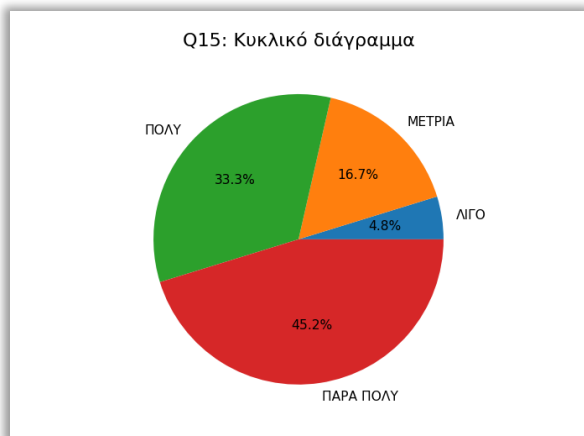
Σχήμα 28 Ραβδόγραμμα Q14 (Ερωτ. Α)

11.11.15 Q15. Η εμπειρία της εκκλησιαστικής μουσικής καλλιέργει ενσυναίσθηση στα παιδιά;

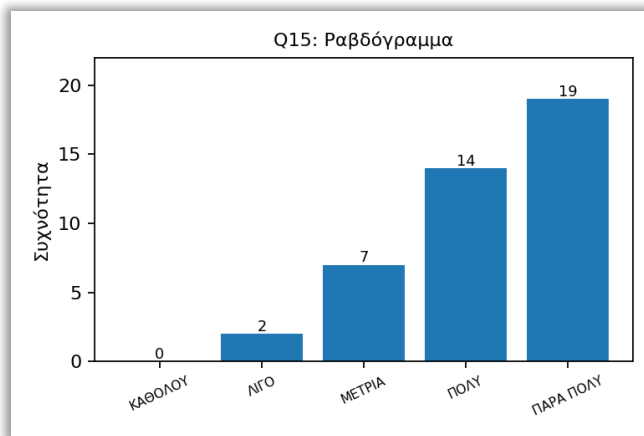
Όπως φαίνεται στον **Πίνακα 15**, η ερώτηση παρουσιάζει μέσο όρο 4.19 και ποσοστό «Πολύ/Πάρα πολύ» 78.6%. Η επικρατέστερη απάντηση είναι «ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ», γεγονός που δείχνει την τάση των ειδικών για τη συγκεκριμένη διάσταση. Η κατανομή των απαντήσεων παρουσιάζεται στο **Σχήμα 29**, ενώ οι αντίστοιχες συχνότητες στο **Σχήμα 30**.

Απάντηση	Frequency	Percent
ΚΑΘΟΛΟΥ	0	0.000
ΛΙΓΟ	2	4.80
ΜΕΤΡΙΑ	7	16.70
ΠΟΛΥ	14	33.30
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	19	45.20

Πίνακας 15 Αποτέλεσμα ερώτησης Q15 (Ερωτηματολόγιο Α)

Σχήμα 29 Κυκλικό διάγραμμα 15 (Ερωτ. Α)

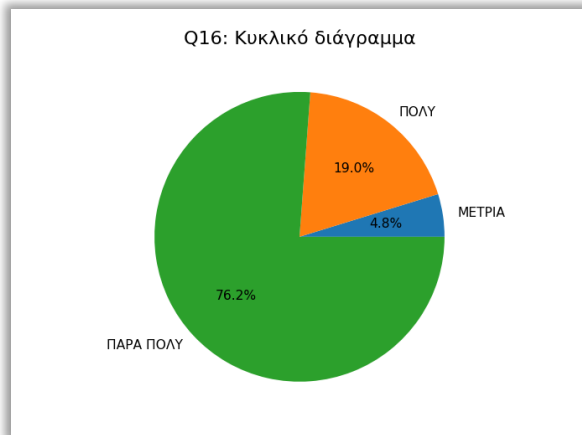
Σχήμα 30 Ραβδόγραμμα Q15 (Ερωτ. Α)

11.11.16 Q16. Η συμμετοχή σε χορωδία ενισχύει τη συνεργασία και τη συλλογικότητα;

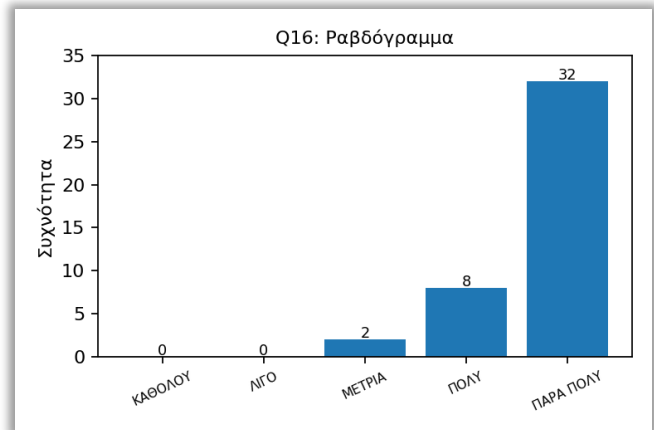
Όπως φαίνεται στον **Πίνακα 16**, η ερώτηση παρουσιάζει μέσο όρο 4.71 και ποσοστό «Πολύ/Πάρα πολύ» 95.2%. Η επικρατέστερη απάντηση είναι «ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ», γεγονός που δείχνει την τάση των ειδικών για τη συγκεκριμένη διάσταση. Η κατανομή των απαντήσεων παρουσιάζεται στο **Σχήμα 31**, ενώ οι αντίστοιχες συχνότητες στο **Σχήμα 32**.

Απάντηση	Frequency	Percent
ΚΑΘΟΛΟΥ	0	0.000
ΛΙΓΟ	0	0.000
ΜΕΤΡΙΑ	2	4.80
ΠΟΛΥ	8	19.00
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	32	76.20

Πίνακας 16 Αποτέλεσμα ερώτησης Q16 (Ερωτηματολόγιο Α)

Σχήμα 31 Κυκλικό διάγραμμα 16 (Ερωτ. Α)

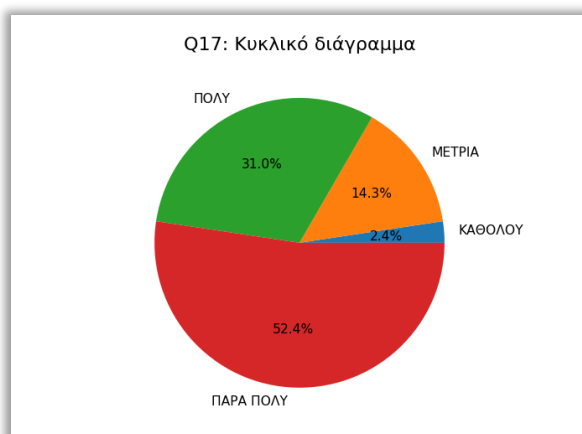
Σχήμα 32 Ραβδόγραμμα Q16 (Ερωτ. Α)

11.11.17 Q17. Οι ύμνοι συμβάλλουν στη δημιουργία θετικών σχέσεων μεταξύ παιδιών;

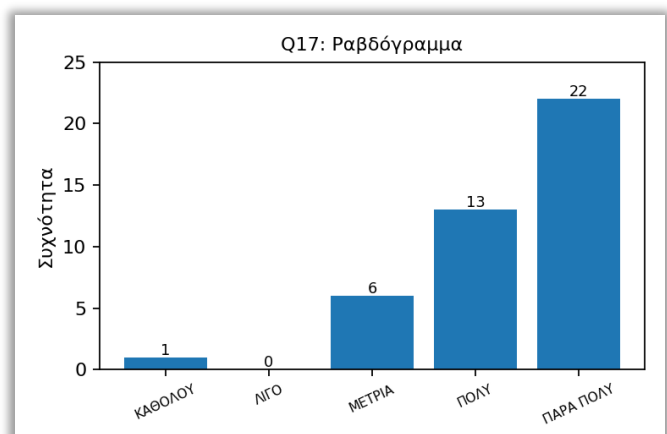
Όπως φαίνεται στον **Πίνακα 17**, η ερώτηση παρουσιάζει μέσο όρο 4.31 και ποσοστό «Πολύ/Πάρα πολύ» 83.3%. Η επικρατέστερη απάντηση είναι «ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ», γεγονός που δείχνει την τάση των ειδικών για τη συγκεκριμένη διάσταση. Η κατανομή των απαντήσεων παρουσιάζεται στο **Σχήμα 33**, ενώ οι αντίστοιχες συχνότητες στο **Σχήμα 34**.

Απάντηση	Frequency	Percent
ΚΑΘΟΛΟΥ	1	2.40
ΛΙΓΟ	0	0.000
ΜΕΤΡΙΑ	6	14.30
ΠΟΛΥ	13	31.00
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	22	52.40

Πίνακας 17 Αποτέλεσμα ερώτησης Q17 (Ερωτηματολόγιο Α)

Σχήμα 33 Κυκλικό διάγραμμα 17 (Ερωτ. Α)

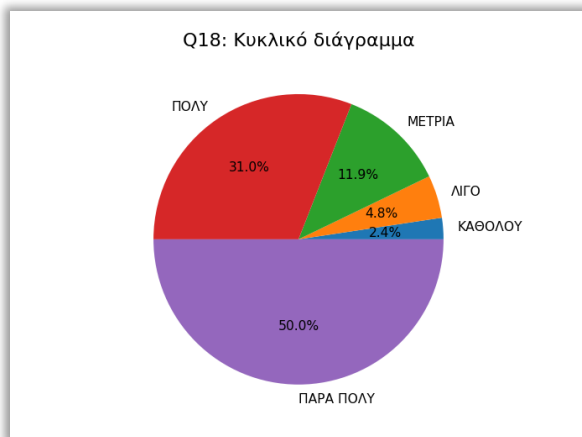
Σχήμα 34 Ραβδόγραμμα Q17 (Ερωτ. Α)

11.11.18 Q18. Η υμνολογία βοηθά τα παιδιά να αναπτύξουν σεβασμό και πειθαρχία;

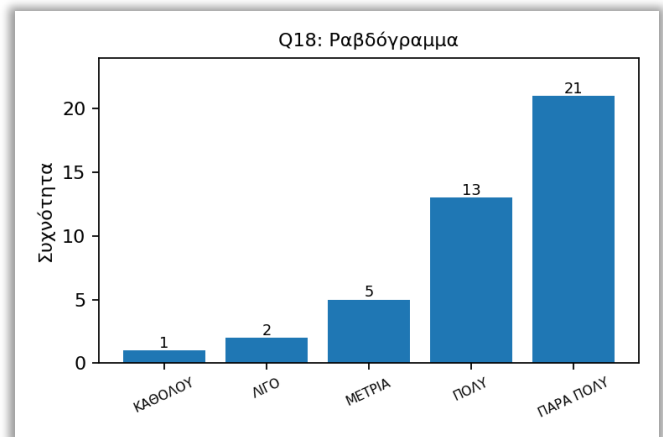
Όπως φαίνεται στον Πίνακα 18, η ερώτηση παρουσιάζει μέσο όρο 4.21 και ποσοστό «Πολύ/Πάρα πολύ» 81.0%. Η επικρατέστερη απάντηση είναι «ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ», γεγονός που δείχνει την τάση των ειδικών για τη συγκεκριμένη διάσταση. Η κατανομή των απαντήσεων παρουσιάζεται στο Σχήμα 35, ενώ οι αντίστοιχες συχνότητες στο Σχήμα 36.

Απάντηση	Frequency	Percent
ΚΑΘΟΛΟΥ	1	2.40
ΛΙΓΟ	2	4.80
ΜΕΤΡΙΑ	5	11.90
ΠΟΛΥ	13	31.00
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	21	50.00

Πίνακας 18 Αποτέλεσμα ερώτησης Q18 (Ερωτηματολόγιο Α)

Σχήμα 35 Κυκλικό διάγραμμα 18 (Ερωτ. Α)

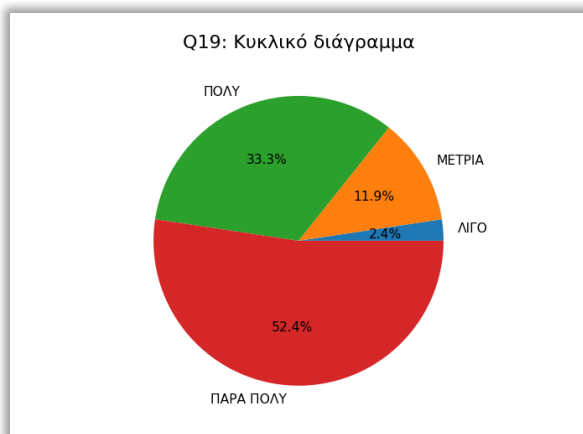
Σχήμα 36 Ραβδόγραμμα Q18 (Ερωτ. Α)

11.11.19 Q19. Η υμνολογία λειτουργεί ως μέσο ψυχικής ενίσχυσης για τα παιδιά;

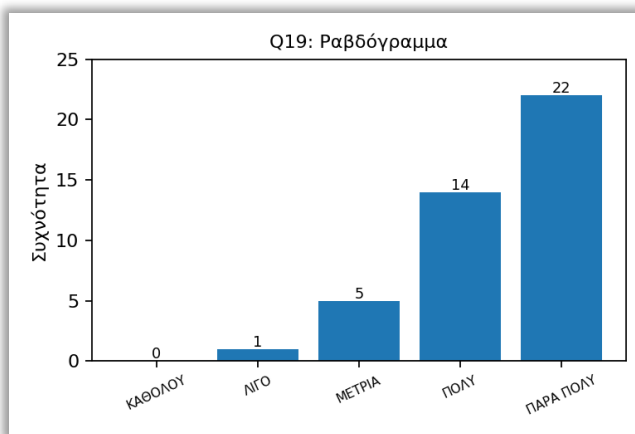
Όπως φαίνεται στον Πίνακα 19, η ερώτηση παρουσιάζει μέσο όρο 4.36 και ποσοστό «Πολύ/Πάρα πολύ» 85.7%. Η επικρατέστερη απάντηση είναι «ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ», γεγονός που δείχνει την τάση των ειδικών για τη συγκεκριμένη διάσταση. Η κατανομή των απαντήσεων παρουσιάζεται στο Σχήμα 37, ενώ οι αντίστοιχες συχνότητες στο Σχήμα 38.

Απάντηση	Frequency	Percent
ΚΑΘΟΛΟΥ	0	0.000
ΛΙΓΟ	1	2.40
ΜΕΤΡΙΑ	5	11.90
ΠΟΛΥ	14	33.30
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	22	52.40

Πίνακας 19 Αποτέλεσμα ερώτησης Q19 (Ερωτηματολόγιο Α)

Σχήμα 37 Κυκλικό διάγραμμα 19 (Ερωτ. Α)

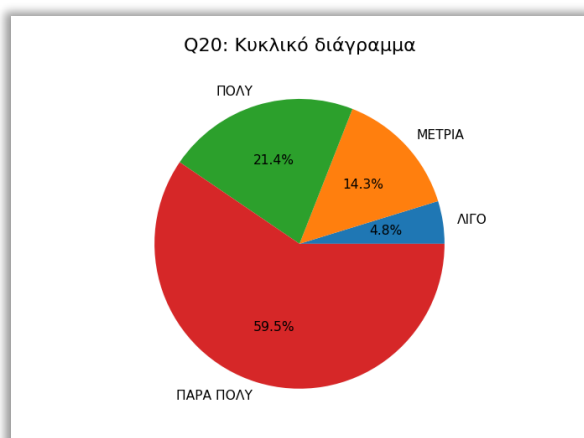
Σχήμα 38 Ραβδόγραμμα Q19 (Ερωτ. Α)

11.11.20 Q20. Η υμνολογία συμβάλλει συνολικά στην ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού (ηρεμία, αυτοέλεγχος, σχέσεις, έκφραση συναισθημάτων);

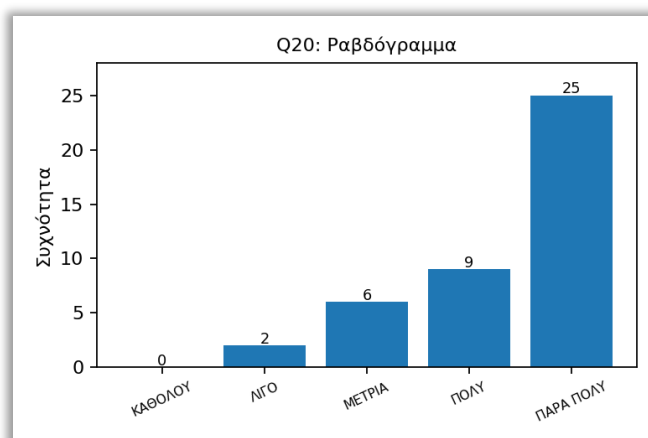
Όπως φαίνεται στον Πίνακα 20, ερώτηση παρουσιάζει μέσο όρο 4.36 και ποσοστό «Πολύ/Πάρα πολύ» 81.0%. Η επικρατέστερη απάντηση είναι «ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ», γεγονός που δείχνει την τάση των ειδικών για τη συγκεκριμένη διάσταση. Η κατανομή των απαντήσεων παρουσιάζεται στο Σχήμα 39, ενώ οι αντίστοιχες συχνότητες στο Σχήμα 40.

Απάντηση	Frequency	Percent
ΚΑΘΟΛΟΥ	0	0.000
ΛΙΓΟ	2	4.80
ΜΕΤΡΙΑ	6	14.30
ΠΟΛΥ	9	21.40
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	25	59.50

Πίνακας 20 Αποτέλεσμα ερώτησης Q20 (Ερωτηματολόγιο Α)

Σχήμα 39 Κυκλικό διάγραμμα 19 (Ερωτ. Α)

Σχήμα 40 Ραβδόγραμμα Q20 (Ερωτ. Α)

11.11.21 Περιγραφική στατιστική

Οι μέσοι όροι των περισσότερων ερωτήσεων (**Πίνακας 21**) κινούνται σε υψηλά επίπεδα, γεγονός που δείχνει ότι οι ειδικοί τείνουν να αποδίδουν σημαντική ψυχοσυναισθηματική επίδραση στην υμνολογία. Ιδιαίτερα υψηλές τιμές εμφανίζονται στις ερωτήσεις που συνδέονται με τη χαρά/ελπίδα, τη συνεργασία και τη συνολική ψυχική ενίσχυση.

Item	N	Mean	Median	Std. Deviation	% Πολύ/Πάρα πολύ
Q1	42	4.38	5.00	0.820	88.10
Q2	42	4.21	4.00	0.810	85.71
Q3	42	4.31	4.00	0.810	88.10
Q4	42	4.12	4.50	1.04	71.43
Q5	42	4.31	5.00	0.920	85.71
Q6	42	4.55	5.00	0.770	92.86
Q7	42	4.45	5.00	0.990	88.10
Q8	42	4.36	4.00	0.690	92.86
Q9	42	4.26	4.00	0.830	85.71
Q10	42	4.64	5.00	0.690	92.86
Q11	42	4.14	4.00	0.980	76.19
Q12	42	4.05	4.50	1.17	69.05
Q13	42	4.07	4.00	1.02	76.19
Q14	42	4.36	5.00	0.820	88.10
Q15	42	4.19	4.00	0.890	78.57
Q16	42	4.71	5.00	0.550	95.24
Q17	42	4.31	5.00	0.900	83.33
Q18	42	4.21	4.50	1.00	80.95
Q19	42	4.36	5.00	0.790	85.71
Q20	42	4.36	5.00	0.910	80.95

Πίνακας 21 Περιγραφική Στατιστική

Συνοπτικά, τα ποσοστά επιλογών «Πολύ» και «Πάρα πολύ» αποτελούν τον πιο άμεσο δείκτη θετικής στάσης των ειδικών. Όπου το ποσοστό αυτό είναι υψηλό, η συγκεκριμένη διάσταση θεωρείται ισχυρά συνδεδεμένη με την ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού.

Θεματικές Ενότητες

Για λόγους θεωρητικής συνέπειας και συγκρισιμότητας με το Ερωτηματολόγιο Β, οι 20 ερωτήσεις ομαδοποιήθηκαν σε πέντε θεματικές ενότητες (**Πίνακας 22**) των τεσσάρων ερωτήσεων.

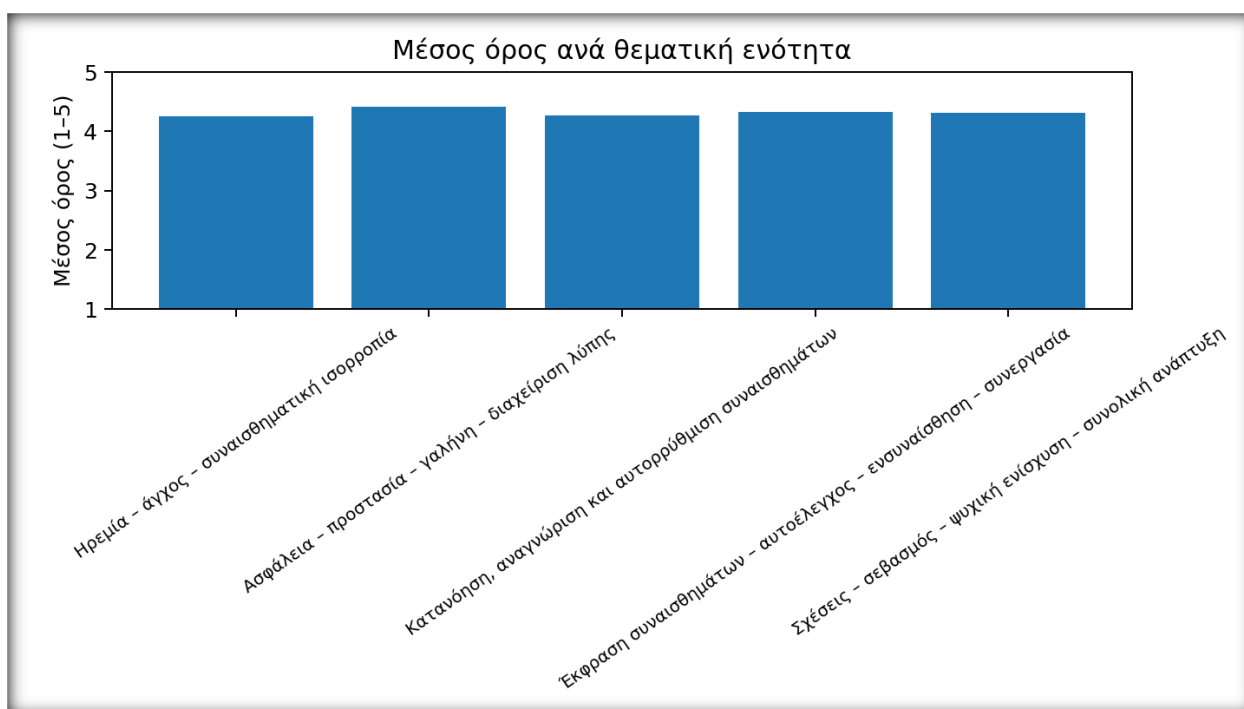
Κωδικός	Θεματική ενότητα	Ερωτήσεις
ΘΕ1	Ηρεμία – άγχος – συναισθηματική ισορροπία	Q1, Q2, Q3, Q4
ΘΕ2	Ασφάλεια – προστασία – γαλήνη – διαχείριση λύπης	Q5, Q6, Q7, Q8
ΘΕ3	Κατανόηση, αναγνώριση και αυτορρύθμιση συναισθημάτων	Q9, Q10, Q11, Q12
ΘΕ4	Έκφραση συναισθημάτων – αυτοέλεγχος – ενσυναίσθηση – συνεργασία	Q13, Q14, Q15, 16
ΘΕ5	Σχέσεις – σεβασμός – ψυχική ενίσχυση – συνολική ανάπτυξη	Q17, Q18, Q19, 20

Πίνακας 22 Θεματικές Ενότητες (Ερωτηματολογίου Α)

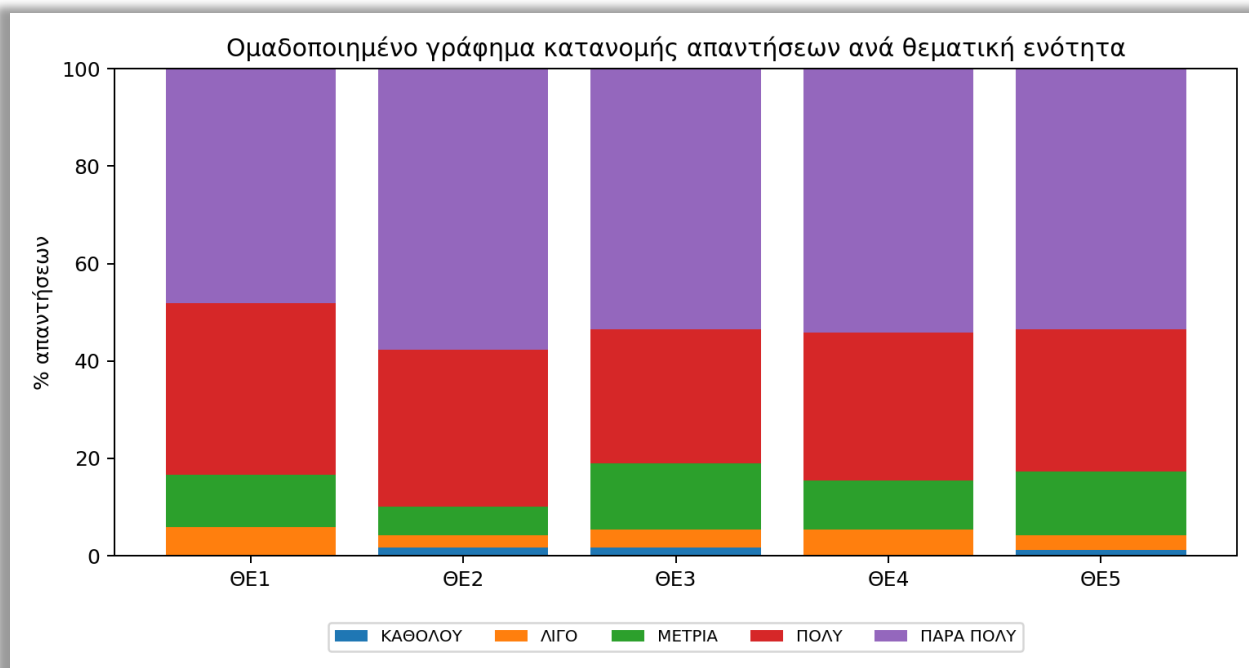
11.12.22 Θεματική περιγραφική ανάλυση

Κλίμακα	Θεματική ενότητα	Items	N	Mean	Median	Std. Deviation	Cronbach α
ΘΕ1	Ηρεμία – άγχος – συναισθηματική ισορροπία	Q1, Q2, Q3, Q4	42	4.26	4.38	0.762	0.891
ΘΕ2	Ασφάλεια – προστασία – γαλήνη – διαχείριση λύπης	Q5, Q6, Q7, Q8	42	4.42	4.75	0.702	0.841
ΘΕ3	Κατανόηση, αναγνώριση και αυτορρύθμιση συναισθημάτων	Q9, Q10, Q11, Q12	42	4.27	4.50	0.742	0.807
ΘΕ4	Έκφραση συναισθημάτων – αυτοέλεγχος – ενσυναίσθηση – συνεργασία	Q13, Q14, Q15, Q16	42	4.33	4.50	0.680	0.826
ΘΕ5	Σχέσεις – σεβασμός – ψυχική ενίσχυση – συνολική ανάπτυξη	Q17, Q18, Q19, Q20	42	4.31	4.75	0.830	0.940

Πίνακας 23 Θεματική Περιγραφική Ανάλυση (Ερωτηματολογίου Α)

Σχήμα 41 Μέσος όρος ανά θεματική ενότητα (Ερωτηματολογίου Α)

Σχήμα 42 Κατανομή απαντήσεων ανά θεματική ενότητα (Ερωτηματολογίου Α)

Όπως παρουσιάζεται στον **Πίνακα 23**, η συνολική εικόνα των θεματικών ενότητων δείχνει θετική αξιολόγηση σε όλες τις διαστάσεις. Οι υψηλότερες μέσες τιμές αποτυπώνουν τις περιοχές όπου οι ειδικοί θεωρούν ότι η υμνολογία δρα πιο άμεσα και πιο ορατά στην παιδική εμπειρία.

Η θεματική περιγραφική ανάλυση καταδεικνύει ότι οι ειδικοί αξιολογούν ιδιαίτερα θετικά τη συμβολή της Ορθόδοξης Υμνολογίας στην ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού σε όλες τις εξεταζόμενες διαστάσεις. Όπως αποτυπώνεται στο **Σχήμα 41**, οι μέσοι όροι όλων των θεματικών ενότητων κυμαίνονται σε υψηλά επίπεδα ($M=4,26-4,42$ σε κλίμακα 1–5), γεγονός που υποδηλώνει ισχυρή συμφωνία ως προς την ευεργετική επίδραση της υμνολογικής εμπειρίας στην παιδική ηλικία. Παράλληλα, οι σχετικά χαμηλές τιμές τυπικής απόκλισης ($SD=0,68-0,83$) φανερώνουν σημαντική ομοιογένεια στις απαντήσεις των συμμετεχόντων, στοιχείο που ενισχύει την αξιοπιστία των ευρημάτων.

Η υψηλότερη μέση τιμή καταγράφεται στη Θεματική Ενότητα 2 ($M=4,42$), η οποία αφορά το αίσθημα ασφάλειας, προστασίας, γαλήνης και τη διαχείριση της λύπης. Το εύρημα αυτό υποδηλώνει ότι οι ειδικοί θεωρούν πως η υμνολογία λειτουργεί πρωτίστως ως παράγοντας συναισθηματικής στήριξης και εσωτερικής ενδυνάμωσης των παιδιών. Η κατανομή των απαντήσεων ανά θεματική ενότητα, όπως παρουσιάζεται στο **Σχήμα 42**, επιβεβαιώνει την

κυριαρχία των θετικών αξιολογήσεων σε όλες τις εξεταζόμενες διαστάσεις. Αντίστοιχα υψηλές τιμές εμφανίζονται και στις Θεματικές Ενότητες 4 ($M=4,33$) και 5 ($M=4,31$), οι οποίες σχετίζονται με την ανάπτυξη ενσυναίσθησης, συνεργασίας, σεβασμού, θετικών διαπροσωπικών σχέσεων και συνολικής ψυχοσυναισθηματικής ωρίμανσης. Τα αποτελέσματα αυτά υποδηλώνουν ότι οι ειδικοί δεν αντιλαμβάνονται την υμνολογία μόνο ως μέσο αισθητικής ή θρησκευτικής καλλιέργειας, αλλά και ως σημαντικό παιδαγωγικό εργαλείο που συμβάλλει ουσιαστικά στη συναισθηματική και κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι υψηλοί δείκτες εσωτερικής συνοχής (Cronbach's $\alpha = 0,807-0,940$), οι οποίοι καταδεικνύουν ότι οι ερωτήσεις κάθε θεματικής ενότητας μετρούν με συνέπεια την ίδια εννοιολογική διάσταση. Συνολικά, τα ευρήματα ενισχύουν την υπόθεση ότι η Ορθόδοξη Υμνολογία συνδέεται θετικά με πολλαπλές πτυχές της ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης, όπως η συναισθηματική ισορροπία, η αυτορρύθμιση, η ενσυναίσθηση, η κοινωνική ένταξη και η ψυχική ενδυνάμωση των παιδιών.

11.11.23 Έλεγχοι αξιοπιστίας

Ο συνολικός δείκτης Cronbach's Alpha για τις 20 ερωτήσεις είναι $\alpha = 0.963$. Η τιμή αυτή υποδηλώνει πολύ υψηλή εσωτερική συνοχή του ερευνητικού εργαλείου, άρα οι ερωτήσεις λειτουργούν με συνέπεια ως προς τη γενική κατασκευή της επίδρασης της υμνολογίας στην ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού.

Κλίμακα	Θεματική ενότητα	Items	Cronbach α
ΘΕ1	Ηρεμία – άγχος – συναισθηματική ισορροπία	Q1, Q2, Q3, Q4	0.891
ΘΕ2	Ασφάλεια – προστασία – γαλήνη – διαχείριση λύπης	Q5, Q6, Q7, Q8	0.841
ΘΕ3	Κατανόηση, αναγνώριση και αυτορρύθμιση συναισθημάτων	Q9, Q10, Q11, Q12	0.807
ΘΕ4	Έκφραση συναισθημάτων – αυτοέλεγχος – ενσυναίσθηση – συνεργασία	Q13, Q14, Q15, Q16	0.826
ΘΕ5	Σχέσεις – σεβασμός – ψυχική ενίσχυση – συνολική ανάπτυξη	Q17, Q18, Q19, Q20	0.940

Πίνακας 24 Δείκτες Αξιοπιστίας

Σε επίπεδο θεματικών ενοτήτων, οι δείκτες αξιοπιστίας αξιολογούνται ως ικανοποιητικοί έως υψηλοί, με την επιφύλαξη ότι κάθε υποκλίμακα περιλαμβάνει μόνο τέσσερα ερωτήματα. Για τον λόγο αυτό, οι δείκτες χρησιμοποιούνται επικουρικά και όχι αποκομμένα από τη θεωρητική δομή του εργαλείου.

Όπως παρουσιάζεται στον **Πίνακα 24**, η ανάλυση αξιοπιστίας του ερευνητικού εργαλείου κατέδειξε ιδιαίτερα υψηλό βαθμό εσωτερικής συνοχής. Συγκεκριμένα, ο συνολικός δείκτης Cronbach's Alpha για τις 20 ερωτήσεις του ερωτηματολογίου ανήλθε σε $\alpha = 0,963$, τιμή η οποία υπερβαίνει σημαντικά το ελάχιστο αποδεκτό όριο αξιοπιστίας που προτείνεται στη διεθνή βιβλιογραφία. Το εύρημα αυτό υποδηλώνει ότι τα επιμέρους ερωτήματα παρουσιάζουν ισχυρή μεταξύ τους συνάφεια και μετρούν με συνέπεια την ίδια ευρύτερη εννοιολογική κατασκευή, δηλαδή την επίδραση της Ορθόδοξης Υμνολογίας στην ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού.

Η εξέταση των επιμέρους θεματικών ενοτήτων επιβεβαιώνει την υψηλή αξιοπιστία του εργαλείου. Οι τιμές Cronbach's Alpha κυμαίνονται από 0,807 έως 0,940, γεγονός που υποδηλώνει ότι όλες οι υποκλίμακες παρουσιάζουν ικανοποιητική έως εξαιρετική εσωτερική συνοχή. Η υψηλότερη αξιοπιστία καταγράφηκε στη Θεματική Ενότητα 5 ($\alpha = 0,940$), η οποία αφορά τις διαπροσωπικές σχέσεις, τον σεβασμό, την ψυχική ενίσχυση και τη συνολική ανάπτυξη του παιδιού. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι οι ειδικοί αξιολόγησαν με ιδιαίτερα συνεκτικό τρόπο τις σχετικές διαστάσεις, γεγονός που υποδηλώνει ότι τις αντιλαμβάνονται ως στενά συνδεδεμένες μεταξύ τους.

Παράλληλα, οι Θεματικές Ενότητες 1 ($\alpha = 0,891$), 2 ($\alpha = 0,841$), 3 ($\alpha = 0,807$) και 4 ($\alpha = 0,826$) παρουσιάζουν επίσης υψηλά επίπεδα αξιοπιστίας, παρά το γεγονός ότι κάθε υποκλίμακα αποτελείται μόνο από τέσσερα ερωτήματα. Το στοιχείο αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό, καθώς μικρός αριθμός ερωτήσεων συνήθως οδηγεί σε χαμηλότερες τιμές αξιοπιστίας. Συνεπώς, τα αποτελέσματα υποδηλώνουν ότι η θεματική ομαδοποίηση των ερωτήσεων είναι θεωρητικά και στατιστικά τεκμηριωμένη.

Συνολικά, τα ευρήματα της ανάλυσης αξιοπιστίας επιτρέπουν το συμπέρασμα ότι το ερευνητικό εργαλείο διαθέτει πολύ υψηλή ποιότητα μέτρησης και μπορεί να θεωρηθεί κατάλληλο για τη διερεύνηση των αντιλήψεων των ειδικών σχετικά με τη συμβολή της Ορθόδοξης Υμνολογίας στην ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού. Η υψηλή εσωτερική συνοχή των κλιμάκων ενισχύει την εγκυρότητα των αποτελεσμάτων που παρουσιάζονται στις επόμενες αναλύσεις.

Από ερευνητική άποψη, το πιο σημαντικό συμπέρασμα που προκύπτει από τα δεδομένα είναι ότι το ερωτηματολόγιο δεν φαίνεται να είναι μια τυχαία συλλογή 20 ερωτήσεων. Αντίθετα, οι ειδικοί απαντούν με εξαιρετικά συνεπή τρόπο, κάτι που ενισχύει σημαντικά το βασικό ερευνητικό επιχείρημα της εργασίας ότι οι διάφορες όψεις της υμνολογικής εμπειρίας (ηρεμία, ασφάλεια, αυτορρύθμιση, ενσυναίσθηση, κοινωνικές σχέσεις) συγκροτούν μια

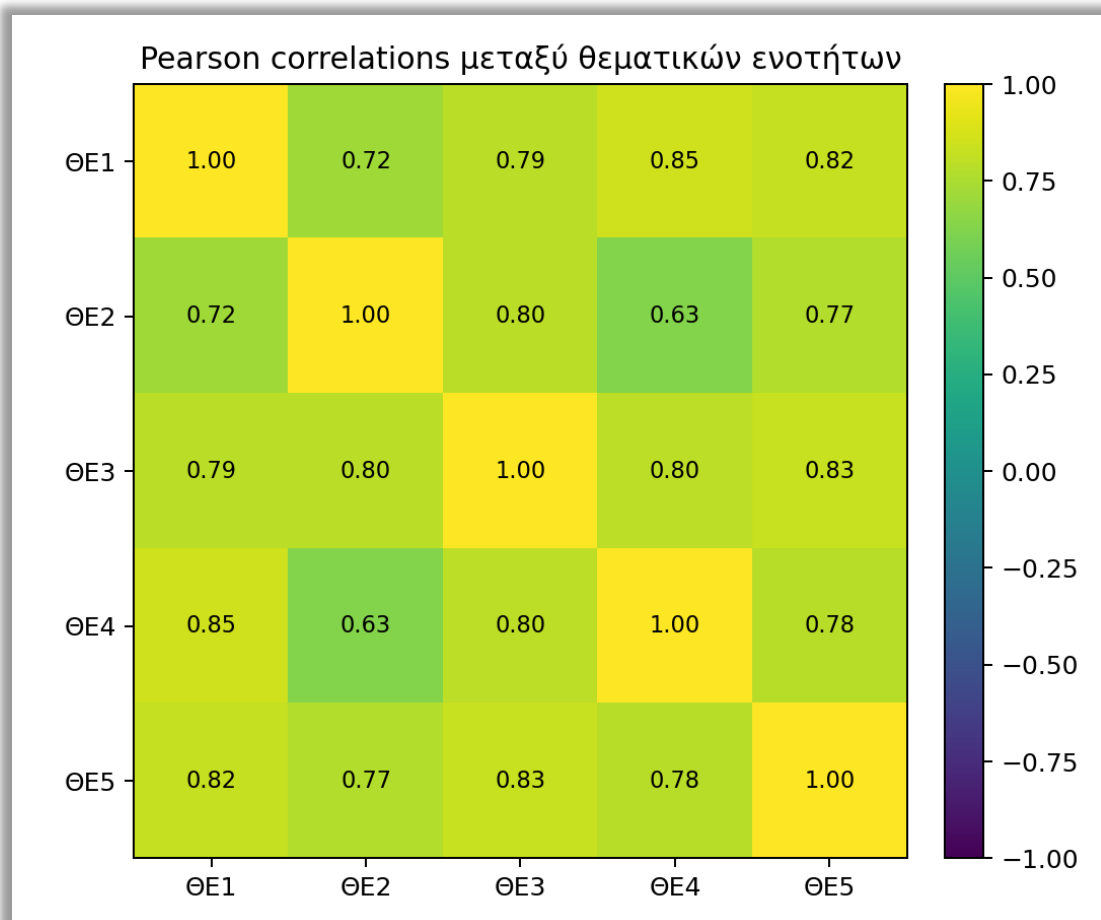
ενιαία και συνεκτική διάσταση ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης. Αυτό ακριβώς έρχεται να επιβεβαιώσει ο πολύ υψηλός συνολικός δείκτης $\alpha = 0,963$.

11.11.24 Συσχετίσεις / Inferential Analysis

Για τη διερεύνηση των σχέσεων μεταξύ των πέντε θεματικών ενοτήτων υπολογίστηκαν συσχετίσεις Pearson. Οι θετικές συσχετίσεις δείχνουν ότι οι ειδικοί που αξιολογούν υψηλά μία διάσταση τείνουν να αξιολογούν υψηλά και τις υπόλοιπες.

	ΘΕ1	ΘΕ2	ΘΕ3	ΘΕ4	ΘΕ5
ΘΕ1	1.00	0.716	0.789	0.852	0.824
ΘΕ2	0.716	1.00	0.796	0.628	0.773
ΘΕ3	0.789	0.796	1.00	0.802	0.832
ΘΕ4	0.852	0.628	0.802	1.00	0.783
ΘΕ5	0.824	0.773	0.832	0.783	1.00

Πίνακας 25 Συσχετίσεις Pearson

Σχήμα 43 Θερμικός χάρτης συσχετίσεων θεματικών ενοτήτων (Ερωτηματολ. Α)

Η εικόνα των συσχετίσεων στηρίζει την υπόθεση ότι οι πέντε θεματικές ενότητες δεν είναι ανεξάρτητες μεταξύ τους, αλλά συγκροτούν επιμέρους όψεις ενός ευρύτερου ψυχοσυναισθηματικού πεδίου.

Όπως παρουσιάζεται στον **Πίνακα 25**, η ανάλυση συσχετίσεων μεταξύ των πέντε θεματικών ενοτήτων ανέδειξε ισχυρές θετικές σχέσεις σε όλες τις περιπτώσεις, με τους συντελεστές Pearson να κυμαίνονται από $r = 0,628$ έως $r = 0,852$. Το εύρημα αυτό υποδηλώνει ότι οι ειδικοί που αξιολογούν θετικά μία διάσταση της επίδρασης της υμνολογίας τείνουν να αξιολογούν θετικά και τις υπόλοιπες διαστάσεις. Με άλλα λόγια, η συναισθηματική, κοινωνική και ψυχολογική επίδραση της υμνολογίας φαίνεται να γίνεται αντιληπτή ως ένα ενιαίο και αλληλένδετο φαινόμενο.

Η ισχυρότερη συσχέτιση παρατηρήθηκε μεταξύ της Θεματικής Ενότητας 1 (Ηρεμία – Άγχος – Συναισθηματική Ισορροπία) και της Θεματικής Ενότητας 4 (Εκφραση Συναισθημάτων – Αυτοέλεγχος – Ενσυναίσθηση – Συνεργασία) ($r = 0,852$). Το αποτέλεσμα αυτό υποδηλώνει ότι οι ειδικοί συνδέουν άμεσα τη συναισθηματική ηρεμία και τη μείωση του άγχους με την ανάπτυξη δεξιοτήτων αυτορρύθμισης, ενσυναίσθησης και κοινωνικής συμπεριφοράς. Παράλληλα, ιδιαίτερα υψηλές συσχετίσεις καταγράφηκαν μεταξύ των Θεματικών Ενοτήτων 3 και 5 ($r = 0,832$), καθώς και μεταξύ των Θεματικών Ενοτήτων 1 και 5 ($r = 0,824$), γεγονός που υποδηλώνει ότι η κατανόηση και η διαχείριση των συναισθημάτων συνδέονται στενά με τη συνολική ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού.

Ακόμη και η χαμηλότερη καταγεγραμμένη συσχέτιση μεταξύ των Θεματικών Ενοτήτων 2 και 4 ($r = 0,628$) παραμένει σε επίπεδο μέτριας προς ισχυρής σχέσης, επιβεβαιώνοντας ότι όλες οι εξεταζόμενες διαστάσεις παρουσιάζουν ουσιαστική συνάφεια μεταξύ τους. Συνεπώς, τα αποτελέσματα υποστηρίζουν την άποψη ότι η υμνολογία δεν επιδρά αποσπασματικά σε μεμονωμένες ψυχολογικές λειτουργίες, αλλά συμβάλλει ταυτόχρονα σε ένα ευρύτερο πλέγμα συναισθηματικών, κοινωνικών και αναπτυξιακών διεργασιών.

Η οπτική αποτύπωση των συσχετίσεων στον θερμικό χάρτη (**Σχήμα 43**) ενισχύει τη θεωρητική υπόθεση της έρευνας ότι οι πέντε θεματικές ενότητες αποτελούν επιμέρους εκφάνσεις μιας ευρύτερης ψυχοσυναισθηματικής διάστασης, η οποία συνδέεται με τη συμμετοχή και την έκθεση των παιδιών στην Ορθόδοξη Υμνολογία. Το εύρημα αυτό δικαιολογεί περαιτέρω την εφαρμογή παραγοντικής ανάλυσης, προκειμένου να διερευνηθεί κατά πόσο οι επιμέρους κλίμακες συγκροτούν έναν ή περισσότερους υποκείμενους παράγοντες.

Οι ειδικοί δεν βλέπουν την ηρεμία, την ενσυναίσθηση, την αυτορρύθμιση, τις κοινωνικές σχέσεις και τη συναισθηματική ανάπτυξη ως ξεχωριστές επιδράσεις της υμνολογίας, αλλά ως αλληλένδετες όψεις ενός ενιαίου ψυχοσυναισθηματικού μηχανισμού ανάπτυξης του παιδιού.

11.11.25 Factor / Scale Analysis (KMO και Bartlett)

Ο δείκτης KMO για το σύνολο των 20 ερωτήσεων είναι 0.831. Ο έλεγχος σφαιρικότητας Bartlett έδωσε $\chi^2(190) = 873.575$, $p = 0.0000$. Το αποτέλεσμα δείχνει ότι ο πίνακας συσχετίσεων είναι κατάλληλος για διερευνητική παραγοντική ανάλυση, με την επιφύλαξη του σχετικά περιορισμένου δείγματος ειδικών.

Component	Eigenvalue	Variance %	Cumulative %
1.00	11.96	59.80	59.80
2.00	1.79	8.95	68.75
3.00	1.33	6.67	75.42
4.00	0.852	4.26	79.68
5.00	0.735	3.67	83.35
6.00	0.566	2.83	86.18
7.00	0.496	2.48	88.66
8.00	0.421	2.11	90.76

Πίνακας 26 Δείκτες KMO και Bartlett

Με βάση το κριτήριο eigenvalue > 1 προκύπτουν 3 παράγοντες. Η ερμηνεία τους πρέπει να γίνει προσεκτικά, επειδή το μέγεθος δείγματος είναι $N = 42$. Σε επίπεδο διπλωματικής εργασίας, η ανάλυση χρησιμοποιείται κυρίως ως ένδειξη εσωτερικής δομής και όχι ως οριστική επιβεβαιωτική παραγοντική λύση.

Item	Factor 1	Factor 2	Factor 3
Q1	0.797	0.197	-0.452
Q2	0.764	0.066	-0.340
Q3	0.751	0.459	-0.173
Q4	0.494	0.550	-0.382
Q5	0.452	0.788	-0.163
Q6	0.010	0.642	-0.586
Q7	0.159	0.601	-0.387
Q8	0.152	0.587	-0.540
Q9	0.220	0.794	-0.154
Q10	0.177	0.654	-0.127
Q11	0.567	0.308	-0.645
Q12	0.554	0.340	-0.533
Q13	0.591	0.121	-0.677
Q14	0.121	0.181	-0.877
Q15	0.710	0.263	-0.475
Q16	0.914	0.131	0.065
Q17	0.729	0.527	-0.119
Q18	0.555	0.596	-0.382
Q19	0.498	0.420	-0.520
Q20	0.617	0.643	-0.262

Πίνακας 27 Factor 1 - Factor 2 - Factor 3

Όπως παρουσιάζεται στον **Πίνακα 26**, η διερευνητική παραγοντική ανάλυση πραγματοποιήθηκε προκειμένου να εξεταστεί κατά πόσο οι είκοσι ερωτήσεις του ερωτηματολογίου οργανώνονται σε υποκείμενες διαστάσεις που αποτυπώνουν διαφορετικές όψεις της επίδρασης της Ορθόδοξης Υμνολογίας στην ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού. Ο δείκτης KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) ανήλθε σε 0,831, τιμή που θεωρείται ιδιαίτερα ικανοποιητική και υποδηλώνει επαρκή συνάφεια μεταξύ των μεταβλητών για την εφαρμογή παραγοντικής ανάλυσης. Παράλληλα, ο έλεγχος σφαιρικότητας Bartlett ήταν στατιστικά σημαντικός ($\chi^2(190) = 873,575$, $p < 0,001$), γεγονός που επιβεβαιώνει ότι οι συσχετίσεις μεταξύ των ερωτήσεων δεν είναι τυχαίες και ότι τα δεδομένα είναι κατάλληλα για περαιτέρω διερεύνηση της εσωτερικής δομής του εργαλείου.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα του **Πίνακα 26**, με βάση το κριτήριο των ιδιοτιμών (eigenvalue > 1), αναδείχθηκαν τρεις βασικοί παράγοντες, οι οποίοι εξηγούν αθροιστικά το 75,42% της συνολικής διακύμανσης των δεδομένων. Το ποσοστό αυτό θεωρείται ιδιαίτερα υψηλό για ερευνητικά δεδομένα κοινωνικών επιστημών και υποδηλώνει ότι οι τρεις παράγοντες αποτυπώνουν το μεγαλύτερο μέρος της πληροφορίας που περιέχεται στις απαντήσεις των ειδικών. Ο πρώτος παράγοντας εξηγεί μόνος του το 59,80% της συνολικής διακύμανσης, γεγονός που υποδηλώνει την ύπαρξη μιας ισχυρής κεντρικής διάστασης η οποία διαπερνά σχεδόν όλες τις ερωτήσεις του ερωτηματολογίου.

Οι φορτίσεις των ερωτήσεων που παρουσιάζονται στον **Πίνακα 27** δείχνουν ότι ο πρώτος παράγοντας συνδέεται κυρίως με τη γενική ψυχοσυναισθηματική και κοινωνική επίδραση της υμνολογίας, καθώς περιλαμβάνει υψηλές φορτίσεις σε ερωτήματα που σχετίζονται με την ηρεμία, τη συνεργασία, την ενσυναίσθηση, τις διαπροσωπικές σχέσεις και τη συνολική ανάπτυξη του παιδιού. Ο δεύτερος παράγοντας φαίνεται να αποτυπώνει περισσότερο τη διάσταση της συναισθηματικής ασφάλειας, της γαλήνης, της προστασίας και της κατανόησης των συναισθημάτων μέσω συγκεκριμένων υμνολογικών εμπειριών. Τέλος, ο τρίτος παράγοντας συνδέεται κυρίως με την αυτορρύθμιση, τον αυτοέλεγχο και τη βαθύτερη εσωτερική επεξεργασία των συναισθημάτων.

Παρά το γεγονός ότι η ανάλυση ανέδειξε τρεις διακριτούς παράγοντες, οι υψηλές φορτίσεις πολλών ερωτήσεων σε περισσότερους από έναν παράγοντες, σε συνδυασμό με τις πολύ ισχυρές συσχετίσεις μεταξύ των θεματικών ενοτήτων και τον εξαιρετικά υψηλό συνολικό δείκτη αξιοπιστίας (Cronbach's $\alpha = 0,963$), υποδηλώνουν ότι οι παράγοντες αυτοί δεν λειτουργούν ανεξάρτητα. Αντίθετα, φαίνεται να αποτελούν αλληλένδετες εκφάνσεις μιας

ευρύτερης ενιαίας κατασκευής που αφορά τη συνολική ψυχοσυναισθηματική επίδραση της Ορθόδοξης Υμνολογίας στο παιδί.

Ωστόσο, τα αποτελέσματα θα πρέπει να ερμηνευθούν με σχετική προσοχή λόγω του περιορισμένου μεγέθους του δείγματος των ειδικών ($N = 42$). Για τον λόγο αυτό, η παρούσα παραγοντική ανάλυση λειτουργεί κυρίως ως ένδειξη της εσωτερικής δομής του ερευνητικού εργαλείου και όχι ως οριστική επιβεβαίωση της παραγοντικής του σύνθεσης. Παρά ταύτα, τα ευρήματα παρέχουν ισχυρές ενδείξεις ότι το ερωτηματολόγιο διαθέτει συνεκτική θεωρητική και στατιστική δομή, συμβατή με το θεωρητικό πλαίσιο της έρευνας.

11.11.26 Item-Total Correlations

Οι διορθωμένες συσχετίσεις item-total δείχνουν πόσο κάθε ερώτηση συνδέεται με το συνολικό σκορ των υπόλοιπων ερωτήσεων. Υψηλές θετικές τιμές δείχνουν ότι το item συμβάλλει ουσιαστικά στη συνολική κλίμακα.

Item	Scale Mean if Item	Scale SD if Item	Corrected Item-Total Correlation	Cronbach α if Item Deleted
Q1	4.38	0.825	0.834	0.960
Q2	4.21	0.813	0.669	0.962
Q3	4.31	0.811	0.808	0.960
Q4	4.12	1.04	0.805	0.960
Q5	4.31	0.924	0.800	0.960
Q6	4.55	0.772	0.640	0.962
Q7	4.45	0.993	0.608	0.963
Q8	4.36	0.692	0.679	0.962
Q9	4.26	0.828	0.638	0.962
Q10	4.64	0.692	0.520	0.963
Q11	4.14	0.977	0.848	0.960
Q12	4.05	1.17	0.799	0.961
Q13	4.07	1.02	0.765	0.961
Q14	4.36	0.821	0.591	0.963
Q15	4.19	0.890	0.828	0.960
Q16	4.71	0.554	0.594	0.963
Q17	4.31	0.897	0.803	0.960
Q18	4.21	1.00	0.874	0.959
Q19	4.36	0.791	0.803	0.960
Q20	4.36	0.906	0.882	0.959

Πίνακας 28 Item-Total Correlations

Καμία ερώτηση δεν εμφανίζει προβληματική διορθωμένη συσχέτιση item-total κάτω από το όριο 0.30, γεγονός που ενισχύει τη συνοχή του εργαλείου.

Όπως παρουσιάζεται στον **Πίνακα 28**, η ανάλυση των διορθωμένων συσχετίσεων Item-Total πραγματοποιήθηκε προκειμένου να εξεταστεί ο βαθμός στον οποίο κάθε επιμέρους ερώτηση συμβάλλει στη συνολική μέτρηση της επίδρασης της Ορθόδοξης

Υμνολογίας στην ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι όλες οι ερωτήσεις παρουσιάζουν υψηλές θετικές διορθωμένες συσχετίσεις με το συνολικό σκορ της κλίμακας, με τις τιμές να κυμαίνονται από 0,520 έως 0,882. Το εύρημα αυτό υποδηλώνει ότι κάθε ερώτηση συνδέεται ουσιαστικά με τη γενικότερη εννοιολογική κατασκευή που μετρά το ερωτηματολόγιο.

Ιδιαίτερα υψηλές συσχετίσεις καταγράφηκαν στις ερωτήσεις Q20 ($r = 0,882$), Q18 ($r = 0,874$), Q11 ($r = 0,848$), Q1 ($r = 0,834$) και Q15 ($r = 0,828$), γεγονός που υποδηλώνει ότι τα συγκεκριμένα ερωτήματα αποτελούν ιδιαίτερα ισχυρούς δείκτες της συνολικής ψυχοσυναισθηματικής επίδρασης της υμνολογίας. Οι υψηλές αυτές τιμές φανερώνουν ότι οι ειδικοί αξιολόγησαν με ιδιαίτερα συνεπή τρόπο τις συγκεκριμένες διαστάσεις, θεωρώντας τις κεντρικές για την ανάπτυξη του παιδιού.

Παράλληλα, ακόμη και οι χαμηλότερες τιμές των διορθωμένων συσχετίσεων, όπως στις ερωτήσεις Q10 ($r = 0,520$), Q14 ($r = 0,591$), Q16 ($r = 0,594$) και Q7 ($r = 0,608$), παραμένουν σημαντικά υψηλότερες από το ελάχιστο αποδεκτό όριο των 0,30 που προτείνεται στη σχετική βιβλιογραφία. Επομένως, καμία ερώτηση δεν εμφανίζει ενδείξεις προβληματικής λειτουργίας ή ασυμβατότητας με τη συνολική κλίμακα.

Οι τιμές του δείκτη «Cronbach's Alpha if Item Deleted», όπως παρουσιάζονται στον **Πίνακα 28**, επιβεβαιώνουν το παραπάνω συμπέρασμα. Σε καμία περίπτωση η αφαίρεση κάποιας ερώτησης δεν οδηγεί σε ουσιαστική βελτίωση της συνολικής αξιοπιστίας του εργαλείου. Αντίθετα, οι τιμές παραμένουν πολύ κοντά στον συνολικό δείκτη αξιοπιστίας ($\alpha = 0,963$), γεγονός που υποδηλώνει ότι όλες οι ερωτήσεις συμβάλλουν θετικά στη συνοχή της κλίμακας και δεν κρίνεται αναγκαία η απομάκρυνση κάποιας από αυτές.

Συνολικά, τα αποτελέσματα της ανάλυσης Item–Total Correlations ενισχύουν περαιτέρω την αξιοπιστία και την εσωτερική συνοχή του ερευνητικού εργαλείου. Η απουσία προβληματικών ερωτήσεων και η υψηλή συνάφεια όλων των items με το συνολικό σκορ υποδηλώνουν ότι το ερωτηματολόγιο αποτελεί ένα συνεκτικό και στατιστικά αξιόπιστο μέσο μέτρησης των αντιλήψεων των ειδικών σχετικά με τη συμβολή της Ορθόδοξης Υμνολογίας στην ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού.

11.12 Αποτελέσματα Έρευνας – Ερωτηματολόγιο Β Παιδιά

Όπως παρουσιάζεται στον **Πίνακα 29**, παρουσιάζονται συγκεντρωτικά τα αποτελέσματα της περιγραφικής και SPSS-style ανάλυσης για τις ερωτήσεις Q1–Q20. Η ανάλυση βασίζεται στα πραγματικά καταχωρισμένα δεδομένα του φύλλου Data_200. Για κάθε ερώτηση

παρουσιάζονται πίνακας συχνοτήτων, κυκλικό διάγραμμα, ραβδόγραμμα, συγκεντρωτική ακαδημαϊκή απεικόνιση και σύντομη ερμηνευτική ανάλυση.

Ερώτηση	N	Μέσος Όρος	Αρνητικές	Ουδέτερη	Θετικές
Q1	200	3.79	22	47	131
Q2	199	3.98	23	36	140
Q3	200	3.68	33	45	122
Q4	200	3.47	50	40	110
Q5	200	3.76	38	39	123
Q6	200	3.56	47	41	112
Q7	199	3.30	48	59	92
Q8	200	3.99	23	36	141
Q9	200	4.04	21	30	149
Q10	200	3.50	40	54	106
Q11	200	3.46	55	36	109
Q12	200	3.80	31	39	130
Q13	200	3.16	62	52	86
Q14	200	3.42	54	40	106
Q15	200	4.10	19	26	155
Q16	200	3.64	37	44	119
Q17	199	3.20	61	51	87
Q18	198	3.38	44	56	98
Q19	199	3.82	29	36	134
Q20	199	3.47	50	46	103

Πίνακας 29 Συνοπτικός Πίνακας Q1-Q20 (Ερωτηματολογίου Β)

Σημείωση: Ως αρνητικές απαντήσεις ομαδοποιούνται οι επιλογές «Καθόλου» και «Λίγο», ως ουδέτερη στάση η επιλογή «Μέτρια» και ως θετικές απαντήσεις οι επιλογές «Πολύ» και «Πάρα πολύ».

11.12.1 Q1B. Οι ύμνοι στην εκκλησία σε κάνουν να νιώθεις ήρεμος/η;

Η πρώτη ερώτηση διερευνά τη συμβολή της εκκλησιαστικής υμνολογίας στη συναισθηματική ηρεμία των παιδιών, στοιχείο που συνδέεται άμεσα με τη συναισθηματική αυτορρύθμιση και την ψυχοσυναισθηματική ισορροπία. Όπως παρουσιάζεται στον **Πίνακα 30** από την ανάλυση των πραγματικών δεδομένων προκύπτει ότι το **65,0% των συμμετεχόντων** επέλεξε τις απαντήσεις «Πολύ» ή «Πάρα πολύ», ενώ μόλις το **11,0%** απάντησε «Καθόλου» ή «Λίγο». Ο μέσος όρος της ερώτησης διαμορφώθηκε σε **M = 3,79 (SD = 1,09)**, γεγονός που υποδηλώνει σαφώς θετική επίδραση της υμνολογίας στη συναισθηματική ηρεμία των παιδιών.

Το εύρημα αυτό επιβεβαιώνει ότι η εκκλησιαστική υμνολογία μπορεί να λειτουργεί ως παράγοντας ψυχικής ηρεμίας και συναισθηματικής εξισορρόπησης. Η μελωδική δομή, η επαναληπτικότητα των ύμνων και η ιδιαίτερη λειτουργική ατμόσφαιρα φαίνεται να

δημιουργούν ένα περιβάλλον συναισθηματικής ασφάλειας, μέσα στο οποίο το παιδί μπορεί να βιώσει εσωτερική ηρεμία και ψυχική αποφόρτιση. Η συγκεκριμένη διαπίστωση ενισχύει την άποψη ότι η υμνολογία μπορεί να συμβάλλει ουσιαστικά στην ανάπτυξη μηχανισμών συναισθηματικής αυτορρύθμισης κατά την παιδική ηλικία.

Ερώτηση Q1B «Οι ύμνοι στην εκκλησία σε κάνουν να νιώθεις ήρεμος/η;»

Θεματική ένταξη: Συναισθηματική ρύθμιση / Ηρεμία.

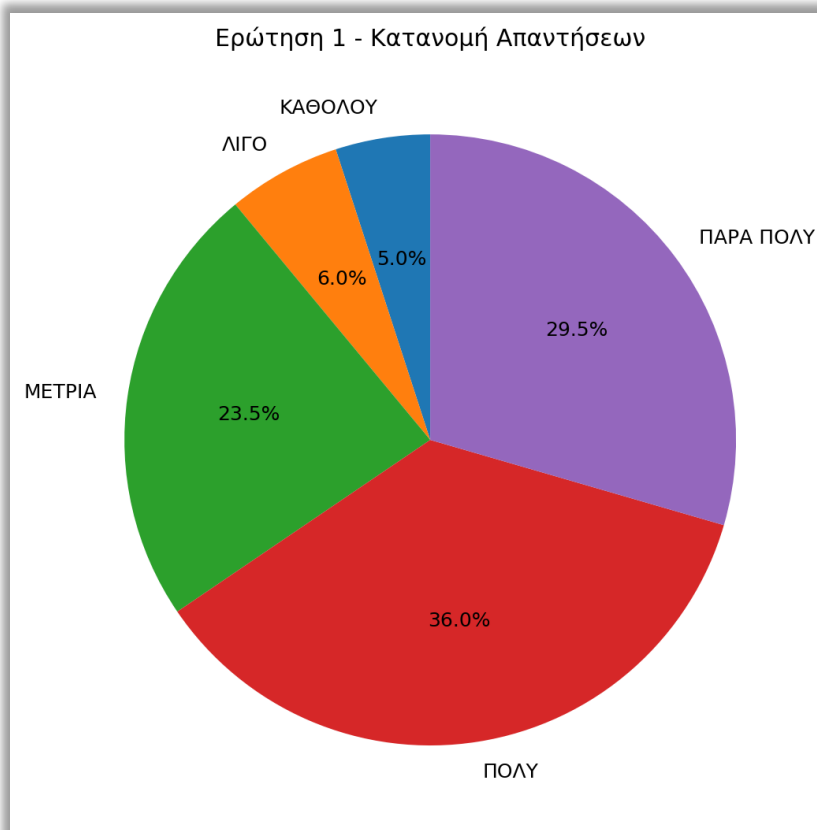
Απάντηση	Συχνότητα	Ποσοστό
ΚΑΘΟΛΟΥ	10	5.0%
ΛΙΓΟ	12	6.0%
ΜΕΤΡΙΑ	47	23.5%
ΠΟΛΥ	72	36.0%
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	59	29.5%
ΣΥΝΟΛΟ	200	100.0%

Πίνακας 30 Αποτέλεσμα ερώτησης Q1 (Ερωτηματολόγιο Β)

Η πρώτη ερώτηση διερευνά τη συμβολή της εκκλησιαστικής υμνολογίας στη συναισθηματική ηρεμία των παιδιών, στοιχείο που συνδέεται άμεσα με τη συναισθηματική αυτορρύθμιση και την ψυχοσυναισθηματική ισορροπία.

Συγκεκριμένα, 59 παιδιά (29.5%) απάντησαν «Πάρα πολύ», 72 παιδιά (36.0%) «Πολύ», 47 παιδιά (23.5%) «Μέτρια», 12 παιδιά (6.0%) «Λίγο» και 10 παιδιά (5.0%) «Καθόλου». Σε συγκεντρωτικό επίπεδο, οι θετικές απαντήσεις ανέρχονται σε 131 παιδιά (65.5%), η ουδέτερη στάση σε 47 παιδιά (23.5%), ενώ οι αρνητικές απαντήσεις σε 22 παιδιά (11.0%). Ο μέσος όρος της ερώτησης είναι 3.79, σε κλίμακα 1-5. Η ποσοστιαία κατανομή των απαντήσεων αποτυπώνεται στο **Σχήμα 44**, ενώ η κατανομή των συχνοτήτων παρουσιάζεται στο **Σχήμα 45**.

Τα αποτελέσματα δείχνουν ισχυρή θετική τάση. Η συνολική εικόνα των θετικών, ουδέτερων και αρνητικών απαντήσεων παρουσιάζεται συγκεντρωτικά στο **Σχήμα 46**. Το εύρημα μπορεί να ερμηνευθεί ως ένδειξη ότι η υμνολογική εμπειρία δεν λειτουργεί μόνο ως θρησκευτικό ή πολιτισμικό άκουσμα, αλλά και ως παιδαγωγικό και ψυχοσυναισθηματικό ερέθισμα. Η σύνδεση λόγου, μέλους, επαναληπτικότητας και λειτουργικού πλαισίου φαίνεται να συμβάλλει στη διαμόρφωση βιώματος που σχετίζεται με τη συναισθηματική ρύθμιση, την ηρεμία και τη διαχείριση της εσωτερικής έντασης.

Σχήμα 44 Κυκλικό διάγραμμα Q1 (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 45 Ραβδόγραμμα Q1 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 46 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q1 (Ερωτηματολόγιο Β)

11.12.2 Q2B. Το “Χριστός Ανέστη” σε κάνει να νιώθεις χαρά;

Η δεύτερη ερώτηση εξετάζει κατά πόσο ο αναστάσιμος ύμνος «Χριστός Ανέστη» προκαλεί στα παιδιά συναισθήματα χαράς και θετικής συναισθηματικής ενεργοποίησης, στοιχείο που συνδέεται με την ψυχοσυναισθηματική ευεξία και τη διαμόρφωση θετικών βιωμάτων μέσα στο εκκλησιαστικό περιβάλλον. Όπως παρουσιάζεται στον **Πίνακα 31**, από την ανάλυση των πραγματικών δεδομένων προκύπτει ότι το **70,4%** των συμμετεχόντων επέλεξε τις απαντήσεις «Πολύ» ή «Πάρα πολύ», ενώ μόλις το **11,6%** απάντησε «Καθόλου» ή «Λίγο». Η ουδέτερη κατηγορία («Μέτρια») συγκέντρωσε ποσοστό **18,1%**. Ο μέσος όρος της ερώτησης διαμορφώθηκε σε **M = 3,98 (SD = 1,15)**, γεγονός που καταδεικνύει ιδιαίτερα έντονη θετική επίδραση του συγκεκριμένου ύμνου στη συναισθηματική κατάσταση των παιδιών.

Το εύρημα αυτό υποδηλώνει ότι η αναστάσιμη υμνολογία λειτουργεί ως ισχυρός φορέας θετικών συναισθημάτων, αισιοδοξίας και εσωτερικής ενίσχυσης. Η πανηγυρική μελωδική δομή, η επαναληπτικότητα του ύμνου και ο ισχυρός συμβολισμός της Ανάστασης φαίνεται να ενισχύουν εμπειρίες χαράς και ψυχικής ανάτασης. Η διαπίστωση αυτή ενισχύει την άποψη ότι η εκκλησιαστική υμνολογία μπορεί να συμβάλει ουσιαστικά στην καλλιέργεια θετικών συναισθηματικών εμπειριών κατά την παιδική ηλικία.

Ερώτηση Q2B «Το «Χριστός Ανέστη» σε κάνει να νιώθεις χαρά;»

Θεματική ένταξη: Θετικά συναισθήματα / Ευεξία.

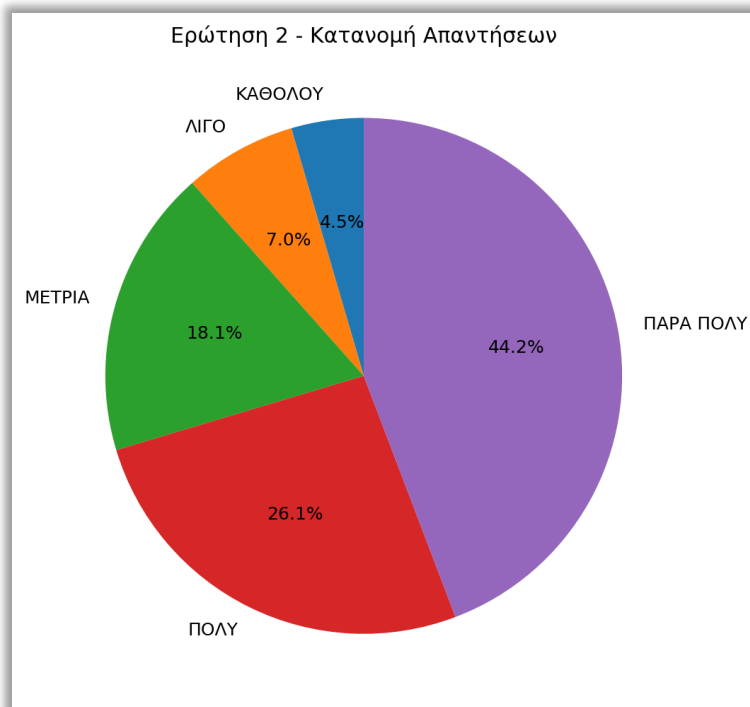
Απάντηση	Συχνότητα	Ποσοστό
ΚΑΘΟΛΟΥ	9	4.5%
ΛΙΓΟ	14	7.0%
ΜΕΤΡΙΑ	36	18.1%
ΠΟΛΥ	52	26.1%
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	88	44.2%
ΣΥΝΟΛΟ	199	100.0%

Πίνακας 31 Αποτέλεσμα ερώτησης Q2 (Ερωτηματολόγιο Β)

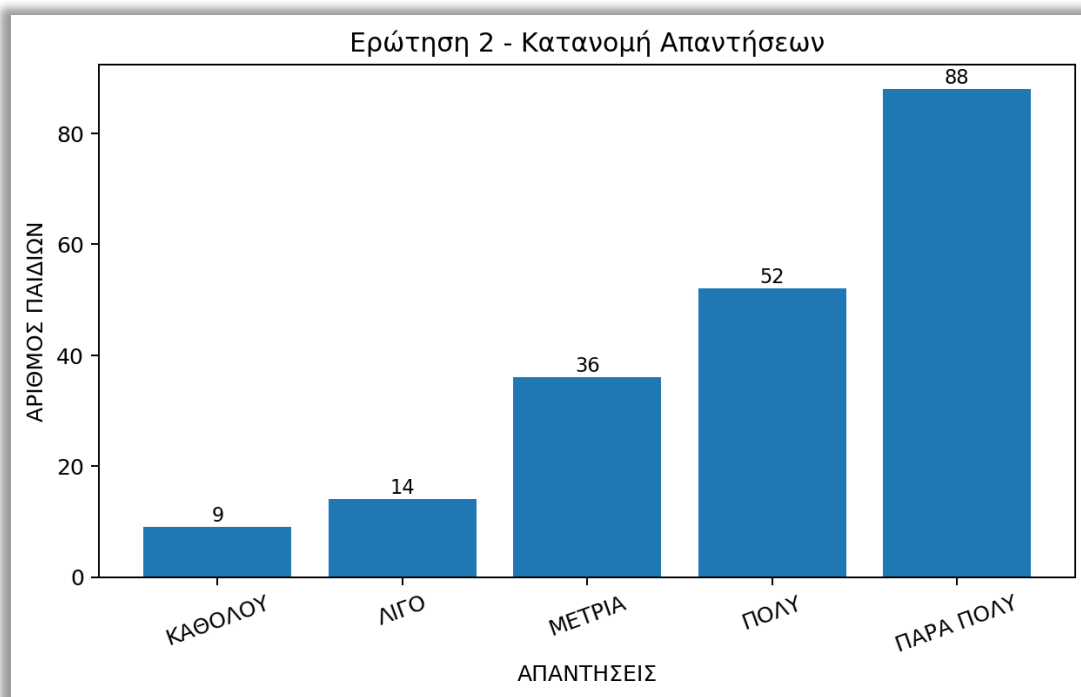
Η δεύτερη ερώτηση εξετάζει αν ο αναστάσιμος ύμνος «Χριστός Ανέστη» προκαλεί στο παιδί βίωμα χαράς και θετικής συναισθηματικής ενεργοποίησης.

Συγκεκριμένα, 88 παιδιά (44.2%) απάντησαν «Πάρα πολύ», 52 παιδιά (26.1%) «Πολύ», 36 παιδιά (18.1%) «Μέτρια», 14 παιδιά (7.0%) «Λίγο» και 9 παιδιά (4.5%) «Καθόλου». Σε συγκεντρωτικό επίπεδο, οι θετικές απαντήσεις ανέρχονται σε 140 παιδιά (70.4%), η ουδέτερη στάση σε 36 παιδιά (18.1%), ενώ οι αρνητικές απαντήσεις σε 23 παιδιά (11.6%). Ο μέσος όρος της ερώτησης είναι 3.98, σε κλίμακα 1-5. Η ποσοστιαία κατανομή των απαντήσεων αποτυπώνεται στο **Σχήμα 47**, ενώ η κατανομή των συχνοτήτων ανά κατηγορία παρουσιάζεται στο **Σχήμα 48**.

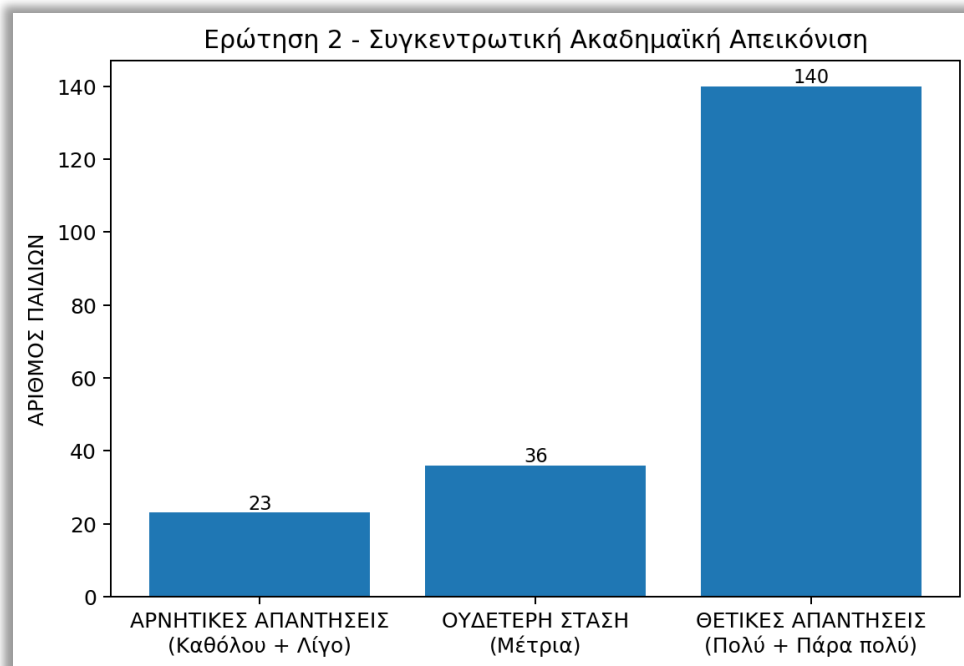
Τα αποτελέσματα δείχνουν ισχυρή θετική τάση. Η συνολική εικόνα των θετικών, ουδέτερων και αρνητικών απαντήσεων παρουσιάζεται συγκεντρωτικά στο **Σχήμα 49**. Το εύρημα μπορεί να ερμηνευθεί ως ένδειξη ότι η υμνολογική εμπειρία δεν λειτουργεί μόνο ως θρησκευτικό ή πολιτισμικό άκουσμα, αλλά και ως παιδαγωγικό και ψυχοσυναισθηματικό ερέθισμα. Η σύνδεση λόγου, μέλους, επαναληπτικότητας και λειτουργικού πλαισίου φαίνεται να συμβάλλει στη διαμόρφωση βιώματος που σχετίζεται με την καλλιέργεια θετικών συναισθημάτων, ευεξίας και αισθητικής συγκίνησης.

Σχήμα 47 Κυκλικό διάγραμμα Q2 (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 48 Ραβδόγραμμα Q2 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 49 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q2 (Ερωτηματολόγιο Β)

11.12.3 Q3B. Το «Άξιον Εστίν» σου δημιουργεί όμορφα συναισθήματα;

Η τρίτη ερώτηση διερευνά κατά πόσο ο ύμνος «*Άξιον Εστίν*» δημιουργεί στα παιδιά όμορφα συναισθήματα, στοιχείο που σχετίζεται με την αισθητική συγκίνηση, τη συναισθηματική ευεξία και τη θετική εσωτερική εμπειρία. Όπως παρουσιάζεται στον **Πίνακα 32**, από την ανάλυση των πραγματικών δεδομένων προκύπτει ότι το **61,0%** των συμμετεχόντων επέλεξε τις απαντήσεις «**Πολύ**» ή «**Πάρα πολύ**», ενώ το **16,5%** απάντησε «**Καθόλου**» ή «**Λίγο**». Η ουδέτερη κατηγορία συγκέντρωσε ποσοστό **22,5%**. Ο μέσος όρος της ερώτησης διαμορφώθηκε σε **M = 3,68 (SD = 1,24)**, γεγονός που υποδηλώνει σαφώς θετική αντίληψη ως προς τη συναισθηματική επίδραση του ύμνου.

Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι η πλειονότητα των παιδιών βιώνει τον συγκεκριμένο ύμνο ως πηγή θετικών και ήπιων συναισθημάτων. Η σύνδεση λόγου και μέλους, η οικειότητα του ύμνου και η ιδιαίτερη αισθητική του ποιότητα φαίνεται να δημιουργούν ένα συναισθηματικό πλαίσιο που ευνοεί την εσωτερική ευχαρίστηση, τη συγκίνηση και την ψυχική ισορροπία. Το εύρημα υποστηρίζει τη θέση ότι η εκκλησιαστική υμνολογία δεν λειτουργεί μόνο ως φορέας θρησκευτικού περιεχομένου αλλά και ως μέσο αισθητικής και συναισθηματικής καλλιέργειας του παιδιού.

Ερώτηση Q3 «Το «Άξιον Εστίν» σου δημιουργεί όμορφα συναισθήματα;»

Θεματική ένταξη: Θετικά συναισθήματα / Ευεξία.

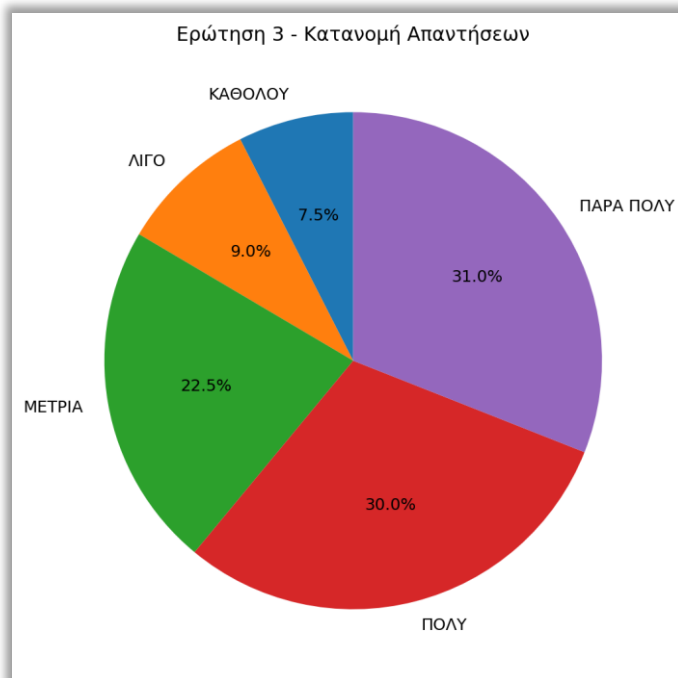
Απάντηση	Συχνότητα	Ποσοστό
ΚΑΘΟΛΟΥ	15	7.5%
ΛΙΓΟ	18	9.0%
ΜΕΤΡΙΑ	45	22.5%
ΠΟΛΥ	60	30.0%
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	62	31.0%
ΣΥΝΟΛΟ	200	100.0%

Πίνακας 32 Αποτέλεσμα ερώτησης Q3 (Ερωτηματολόγιο Β)

Η τρίτη ερώτηση εστιάζει στο κατά πόσο ο ύμνος «Άξιον Εστίν» δημιουργεί όμορφα συναισθήματα στα παιδιά, άρα αν η υμνολογική εμπειρία συνδέεται με αισθητική συγκίνηση και συναισθηματική ευεξία.

Συγκεκριμένα, 62 παιδιά (31.0%) απάντησαν «Πάρα πολύ», 60 παιδιά (30.0%) «Πολύ», 45 παιδιά (22.5%) «Μέτρια», 18 παιδιά (9.0%) «Λίγο» και 15 παιδιά (7.5%) «Καθόλου». Σε συγκεντρωτικό επίπεδο, οι θετικές απαντήσεις ανέρχονται σε 122 παιδιά (61.0%), η ουδέτερη στάση σε 45 παιδιά (22.5%), ενώ οι αρνητικές απαντήσεις σε 33 παιδιά (16.5%). Ο μέσος όρος της ερώτησης είναι 3.68, σε κλίμακα 1-5. Η ποσοστιαία κατανομή των απαντήσεων αποτυπώνεται στο **Σχήμα 50**, ενώ η κατανομή των συχνοτήτων ανά κατηγορία παρουσιάζεται στο **Σχήμα 51**.

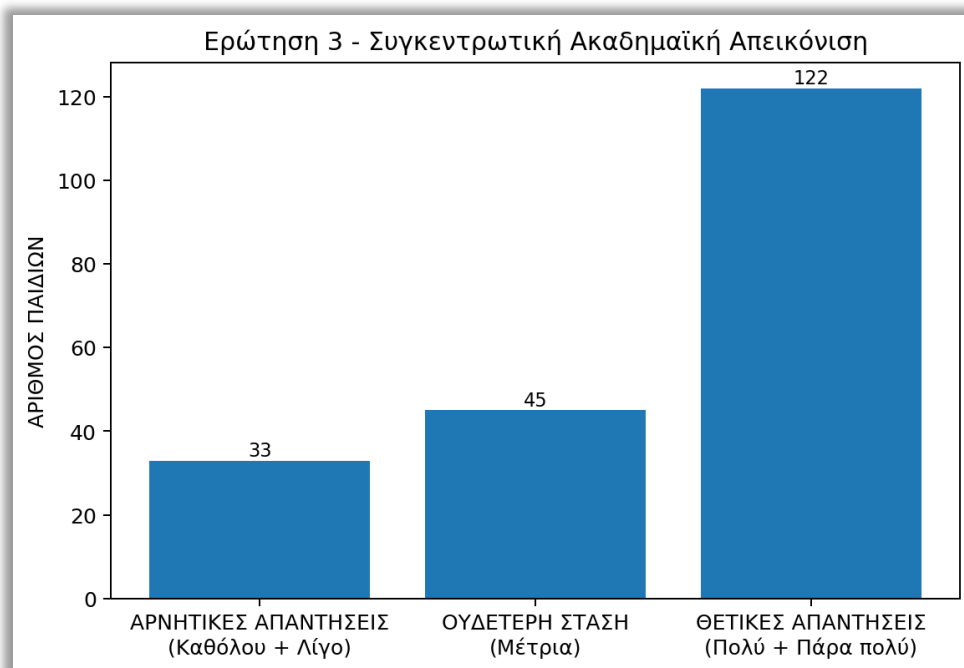
Τα αποτελέσματα δείχνουν ισχυρή θετική τάση. Η συνολική εικόνα των θετικών, ουδέτερων και αρνητικών απαντήσεων παρουσιάζεται συγκεντρωτικά στο **Σχήμα 52**. Το εύρημα μπορεί να ερμηνευθεί ως ένδειξη ότι η υμνολογική εμπειρία δεν λειτουργεί μόνο ως θρησκευτικό ή πολιτισμικό άκουσμα, αλλά και ως παιδαγωγικό και ψυχοσυναισθηματικό ερέθισμα. Η σύνδεση λόγου, μέλους, επαναληπτικότητας και λειτουργικού πλαισίου φαίνεται να συμβάλλει στη διαμόρφωση βιώματος που σχετίζεται με την καλλιέργεια θετικών συναισθημάτων, ευεξίας και αισθητικής συγκίνησης.

Σχήμα 50 Κυκλικό διάγραμμα Q3 (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 51 Ραβδόγραμμα Q3 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 52 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q3 (Ερωτηματολόγιο Β)

11.12.4 Q4B. Οι ύμνοι σε βοηθούν να ηρεμείς όταν είσαι στενοχωρημένος/η;

Η τέταρτη ερώτηση εξετάζει κατά πόσο οι ύμνοι λειτουργούν ως υποστηρικτικός μηχανισμός διαχείρισης αρνητικών συναισθημάτων, όπως η λύπη, η απογοήτευση ή η στενοχώρια. Το στοιχείο αυτό συνδέεται άμεσα με την ανάπτυξη δεξιοτήτων συναισθηματικής αυτορρύθμισης κατά την παιδική ηλικία. Όπως παρουσιάζεται στον **Πίνακα 33**, από την ανάλυση των πραγματικών δεδομένων προκύπτει ότι το **55,0%** των συμμετεχόντων επέλεξε τις απαντήσεις «**Πολύ**» ή «**Πάρα πολύ**», ενώ το **25,0%** απάντησε «**Καθόλου**» ή «**Λίγο**». Η ουδέτερη κατηγορία συγκέντρωσε ποσοστό **20,0%**. Ο μέσος όρος της ερώτησης διαμορφώθηκε σε **M = 3,47 (SD = 1,38)**.

Παρότι οι θετικές απαντήσεις υπερισχύουν, η μεγαλύτερη διασπορά των απαντήσεων σε σχέση με προηγούμενες ερωτήσεις δείχνει ότι η λειτουργία της υμνολογίας ως μηχανισμού συναισθηματικής αποφόρτισης δεν βιώνεται με τον ίδιο τρόπο από όλα τα παιδιά. Ωστόσο, περισσότερα από τα μισά παιδιά αναγνωρίζουν στους ύμνους υποστηρικτικό ρόλο σε στιγμές συναισθηματικής δυσφορίας. Το εύρημα αυτό υποδηλώνει ότι η εκκλησιαστική υμνολογία μπορεί να συμβάλει στη διαμόρφωση μηχανισμών συναισθηματικής ανθεκτικότητας και αυτορρύθμισης.

Ερώτηση Q4 «Οι ύμνοι σε βοηθούν να ηρεμείς όταν είσαι στενοχωρημένος/η;»

Θεματική ένταξη: Συναισθηματική ρύθμιση / Ηρεμία.

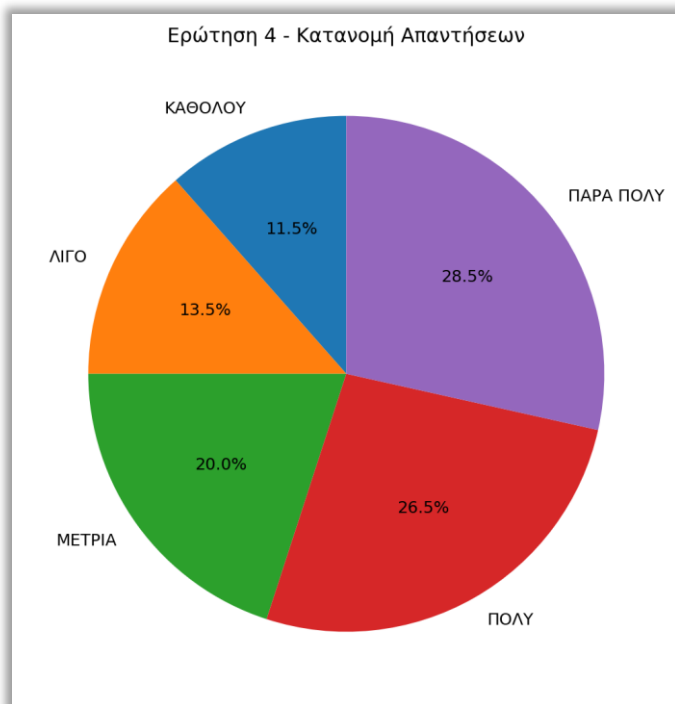
Απάντηση	Συχνότητα	Ποσοστό
ΚΑΘΟΛΟΥ	23	11.5%
ΛΙΓΟ	27	13.5%
ΜΕΤΡΙΑ	40	20.0%
ΠΟΛΥ	53	26.5%
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	57	28.5%
ΣΥΝΟΛΟ	200	100.0%

Πίνακας 33 Αποτέλεσμα ερώτησης Q4 (Ερωτηματολόγιο Β)

Η τέταρτη ερώτηση διερευνά αν οι ύμνοι λειτουργούν υποστηρικτικά όταν το παιδί βιώνει λύπη ή στενοχώρια, στοιχείο που σχετίζεται με τη διαχείριση αρνητικών συναισθημάτων.

Συγκεκριμένα, 57 παιδιά (28.5%) απάντησαν «Πάρα πολύ», 53 παιδιά (26.5%) «Πολύ», 40 παιδιά (20.0%) «Μέτρια», 27 παιδιά (13.5%) «Λίγο» και 23 παιδιά (11.5%) «Καθόλου». Σε συγκεντρωτικό επίπεδο, οι θετικές απαντήσεις ανέρχονται σε 110 παιδιά (55.0%), η ουδέτερη στάση σε 40 παιδιά (20.0%), ενώ οι αρνητικές απαντήσεις σε 50 παιδιά (25.0%). Ο μέσος όρος της ερώτησης είναι 3.47, σε κλίμακα 1-5. Η ποσοστιαία κατανομή των απαντήσεων αποτυπώνεται στο **Σχήμα 53**, ενώ η κατανομή των συχνοτήτων ανά κατηγορία παρουσιάζεται στο **Σχήμα 54**.

Τα αποτελέσματα δείχνουν μέτρια προς θετική τάση. Το εύρημα μπορεί να ερμηνευθεί ως ένδειξη ότι η υμνολογική εμπειρία δεν λειτουργεί μόνο ως θρησκευτικό ή πολιτισμικό άκουσμα, αλλά και ως παιδαγωγικό και ψυχοσυναισθηματικό ερέθισμα. Η σύνδεση λόγου, μέλους, επαναληπτικότητας και λειτουργικού πλαισίου φαίνεται να συμβάλλει στη διαμόρφωση βιώματος που σχετίζεται με τη συναισθηματική ρύθμιση, την ηρεμία και τη διαχείριση της εσωτερικής έντασης.

Σχήμα 53 Κυκλικό διάγραμμα Q4 (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 54 Ραβδόγραμμα Q4 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 55 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q4 (Ερωτηματολόγιο Β)

11.12.5 Q5B. Το «Τη Υπερμάχω Στρατηγώ» σε κάνει να νιώθεις ασφάλεια;

Η πέμπτη ερώτηση διερευνά κατά πόσο ο ύμνος «Τη Υπερμάχω Στρατηγώ» δημιουργεί στα παιδιά αίσθημα ασφάλειας, προστασίας και εμπιστοσύνης. Η διάσταση αυτή σχετίζεται με βασικές ψυχοσυναισθηματικές ανάγκες της παιδικής ηλικίας, όπως η ανάγκη για σταθερότητα, συναισθηματική προστασία και εσωτερική ασφάλεια. Όπως παρουσιάζεται στον **Πίνακα 34**, από την ανάλυση των πραγματικών δεδομένων προκύπτει ότι το **61,5%** των συμμετεχόντων επέλεξε τις απαντήσεις «Πολύ» ή «Πάρα πολύ», ενώ το **19,0%** απάντησε «Καθόλου» ή «Λίγο». Η ουδέτερη κατηγορία συγκέντρωσε ποσοστό **19,5%**. Ο μέσος όρος της ερώτησης διαμορφώθηκε σε **M = 3,75 (SD = 1,31)**.

Το εύρημα δείχνει ισχυρή θετική πρόσληψη του ύμνου ως πηγής ψυχικής ασφάλειας. Το θεολογικό και ποιητικό περιεχόμενο του ύμνου, σε συνδυασμό με τη λειτουργική επαναληπτικότητά του, φαίνεται να μεταφράζεται παιδαγωγικά σε εμπειρία προστασίας, σταθερότητας και εμπιστοσύνης. Η συγκεκριμένη διαπίστωση ενισχύει την υπόθεση ότι η εκκλησιαστική υμνολογία μπορεί να λειτουργεί ως υποστηρικτικός παράγοντας για την ανάπτυξη αισθήματος εσωτερικής ασφάλειας κατά την παιδική ηλικία.

Ερώτηση Q5 «Το «Τη Υπερμάχω Στρατηγώ» σε κάνει να νιώθεις ασφάλεια;»

Θεματική ένταξη: Στάσεις απέναντι στην υμνολογία.

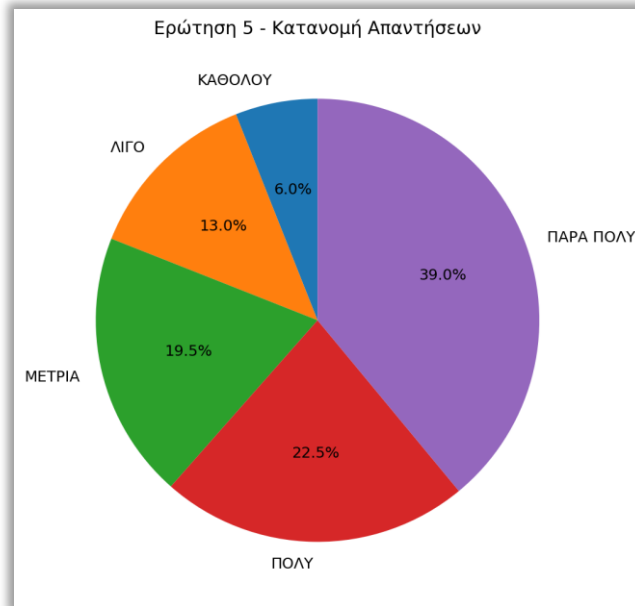
Απάντηση	Συχνότητα	Ποσοστό
ΚΑΘΟΛΟΥ	12	6.0%
ΛΙΓΟ	26	13.0%
ΜΕΤΡΙΑ	39	19.5%
ΠΟΛΥ	45	22.5%
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	78	39.0%
ΣΥΝΟΛΟ	200	100.0%

Πίνακας 34 Αποτέλεσμα ερώτησης Q5 (Ερωτηματολόγιο Β)

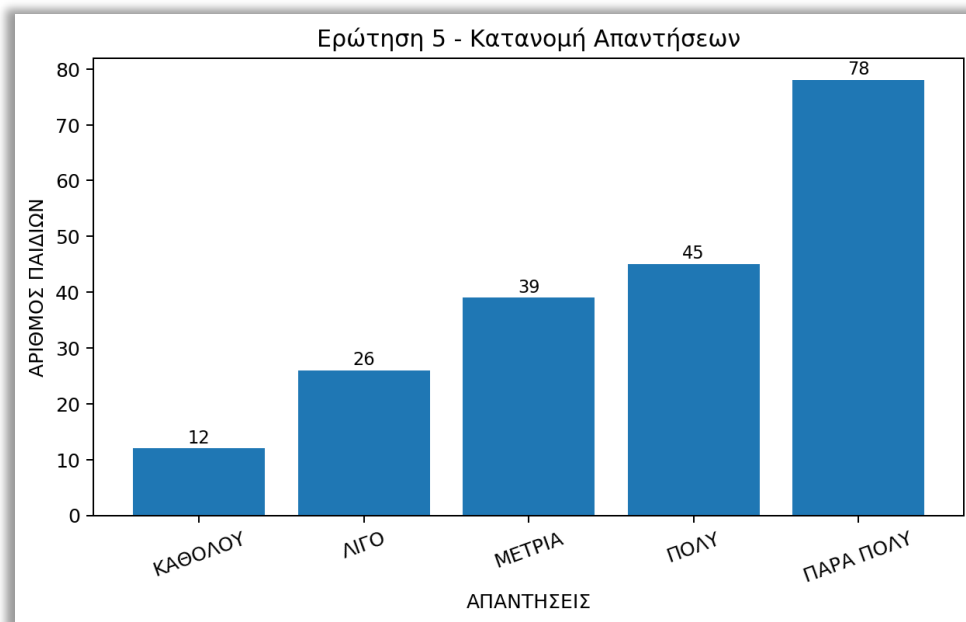
Η πέμπτη ερώτηση εξετάζει αν ο ύμνος «Τη Υπερμάχω Στρατηγώ» δημιουργεί αίσθημα ασφάλειας, δηλαδή αν η υμνολογία μπορεί να συνδεθεί με βιώματα προστασίας, σταθερότητας και εμπιστοσύνης.

Συγκεκριμένα, 78 παιδιά (39.0%) απάντησαν «Πάρα πολύ», 45 παιδιά (22.5%) «Πολύ», 39 παιδιά (19.5%) «Μέτρια», 26 παιδιά (13.0%) «Λίγο» και 12 παιδιά (6.0%) «Καθόλου». Σε συγκεντρωτικό επίπεδο, οι θετικές απαντήσεις ανέρχονται σε 123 παιδιά (61.5%), η ουδέτερη στάση σε 39 παιδιά (19.5%), ενώ οι αρνητικές απαντήσεις σε 38 παιδιά (19.0%). Ο μέσος όρος της ερώτησης είναι 3.75, σε κλίμακα 1-5. Η ποσοστιαία κατανομή των απαντήσεων αποτυπώνεται στο **Σχήμα 56**, ενώ η κατανομή των συχνοτήτων ανά κατηγορία παρουσιάζεται στο **Σχήμα 57**.

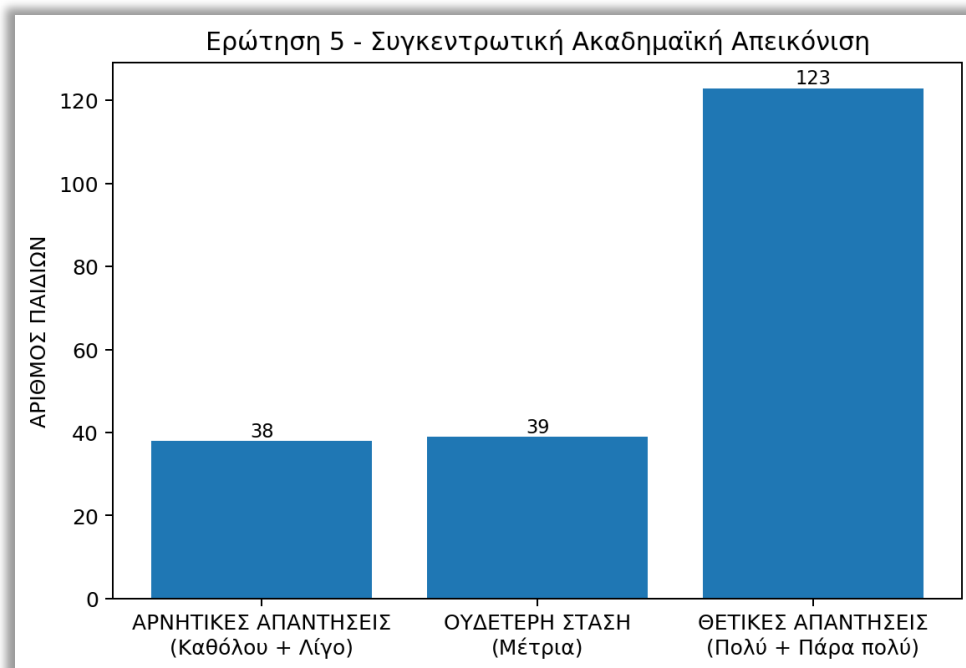
Τα αποτελέσματα δείχνουν ισχυρή θετική τάση. Η συνολική εικόνα των θετικών, ουδέτερων και αρνητικών απαντήσεων παρουσιάζεται συγκεντρωτικά στο **Σχήμα 58**. Το εύρημα μπορεί να ερμηνευθεί ως ένδειξη ότι η υμνολογική εμπειρία δεν λειτουργεί μόνο ως θρησκευτικό ή πολιτισμικό άκουσμα, αλλά και ως παιδαγωγικό και ψυχοσυναισθηματικό ερέθισμα. Η σύνδεση λόγου, μέλους, επαναληπτικότητας και λειτουργικού πλαισίου φαίνεται να συμβάλλει στη διαμόρφωση βιώματος που σχετίζεται με τη στάση των παιδιών απέναντι στην υμνολογία και τη βιωματική αποδοχή της.

Σχήμα 56 Κυκλικό διάγραμμα Q5 (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 57 Ραβδόγραμμα Q5 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 58 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q5 (Ερωτηματολόγιο Β)

11.12.6 Q6B. Οι ύμνοι της Μεγάλης Εβδομάδας σε συγκινούν;

Η έκτη ερώτηση διερευνά κατά πόσο οι ύμνοι της Μεγάλης Εβδομάδας προκαλούν στα παιδιά συναισθηματική συγκίνηση, στοιχείο που συνδέεται με την καλλιέργεια της ευαισθησίας, της ενσυναίσθησης και της εσωτερικής συμμετοχής στο λειτουργικό βίωμα. Όπως παρουσιάζεται στον **Πίνακα 35**, από την ανάλυση των πραγματικών δεδομένων προκύπτει ότι το 56,0% των συμμετεχόντων επέλεξε τις απαντήσεις «Πολύ» ή «Πάρα πολύ», ενώ το 23,5% απάντησε «Καθόλου» ή «Λίγο». Η ουδέτερη κατηγορία («Μέτρια») συγκέντρωσε ποσοστό 20,5%. Ο μέσος όρος της ερώτησης διαμορφώθηκε σε $M = 3,56$ ($SD = 1,34$).

Το εύρημα αυτό δείχνει ότι οι ύμνοι της Μεγάλης Εβδομάδας λειτουργούν για σημαντικό μέρος των παιδιών ως πηγή συγκίνησης και εσωτερικής συμμετοχής. Το καταναυκτικό περιεχόμενο, η ιδιαίτερη μελωδική έκφραση και η βιωματική ατμόσφαιρα των ακολουθιών φαίνεται να ενεργοποιούν συναισθήματα ευαισθησίας, περισυλλογής και ψυχικής εγρήγορσης. Η διαπίστωση αυτή ενισχύει την άποψη ότι η υμνολογία μπορεί να συμβάλει στην καλλιέργεια της συναισθηματικής δεκτικότητας και της ψυχοσυναισθηματικής ωρίμανσης του παιδιού.

Ερώτηση Q6 «Οι ύμνοι της Μεγάλης Εβδομάδας σε συγκινούν;»

Θεματική ένταξη: Θετικά συναισθήματα / Ευεξία.

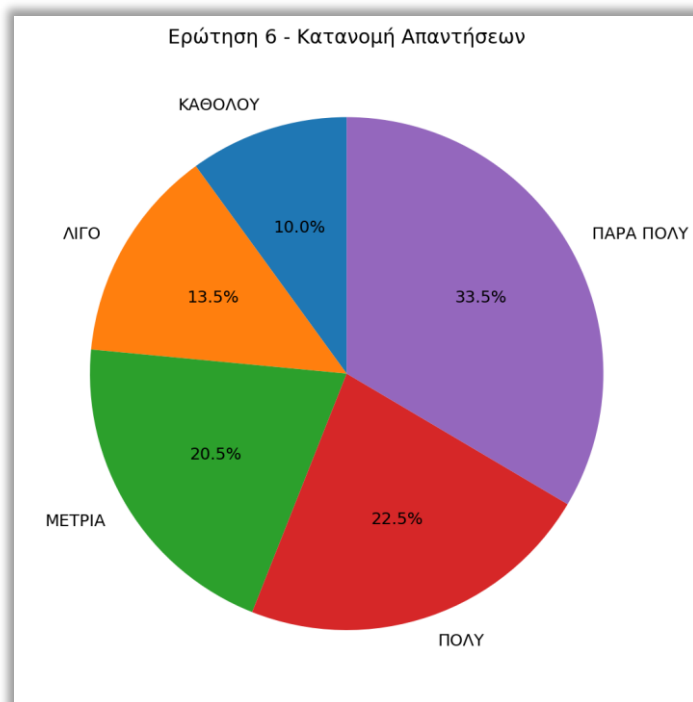
Απάντηση	Συχνότητα	Ποσοστό
ΚΑΘΟΛΟΥ	20	10.0%
ΛΙΓΟ	27	13.5%
ΜΕΤΡΙΑ	41	20.5%
ΠΟΛΥ	45	22.5%
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	67	33.5%
ΣΥΝΟΛΟ	200	100.0%

Πίνακας 35 Αποτέλεσμα ερώτησης Q6 (Ερωτηματολόγιο Β)

Η ερώτηση Q6 εξετάζει τη σχέση της υμνολογικής εμπειρίας με την καλλιέργεια θετικών συναισθημάτων, ευεξίας και αισθητικής συγκίνησης.

Συγκεκριμένα, 67 παιδιά (33.5%) απάντησαν «Πάρα πολύ», 45 παιδιά (22.5%) «Πολύ», 41 παιδιά (20.5%) «Μέτρια», 27 παιδιά (13.5%) «Λίγο» και 20 παιδιά (10.0%) «Καθόλου». Σε συγκεντρωτικό επίπεδο, οι θετικές απαντήσεις ανέρχονται σε 112 παιδιά (56.0%), η ουδέτερη στάση σε 41 παιδιά (20.5%), ενώ οι αρνητικές απαντήσεις σε 47 παιδιά (23.5%). Ο μέσος όρος της ερώτησης είναι 3.56, σε κλίμακα 1-5. Η ποσοστιαία κατανομή των απαντήσεων αποτυπώνεται στο **Σχήμα 59**, ενώ η κατανομή των συχνοτήτων ανά κατηγορία παρουσιάζεται στο **Σχήμα 60**.

Τα αποτελέσματα δείχνουν μέτρια προς θετική τάση. Η συνολική εικόνα των θετικών, ουδέτερων και αρνητικών απαντήσεων παρουσιάζεται συγκεντρωτικά στο **Σχήμα 61**. Το εύρημα μπορεί να ερμηνευθεί ως ένδειξη ότι η υμνολογική εμπειρία δεν λειτουργεί μόνο ως θρησκευτικό ή πολιτισμικό άκουσμα, αλλά και ως παιδαγωγικό και ψυχοσυναισθηματικό ερέθισμα. Η σύνδεση λόγου, μέλους, επαναληπτικότητας και λειτουργικού πλαισίου φαίνεται να συμβάλλει στη διαμόρφωση βιώματος που σχετίζεται με την καλλιέργεια θετικών συναισθημάτων, ευεξίας και αισθητικής συγκίνησης.

Σχήμα 59 Κυκλικό διάγραμμα Q6 (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 60 Ραβδόγραμμα Q6 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 61 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q6 (Ερωτηματολόγιο Β)

11.12.7 Q7B. Τα Εγκώμια σε κάνουν να σκέφτεσαι και να ηρεμείς;

Η έβδομη ερώτηση εξετάζει κατά πόσο τα Εγκώμια βοηθούν τα παιδιά να σκέφτονται και να ηρεμούν, συνδέοντας τη λειτουργική εμπειρία με τη γνωστική επεξεργασία και τη συναισθηματική αυτορρύθμιση. Όπως παρουσιάζεται στον **Πίνακα 36**, από την ανάλυση των πραγματικών δεδομένων προκύπτει ότι το 46,2% των συμμετεχόντων επέλεξε τις απαντήσεις «Πολύ» ή «Πάρα πολύ», ενώ το 24,1% απάντησε «Καθόλου» ή «Λίγο». Η κατηγορία «Μέτρια» συγκέντρωσε ποσοστό 29,6%. Ο μέσος όρος διαμορφώθηκε σε $M = 3,30$ ($SD = 1,24$).

Τα αποτελέσματα δείχνουν μια μέτρια προς θετική επίδραση των Εγκωμίων στη σκέψη και την ηρεμία των παιδιών. Η σχετικά υψηλή παρουσία της μέτριας απάντησης δείχνει ότι η επίδραση αυτή δεν βιώνεται με την ίδια ένταση από όλα τα παιδιά. Ωστόσο, σχεδόν τα μισά παιδιά αναγνωρίζουν ότι τα Εγκώμια λειτουργούν ως αφορμή εσωτερικής ηρεμίας και στοχασμού. Το εύρημα αυτό υποδηλώνει ότι η εκκλησιαστική υμνολογία μπορεί να λειτουργεί όχι μόνο συναισθηματικά αλλά και γνωστικά, ενισχύοντας τη συγκέντρωση, την περισυλλογή και την εσωτερική επεξεργασία των βιωμάτων.

Ερώτηση Q7 «Τα Εγκώμια σε κάνουν να σκέφτεσαι και να ηρεμείς;»

Θεματική ένταξη: Γνωστική λειτουργία / Αυτοαντίληψη.

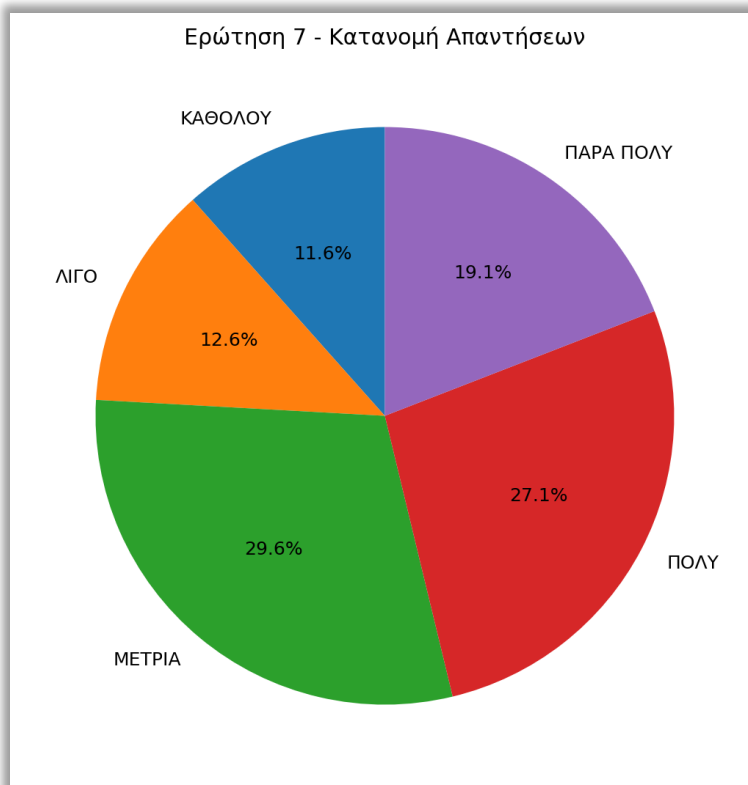
Απάντηση	Συχνότητα	Ποσοστό
ΚΑΘΟΛΟΥ	23	11.6%
ΛΙΓΟ	25	12.6%
ΜΕΤΡΙΑ	59	29.6%
ΠΟΛΥ	54	27.1%
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	38	19.1%
ΣΥΝΟΛΟ	199	100.0%

Πίνακας 36 Αποτέλεσμα ερώτησης Q7 (Ερωτηματολόγιο Β)

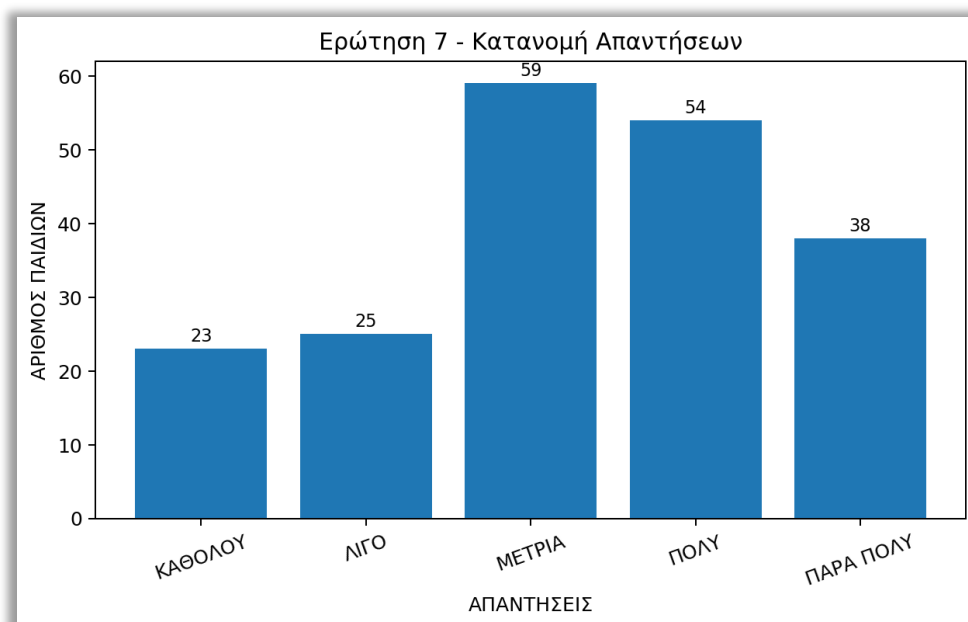
Η ερώτηση Q7 εξετάζει τη σχέση της υμνολογικής εμπειρίας με Γνωστική λειτουργία / Αυτοαντίληψη.

Συγκεκριμένα, 38 παιδιά (19.1%) απάντησαν «Πάρα πολύ», 54 παιδιά (27.1%) «Πολύ», 59 παιδιά (29.6%) «Μέτρια», 25 παιδιά (12.6%) «Λίγο» και 23 παιδιά (11.6%) «Καθόλου». Σε συγκεντρωτικό επίπεδο, οι θετικές απαντήσεις ανέρχονται σε 92 παιδιά (46.2%), η ουδέτερη στάση σε 59 παιδιά (29.6%), ενώ οι αρνητικές απαντήσεις σε 48 παιδιά (24.1%). Ο μέσος όρος της ερώτησης είναι 3.30, σε κλίμακα 1-5. Η ποσοστιαία κατανομή των απαντήσεων αποτυπώνεται στο **Σχήμα 62**, ενώ η κατανομή των συχνοτήτων ανά κατηγορία παρουσιάζεται στο **Σχήμα 63**.

Τα αποτελέσματα δείχνουν μέτρια προς θετική τάση. Η συνολική εικόνα των θετικών, ουδέτερων και αρνητικών απαντήσεων παρουσιάζεται συγκεντρωτικά στο **Σχήμα 64**. Το εύρημα μπορεί να ερμηνευθεί ως ένδειξη ότι η υμνολογική εμπειρία δεν λειτουργεί μόνο ως θρησκευτικό ή πολιτισμικό άκουσμα, αλλά και ως παιδαγωγικό και ψυχοσυναισθηματικό ερέθισμα. Η σύνδεση λόγου, μέλους, επαναληπτικότητας και λειτουργικού πλαισίου φαίνεται να συμβάλλει στη διαμόρφωση βιώματος που σχετίζεται με Γνωστική λειτουργία / Αυτοαντίληψη.

Σχήμα 62 Κυκλικό διάγραμμα Q7 (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 63 Ροβδόγραμμα Q7 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 64 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q7 (Ερωτηματολόγιο Β)

11.12.8 Q8B. Σου αρέσει να τραγουδάς ύμνους με άλλα παιδιά;

Η όγδοη ερώτηση διερευνά την κοινωνική διάσταση της υμνολογίας, εξετάζοντας κατά πόσο η κοινή συμμετοχή στην ψαλμωδία με άλλα παιδιά βιώνεται θετικά. Όπως παρουσιάζεται στον **Πίνακα 37**, από την ανάλυση των πραγματικών δεδομένων προκύπτει ότι το 70,5% των συμμετεχόντων επέλεξε τις απαντήσεις «Πολύ» ή «Πάρα πολύ», ενώ μόλις το 11,5% απάντησε «Καθόλου» ή «Λίγο». Η ουδέτερη κατηγορία συγκέντρωσε ποσοστό 18,0%. Ο μέσος όρος της ερώτησης διαμορφώθηκε σε $M = 3,99$ ($SD = 1,15$).

Το εύρημα αυτό καταδεικνύει ιδιαίτερα ισχυρή θετική στάση των παιδιών απέναντι στη συλλογική υμνολογική συμμετοχή. Η κοινή ψαλμωδία φαίνεται να ενισχύει το αίσθημα συντροφικότητας, συνεργασίας και κοινωνικής ένταξης. Η υμνολογία, επομένως, δεν λειτουργεί μόνο ως ατομική πνευματική ή συναισθηματική εμπειρία, αλλά και ως μέσο κοινωνικοποίησης, μέσα από το οποίο το παιδί βιώνει τη χαρά της συμμετοχής σε ομάδα.

Ερώτηση Q8 «Σου αρέσει να τραγουδάς ύμνους με άλλα παιδιά;»

Θεματική ένταξη: Κοινωνική ένταξη / Διαπροσωπικές σχέσεις.

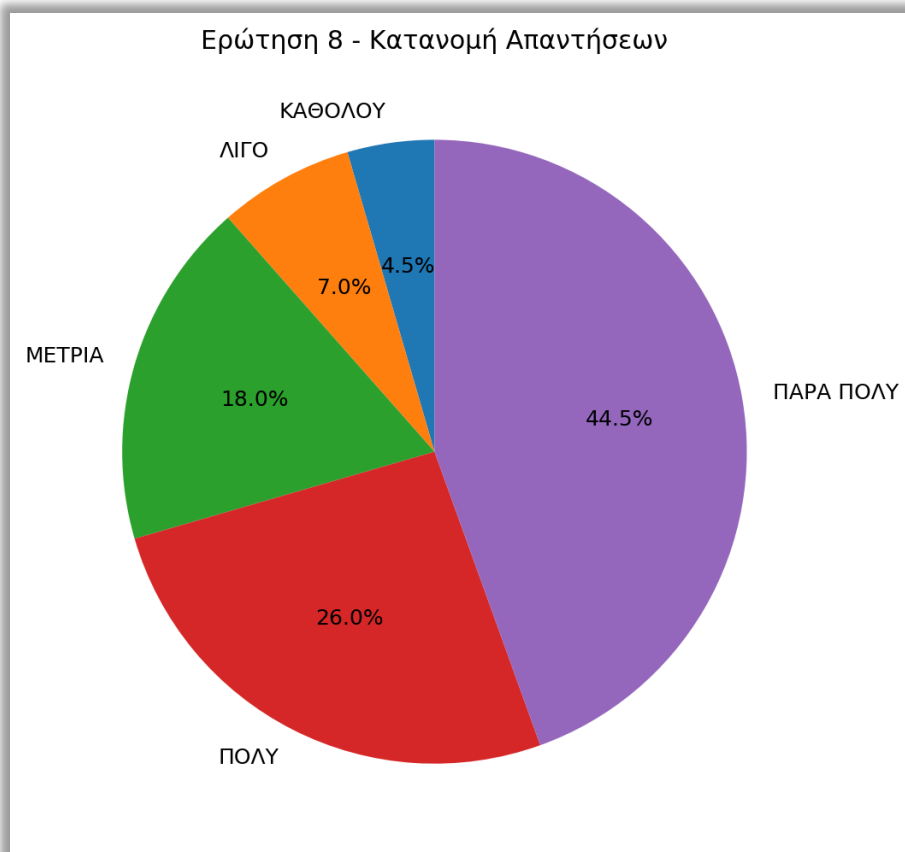
Απάντηση	Συχνότητα	Ποσοστό
ΚΑΘΟΛΟΥ	9	4.5%
ΛΙΓΟ	14	7.0%
ΜΕΤΡΙΑ	36	18.0%
ΠΟΛΥ	52	26.0%
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	89	44.5%
ΣΥΝΟΛΟ	200	100.0%

Πίνακας 37 Αποτέλεσμα ερώτησης Q8 (Ερωτηματολόγιο Β)

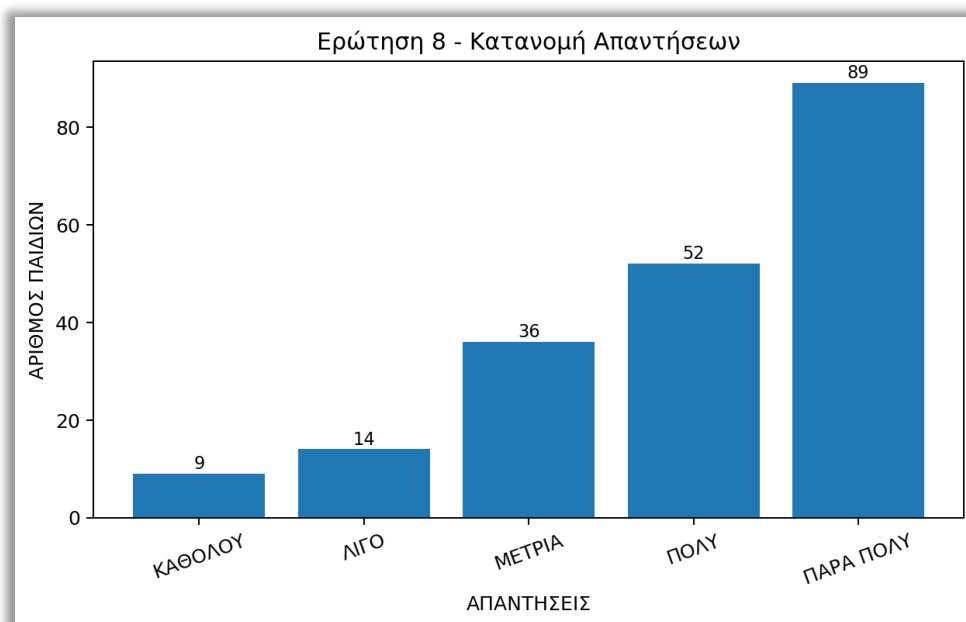
Η ερώτηση Q8 εξετάζει τη σχέση της υμνολογικής εμπειρίας με Κοινωνική ένταξη / Διαπροσωπικές σχέσεις.

Συγκεκριμένα, 89 παιδιά (44.5%) απάντησαν «Πάρα πολύ», 52 παιδιά (26.0%) «Πολύ», 36 παιδιά (18.0%) «Μέτρια», 14 παιδιά (7.0%) «Λίγο» και 9 παιδιά (4.5%) «Καθόλου». Σε συγκεντρωτικό επίπεδο, οι θετικές απαντήσεις ανέρχονται σε 141 παιδιά (70.5%), η ουδέτερη στάση σε 36 παιδιά (18.0%), ενώ οι αρνητικές απαντήσεις σε 23 παιδιά (11.5%). Ο μέσος όρος της ερώτησης είναι 3.99, σε κλίμακα 1-5. Η ποσοστιαία κατανομή των απαντήσεων αποτυπώνεται στο **Σχήμα 65**, ενώ η κατανομή των συχνοτήτων ανά κατηγορία παρουσιάζεται στο **Σχήμα 66**.

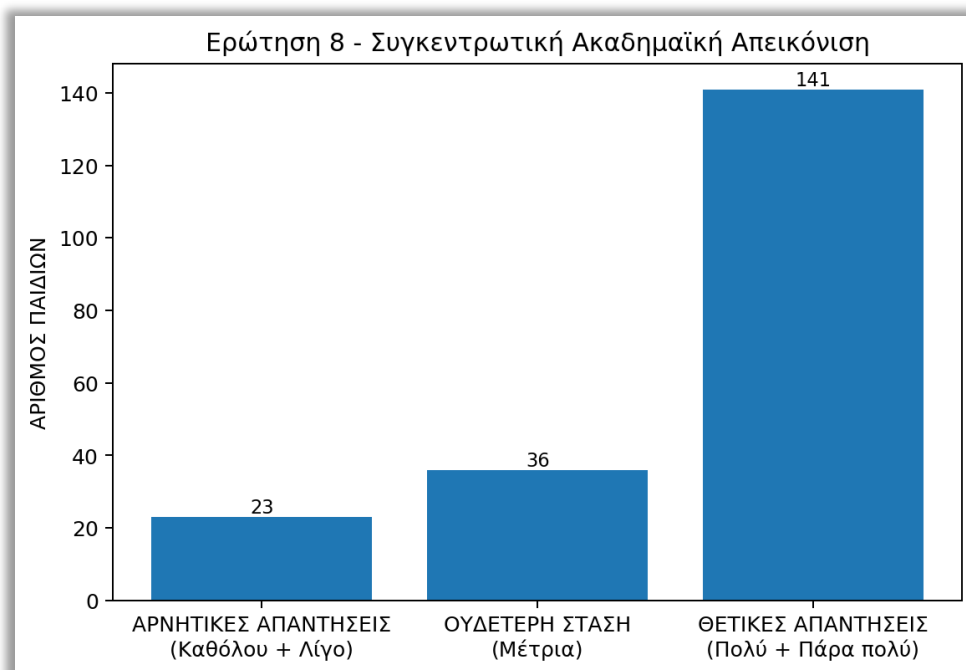
Τα αποτελέσματα δείχνουν ισχυρή θετική τάση. Η συνολική εικόνα των θετικών, ουδέτερων και αρνητικών απαντήσεων παρουσιάζεται συγκεντρωτικά στο **Σχήμα 67**. Το εύρημα μπορεί να ερμηνευθεί ως ένδειξη ότι η υμνολογική εμπειρία δεν λειτουργεί μόνο ως θρησκευτικό ή πολιτισμικό άκουσμα, αλλά και ως παιδαγωγικό και ψυχοσυναισθηματικό ερέθισμα. Η σύνδεση λόγου, μέλους, επαναληπτικότητας και λειτουργικού πλαισίου φαίνεται να συμβάλλει στη διαμόρφωση βιώματος που σχετίζεται με Κοινωνική ένταξη / Διαπροσωπικές σχέσεις.

Σχήμα 65 Κυκλικό διάγραμμα Q8 (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 66 Ραβδόγραμμα Q8 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 67 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q8 (Ερωτηματολόγιο Β)

11.12.9 Q9B. Όταν τραγουδάς σε χορωδία νιώθεις ότι ανήκεις σε ομάδα;

Η ένατη ερώτηση εξετάζει κατά πόσο η συμμετοχή στη χορωδία καλλιεργεί στα παιδιά αίσθημα του «ανήκειν», στοιχείο ιδιαίτερα σημαντικό για την κοινωνική και ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη. Όπως παρουσιάζεται στον **Πίνακα 38**, από την ανάλυση των πραγματικών δεδομένων προκύπτει ότι το 74,5% των συμμετεχόντων επέλεξε τις απαντήσεις «Πολύ» ή «Πάρα πολύ», ενώ μόλις το 10,5% απάντησε «Καθόλου» ή «Λίγο». Η κατηγορία «Μέτρια» συγκέντρωσε ποσοστό 15,0%. Ο μέσος όρος διαμορφώθηκε σε $M = 4,04$ ($SD = 1,09$).

Τα αποτελέσματα καταδεικνύουν ότι η χορωδιακή συμμετοχή αποτελεί ισχυρό παράγοντα κοινωνικής ένταξης. Η κοινή φωνητική έκφραση, ο συντονισμός με τα άλλα παιδιά και η συμμετοχή σε ένα κοινό λειτουργικό ή μουσικό πλαίσιο ενισχύουν το αίσθημα ομάδας, αποδοχής και συνεργασίας. Το εύρημα αυτό υποστηρίζει την άποψη ότι η εκκλησιαστική υμνολογία μπορεί να συμβάλει ουσιαστικά στην κοινωνικοποίηση του παιδιού και στην ανάπτυξη θετικών διαπροσωπικών σχέσεων.

Ερώτηση Q9 «Όταν τραγουδάς σε χορωδία νιώθεις ότι ανήκεις σε ομάδα;»

Θεματική ένταξη: Κοινωνική ένταξη / Διαπροσωπικές σχέσεις.

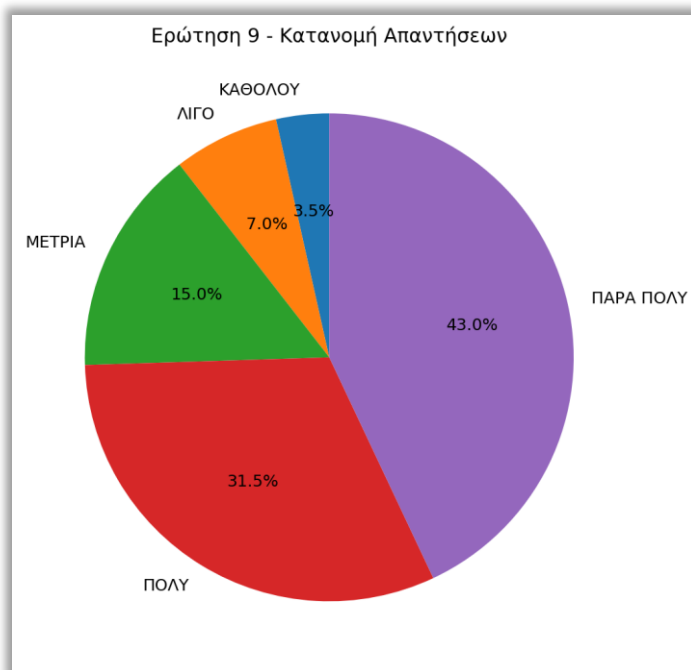
Απάντηση	Συχνότητα	Ποσοστό
ΚΑΘΟΛΟΥ	7	3.5%
ΛΙΓΟ	14	7.0%
ΜΕΤΡΙΑ	30	15.0%
ΠΟΛΥ	63	31.5%
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	86	43.0%
ΣΥΝΟΛΟ	200	100.0%

Πίνακας 38 Αποτέλεσμα ερώτησης Q9 (Ερωτηματολόγιο Β)

Η ερώτηση Q9 εξετάζει τη σχέση της υμνολογικής εμπειρίας με Κοινωνική ένταξη / Διαπροσωπικές σχέσεις.

Συγκεκριμένα, 86 παιδιά (43.0%) απάντησαν «Πάρα πολύ», 63 παιδιά (31.5%) «Πολύ», 30 παιδιά (15.0%) «Μέτρια», 14 παιδιά (7.0%) «Λίγο» και 7 παιδιά (3.5%) «Καθόλου». Σε συγκεντρωτικό επίπεδο, οι θετικές απαντήσεις ανέρχονται σε 149 παιδιά (74.5%), η ουδέτερη στάση σε 30 παιδιά (15.0%), ενώ οι αρνητικές απαντήσεις σε 21 παιδιά (10.5%). Ο μέσος όρος της ερώτησης είναι 4.04, σε κλίμακα 1-5. Η ποσοστιαία κατανομή των απαντήσεων αποτυπώνεται στο **Σχήμα 68**, ενώ η κατανομή των συχνοτήτων ανά κατηγορία παρουσιάζεται στο **Σχήμα 69**.

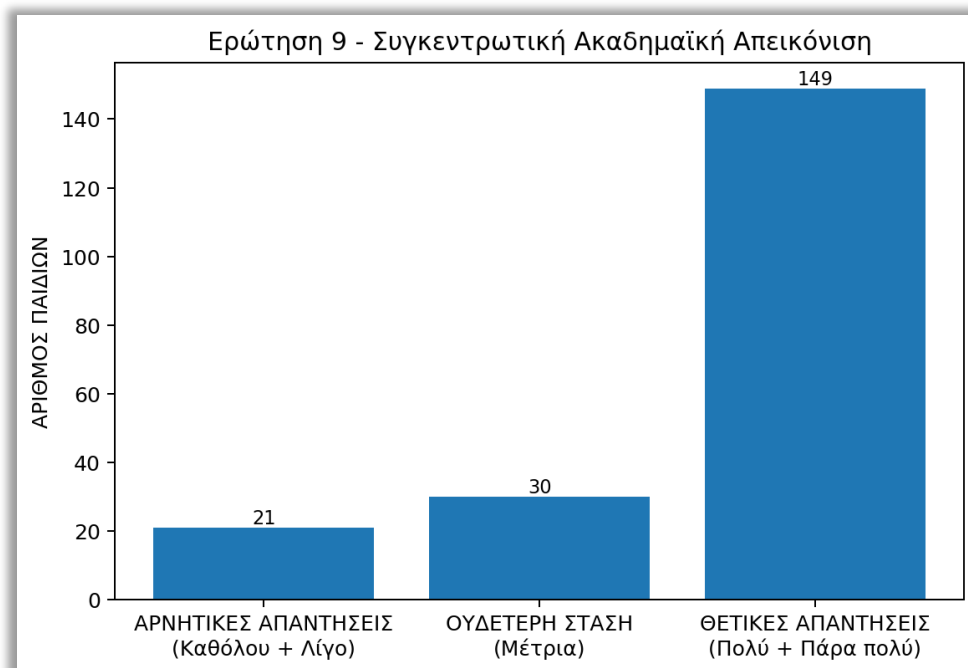
Τα αποτελέσματα δείχνουν ισχυρή θετική τάση. Η συνολική εικόνα των θετικών, ουδέτερων και αρνητικών απαντήσεων παρουσιάζεται συγκεντρωτικά στο **Σχήμα 70**. Το εύρημα μπορεί να ερμηνευθεί ως ένδειξη ότι η υμνολογική εμπειρία δεν λειτουργεί μόνο ως θρησκευτικό ή πολιτισμικό άκουσμα, αλλά και ως παιδαγωγικό και ψυχοσυναισθηματικό ερέθισμα. Η σύνδεση λόγου, μέλους, επαναληπτικότητας και λειτουργικού πλαισίου φαίνεται να συμβάλλει στη διαμόρφωση βιώματος που σχετίζεται με Κοινωνική ένταξη / Διαπροσωπικές σχέσεις.

Σχήμα 68 Κυκλικό διάγραμμα Q9 (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 69 Ραβδόγραμμα Q9 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 70 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q9 (Ερωτηματολόγιο Β)

11.12.10 Q10B. Θυμάσαι ή τραγουδάς ύμνους στο σπίτι;

Η δέκατη ερώτηση διερευνά κατά πόσο η εμπειρία της υμνολογίας μεταφέρεται από τον εκκλησιαστικό ή χορωδιακό χώρο στο οικογενειακό περιβάλλον. Όπως παρουσιάζεται στον **Πίνακα 39**, από την ανάλυση των πραγματικών δεδομένων προκύπτει ότι το 53,0% των συμμετεχόντων επέλεξε τις απαντήσεις «Πολύ» ή «Πάρα πολύ», ενώ το 20,0% απάντησε «Καθόλου» ή «Λίγο». Η κατηγορία «Μέτρια» συγκεντρώσε ποσοστό 27,0%. Ο μέσος όρος της ερώτησης διαμορφώθηκε σε $M = 3,50$ ($SD = 1,27$).

Το εύρημα αυτό δείχνει ότι περισσότερο από το μισό δείγμα διατηρεί κάποια μορφή προσωπικής σχέσης με την υμνολογία και εκτός του άμεσου λειτουργικού πλαισίου. Η ανάμνηση ή το τραγούδιμα ύμνων στο σπίτι φανερώνει ότι οι ύμνοι μπορούν να ενσωματωθούν στην καθημερινή εμπειρία του παιδιού, λειτουργώντας ως εσωτερικό απόθεμα μνήμης, συναισθήματος και πνευματικής οικειότητας. Η διαπίστωση αυτή ενισχύει την άποψη ότι η υμνολογία μπορεί να αποκτήσει διαρκή παιδαγωγική και ψυχοσυναισθηματική επίδραση.

Ερώτηση Q10 «Θυμάσαι ή τραγουδάς ύμνους στο σπίτι;»

Θεματική ένταξη: Στάσεις απέναντι στην υμνολογία.

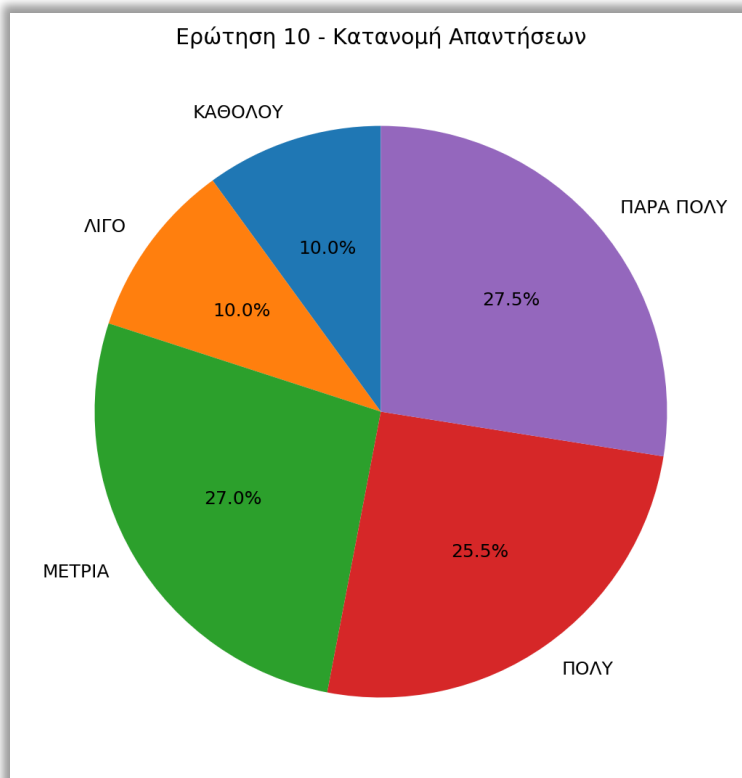
Απάντηση	Συχνότητα	Ποσοστό
ΚΑΘΟΛΟΥ	20	10.0%
ΛΙΓΟ	20	10.0%
ΜΕΤΡΙΑ	54	27.0%
ΠΟΛΥ	51	25.5%
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	55	27.5%
ΣΥΝΟΛΟ	200	100.0%

Πίνακας 39 Αποτέλεσμα ερώτησης Q10 (Ερωτηματολόγιο Β)

Η ερώτηση Q10 εξετάζει τη σχέση της υμνολογικής εμπειρίας με τη στάση των παιδιών απέναντι στην υμνολογία και τη βιωματική αποδοχή της.

Συγκεκριμένα, 55 παιδιά (27.5%) απάντησαν «Πάρα πολύ», 51 παιδιά (25.5%) «Πολύ», 54 παιδιά (27.0%) «Μέτρια», 20 παιδιά (10.0%) «Λίγο» και 20 παιδιά (10.0%) «Καθόλου». Σε συγκεντρωτικό επίπεδο, οι θετικές απαντήσεις ανέρχονται σε 106 παιδιά (53.0%), η ουδέτερη στάση σε 54 παιδιά (27.0%), ενώ οι αρνητικές απαντήσεις σε 40 παιδιά (20.0%). Ο μέσος όρος της ερώτησης είναι 3.50, σε κλίμακα 1-5. Η ποσοστιαία κατανομή των απαντήσεων αποτυπώνεται στο **Σχήμα 71**, ενώ η κατανομή των συχνοτήτων ανά κατηγορία παρουσιάζεται στο **Σχήμα 72**.

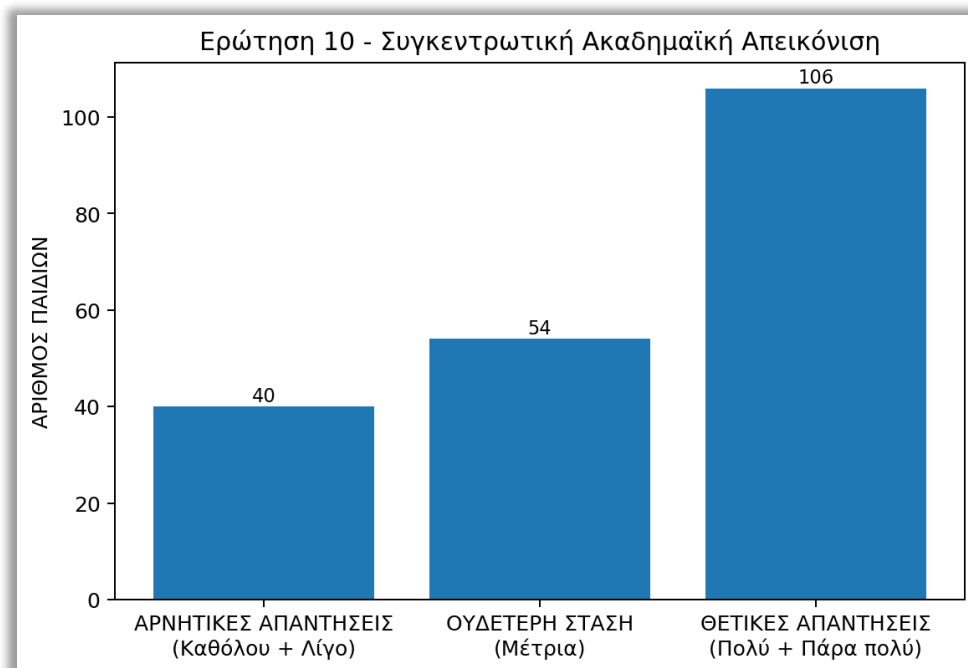
Τα αποτελέσματα δείχνουν μέτρια προς θετική τάση. Η συνολική εικόνα των θετικών, ουδέτερων και αρνητικών απαντήσεων παρουσιάζεται συγκεντρωτικά στο **Σχήμα 73**. Το εύρημα μπορεί να ερμηνευθεί ως ένδειξη ότι η υμνολογική εμπειρία δεν λειτουργεί μόνο ως θρησκευτικό ή πολιτισμικό άκουσμα, αλλά και ως παιδαγωγικό και ψυχοσυναισθηματικό ερέθισμα. Η σύνδεση λόγου, μέλους, επαναληπτικότητας και λειτουργικού πλαισίου φαίνεται να συμβάλλει στη διαμόρφωση βιώματος που σχετίζεται με τη στάση των παιδιών απέναντι στην υμνολογία και τη βιωματική αποδοχή της.

Σχήμα 71 Κυκλικό διάγραμμα Q10 (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 72 Ραβδόγραμμα Q10 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 73 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q10 (Ερωτηματολόγιο Β)

11.12.11 Q11B. Οι ύμνοι σε βοηθούν να ηρεμείς όταν έχεις άγχος;

Η ενδέκατη ερώτηση εξετάζει τη συμβολή των ύμνων στη διαχείριση του άγχους, στοιχείο άμεσα συνδεδεμένο με τη συναισθηματική αυτορρύθμιση και την ψυχική ανθεκτικότητα. Όπως παρουσιάζεται στον **Πίνακα 40**, από την ανάλυση των πραγματικών δεδομένων προκύπτει ότι το 54,5% των συμμετεχόντων επέλεξε τις απαντήσεις «Πολύ» ή «Πάρα πολύ», ενώ το 27,5% απάντησε «Καθόλου» ή «Λίγο». Η κατηγορία «Μέτρια» συγκέντρωσε ποσοστό 18,0%. Ο μέσος όρος διαμορφώθηκε σε $M = 3,46$ ($SD = 1,31$).

Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι η πλειονότητα των παιδιών αναγνωρίζει στους ύμνους έναν υποστηρικτικό ρόλο στη διαχείριση του άγχους. Παρά τη σχετική διασπορά των απαντήσεων, το εύρημα υποδηλώνει ότι η μελωδική επαναληπτικότητα, ο ήρεμος ρυθμός και το πνευματικό περιεχόμενο των ύμνων μπορούν να λειτουργήσουν ως παράγοντες ψυχικής αποφόρτισης. Η υμνολογία, επομένως, φαίνεται να συμβάλλει στη διαμόρφωση μηχανισμών εσωτερικής ηρεμίας και συναισθηματικής ισορροπίας.

Ερώτηση Q11 «Οι ύμνοι σε βοηθούν να ηρεμείς όταν έχεις άγχος;»

Θεματική ένταξη: Συναισθηματική ρύθμιση / Ηρεμία.

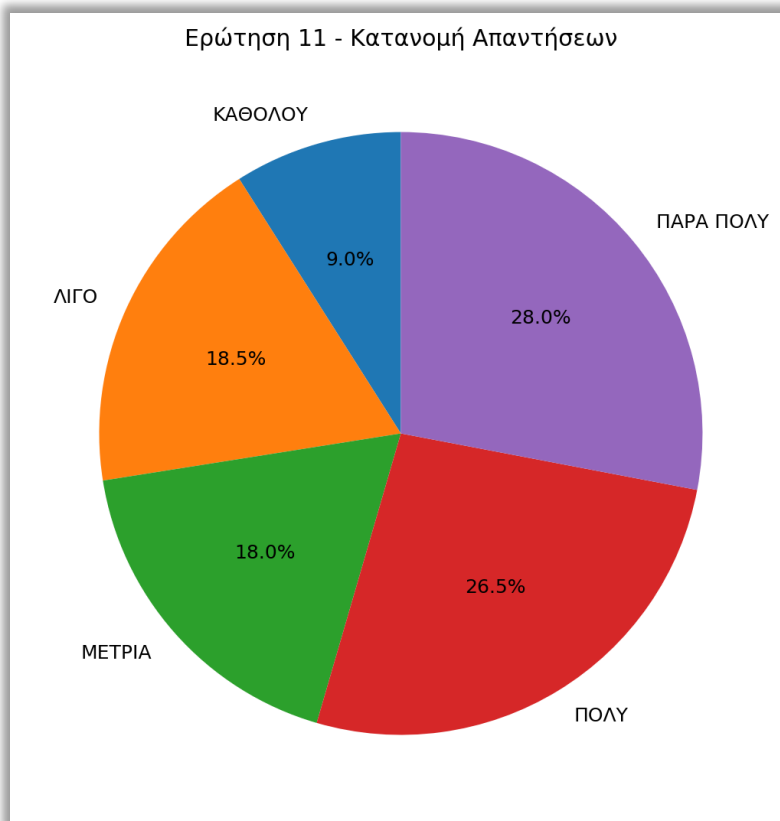
Απάντηση	Συχνότητα	Ποσοστό
ΚΑΘΟΛΟΥ	18	9.0%
ΛΙΓΟ	37	18.5%
ΜΕΤΡΙΑ	36	18.0%
ΠΟΛΥ	53	26.5%
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	56	28.0%
ΣΥΝΟΛΟ	200	100.0%

Πίνακας 40 Αποτέλεσμα ερώτησης Q11 (Ερωτηματολόγιο Β)

Η ερώτηση Q11 εξετάζει τη σχέση της υμνολογικής εμπειρίας με τη συναισθηματική ρύθμιση, την ηρεμία και τη διαχείριση της εσωτερικής έντασης.

Συγκεκριμένα, 56 παιδιά (28.0%) απάντησαν «Πάρα πολύ», 53 παιδιά (26.5%) «Πολύ», 36 παιδιά (18.0%) «Μέτρια», 37 παιδιά (18.5%) «Λίγο» και 18 παιδιά (9.0%) «Καθόλου». Σε συγκεντρωτικό επίπεδο, οι θετικές απαντήσεις ανέρχονται σε 109 παιδιά (54.5%), η ουδέτερη στάση σε 36 παιδιά (18.0%), ενώ οι αρνητικές απαντήσεις σε 55 παιδιά (27.5%). Ο μέσος όρος της ερώτησης είναι 3.46, σε κλίμακα 1-5. Η ποσοστιαία κατανομή των απαντήσεων αποτυπώνεται στο **Σχήμα 74**, ενώ η κατανομή των συχνοτήτων ανά κατηγορία παρουσιάζεται στο **Σχήμα 75**.

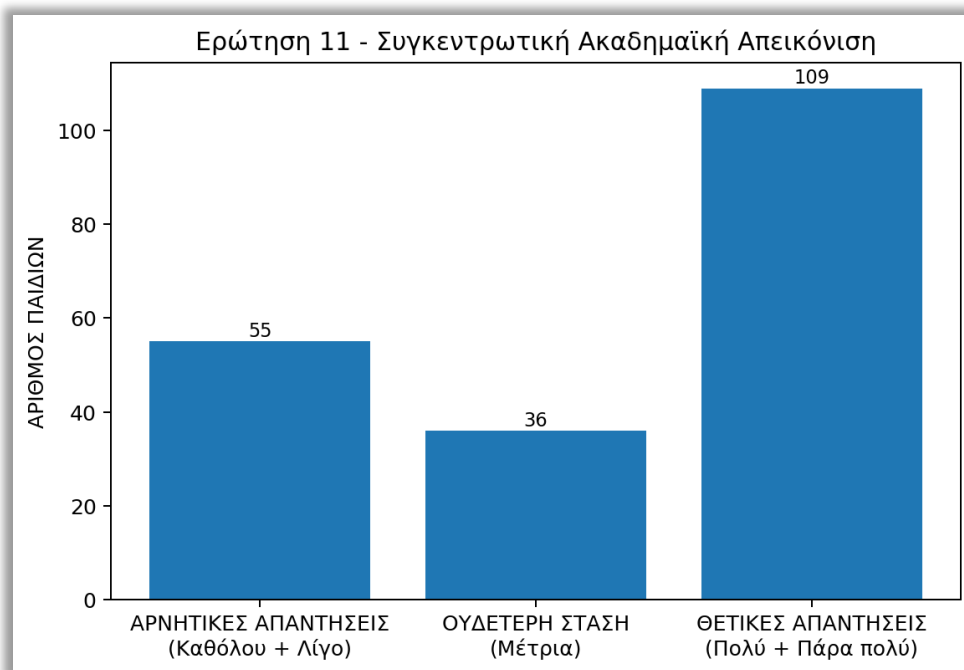
Τα αποτελέσματα δείχνουν μέτρια προς θετική τάση. Η συνολική εικόνα των θετικών, ουδέτερων και αρνητικών απαντήσεων παρουσιάζεται συγκεντρωτικά στο **Σχήμα 76**. Το εύρημα μπορεί να ερμηνευθεί ως ένδειξη ότι η υμνολογική εμπειρία δεν λειτουργεί μόνο ως θρησκευτικό ή πολιτισμικό άκουσμα, αλλά και ως παιδαγωγικό και ψυχοσυναισθηματικό ερέθισμα. Η σύνδεση λόγου, μέλους, επαναληπτικότητας και λειτουργικού πλαισίου φαίνεται να συμβάλλει στη διαμόρφωση βιώματος που σχετίζεται με τη συναισθηματική ρύθμιση, την ηρεμία και τη διαχείριση της εσωτερικής έντασης.

Σχήμα 74 Κυκλικό διάγραμμα Q11 (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 75 Ραβδόγραμμα Q11 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 76 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q11 (Ερωτηματολόγιο Β)

11.12.12 Q12B. Το «Πάτερ ημών» σε κάνει να νιώθεις γαλήνη;

Η δωδέκατη ερώτηση διερευνά κατά πόσο η Κυριακή Προσευχή δημιουργεί στα παιδιά αίσθημα γαλήνης, εσωτερικής ηρεμίας και πνευματικής ασφάλειας. Όπως παρουσιάζεται στον **Πίνακα 41**, από την ανάλυση των πραγματικών δεδομένων προκύπτει ότι το 65,0% των συμμετεχόντων επέλεξε τις απαντήσεις «Πολύ» ή «Πάρα πολύ», ενώ το 15,5% απάντησε «Καθόλου» ή «Λίγο». Η κατηγορία «Μέτρια» συγκέντρωσε ποσοστό 19,5%. Ο μέσος όρος διαμορφώθηκε σε $M = 3,81$ ($SD = 1,19$).

Το εύρημα αυτό δείχνει σαφή θετική επίδραση του «Πάτερ ημών» στη συναισθηματική κατάσταση των παιδιών. Η οικειότητα της προσευχής, η επαναληπτική της χρήση και το περιεχόμενο εμπιστοσύνης προς τον Θεό φαίνεται να δημιουργούν ένα αίσθημα γαλήνης και εσωτερικής σταθερότητας. Η διαπίστωση αυτή ενισχύει την άποψη ότι η λειτουργική προσευχή και η υμνολογική παράδοση μπορούν να συμβάλουν ουσιαστικά στην ψυχοσυναισθηματική ασφάλεια του παιδιού.

Ερώτηση Q12 «Το «Πάτερ ημών» σε κάνει να νιώθεις γαλήνη;»

Θεματική ένταξη: Συναισθηματική ρύθμιση / Ηρεμία.

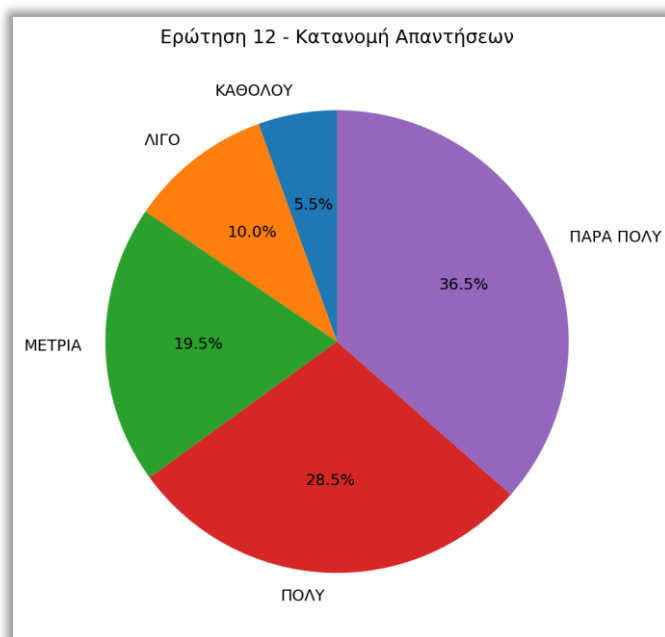
Απάντηση	Συχνότητα	Ποσοστό
ΚΑΘΟΛΟΥ	11	5.5%
ΛΙΓΟ	20	10.0%
ΜΕΤΡΙΑ	39	19.5%
ΠΟΛΥ	57	28.5%
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	73	36.5%
ΣΥΝΟΛΟ	200	100.0%

Πίνακας 41 Αποτέλεσμα ερώτησης Q12 (Ερωτηματολόγιο Β)

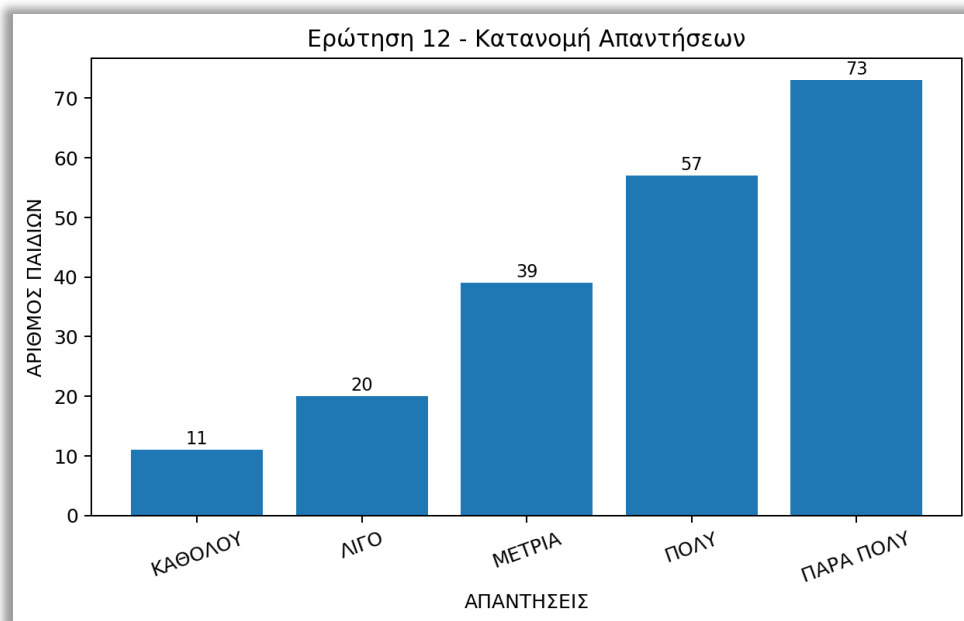
Η ερώτηση Q12 εξετάζει τη σχέση της υμνολογικής εμπειρίας με τη συναισθηματική ρύθμιση, την ηρεμία και τη διαχείριση της εσωτερικής έντασης.

Συγκεκριμένα, 73 παιδιά (36.5%) απάντησαν «Πάρα πολύ», 57 παιδιά (28.5%) «Πολύ», 39 παιδιά (19.5%) «Μέτρια», 20 παιδιά (10.0%) «Λίγο» και 11 παιδιά (5.5%) «Καθόλου». Σε συγκεντρωτικό επίπεδο, οι θετικές απαντήσεις ανέρχονται σε 130 παιδιά (65.0%), η ουδέτερη στάση σε 39 παιδιά (19.5%), ενώ οι αρνητικές απαντήσεις σε 31 παιδιά (15.5%). Ο μέσος όρος της ερώτησης είναι 3.81, σε κλίμακα 1-5. Η ποσοστιαία κατανομή των απαντήσεων αποτυπώνεται στο **Σχήμα 77**, ενώ η κατανομή των συχνοτήτων ανά κατηγορία παρουσιάζεται στο **Σχήμα 78**.

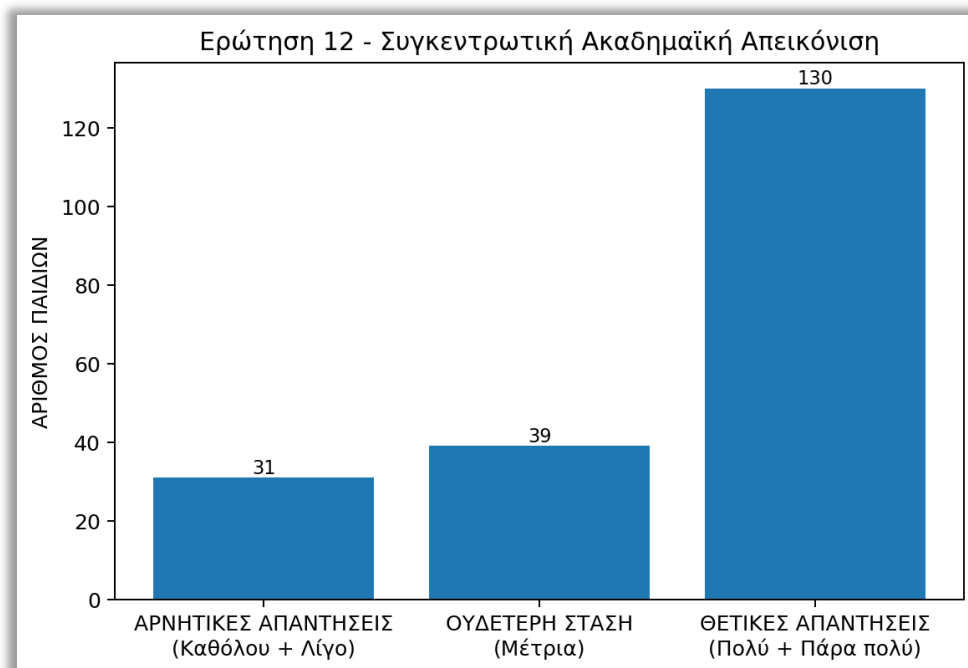
Τα αποτελέσματα δείχνουν ισχυρή θετική τάση. Η συνολική εικόνα των θετικών, ουδέτερων και αρνητικών απαντήσεων παρουσιάζεται συγκεντρωτικά στο **Σχήμα 79**. Το εύρημα μπορεί να ερμηνευθεί ως ένδειξη ότι η υμνολογική εμπειρία δεν λειτουργεί μόνο ως θρησκευτικό ή πολιτισμικό άκουσμα, αλλά και ως παιδαγωγικό και ψυχοσυναισθηματικό ερέθισμα. Η σύνδεση λόγου, μέλους, επαναληπτικότητας και λειτουργικού πλαισίου φαίνεται να συμβάλλει στη διαμόρφωση βιώματος που σχετίζεται με τη συναισθηματική ρύθμιση, την ηρεμία και τη διαχείριση της εσωτερικής έντασης.

Σχήμα 77 Κυκλικό διάγραμμα Q12 (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 78 Ραβδόγραμμα Q12 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 79 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q12 (Ερωτηματολόγιο Β)

11.12.13 Q13B. Οι ύμνοι σε βοηθούν να συγκεντρώνεσαι;

Η δέκατη τρίτη ερώτηση εξετάζει κατά πόσο οι ύμνοι συμβάλλουν στη συγκέντρωση των παιδιών, συνδέοντας την υμνολογική εμπειρία με γνωστικές λειτουργίες όπως η προσοχή, η εσωτερική οργάνωση και η νοητική εστίαση. Όπως παρουσιάζεται στον **Πίνακα 42**, από την ανάλυση των πραγματικών δεδομένων προκύπτει ότι το 43,0% των συμμετεχόντων επέλεξε τις απαντήσεις «Πολύ» ή «Πάρα πολύ», ενώ το 31,0% απάντησε «Καθόλου» ή «Λίγο». Η κατηγορία «Μέτρια» συγκέντρωσε ποσοστό 26,0%. Ο μέσος όρος διαμορφώθηκε σε $M = 3,16$ ($SD = 1,33$).

Το εύρημα αυτό δείχνει μια πιο συγκρατημένη, αλλά υπαρκτή, θετική επίδραση των ύμνων στη συγκέντρωση. Η σχετικά αυξημένη διασπορά των απαντήσεων δείχνει ότι η γνωστική λειτουργία της υμνολογίας δεν βιώνεται το ίδιο από όλα τα παιδιά. Ωστόσο, σημαντικό ποσοστό των συμμετεχόντων θεωρεί ότι οι ύμνοι βοηθούν στη νοητική εστίαση. Η διαπίστωση αυτή υποδηλώνει ότι η υμνολογία μπορεί να λειτουργήσει υποστηρικτικά στη συγκέντρωση, ιδιαίτερα όταν εντάσσεται σε ήρεμο, επαναληπτικό και βιωματικό πλαίσιο.

Ερώτηση Q13 «Οι ύμνοι σε βοηθούν να συγκεντρώνεσαι;»

Θεματική ένταξη: Γνωστική λειτουργία / Αυτοαντίληψη.

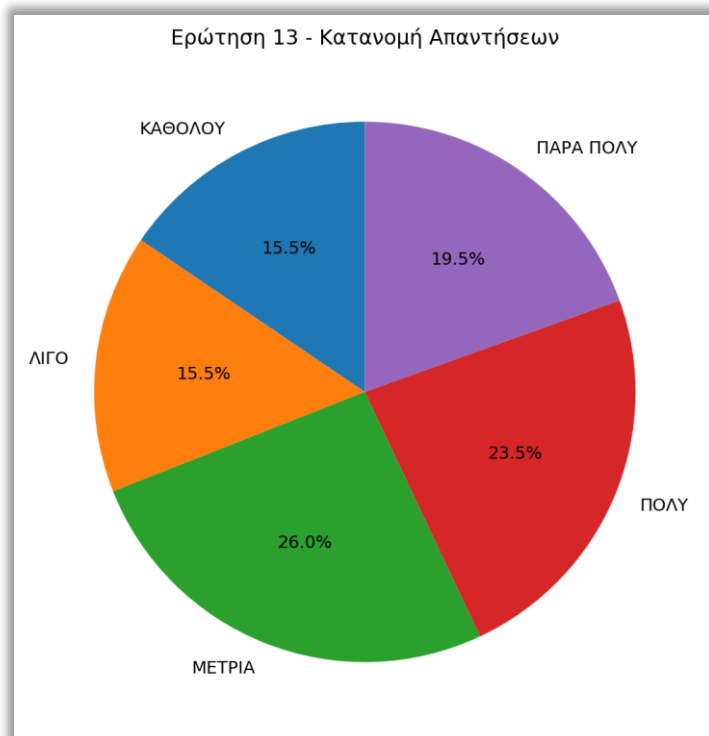
Απάντηση	Συχνότητα	Ποσοστό
ΚΑΘΟΛΟΥ	31	15.5%
ΛΙΓΟ	31	15.5%
ΜΕΤΡΙΑ	52	26.0%
ΠΟΛΥ	47	23.5%
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	39	19.5%
ΣΥΝΟΛΟ	200	100.0%

Πίνακας 42 Αποτέλεσμα ερώτησης Q13 (Ερωτηματολόγιο Β)

Η ερώτηση Q13 εξετάζει τη σχέση της υμνολογικής εμπειρίας με Γνωστική λειτουργία / Αυτοαντίληψη.

Συγκεκριμένα, 39 παιδιά (19.5%) απάντησαν «Πάρα πολύ», 47 παιδιά (23.5%) «Πολύ», 52 παιδιά (26.0%) «Μέτρια», 31 παιδιά (15.5%) «Λίγο» και 31 παιδιά (15.5%) «Καθόλου». Σε συγκεντρωτικό επίπεδο, οι θετικές απαντήσεις ανέρχονται σε 86 παιδιά (43.0%), η ουδέτερη στάση σε 52 παιδιά (26.0%), ενώ οι αρνητικές απαντήσεις σε 62 παιδιά (31.0%). Ο μέσος όρος της ερώτησης είναι 3.16, σε κλίμακα 1-5. Η ποσοστιαία κατανομή των απαντήσεων αποτυπώνεται στο **Σχήμα 80**, ενώ η κατανομή των συχνοτήτων ανά κατηγορία παρουσιάζεται στο **Σχήμα 81**.

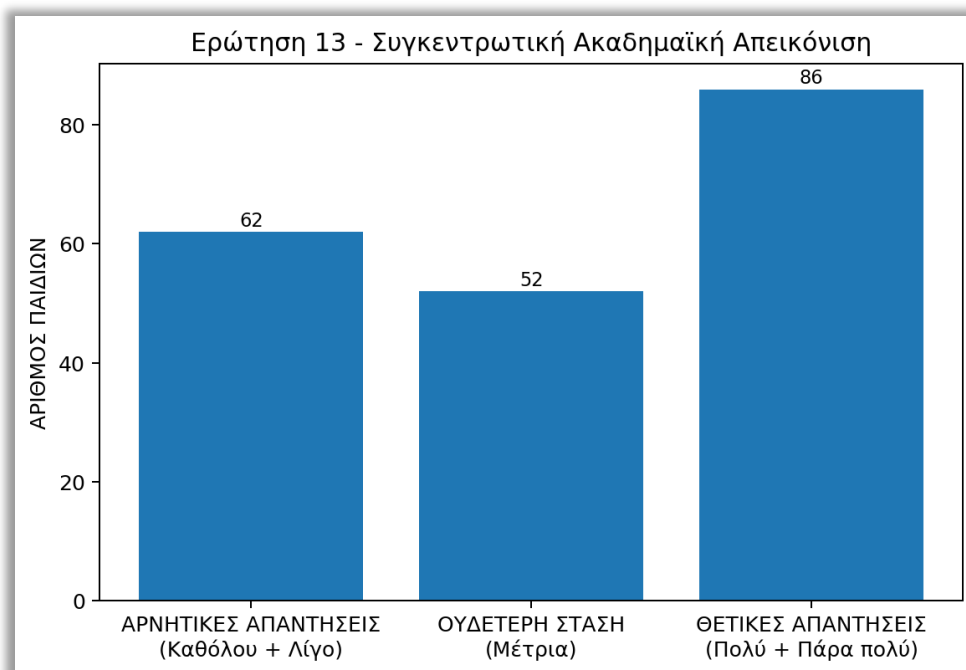
Τα αποτελέσματα δείχνουν μέτρια τάση. Η συνολική εικόνα των θετικών, ουδέτερων και αρνητικών απαντήσεων παρουσιάζεται συγκεντρωτικά στο **Σχήμα 82**. Το εύρημα μπορεί να ερμηνευθεί ως ένδειξη ότι η υμνολογική εμπειρία δεν λειτουργεί μόνο ως θρησκευτικό ή πολιτισμικό άκουσμα, αλλά και ως παιδαγωγικό και ψυχοσυναισθηματικό ερέθισμα. Η σύνδεση λόγου, μέλους, επαναληπτικότητας και λειτουργικού πλαισίου φαίνεται να συμβάλλει στη διαμόρφωση βιώματος που σχετίζεται με Γνωστική λειτουργία / Αυτοαντίληψη.

Σχήμα 80 Κυκλικό διάγραμμα Q13 (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 81 Ραβδόγραμμα Q13 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 82 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q13 (Ερωτηματολόγιο Β)

11.12.14 Q14B. Οι ύμνοι σε βάπτισμα ή γάμο σου δημιουργούν όμορφα συναισθήματα;

Η δέκατη τέταρτη ερώτηση διερευνά τη συναισθηματική επίδραση των ύμνων που ακούγονται σε σημαντικά εκκλησιαστικά γεγονότα, όπως η βάπτισμα και ο γάμος. Όπως παρουσιάζεται στον **Πίνακα 43**, από την ανάλυση των πραγματικών δεδομένων προκύπτει ότι το 53,0% των συμμετεχόντων επέλεξε τις απαντήσεις «Πολύ» ή «Πάρα πολύ», ενώ το 27,0% απάντησε «Καθόλου» ή «Λίγο». Η κατηγορία «Μέτρια» συγκεντρώσε ποσοστό 20,0%. Ο μέσος όρος διαμορφώθηκε σε $M = 3,42$ ($SD = 1,33$).

Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι οι ύμνοι που συνδέονται με χαρμόσυνα και κοινωνικά σημαντικά μυστήρια δημιουργούν θετικά συναισθήματα σε περισσότερα από τα μισά παιδιά. Η σύνδεση της υμνολογίας με οικογενειακά και κοινοτικά γεγονότα φαίνεται να ενισχύει τη συναισθηματική μνήμη, την αίσθηση χαράς και τη βιωματική συμμετοχή. Το εύρημα αυτό αναδεικνύει την υμνολογία ως στοιχείο που συνδέει το παιδί με την κοινότητα, την οικογένεια και τις σημαντικές στιγμές της εκκλησιαστικής ζωής.

Ερώτηση Q14 «Οι ύμνοι σε βάπτιση ή γάμο σου δημιουργούν όμορφα συναισθήματα;»

Θεματική ένταξη: Κοινωνική ένταξη / Διαπροσωπικές σχέσεις.

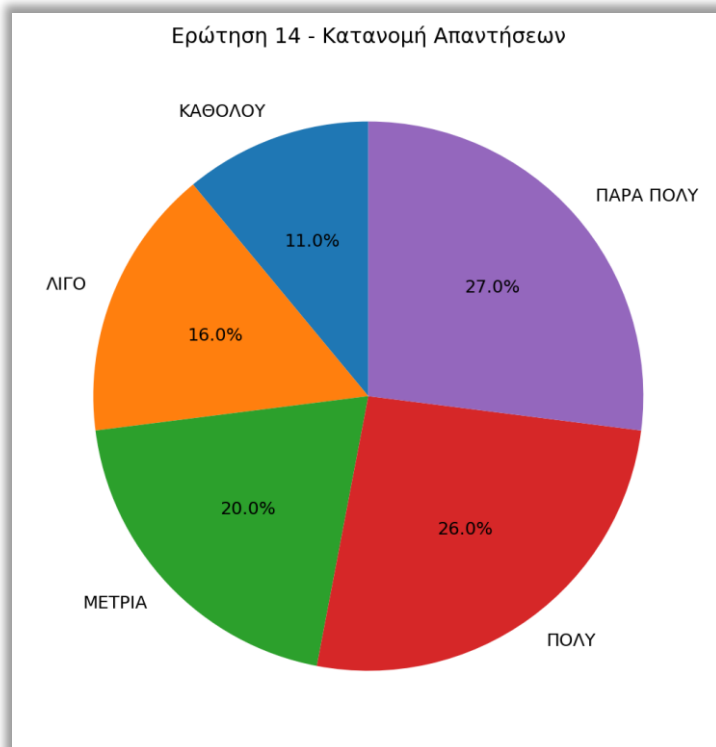
Απάντηση	Συχνότητα	Ποσοστό
ΚΑΘΟΛΟΥ	22	11.0%
ΛΙΓΟ	32	16.0%
ΜΕΤΡΙΑ	40	20.0%
ΠΟΛΥ	52	26.0%
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	54	27.0%
ΣΥΝΟΛΟ	200	100.0%

Πίνακας 43 Αποτέλεσμα ερώτησης Q14 (Ερωτηματολόγιο Β)

Η ερώτηση Q14 εξετάζει τη σχέση της υμνολογικής εμπειρίας με Κοινωνική ένταξη / Διαπροσωπικές σχέσεις.

Συγκεκριμένα, 54 παιδιά (27.0%) απάντησαν «Πάρα πολύ», 52 παιδιά (26.0%) «Πολύ», 40 παιδιά (20.0%) «Μέτρια», 32 παιδιά (16.0%) «Λίγο» και 22 παιδιά (11.0%) «Καθόλου». Σε συγκεντρωτικό επίπεδο, οι θετικές απαντήσεις ανέρχονται σε 106 παιδιά (53.0%), η ουδέτερη στάση σε 40 παιδιά (20.0%), ενώ οι αρνητικές απαντήσεις σε 54 παιδιά (27.0%). Ο μέσος όρος της ερώτησης είναι 3.42, σε κλίμακα 1-5. Η ποσοστιαία κατανομή των απαντήσεων αποτυπώνεται στο **Σχήμα 83**, ενώ η κατανομή των συχνοτήτων ανά κατηγορία παρουσιάζεται στο **Σχήμα 84**.

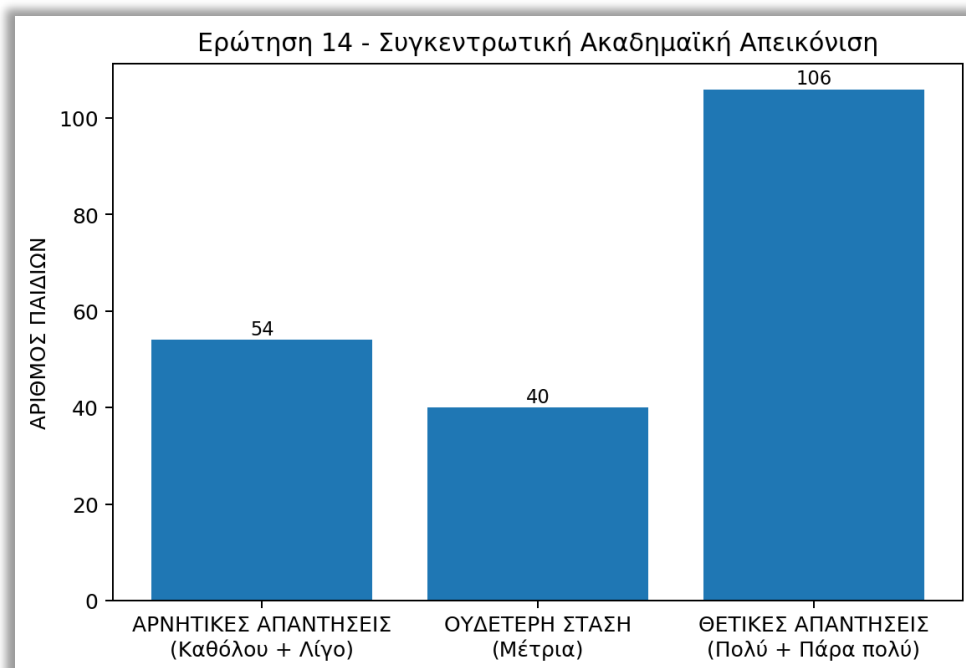
Τα αποτελέσματα δείχνουν μέτρια προς θετική τάση. Η συνολική εικόνα των θετικών, ουδέτερων και αρνητικών απαντήσεων παρουσιάζεται συγκεντρωτικά στο **Σχήμα 85**. Το εύρημα μπορεί να ερμηνευθεί ως ένδειξη ότι η υμνολογική εμπειρία δεν λειτουργεί μόνο ως θρησκευτικό ή πολιτισμικό άκουσμα, αλλά και ως παιδαγωγικό και ψυχοσυναισθηματικό ερέθισμα. Η σύνδεση λόγου, μέλους, επαναληπτικότητας και λειτουργικού πλαισίου φαίνεται να συμβάλλει στη διαμόρφωση βιώματος που σχετίζεται με Κοινωνική ένταξη / Διαπροσωπικές σχέσεις.

Σχήμα 83 Κυκλικό διάγραμμα Q14 (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 84 Ραβδόγραμμα Q14 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 85 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q14 (Ερωτηματολόγιο Β)

11.12.15 Q15B. Σου αρέσει η ησυχία και η ατμόσφαιρα της εκκλησίας;

Η δέκατη πέμπτη ερώτηση εξετάζει κατά πόσο η ησυχία και η λειτουργική ατμόσφαιρα της εκκλησίας βιώνονται θετικά από τα παιδιά. Όπως παρουσιάζεται στον **Πίνακα 44**, από την ανάλυση των πραγματικών δεδομένων προκύπτει ότι, το 77,5% των συμμετεχόντων επέλεξε τις απαντήσεις «Πολύ» ή «Πάρα πολύ», ενώ μόλις το 9,5% απάντησε «Καθόλου» ή «Λίγο». Η κατηγορία «Μέτρια» συγκέντρωσε ποσοστό 13,0%. Ο μέσος όρος διαμορφώθηκε σε $M = 4,09$ ($SD = 1,05$).

Το εύρημα αυτό είναι από τα ισχυρότερα της ανάλυσης και δείχνει ότι η εκκλησιαστική ατμόσφαιρα γίνεται αντιληπτή από τα παιδιά ως χώρος ηρεμίας, γαλήνης και εσωτερικής ασφάλειας. Η ησυχία, η τελετουργική τάξη, το φως, ο ήχος και η συνολική λειτουργική εμπειρία φαίνεται να δημιουργούν ένα περιβάλλον συναισθηματικής σταθερότητας. Η διαπίστωση αυτή ενισχύει την υπόθεση ότι το εκκλησιαστικό περιβάλλον, σε συνδυασμό με την υμνολογία, μπορεί να λειτουργήσει ως πλαίσιο ψυχοσυναισθηματικής ισορροπίας για το παιδί.

Ερώτηση Q15 «Σου αρέσει η ησυχία και η ατμόσφαιρα της εκκλησίας;»

Θεματική ένταξη: Γνωστική λειτουργία / Αυτοαντίληψη.

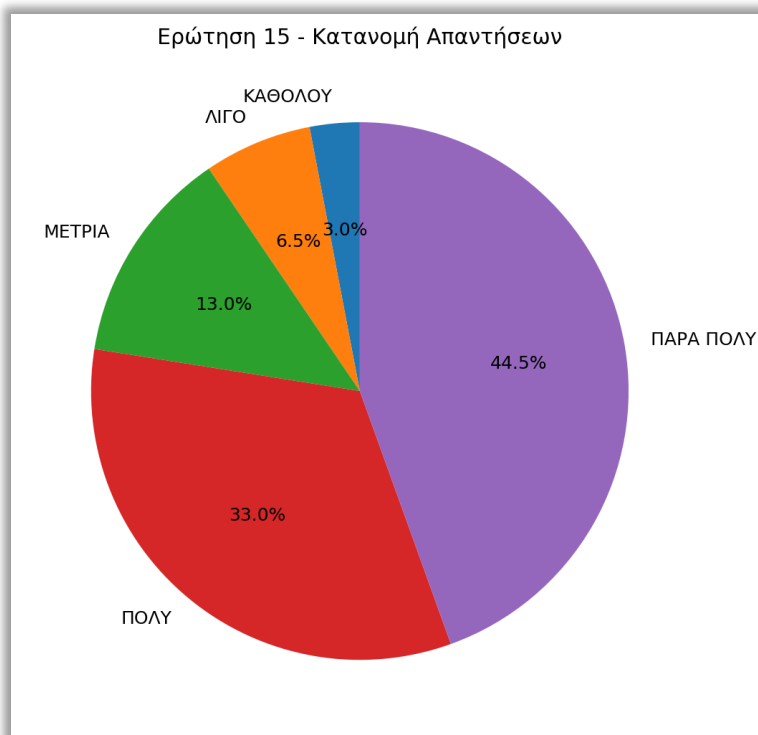
Απάντηση	Συχνότητα	Ποσοστό
ΚΑΘΟΛΟΥ	6	3.0%
ΛΙΓΟ	13	6.5%
ΜΕΤΡΙΑ	26	13.0%
ΠΟΛΥ	66	33.0%
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	89	44.5%
ΣΥΝΟΛΟ	200	100.0%

Πίνακας 44 Αποτέλεσμα ερώτησης Q15 (Ερωτηματολόγιο Β)

Η ερώτηση Q15 εξετάζει τη σχέση της υμνολογικής εμπειρίας με Γνωστική λειτουργία / Αυτοαντίληψη.

Συγκεκριμένα, 89 παιδιά (44.5%) απάντησαν «Πάρα πολύ», 66 παιδιά (33.0%) «Πολύ», 26 παιδιά (13.0%) «Μέτρια», 13 παιδιά (6.5%) «Λίγο» και 6 παιδιά (3.0%) «Καθόλου». Σε συγκεντρωτικό επίπεδο, οι θετικές απαντήσεις ανέρχονται σε 155 παιδιά (77.5%), η ουδέτερη στάση σε 26 παιδιά (13.0%), ενώ οι αρνητικές απαντήσεις σε 19 παιδιά (9.5%). Ο μέσος όρος της ερώτησης είναι 4.09, σε κλίμακα 1-5. Η ποσοστιαία κατανομή των απαντήσεων αποτυπώνεται στο **Σχήμα 86**, ενώ η κατανομή των συχνοτήτων ανά κατηγορία παρουσιάζεται στο **Σχήμα 87**.

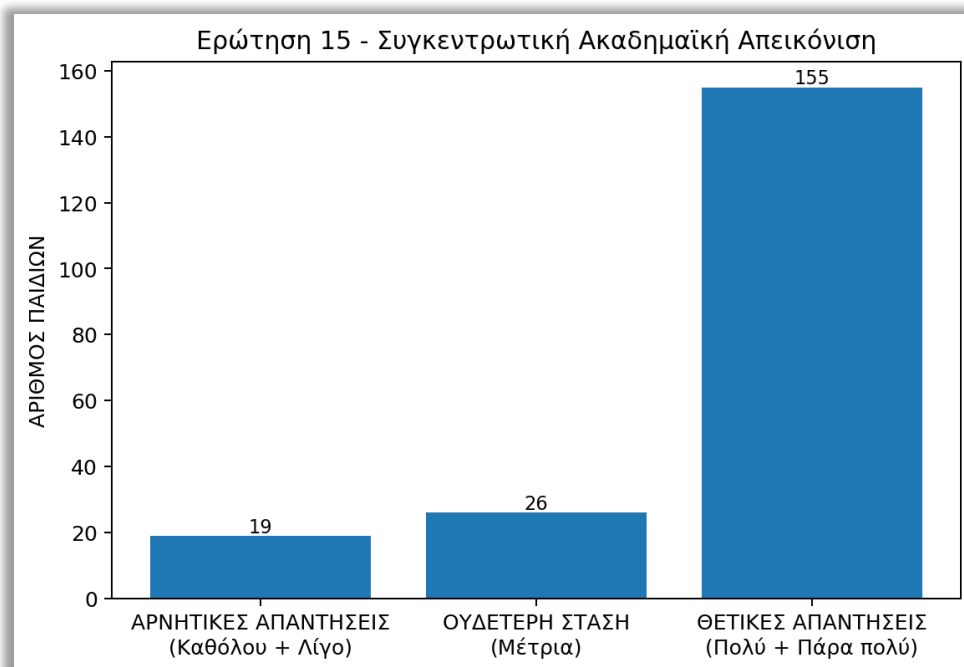
Τα αποτελέσματα δείχνουν ισχυρή θετική τάση. Η συνολική εικόνα των θετικών, ουδέτερων και αρνητικών απαντήσεων παρουσιάζεται συγκεντρωτικά στο **Σχήμα 88**. Το εύρημα μπορεί να ερμηνευθεί ως ένδειξη ότι η υμνολογική εμπειρία δεν λειτουργεί μόνο ως θρησκευτικό ή πολιτισμικό άκουσμα, αλλά και ως παιδαγωγικό και ψυχοσυναισθηματικό ερέθισμα. Η σύνδεση λόγου, μέλους, επαναληπτικότητας και λειτουργικού πλαισίου φαίνεται να συμβάλλει στη διαμόρφωση βιώματος που σχετίζεται με Γνωστική λειτουργία / Αυτοαντίληψη.

Σχήμα 86 Κυκλικό διάγραμμα Q15 (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 87 Ραβδόγραμμα Q15 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 88 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q15 (Ερωτηματολόγιο Β)

11.12.16 Q16B. Οι ύμνοι σε κάνουν να νιώθεις καλύτερα;

Η δέκατη έκτη ερώτηση διερευνά τη γενική θετική επίδραση των ύμνων στη συναισθηματική κατάσταση των παιδιών. Όπως παρουσιάζεται στον **Πίνακα 45**, από την ανάλυση των πραγματικών δεδομένων προκύπτει ότι το 59,5% των συμμετεχόντων επέλεξε τις απαντήσεις «Πολύ» ή «Πάρα πολύ», ενώ το 18,5% απάντησε «Καθόλου» ή «Λίγο». Η κατηγορία «Μέτρια» συγκέντρωσε ποσοστό 22,0%. Ο μέσος όρος διαμορφώθηκε σε $M = 3,63$ ($SD = 1,19$).

Το εύρημα αυτό επιβεβαιώνει ότι οι ύμνοι έχουν γενικά θετική συναισθηματική επίδραση στην πλειονότητα των παιδιών. Η ακρόαση ή συμμετοχή στην υμνολογία φαίνεται να λειτουργεί ως μέσο ψυχικής ενίσχυσης, εσωτερικής ανάτασης και συναισθηματικής ανακούφισης. Η διαπίστωση αυτή συνδέεται με την ευρύτερη θέση ότι η εκκλησιαστική υμνολογία μπορεί να συμβάλει στην ψυχοσυναισθηματική ευεξία του παιδιού.

Ερώτηση Q16 «Οι ύμνοι σε κάνουν να νιώθεις καλύτερα;»

Θεματική ένταξη: Θετικά συναισθήματα / Ευεξία.

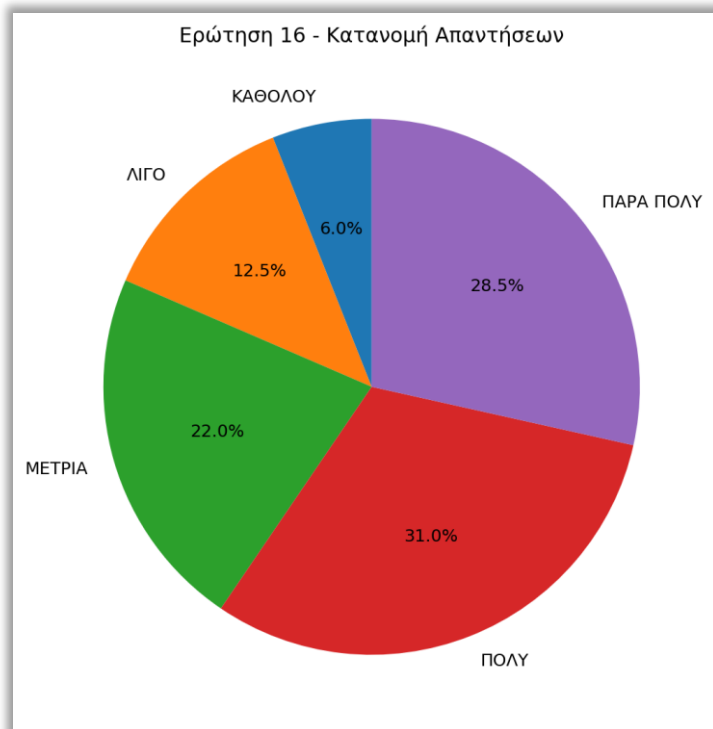
Απάντηση	Συχνότητα	Ποσοστό
ΚΑΘΟΛΟΥ	12	6.0%
ΛΙΓΟ	25	12.5%
ΜΕΤΡΙΑ	44	22.0%
ΠΟΛΥ	62	31.0%
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	57	28.5%
ΣΥΝΟΛΟ	200	100.0%

Πίνακας 45 Αποτέλεσμα ερώτησης Q16 (Ερωτηματολόγιο Β)

Η ερώτηση Q16 εξετάζει τη σχέση της υμνολογικής εμπειρίας με την καλλιέργεια θετικών συναισθημάτων, ευεξίας και αισθητικής συγκίνησης.

Συγκεκριμένα, 57 παιδιά (28.5%) απάντησαν «Πάρα πολύ», 62 παιδιά (31.0%) «Πολύ», 44 παιδιά (22.0%) «Μέτρια», 25 παιδιά (12.5%) «Λίγο» και 12 παιδιά (6.0%) «Καθόλου». Σε συγκεντρωτικό επίπεδο, οι θετικές απαντήσεις ανέρχονται σε 119 παιδιά (59.5%), η ουδέτερη στάση σε 44 παιδιά (22.0%), ενώ οι αρνητικές απαντήσεις σε 37 παιδιά (18.5%). Ο μέσος όρος της ερώτησης είναι 3.63, σε κλίμακα 1-5. Η ποσοστιαία κατανομή των απαντήσεων αποτυπώνεται στο **Σχήμα 89**, ενώ η κατανομή των συχνοτήτων ανά κατηγορία παρουσιάζεται στο **Σχήμα 90**.

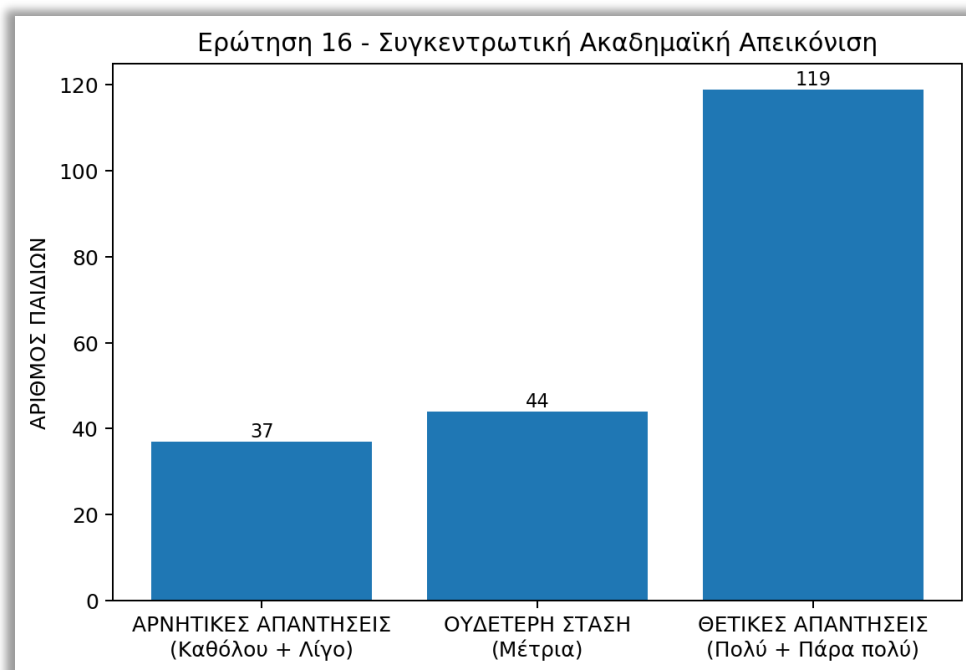
Τα αποτελέσματα δείχνουν ισχυρή θετική τάση. Η συνολική εικόνα των θετικών, ουδέτερων και αρνητικών απαντήσεων παρουσιάζεται συγκεντρωτικά στο **Σχήμα 91**. Το εύρημα μπορεί να ερμηνευθεί ως ένδειξη ότι η υμνολογική εμπειρία δεν λειτουργεί μόνο ως θρησκευτικό ή πολιτισμικό άκουσμα, αλλά και ως παιδαγωγικό και ψυχοσυναισθηματικό ερέθισμα. Η σύνδεση λόγου, μέλους, επαναληπτικότητας και λειτουργικού πλαισίου φαίνεται να συμβάλλει στη διαμόρφωση βιώματος που σχετίζεται με την καλλιέργεια θετικών συναισθημάτων, ευεξίας και αισθητικής συγκίνησης.

Σχήμα 89 Κυκλικό διάγραμμα Q16 (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 90 Ραβδόγραμμα Q16 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 91 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q16 (Ερωτηματολόγιο Β)

11.12.17 Q17B. Οι ύμνοι σε βοηθούν να καταλαβαίνεις τα συναισθήματά σου;

Η δέκατη έβδομη ερώτηση εξετάζει κατά πόσο οι ύμνοι βοηθούν τα παιδιά να αναγνωρίζουν και να κατανοούν τα συναισθήματά τους, στοιχείο που συνδέεται με την αυτογνωσία και τη συναισθηματική ωρίμανση. Όπως παρουσιάζεται στον **Πίνακα 46**, από την ανάλυση των πραγματικών δεδομένων προκύπτει ότι το 43,7% των συμμετεχόντων επέλεξε τις απαντήσεις «Πολύ» ή «Πάρα πολύ», ενώ το 30,7% απάντησε «Καθόλου» ή «Λίγο». Η κατηγορία «Μέτρια» συγκέντρωσε ποσοστό 25,6%. Ο μέσος όρος διαμορφώθηκε σε $M = 3,20$ ($SD = 1,35$).

Τα αποτελέσματα δείχνουν μια μέτρια προς θετική επίδραση της υμνολογίας στην κατανόηση των συναισθημάτων. Η μεγαλύτερη διασπορά υποδηλώνει ότι η αυτογνωσιακή λειτουργία των ύμνων πιθανόν απαιτεί μεγαλύτερη ηλικιακή ωριμότητα, καθοδήγηση ή προσωπική εξοικείωση με το περιεχόμενό τους. Παρόλα αυτά, σημαντικό ποσοστό παιδιών αναγνωρίζει ότι οι ύμνοι τα βοηθούν να έρθουν σε επαφή με τον εσωτερικό τους κόσμο. Το εύρημα αυτό αναδεικνύει την υμνολογία ως πιθανό μέσο ενίσχυσης της συναισθηματικής επίγνωσης.

Ερώτηση Q17 «Οι ύμνοι σε βοηθούν να καταλαβαίνεις τα συναισθήματά σου;»

Θεματική ένταξη: Γνωστική λειτουργία / Αυτοαντίληψη.

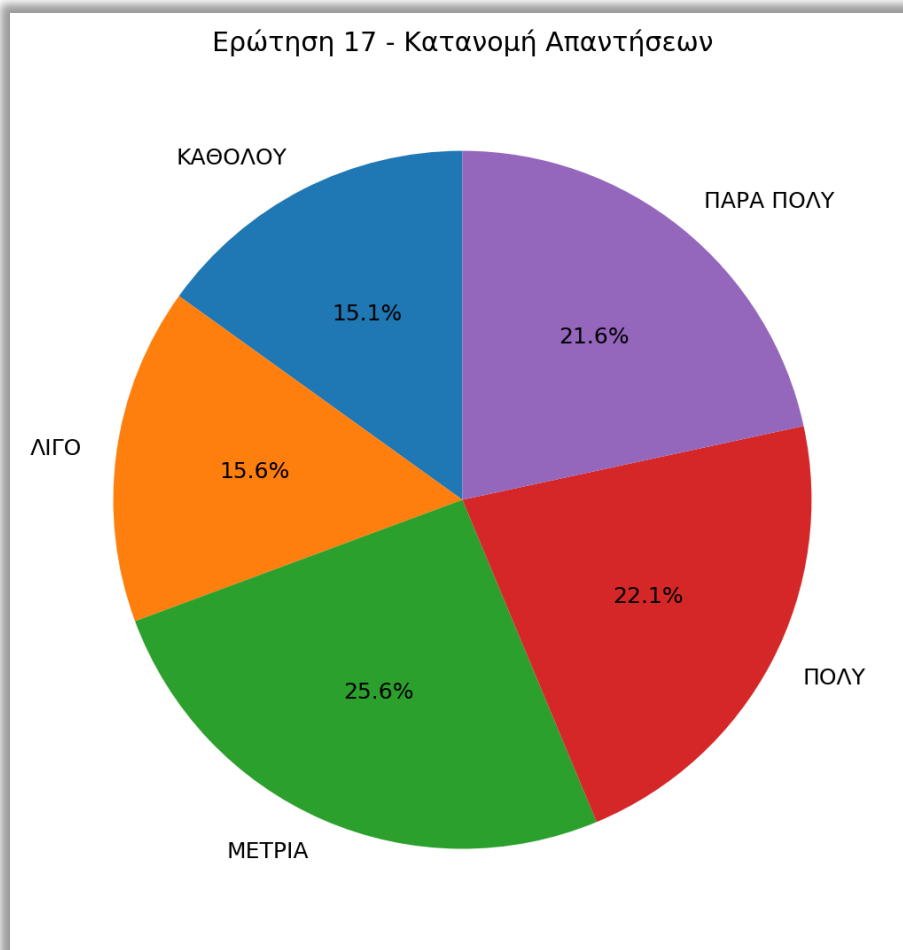
Απάντηση	Συχνότητα	Ποσοστό
ΚΑΘΟΛΟΥ	30	15.1%
ΛΙΓΟ	31	15.6%
ΜΕΤΡΙΑ	51	25.6%
ΠΟΛΥ	44	22.1%
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	43	21.6%
ΣΥΝΟΛΟ	199	100.0%

Πίνακας 46 Αποτέλεσμα ερώτησης Q17 (Ερωτηματολόγιο Β)

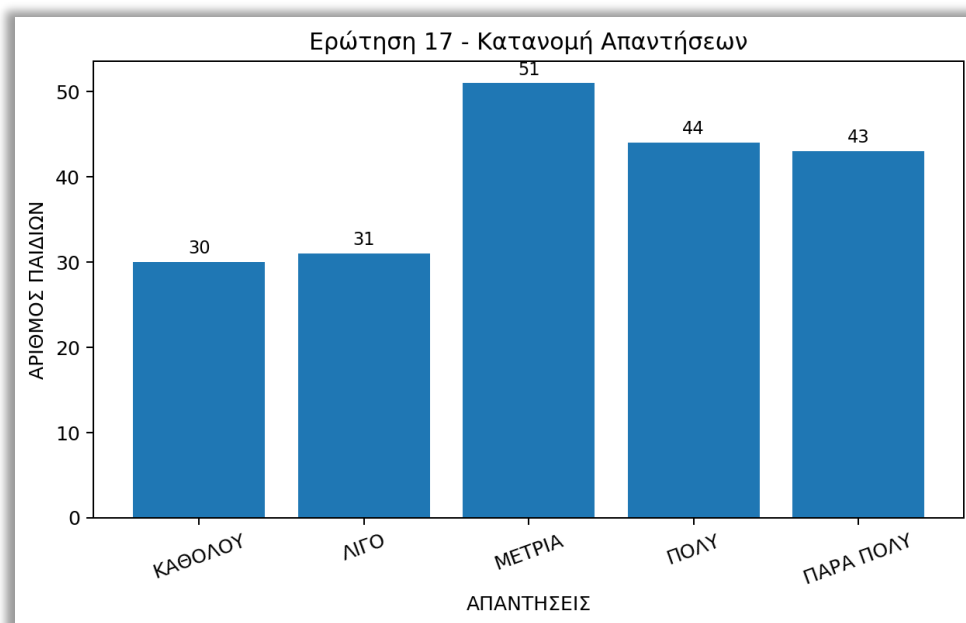
Η ερώτηση Q17 εξετάζει τη σχέση της υμνολογικής εμπειρίας με Γνωστική λειτουργία / Αυτοαντίληψη.

Συγκεκριμένα, 43 παιδιά (21.6%) απάντησαν «Πάρα πολύ», 44 παιδιά (22.1%) «Πολύ», 51 παιδιά (25.6%) «Μέτρια», 31 παιδιά (15.6%) «Λίγο» και 30 παιδιά (15.1%) «Καθόλου». Σε συγκεντρωτικό επίπεδο, οι θετικές απαντήσεις ανέρχονται σε 87 παιδιά (43.7%), η ουδέτερη στάση σε 51 παιδιά (25.6%), ενώ οι αρνητικές απαντήσεις σε 61 παιδιά (30.7%). Ο μέσος όρος της ερώτησης είναι 3.20, σε κλίμακα 1-5. Η ποσοστιαία κατανομή των απαντήσεων αποτυπώνεται στον **Σχήμα 92**, ενώ η κατανομή των συχνοτήτων ανά κατηγορία παρουσιάζεται στο **Σχήμα 93**.

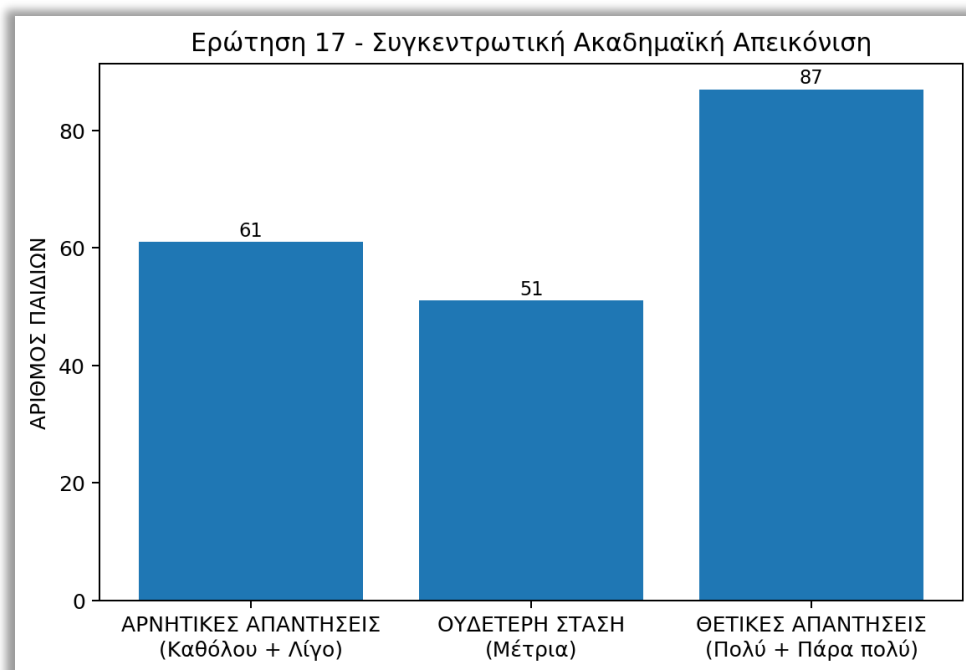
Τα αποτελέσματα δείχνουν μέτρια τάση. Η συνολική εικόνα των θετικών, ουδέτερων και αρνητικών απαντήσεων παρουσιάζεται συγκεντρωτικά στο **Σχήμα 94**. Το εύρημα μπορεί να ερμηνευθεί ως ένδειξη ότι η υμνολογική εμπειρία δεν λειτουργεί μόνο ως θρησκευτικό ή πολιτισμικό άκουσμα, αλλά και ως παιδαγωγικό και ψυχοσυναισθηματικό ερέθισμα. Η σύνδεση λόγου, μέλους, επαναληπτικότητας και λειτουργικού πλαισίου φαίνεται να συμβάλλει στη διαμόρφωση βιώματος που σχετίζεται με Γνωστική λειτουργία / Αυτοαντίληψη.

Σχήμα 92 Κυκλικό διάγραμμα Q17 (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 93 Ραβδόγραμμα Q17 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 94 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q17 (Ερωτηματολόγιο Β)

11.12.18 Q18B. Οι ύμνοι σε φέρνουν πιο κοντά στους άλλους ανθρώπους;

Η δέκατη όγδοη ερώτηση διερευνά την κοινωνική και διαπροσωπική διάσταση της υμνολογίας, εξετάζοντας κατά πόσο οι ύμνοι ενισχύουν το αίσθημα εγγύτητας προς τους άλλους ανθρώπους. Όπως παρουσιάζεται στον **Πίνακα 47**, από την ανάλυση των πραγματικών δεδομένων προκύπτει ότι το 49,5% των συμμετεχόντων επέλεξε τις απαντήσεις «Πολύ» ή «Πάρα πολύ», ενώ το 22,2% απάντησε «Καθόλου» ή «Λίγο». Η κατηγορία «Μέτρια» συγκέντρωσε ποσοστό 28,3%. Ο μέσος όρος διαμορφώθηκε σε $M = 3,38$ ($SD = 1,24$).

Το εύρημα αυτό δείχνει ότι περίπου τα μισά παιδιά αντιλαμβάνονται την υμνολογία ως εμπειρία που τα συνδέει με τους άλλους. Η κοινή συμμετοχή στην ψαλμωδία, η χορωδιακή εμπειρία και το λειτουργικό πλαίσιο μπορούν να ενισχύσουν την αίσθηση κοινότητας, αλληλεγγύης και συνύπαρξης. Αν και η επίδραση δεν είναι τόσο έντονη όσο στις ερωτήσεις που αφορούν τη χορωδία, η διαπίστωση αυτή υποστηρίζει ότι η υμνολογία μπορεί να λειτουργήσει ως μέσο κοινωνικής σύνδεσης και διαπροσωπικής καλλιέργειας.

Ερώτηση Q18 «Οι ύμνοι σε φέρνουν πιο κοντά στους άλλους ανθρώπους;»

Θεματική ένταξη: Κοινωνική ένταξη / Διαπροσωπικές σχέσεις.

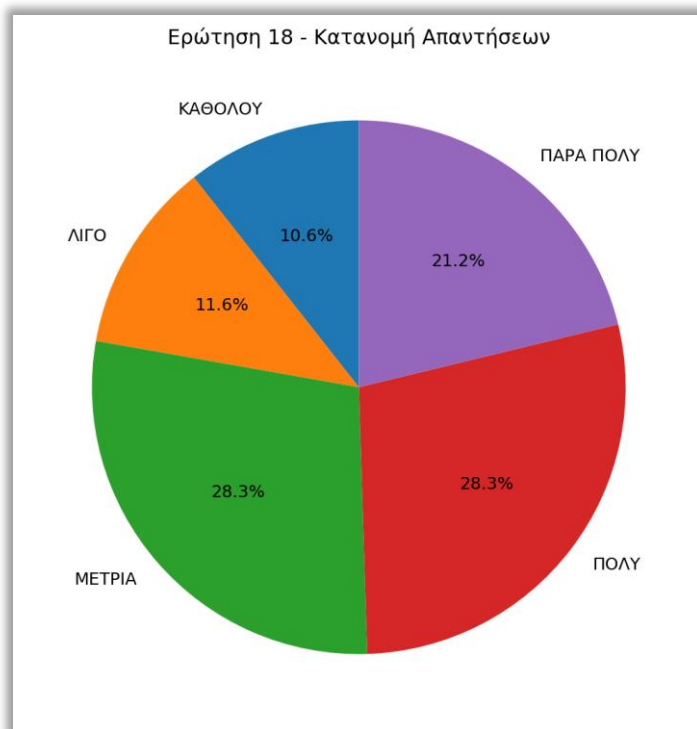
Απάντηση	Συχνότητα	Ποσοστό
ΚΑΘΟΛΟΥ	21	10.6%
ΛΙΓΟ	23	11.6%
ΜΕΤΡΙΑ	56	28.3%
ΠΟΛΥ	56	28.3%
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	42	21.2%
ΣΥΝΟΛΟ	198	100.0%

Πίνακας 47 Αποτέλεσμα ερώτησης Q18 (Ερωτηματολόγιο Β)

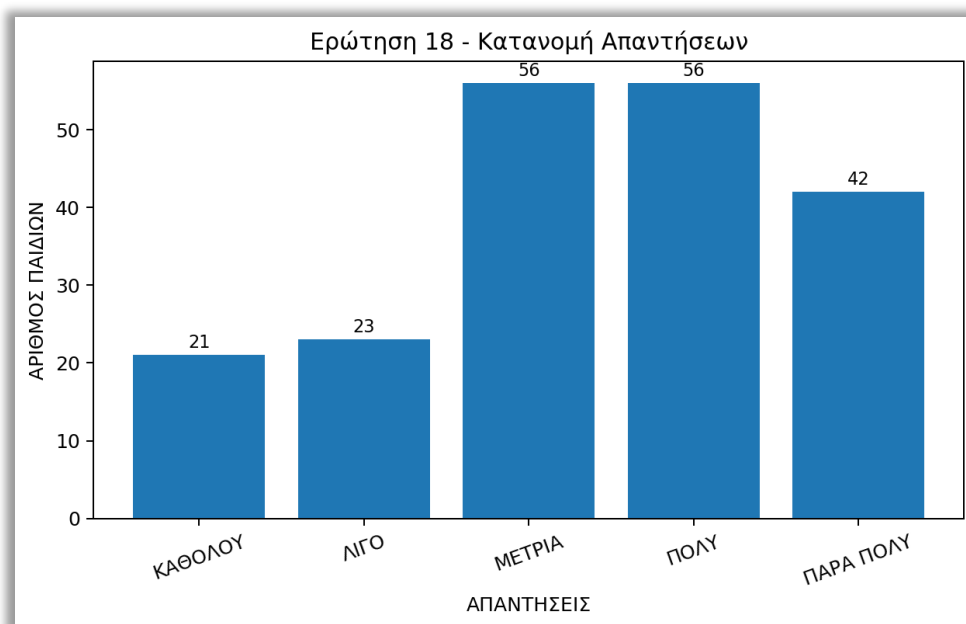
Η ερώτηση Q18 εξετάζει τη σχέση της υμνολογικής εμπειρίας με Κοινωνική ένταξη / Διαπροσωπικές σχέσεις.

Συγκεκριμένα, 42 παιδιά (21.2%) απάντησαν «Πάρα πολύ», 56 παιδιά (28.3%) «Πολύ», 56 παιδιά (28.3%) «Μέτρια», 23 παιδιά (11.6%) «Λίγο» και 21 παιδιά (10.6%) «Καθόλου». Σε συγκεντρωτικό επίπεδο, οι θετικές απαντήσεις ανέρχονται σε 98 παιδιά (49.5%), η ουδέτερη στάση σε 56 παιδιά (28.3%), ενώ οι αρνητικές απαντήσεις σε 44 παιδιά (22.2%). Ο μέσος όρος της ερώτησης είναι 3.38, σε κλίμακα 1-5. Η ποσοστιαία κατανομή των απαντήσεων αποτυπώνεται στον **Σχήμα 95**, ενώ η κατανομή των συχνοτήτων ανά κατηγορία παρουσιάζεται στο **Σχήμα 96**.

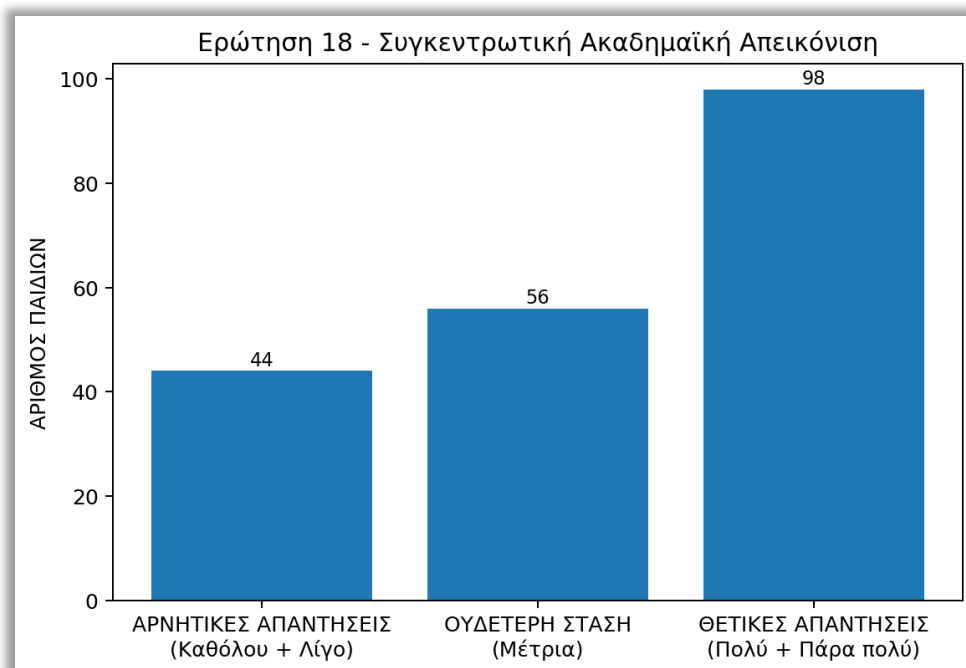
Τα αποτελέσματα δείχνουν μέτρια προς θετική τάση. Η συνολική εικόνα των θετικών, ουδέτερων και αρνητικών απαντήσεων παρουσιάζεται συγκεντρωτικά στο **Σχήμα 97**. Το εύρημα μπορεί να ερμηνευθεί ως ένδειξη ότι η υμνολογική εμπειρία δεν λειτουργεί μόνο ως θρησκευτικό ή πολιτισμικό άκουσμα, αλλά και ως παιδαγωγικό και ψυχοσυναισθηματικό ερέθισμα. Η σύνδεση λόγου, μέλους, επαναληπτικότητας και λειτουργικού πλαισίου φαίνεται να συμβάλλει στη διαμόρφωση βιώματος που σχετίζεται με Κοινωνική ένταξη / Διαπροσωπικές σχέσεις.

Σχήμα 95 Κυκλικό διάγραμμα Q18 (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 96 Ραβδόγραμμα Q18 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 97 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q18 (Ερωτηματολόγιο Β)

11.12.19 Q19B. Σου αρέσει να μαθαίνεις νέους ύμνους;

Η δέκατη ένατη ερώτηση εξετάζει τη στάση των παιδιών απέναντι στη μάθηση νέων ύμνων, στοιχείο που συνδέεται με το ενδιαφέρον, τη μαθησιακή διάθεση και τη θετική πρόσληψη της εκκλησιαστικής μουσικής παράδοσης. Όπως παρουσιάζεται στον **Πίνακα 48**, από την ανάλυση των πραγματικών δεδομένων προκύπτει ότι το 67,3% των συμμετεχόντων επέλεξε τις απαντήσεις «Πολύ» ή «Πάρα πολύ», ενώ μόλις το 14,6% απάντησε «Καθόλου» ή «Λίγο». Η κατηγορία «Μέτρια» συγκέντρωσε ποσοστό 18,1%. Ο μέσος όρος διαμορφώθηκε σε $M = 3,82$ ($SD = 1,17$).

Το εύρημα αυτό δείχνει ότι τα παιδιά εμφανίζουν σαφώς θετική διάθεση απέναντι στη μάθηση νέων ύμνων. Η υμνολογία δεν γίνεται αντιληπτή μόνο ως ακουστικό βίωμα, αλλά και ως πεδίο ενεργητικής συμμετοχής και μάθησης. Η θετική αυτή στάση μπορεί να αξιοποιηθεί παιδαγωγικά στο σχολείο, στη χορωδία και στην ενοριακή ζωή, καθώς δείχνει ότι τα παιδιά είναι δεκτικά στη γνωριμία με την εκκλησιαστική μουσική παράδοση.

Ερώτηση Q19 «Σου αρέσει να μαθαίνεις νέους ύμνους;»

Θεματική ένταξη: Στάσεις απέναντι στην υμνολογία.

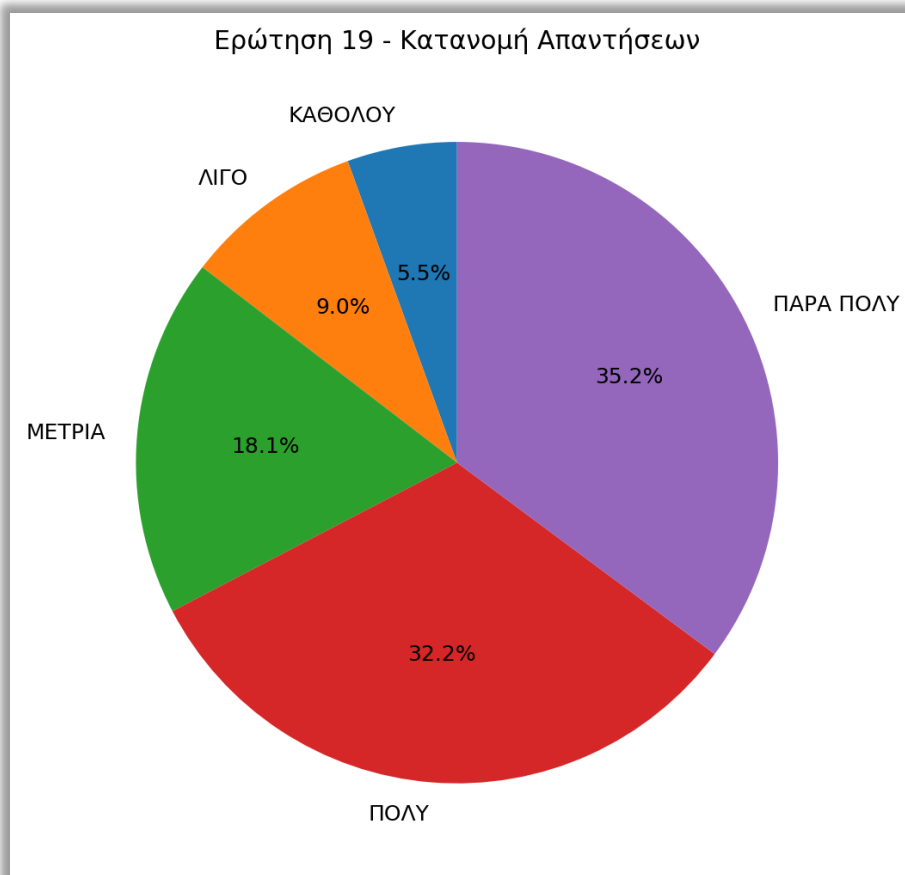
Απάντηση	Συχνότητα	Ποσοστό
ΚΑΘΟΛΟΥ	11	5.5%
ΛΙΓΟ	18	9.0%
ΜΕΤΡΙΑ	36	18.1%
ΠΟΛΥ	64	32.2%
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	70	35.2%
ΣΥΝΟΛΟ	199	100.0%

Πίνακας 48 Αποτέλεσμα ερώτησης Q19 (Ερωτηματολόγιο Β)

Η ερώτηση Q19 εξετάζει τη σχέση της υμνολογικής εμπειρίας με τη στάση των παιδιών απέναντι στην υμνολογία και τη βιωματική αποδοχή της.

Συγκεκριμένα, 70 παιδιά (35.2%) απάντησαν «Πάρα πολύ», 64 παιδιά (32.2%) «Πολύ», 36 παιδιά (18.1%) «Μέτρια», 18 παιδιά (9.0%) «Λίγο» και 11 παιδιά (5.5%) «Καθόλου». Σε συγκεντρωτικό επίπεδο, οι θετικές απαντήσεις ανέρχονται σε 134 παιδιά (67.3%), η ουδέτερη στάση σε 36 παιδιά (18.1%), ενώ οι αρνητικές απαντήσεις σε 29 παιδιά (14.6%). Ο μέσος όρος της ερώτησης είναι 3.82, σε κλίμακα 1-5. Η ποσοστιαία κατανομή των απαντήσεων αποτυπώνεται στο **Σχήμα 98**, ενώ η κατανομή των συχνοτήτων ανά κατηγορία παρουσιάζεται στο **Σχήμα 99**.

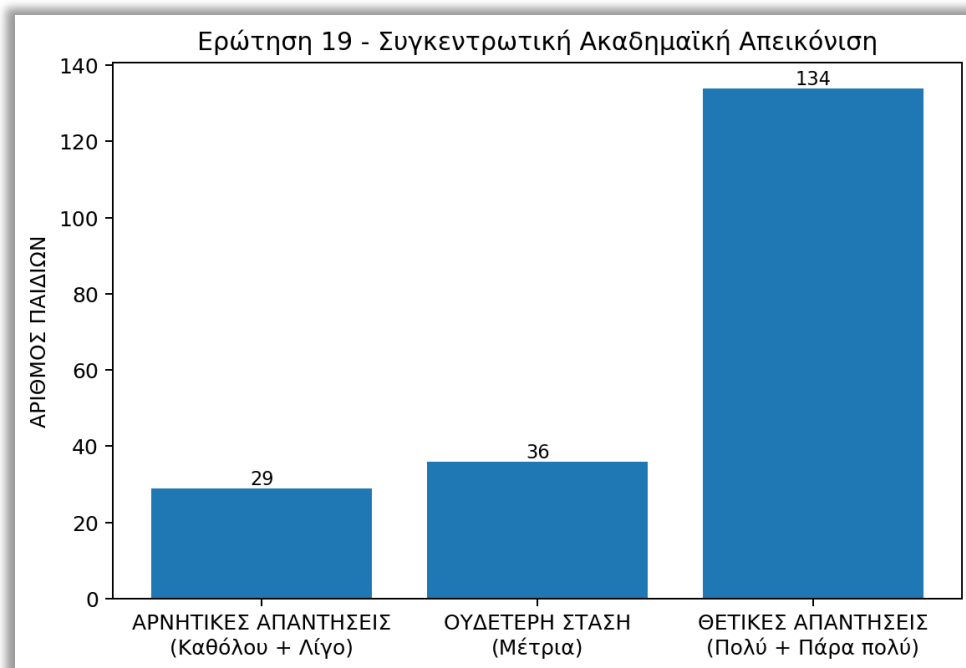
Τα αποτελέσματα δείχνουν ισχυρή θετική τάση. Η συνολική εικόνα των θετικών, ουδέτερων και αρνητικών απαντήσεων παρουσιάζεται συγκεντρωτικά στο **Σχήμα 100**. Το εύρημα μπορεί να ερμηνευθεί ως ένδειξη ότι η υμνολογική εμπειρία δεν λειτουργεί μόνο ως θρησκευτικό ή πολιτισμικό άκουσμα, αλλά και ως παιδαγωγικό και ψυχοσυναισθηματικό ερέθισμα. Η σύνδεση λόγου, μέλους, επαναληπτικότητας και λειτουργικού πλαισίου φαίνεται να συμβάλλει στη διαμόρφωση βιώματος που σχετίζεται με τη στάση των παιδιών απέναντι στην υμνολογία και τη βιωματική αποδοχή της.

Σχήμα 98 Κυκλικό διάγραμμα Q19 (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 99 Ραβδόγραμμα Q19 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 100 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q19 (Ερωτηματολόγιο Β)

11.12.20 Q20β. Θέλεις περισσότερη υμνολογία στο σχολείο ή στη χορωδία;

Η εικοστή ερώτηση διερευνά κατά πόσο τα παιδιά επιθυμούν μεγαλύτερη παρουσία της υμνολογίας στο σχολικό ή χορωδιακό περιβάλλον. Όπως παρουσιάζεται στον **Πίνακα 49**, από την ανάλυση των πραγματικών δεδομένων προκύπτει ότι το 51,8% των συμμετεχόντων επέλεξε τις απαντήσεις «Πολύ» ή «Πάρα πολύ», ενώ το 25,1% απάντησε «Καθόλου» ή «Λίγο». Η κατηγορία «Μέτρια» συγκέντρωσε ποσοστό 23,1%. Ο μέσος όρος διαμορφώθηκε σε $M = 3,47$ ($SD = 1,36$).

Το εύρημα αυτό δείχνει ότι περισσότερα από τα μισά παιδιά εκφράζουν θετική διάθεση για μεγαλύτερη ένταξη της υμνολογίας στο σχολείο ή στη χορωδία. Παρότι η διασπορά των απαντήσεων δείχνει διαφοροποίηση στις προτιμήσεις των παιδιών, η συνολική τάση παραμένει θετική. Η διαπίστωση αυτή έχει ιδιαίτερη παιδαγωγική σημασία, καθώς υποδηλώνει ότι η υμνολογία μπορεί να αξιοποιηθεί περισσότερο ως εκπαιδευτικό και βιωματικό εργαλείο, με στόχο την αισθητική, κοινωνική και ψυχοσυναισθηματική καλλιέργεια των παιδιών.

Ερώτηση Q20 «Θέλεις περισσότερη υμνολογία στο σχολείο ή στη χορωδία;»

Θεματική ένταξη: Στάσεις απέναντι στην υμνολογία.

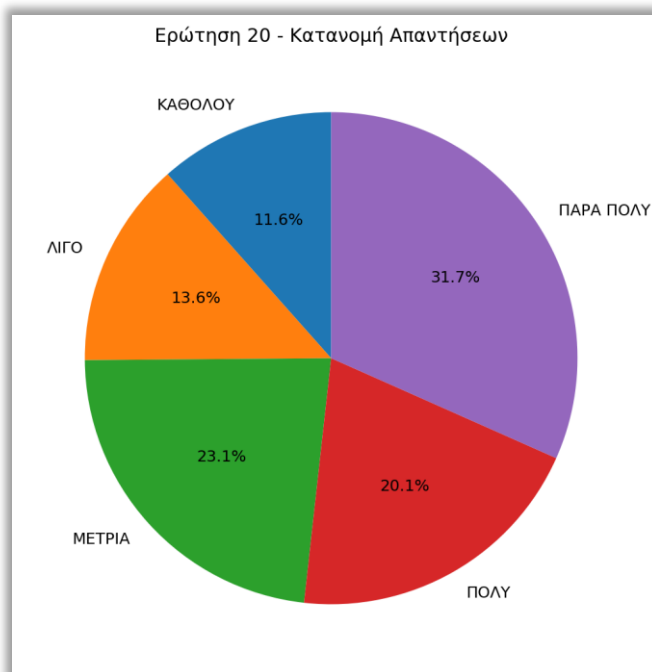
Απάντηση	Συχνότητα	Ποσοστό
ΚΑΘΟΛΟΥ	23	11.6%
ΛΙΓΟ	27	13.6%
ΜΕΤΡΙΑ	46	23.1%
ΠΟΛΥ	40	20.1%
ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ	63	31.7%
ΣΥΝΟΛΟ	199	100.0%

Πίνακας 49 Αποτέλεσμα ερώτησης Q20 (Ερωτηματολόγιο Β)

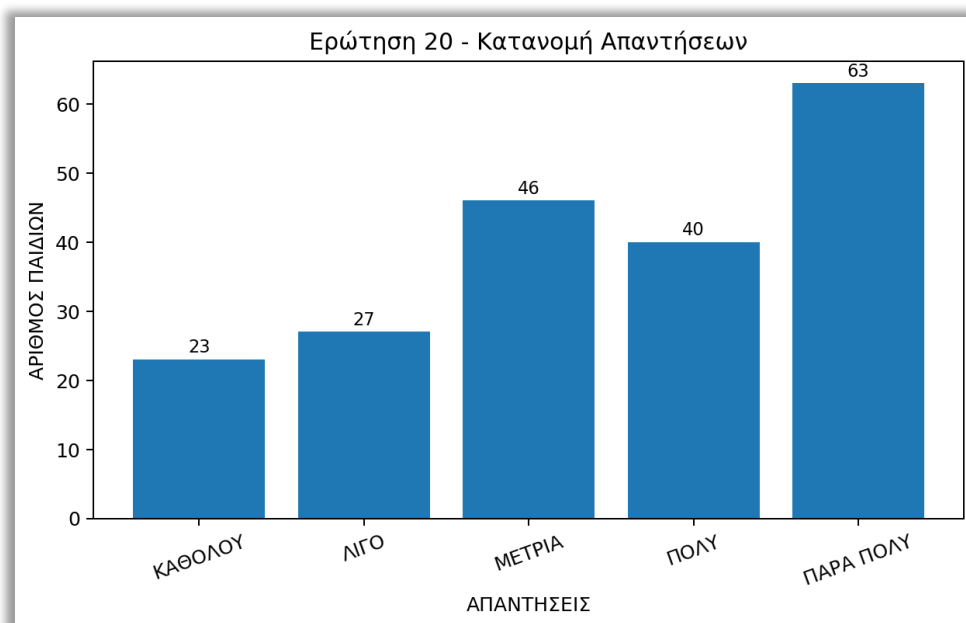
Η ερώτηση Q20 εξετάζει τη σχέση της υμνολογικής εμπειρίας με τη στάση των παιδιών απέναντι στην υμνολογία και τη βιωματική αποδοχή της.

Συγκεκριμένα, 63 παιδιά (31.7%) απάντησαν «Πάρα πολύ», 40 παιδιά (20.1%) «Πολύ», 46 παιδιά (23.1%) «Μέτρια», 27 παιδιά (13.6%) «Λίγο» και 23 παιδιά (11.6%) «Καθόλου». Σε συγκεντρωτικό επίπεδο, οι θετικές απαντήσεις ανέρχονται σε 103 παιδιά (51.8%), η ουδέτερη στάση σε 46 παιδιά (23.1%), ενώ οι αρνητικές απαντήσεις σε 50 παιδιά (25.1%). Ο μέσος όρος της ερώτησης είναι 3.47, σε κλίμακα 1-5. Η ποσοστιαία κατανομή των απαντήσεων αποτυπώνεται στο **Σχήμα 102**, ενώ η κατανομή των συχνοτήτων ανά κατηγορία παρουσιάζεται στο **Σχήμα 102**.

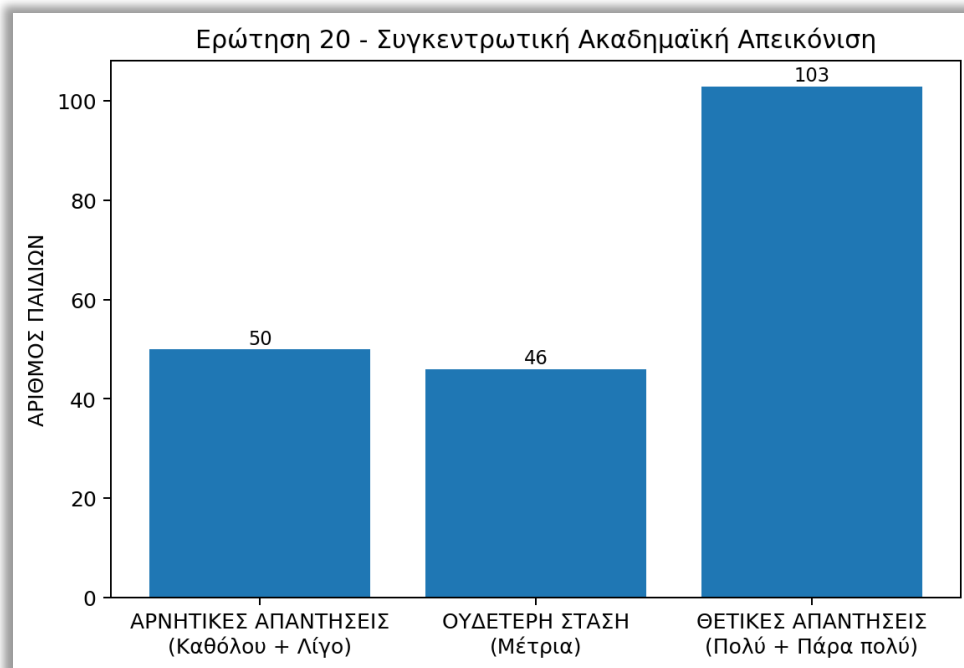
Τα αποτελέσματα δείχνουν μέτρια προς θετική τάση. Η συνολική εικόνα των θετικών, ουδέτερων και αρνητικών απαντήσεων παρουσιάζεται συγκεντρωτικά στο **Σχήμα 103**. Το εύρημα μπορεί να ερμηνευθεί ως ένδειξη ότι η υμνολογική εμπειρία δεν λειτουργεί μόνο ως θρησκευτικό ή πολιτισμικό άκουσμα, αλλά και ως παιδαγωγικό και ψυχοσυναισθηματικό ερέθισμα. Η σύνδεση λόγου, μέλους, επαναληπτικότητας και λειτουργικού πλαισίου φαίνεται να συμβάλλει στη διαμόρφωση βιώματος που σχετίζεται με τη στάση των παιδιών απέναντι στην υμνολογία και τη βιωματική αποδοχή της.

Σχήμα 101 Κυκλικό διάγραμμα Q20 (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 102 Ραβδόγραμμα Q20 Κατανομή Απαντήσεων (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 103 Ομαδοποιημένο Γράφημα Q20 (Ερωτηματολόγιο Β)

11.12.21 Ανάλυση 5 Θεματικών Ενοτήτων (Ερωτηματολόγιο Β)

Θεματική	Ερωτήσεις	N	Mean	Median	SD	Min	Max
Συναισθηματική ρύθμιση / Ηρεμία	Q1, Q4, Q11, Q12	200	3.63	4.00	1.08	1.00	5.00
Θετικά συναισθήματα / Ευεξία	Q2, Q3, Q6, Q16	200	3.71	3.88	1.04	1.00	5.00
Στάσεις απέναντι στην υμνολογία	Q5, Q10, Q19, Q20	200	3.63	3.75	1.04	1.00	5.00
Γνωστική λειτουργία / Αυτοαντίληψη	Q7, Q13, Q15, Q17	200	3.44	3.50	1.04	1.00	5.00
Κοινωνική ένταξη/Διαπροσωπικές σχέσεις	Q8, Q9, Q14, Q18	200	3.71	3.75	0.92	1.00	5.00

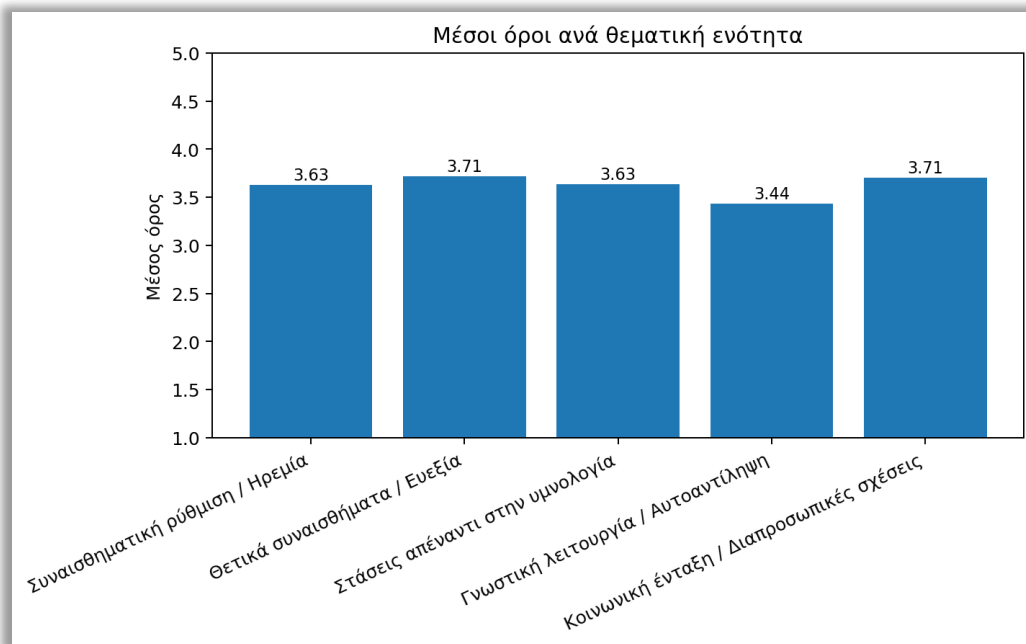
Πίνακας 50 Αποτέλεσμα Θεματικών Ενοτήτων Q20 (Ερωτηματολόγιο Β)

Η συγκριτική ανάλυση των πέντε θεματικών ενοτήτων του Ερωτηματολογίου Β παρουσιάζεται στον **Πίνακα 50**. Όπως προκύπτει από τα δεδομένα, οι υψηλότεροι μέσοι όροι καταγράφονται στις θεματικές «Θετικά συναισθήματα / Ευεξία» ($M = 3.71$) και «Κοινωνική ένταξη / Διαπροσωπικές σχέσεις» ($M = 3.71$), γεγονός που υποδηλώνει ότι η εκκλησιαστική υμνολογία συνδέεται ιδιαίτερα με την καλλιέργεια θετικών συναισθημάτων και την ενίσχυση της κοινωνικής συμμετοχής των παιδιών. Ακολουθούν οι θεματικές «Συναισθηματική ρύθμιση / Ηρεμία» ($M = 3.63$) και «Στάσεις απέναντι στην υμνολογία» ($M = 3.63$), οι οποίες επίσης παρουσιάζουν θετική αξιολόγηση από τους συμμετέχοντες.

Η χαμηλότερη, αλλά και πάλι θετική, μέση τιμή καταγράφεται στη θεματική «Γνωστική λειτουργία / Αυτοαντίληψη» ($M = 3.44$), γεγονός που υποδηλώνει ότι η επίδραση της υμνολογίας στις γνωστικές λειτουργίες και στην αυτοαντίληψη των παιδιών γίνεται αντιληπτή σε μικρότερο βαθμό σε σχέση με τις υπόλοιπες διαστάσεις. Παράλληλα, οι σχετικά χαμηλές

τιμές τυπικής απόκλισης σε όλες τις θεματικές ενότητες ($SD = 0.92-1.08$) δείχνουν ικανοποιητικό βαθμό ομοιογένειας στις απαντήσεις των συμμετεχόντων.

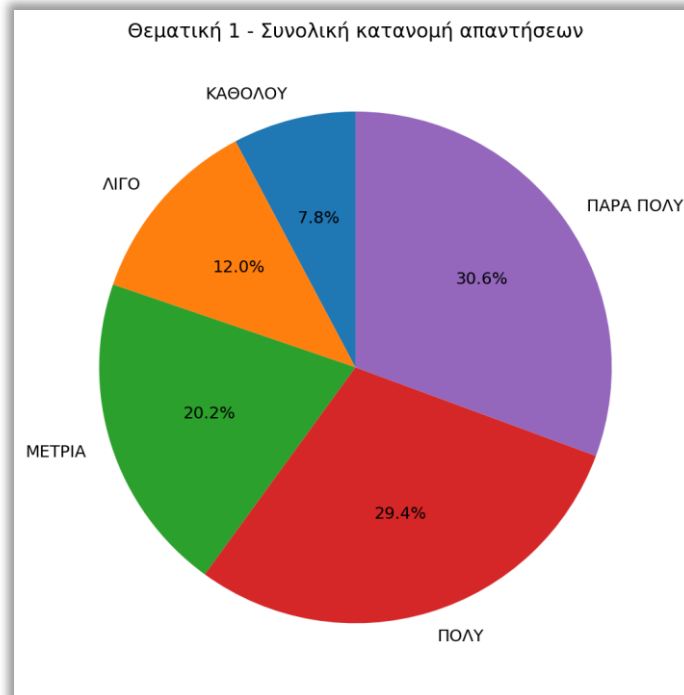
Η συγκριτική απεικόνιση των μέσων όρων στο **Σχήμα 104** επιβεβαιώνει οπτικά τα παραπάνω ευρήματα, αναδεικνύοντας την υπεροχή των θεματικών «Θετικά συναισθήματα / Ευεξία» και «Κοινωνική ένταξη / Διαπροσωπικές σχέσεις», καθώς και τη συνολικά θετική αξιολόγηση όλων των θεματικών ενότητων. Συνολικά, τα αποτελέσματα υποδηλώνουν ότι η εκκλησιαστική υμνολογία ασκεί πολυδιάστατη θετική επίδραση στα παιδιά, με εντονότερη συμβολή στην ψυχοσυναισθηματική ευεξία και στην κοινωνική τους ανάπτυξη.

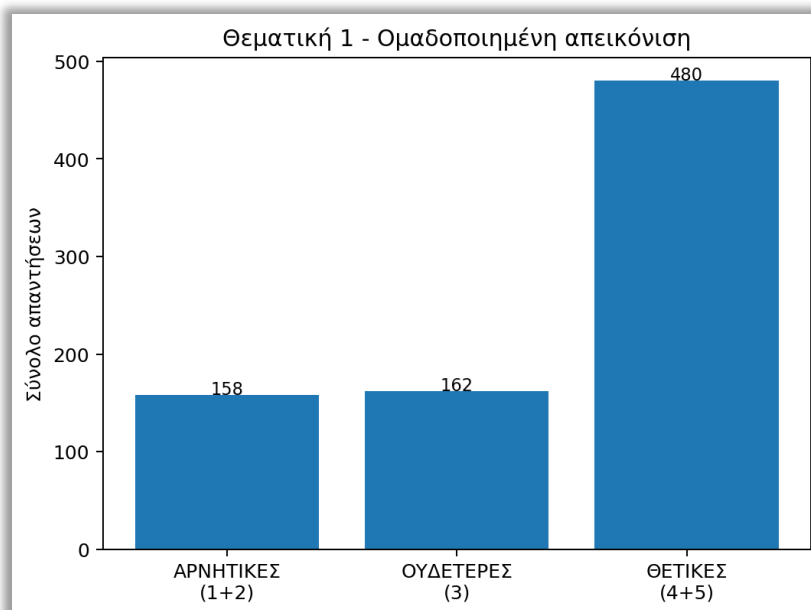
Σχήμα 104 Ραβδόγραμμα Μέσοι όροι ανά θεματική ενότητα Q20 (Ερωτηματολ. Β)

11.12.22 Θεματική 1: Συναισθηματική ρύθμιση / Ηρεμία

Η θεματική ενότητα περιλαμβάνει τις ερωτήσεις Q1, Q4, Q11, Q12. Ο μέσος όρος της ενότητας είναι 3.63 ($SD=1.08$), γεγονός που δείχνει ισχυρή θετική τάση ως προς τη συναισθηματική ρύθμιση, την ηρεμία και τη διαχείριση της εσωτερικής έντασης. Η ποσοστιαία κατανομή των απαντήσεων αποτυπώνεται στο **Σχήμα 105**, ενώ η κατανομή των συχνοτήτων ανά κατηγορία παρουσιάζεται στο **Σχήμα 106**. Τα αποτελέσματα επιβεβαιώνουν ότι η πλειονότητα των παιδιών αντιλαμβάνεται την υμνολογική εμπειρία ως παράγοντα συναισθηματικής ηρεμίας και ψυχικής ισορροπίας.

Σχήμα 105 Κυκλικό διάγραμμα Θεματική 1 (Ερωτηματολόγιο Β)

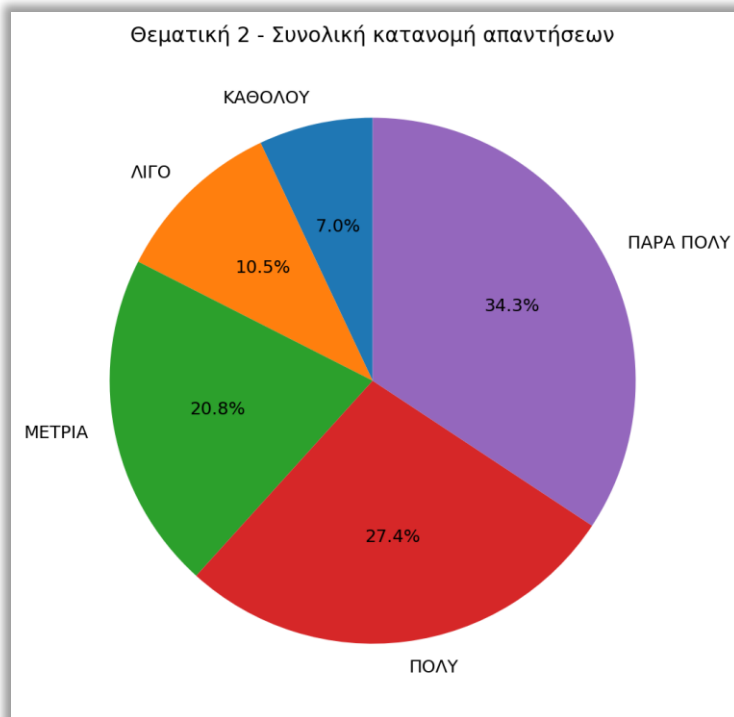

Σχήμα 106 Ραβδόγραμμα Θεματική 1 (Ερωτηματολόγιο Β)

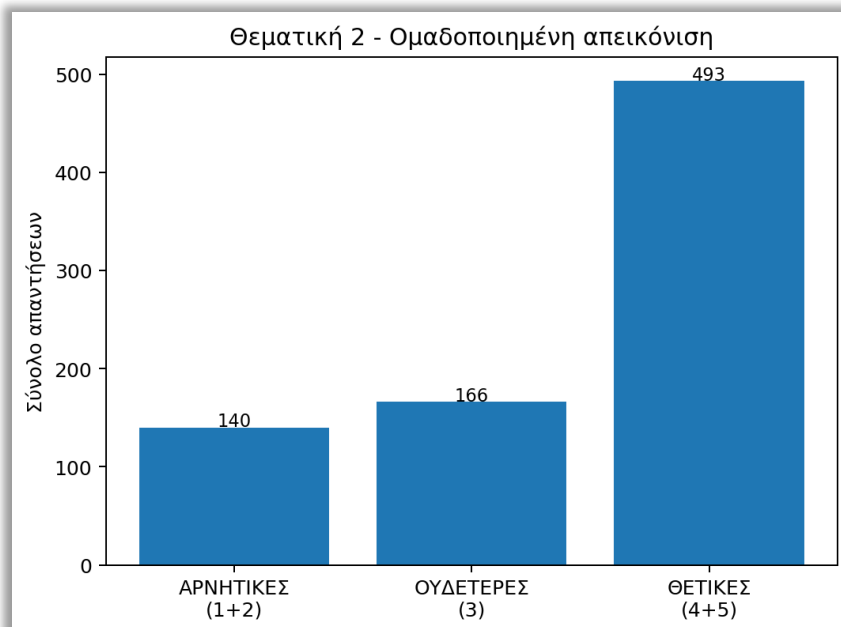
11.12.23 Θεματική 2: Θετικά συναισθήματα / Ευεξία

Η θεματική ενότητα περιλαμβάνει τις ερωτήσεις Q2, Q3, Q6, Q16. Ο μέσος όρος της ενότητας είναι 3.71 (SD=1.04), γεγονός που δείχνει ισχυρή θετική τάση ως προς την καλλιέργεια θετικών συναισθημάτων, ευεξίας και αισθητικής συγκίνησης. Η ποσοστιαία κατανομή των απαντήσεων αποτυπώνεται στο **Σχήμα 107**, ενώ η κατανομή των συχνοτήτων ανά κατηγορία

παρουσιάζεται στο **Σχήμα 108**. Τα αποτελέσματα επιβεβαιώνουν ότι η πλειονότητα των παιδιών βιώνει την υμνολογική εμπειρία ως πηγή θετικών συναισθημάτων, ψυχικής ευεξίας και συναισθηματικής ενίσχυσης.

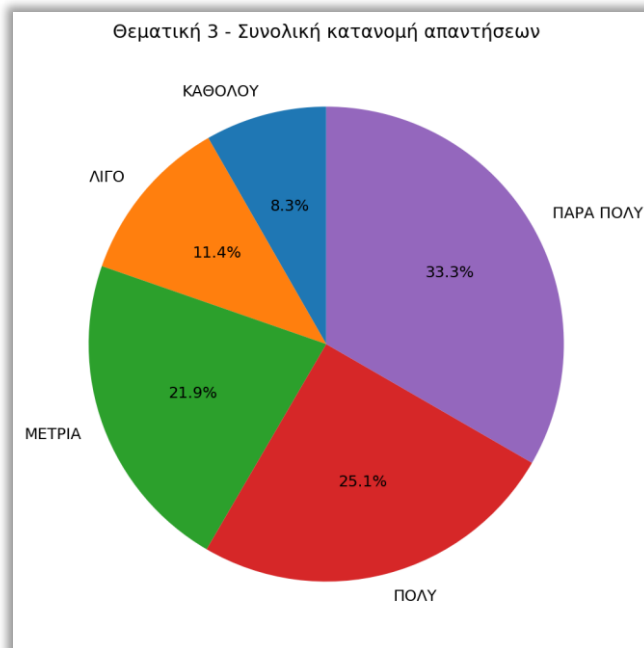
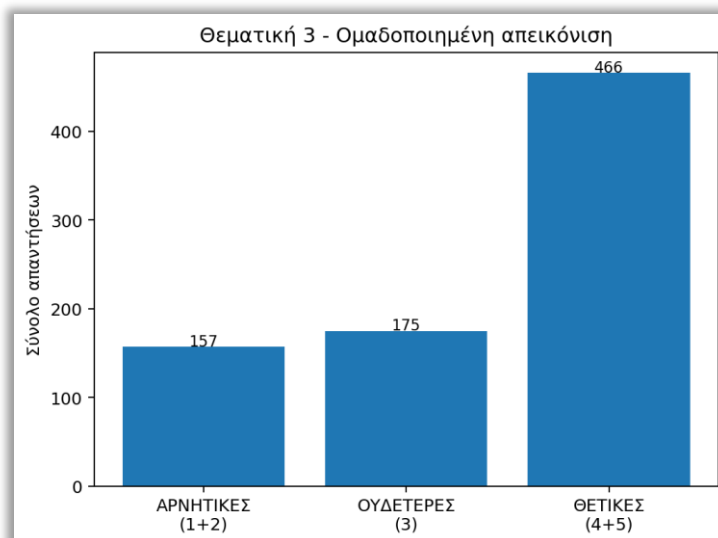
Σχήμα 107 Κυκλικό διάγραμμα Θεματική 2 (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 108 Ραβδόγραμμα Θεματική 2 (Ερωτηματολόγιο Β)

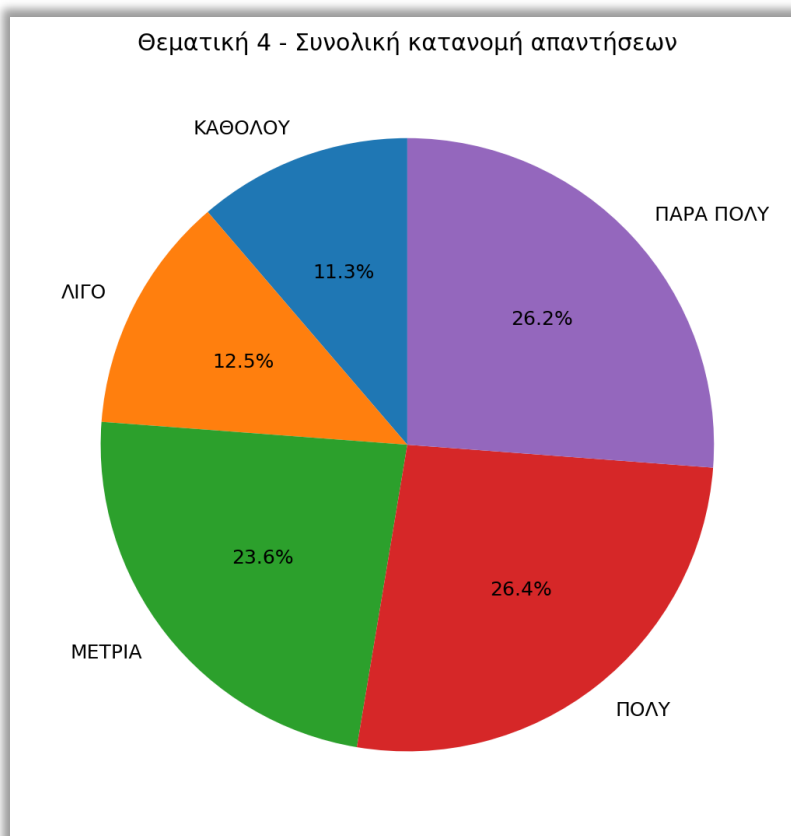
11.12.24 Θεματική 3: Στάσεις απέναντι στην υμνολογία

Η θεματική ενότητα περιλαμβάνει τις ερωτήσεις Q5, Q10, Q19, Q20. Ο μέσος όρος της ενότητας είναι 3.63 (SD=1.04), γεγονός που δείχνει ισχυρή θετική τάση ως προς τη στάση των παιδιών απέναντι στην υμνολογία και τη βιωματική αποδοχή της. Η ποσοστιαία κατανομή των απαντήσεων αποτυπώνεται στο **Σχήμα 109**, ενώ η κατανομή των συχνοτήτων ανά κατηγορία παρουσιάζεται στο **Σχήμα 110**. Τα αποτελέσματα επιβεβαιώνουν ότι η πλειονότητα των παιδιών διατηρεί θετική στάση απέναντι στην υμνολογία και εκδηλώνει ενδιαφέρον για τη συμμετοχή και τη βιωματική προσέγγισή της.

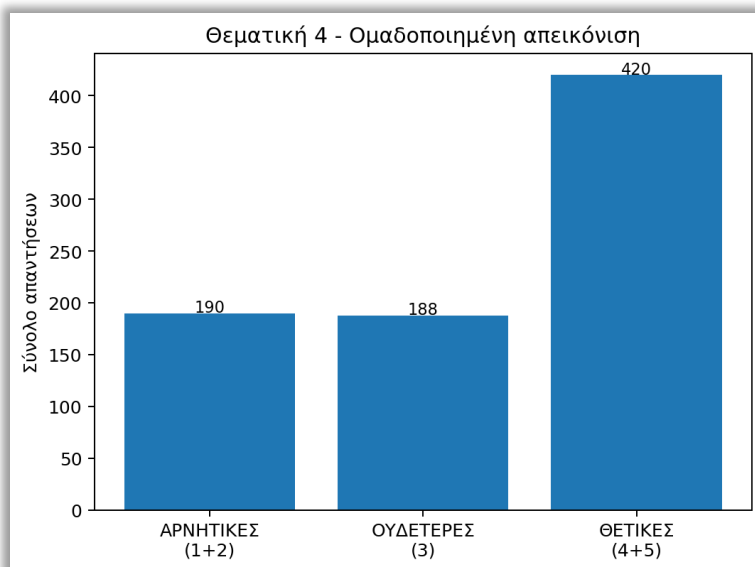
Σχήμα 109 Κυκλικό διάγραμμα Θεματική 3 (Ερωτηματολόγιο Β)**Σχήμα 110 Ραβδόγραμμα Θεματική 3 (Ερωτηματολόγιο Β)**

11.12.25 Θεματική 4: Γνωστική λειτουργία / Αυτοαντίληψη

Η θεματική ενότητα περιλαμβάνει τις ερωτήσεις Q7, Q13, Q15, Q17. Ο μέσος όρος της ενότητας είναι 3.44 (SD=1.04), γεγονός που δείχνει μέτρια προς θετική τάση ως προς Γνωστική λειτουργία / Αυτοαντίληψη. Η ποσοστιαία κατανομή των απαντήσεων αποτυπώνεται στο **Σχήμα 111**, ενώ η κατανομή των συχνοτήτων ανά κατηγορία παρουσιάζεται στο **Σχήμα 112**. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι, αν και η επίδραση της υμνολογικής εμπειρίας στη γνωστική λειτουργία και την αυτοαντίληψη γίνεται αντιληπτή σε μικρότερο βαθμό σε σχέση με άλλες διαστάσεις, εξακολουθεί να εκδηλώνεται μια γενικά θετική τάση.

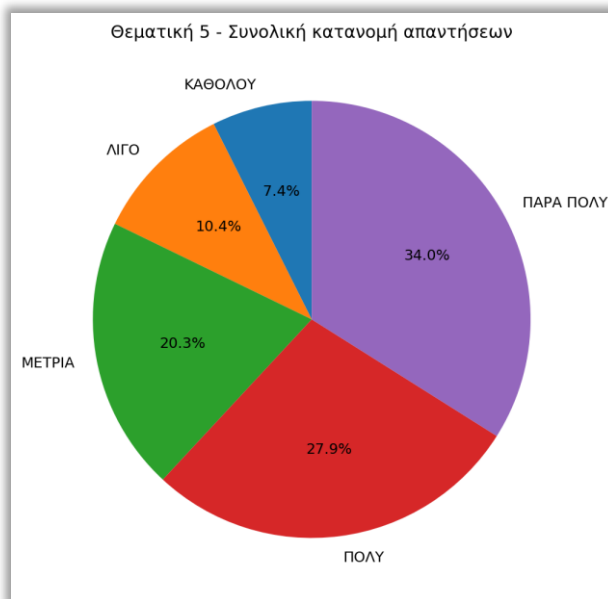
Σχήμα 111 Κυκλικό διάγραμμα Θεματική 4 (Ερωτηματολόγιο Β)

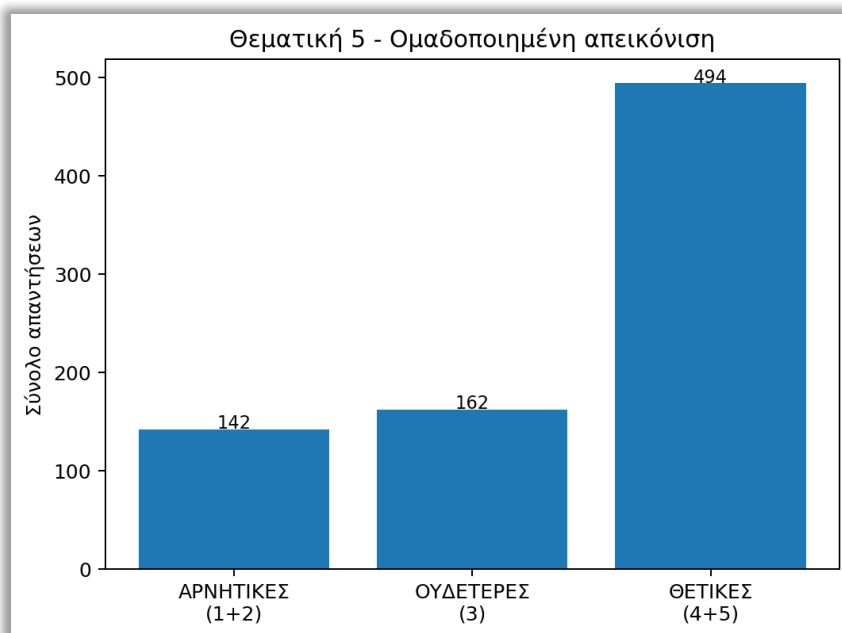
Σχήμα 112 Ραβδόγραμμα Θεματική 4 (Ερωτηματολόγιο Β)

11.12.26 Θεματική 5: Κοινωνική ένταξη / Διαπροσωπικές σχέσεις

Η θεματική ενότητα περιλαμβάνει τις ερωτήσεις Q8, Q9, Q14, Q18. Ο μέσος όρος της ενότητας είναι 3.71 (SD=0.92), γεγονός που δείχνει ισχυρή θετική τάση ως προς Κοινωνική ένταξη / Διαπροσωπικές σχέσεις. Η ποσοστιαία κατανομή των απαντήσεων αποτυπώνεται στο **Σχήμα 113**, ενώ η κατανομή των συχνοτήτων ανά κατηγορία παρουσιάζεται στο **Σχήμα 114**. Τα αποτελέσματα επιβεβαιώνουν ότι η πλειονότητα των παιδιών αντιλαμβάνεται την υμνολογική εμπειρία ως παράγοντα που ενισχύει την κοινωνική συμμετοχή, τη συνεργασία και την ανάπτυξη θετικών διαπροσωπικών σχέσεων.

Σχήμα 113 Κυκλικό διάγραμμα Θεματική 5 (Ερωτηματολόγιο Β)

Σχήμα 114 Ραβδόγραμμα Θεματική 5 (Ερωτηματολόγιο Β)

11.12.27 SPSS-style δημογραφικά και έλεγχοι - Σχολείο vs Χορωδία

Δημογραφικά:

Ομάδα		N		Percent	
ΣΧΟΛΕΙΟ		114		57.00	
ΧΟΡΩΔΙΑ		86		43.00	
Ομάδα	N	Mean Age	SD Age	Min	Max
ΣΧΟΛΕΙΟ	114	13.83	1.11	12	18
ΧΟΡΩΔΙΑ	86	10.49	2.29	5	16

Πίνακας 51 Σχολείο VS Χορωδία

Δημογραφικά χαρακτηριστικά δείγματος: Σχολεία και Χορωδία

Όπως παρουσιάζεται στον **Πίνακα 51**, η δημογραφική κατανομή του δείγματος παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς επιτρέπει τη σύγκριση δύο διαφορετικών εκπαιδευτικών και βιωματικών πλαισίων συμμετοχής των παιδιών στην υμνολογική εμπειρία: αφενός του σχολικού περιβάλλοντος και αφετέρου του εκκλησιαστικού/χορωδιακού πλαισίου. Συγκεκριμένα, από το συνολικό δείγμα των **200 παιδιών**, τα **114 παιδιά (57%)** προέρχονται από σχολικές δομές, ενώ τα **86 παιδιά (43%)** συμμετέχουν σε χορωδιακές δραστηριότητες. Η κατανομή αυτή μπορεί να θεωρηθεί επαρκώς ισορροπημένη για συγκριτική ανάλυση, δεδομένου ότι και οι δύο ομάδες εκπροσωπούνται με ικανοποιητικό αριθμό συμμετεχόντων. Η διαφορά αυτή παρουσιάζει μεθοδολογική σημασία, καθώς το σχολικό περιβάλλον συνιστά ένα περισσότερο γενικό πλαίσιο μουσικής ή παιδαγωγικής έκθεσης, ενώ η συμμετοχή σε χορωδία υποδηλώνει συστηματικότερη και πιθανώς βαθύτερη εμπλοκή με το μουσικό και υμνολογικό βίωμα. Ως εκ τούτου, η σύγκριση των δύο ομάδων επιτρέπει την εξέταση του κατά πόσο η ένταση και η συχνότητα συμμετοχής επηρεάζουν διαφορετικά την ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη.

Ως προς την ηλικιακή κατανομή, παρατηρείται ότι τα παιδιά του σχολικού δείγματος εμφανίζουν **μέσο όρο ηλικίας 13,83 έτη ($SD=1,11$)**, με ηλικιακό εύρος από **12 έως 18 έτη**. Αντίστοιχα, τα παιδιά της χορωδίας εμφανίζουν σημαντικά χαμηλότερο **μέσο όρο ηλικίας 10,49 έτη ($SD=2,29$)**, με εύρος από **5 έως 16 έτη**.

Η διαφορά αυτή υποδηλώνει ότι οι δύο ομάδες δεν είναι ηλικιακά ομοιογενείς. Το στοιχείο αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό κατά την ερμηνεία των αποτελεσμάτων, καθώς η ηλικία συνιστά ανεξάρτητο αναπτυξιακό παράγοντα που δύναται να επηρεάζει τη συναισθηματική αυτορρύθμιση, την κοινωνική συμπεριφορά, την αυτοαντίληψη και τη γνωστική επεξεργασία της μουσικής εμπειρίας.

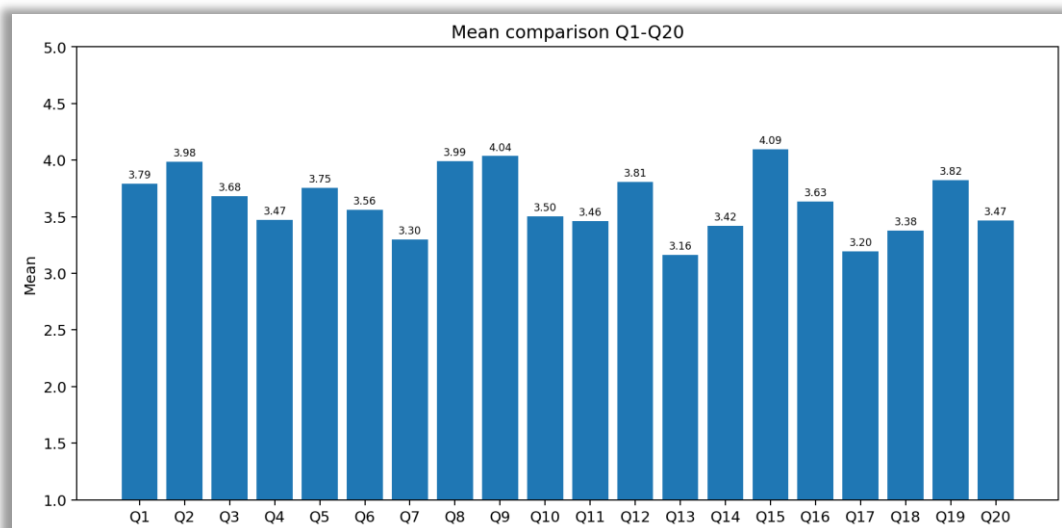
Η μεγαλύτερη τυπική απόκλιση στην ομάδα της χορωδίας (**$SD=2,29$**) υποδηλώνει μεγαλύτερη ετερογένεια ως προς την ηλικία, γεγονός που πιθανώς αντανακλά την πολυηλικιακή φύση των χορωδιακών συνόλων, όπου παιδιά διαφορετικών αναπτυξιακών σταδίων συμμετέχουν από κοινού. Αντιθέτως, το σχολικό δείγμα εμφανίζει μεγαλύτερη ομοιογένεια (**$SD=1,11$**), στοιχείο αναμενόμενο λόγω της ομαδοποίησης ανά σχολική βαθμίδα. Το συγκεκριμένο εύρημα είναι ερμηνευτικά σημαντικό, καθώς υποδηλώνει ότι η χορωδιακή εμπειρία λειτουργεί σε ένα ευρύτερο ηλικιακό φάσμα και επομένως η επίδραση της υμνολογίας ενδέχεται να παρουσιάζει διαφορετικές εκφάνσεις ανά αναπτυξιακό στάδιο.

Συνολικά, η δημογραφική ανάλυση καταδεικνύει ότι το δείγμα διαθέτει επαρκή διαφοροποίηση ώστε να επιτρέψει ουσιαστικές συγκρίσεις μεταξύ διαφορετικών μορφών συμμετοχής στην υμνολογική εμπειρία, αν και η ηλικιακή διαφοροποίηση πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη ως πιθανός συγχυτικός παράγοντας κατά την ερμηνεία των αποτελεσμάτων.

11.12.28 Mean comparison όλων των Q1-Q20

Ερώτηση	Overall Mean	Overall SD	Mean ΣΧΟΛΕΙΟ	Mean ΧΟΡΩΔΙΑ
Q1	3.79	1.09	3.43	4.27
Q2	3.98	1.15	3.67	4.41
Q3	3.68	1.21	3.22	4.29
Q4	3.47	1.34	2.94	4.17
Q5	3.75	1.26	3.31	4.35
Q6	3.56	1.34	3.24	3.99
Q7	3.30	1.24	2.78	3.98
Q8	3.99	1.15	3.76	4.29
Q9	4.04	1.09	3.96	4.13
Q10	3.50	1.27	3.25	3.84
Q11	3.46	1.31	2.95	4.14
Q12	3.81	1.19	3.50	4.21
Q13	3.16	1.33	2.59	3.92
Q14	3.42	1.33	3.27	3.62
Q15	4.09	1.05	3.90	4.35
Q16	3.63	1.19	3.18	4.24
Q17	3.20	1.35	2.71	3.85
Q18	3.38	1.24	2.96	3.92
Q19	3.82	1.17	3.44	4.33
Q20	3.47	1.36	2.93	4.17

Πίνακας 52 Mean Comparison Q1 - Q20

Σχήμα 115 Ραβδόγραμμα Mean Comparison Q1 - Q20

Σύγκριση μέσων όρων όλων των ερωτήσεων Q1–Q20

Όπως παρουσιάζεται στον **Πίνακα 52**, η συγκριτική ανάλυση των μέσων όρων των είκοσι ερωτήσεων του ερωτηματολογίου προσφέρει μια συνολική εικόνα της στάσης και της εμπειρίας των παιδιών αναφορικά με την επίδραση της υμνολογίας στην ψυχοσυναισθηματική τους ανάπτυξη.

Ο συνολικός μέσος όρος των απαντήσεων κυμαίνεται από **3,16** έως **4,09**, γεγονός που υποδηλώνει γενικά θετική αξιολόγηση των επιδράσεων της υμνολογίας, δεδομένου ότι οι τιμές βρίσκονται σταθερά πάνω από το μέσο θεωρητικό σημείο της κλίμακας.

Η υψηλότερη τιμή καταγράφεται στην **Q15 (M=4,09)**, γεγονός που υποδηλώνει ότι η συγκεκριμένη διάσταση βιώνεται από τα παιδιά ως ιδιαίτερα έντονη και σημαντική. Αντίστοιχα υψηλές τιμές παρατηρούνται στις **Q9 (M=4,04)**, **Q8 (M=3,99)** και **Q2 (M=3,98)**, στοιχείο που καταδεικνύει ότι συγκεκριμένες πτυχές της υμνολογικής εμπειρίας αναγνωρίζονται ως ισχυρά θετικές.

Αντίθετα, οι χαμηλότεροι μέσοι όροι εμφανίζονται στις **Q13 (M=3,16)**, **Q17 (M=3,20)** και **Q7 (M=3,30)**, χωρίς ωστόσο να κινούνται σε αρνητικές τιμές. Αυτό σημαίνει ότι ακόμη και οι λιγότερο ισχυρές διαστάσεις εξακολουθούν να αξιολογούνται θετικά, απλώς με μικρότερη ένταση.

Η γενική εικόνα υποδηλώνει ότι η υμνολογία γίνεται αντιληπτή από τα παιδιά ως εμπειρία με θετικό ψυχοσυναισθηματικό αποτύπωμα, χωρίς έντονες απορρίψεις ή αρνητικές στάσεις. Η συγκριτική απεικόνιση των μέσων όρων ανά ερώτηση παρουσιάζεται στο **Σχήμα 115**, όπου διακρίνεται οπτικά η υπεροχή των ερωτήσεων Q15, Q9, Q8 και Q2 σε σχέση με τις υπόλοιπες διαστάσεις.

Σύγκριση σχολείου – χορωδίας

Όπως φαίνεται στον **Πίνακα 53**, η πλέον αξιοσημείωτη παρατήρηση είναι ότι σε όλες ανεξαιρέτως τις ερωτήσεις η ομάδα της χορωδίας εμφανίζει υψηλότερους μέσους όρους από την ομάδα του σχολείου. Το εύρημα αυτό είναι εξαιρετικά ισχυρό ερμηνευτικά.

Ενδεικτικά:

Q1:	Σχολείο 3,43	vs	Χορωδία 4,27
Q4:	Σχολείο 2,94	vs	Χορωδία 4,17
Q7:	Σχολείο 2,78	vs	Χορωδία 3,98
Q11:	Σχολείο 2,95	vs	Χορωδία 4,14
Q13:	Σχολείο 2,59	vs	Χορωδία 3,92
Q20:	Σχολείο 2,93	vs	Χορωδία 4,17

Πίνακας 53 Σύγκριση Σχολείου vs Χορωδίας

Η σταθερότητα αυτού του μοτίβου υποδηλώνει ότι η χορωδιακή συμμετοχή συνδέεται με σημαντικά εντονότερη θετική εμπειρία.

Πιθανές ερμηνείες:

α) Συχνότητα έκθεσης

Τα παιδιά της χορωδίας εκτίθενται συστηματικότερα στην υμνολογία μέσω επαναλαμβανόμενης ακρόασης, εκμάθησης και ενεργού συμμετοχής.

β) Ενεργητική συμμετοχή

Η χορωδιακή συμμετοχή δεν περιορίζεται σε παθητική ακρόαση αλλά περιλαμβάνει:

- εκτέλεση
- φωνητική συνεργασία
- σωματικό συγχρονισμό
- μουσική μνήμη
- αναπνευστικό έλεγχο

όλα στοιχεία που ενισχύουν βαθύτερη ψυχοσυναισθηματική εμπλοκή.

γ) Κοινωνική συνοχή

Η χορωδία λειτουργεί ως κοινότητα σχέσης.

Ενισχύονται:

- αίσθηση του ανήκειν
- συνεργασία
- συναισθηματική σύνδεση
- κοινή εμπειρία

δ) Λειτουργική εμπειρία

Η συμμετοχή στη χορωδία συνδέεται συχνότερα με πραγματικό λατρευτικό πλαίσιο.

Η υμνολογία έτσι βιώνεται όχι ως εκπαιδευτικό περιεχόμενο αλλά ως εμπειρία.

Τυπικές αποκλίσεις

Οι τυπικές αποκλίσεις κινούνται περίπου από **1.03** έως **1.36**, επίπεδο που υποδηλώνει μέτρια διασπορά.

Αυτό σημαίνει ότι:

- δεν υπάρχει πλήρης ομοφωνία
- αλλά ούτε και ακραία διάσταση απόψεων

Άρα οι απαντήσεις εμφανίζουν σχετική συνοχή.

11.12.29 Cronbach Alpha SPSS style reliability table

Scale	Items	Cronbach Alpha (Δείκτης Αξιοπιστίας)	Interpretation (Ερμηνεία Αξιοπιστίας)
Σύνολο Q1-Q20	20	0.96	εξαιρετική
Συναισθηματική ρύθμιση / Ηρεμία	4	0.90	καλή
Θετικά συναισθήματα / Ευεξία	4	0.87	καλή
Στάσεις απέναντι στην υμνολογία	4	0.84	καλή
Γνωστική λειτουργία / Αυτοαντίληψη	4	0.85	καλή
Κοινωνική ένταξη / Διαπροσωπικές σχέσεις	4	0.76	αποδεκτή

Πίνακας 54 Cronbach Alpha SPSS style reliability table

Η συνολική κλίμακα Q1-Q20 παρουσιάζει Cronbach Alpha=0.960, ένδειξη εξαιρετικής εσωτερικής συνέπειας.

Έλεγχος αξιοπιστίας (Cronbach's Alpha)

Όπως παρουσιάζεται στον **Πίνακα 54**, η αξιολόγηση της αξιοπιστίας του ερευνητικού εργαλείου μέσω του δείκτη Cronbach's Alpha καταδεικνύει ιδιαίτερα υψηλό επίπεδο εσωτερικής συνοχής. Η συνολική κλίμακα **Q1–Q20** εμφανίζει **Cronbach's Alpha = 0.96**, τιμή που θεωρείται εξαιρετική σύμφωνα με τα διεθνή μεθοδολογικά κριτήρια.

Γενικά:

- 0.70 αποδεκτή
- 0.80 καλή
- 0.90 εξαιρετική

Επομένως, το εργαλείο εμφανίζει πολύ υψηλή αξιοπιστία.

Αυτό σημαίνει ότι τα επιμέρους ερωτήματα φαίνεται να μετρούν με συνέπεια την ίδια ευρύτερη εννοιολογική κατασκευή, δηλαδή την αντιλαμβανόμενη επίδραση της υμνολογίας στην ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού.

Οι δείκτες αξιοπιστίας των επιμέρους θεματικών ενοτήτων παρουσιάζονται επίσης στον **Πίνακα 54**. Η ανάλυση των υποκλιμάκων δείχνει ότι όλες οι θεματικές ενότητες εμφανίζουν αποδεκτά έως εξαιρετικά επίπεδα εσωτερικής συνέπειας.

Ανάλυση υποκλιμάκων

Συναισθηματική ρύθμιση / Ηρεμία

Alpha = 0.90

Εξαιρετική συνοχή.

Τα επιμέρους ερωτήματα που σχετίζονται με:

- ηρεμία
- μείωση έντασης
- ψυχική ισορροπία
- συναισθηματική αποφόρτιση

φαίνεται να αποτυπώνουν με μεγάλη συνέπεια το ίδιο φαινόμενο.

Θετική συναισθηματική εμπειρία / Ευεξία

Alpha = 0.87

Πολύ καλή αξιοπιστία.

Υποδηλώνει συνεκτική αποτύπωση:

- ευχαρίστησης
- ψυχικής ανάτασης
- θετικών συναισθημάτων

Στάσεις απέναντι στην υμνολογία

Alpha = 0.84

Καλή αξιοπιστία.

Δείχνει ότι τα ερωτήματα στάσεων παρουσιάζουν ικανοποιητική συνοχή χωρίς να είναι υπερβολικά επαναλαμβανόμενα.

Γνωστική λειτουργία / Αυτοσυγκέντρωση

Alpha = 0.85

Πολύ καλή αξιοπιστία.

Η υμνολογία φαίνεται να συσχετίζεται με συνεκτική αντίληψη για:

- συγκέντρωση
- προσοχή
- γνωστική ενεργοποίηση

Κοινωνική ανάπτυξη / Διαπροσωπικές σχέσεις

Alpha = 0.76

Αποδεκτή αξιοπιστία.

Είναι η χαμηλότερη τιμή.

Αυτό είναι αναμενόμενο γιατί οι κοινωνικές συμπεριφορές επηρεάζονται από περισσότερους εξωτερικούς παράγοντες:

- οικογένεια
- σχολείο
- φίλοι
- προσωπικότητα
- ηλικία

Άρα εμφανίζουν μεγαλύτερη μεταβλητότητα.

11.12.30 Correlation Matrix Ηλικία ↔ 5 θεματικές

Μεταβλητή	ΗΛΙΚΙΑ	Συναισθηματική ρύθμιση / Ηρεμία	Θετικά συναισθήματα / Ευεξία	Στάσεις απέναντι στην υμνολογία	Γνωστική λειτουργία / Αυτοαντίληψη	Κοινωνική ένταξη / Διαπροσωπικές σχέσεις
ΗΛΙΚΙΑ	1.00	-0.44	-0.41	-0.41	-0.45	-0.28
Συναισθηματική ρύθμιση / Ηρεμία	-0.44	1.00	0.83	0.78	0.85	0.65
Θετικά συναισθήματα / Ευεξία	-0.41	0.83	1.00	0.83	0.86	0.68
Στάσεις απέναντι στην υμνολογία	-0.41	0.78	0.83	1.00	0.80	0.69
Γνωστική λειτουργία / Αυτοαντίληψη	-0.45	0.85	0.86	0.80	1.00	0.69
Κοινωνική ένταξη / Διαπροσωπικές σχέσεις	-0.28	0.65	0.68	0.69	0.69	1.00

Πίνακας 55 Correlation Matrix Ηλικία ↔ 5 θεματικές

Όπως παρουσιάζεται στον **Πίνακα 55**, η ανάλυση συσχετίσεων ανέδειξε δύο πολύ σημαντικά ευρήματα:

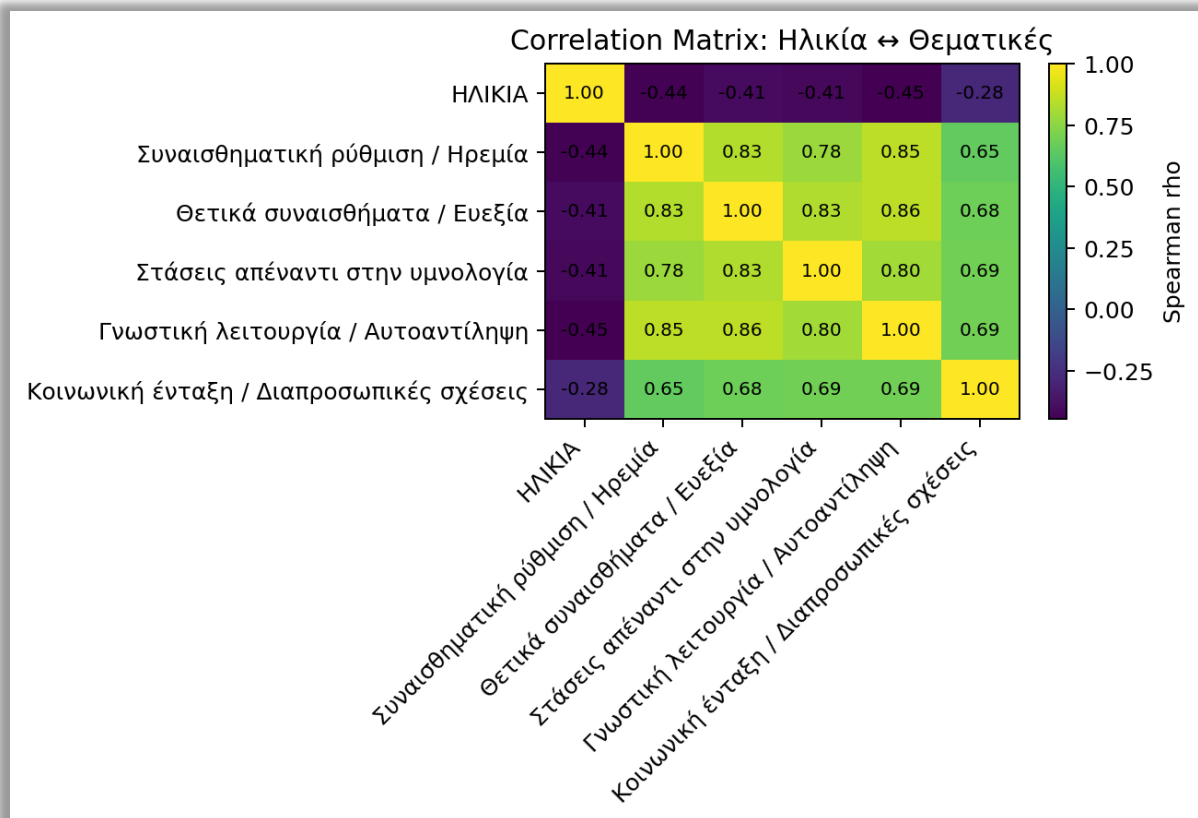
Η ηλικία έχει αρνητική συσχέτιση με όλες τις θεματικές. Όσο αυξάνεται η ηλικία, μειώνεται ελαφρώς η θετική αξιολόγηση της υμνολογίας, δηλαδή τα μικρότερα παιδιά φαίνεται να βιώνουν πιο έντονα ή να εκφράζουν πιο θετικά την επίδραση της υμνολογίας. Η ισχυρότερη αρνητική συσχέτιση είναι η μεταβλητή (r), Γνωστική Λειτουργία / Αυτοαντίληψη με ποσό -0,45. Αυτό σημαίνει ότι τα μικρότερα παιδιά φαίνεται να συνδέουν περισσότερο την υμνολογία με συγκέντρωση, αυτοαντίληψη και γνωστική λειτουργία. Η πιο αδύναμη αρνητική σχέση είναι η μεταβλητή (r) Κοινωνική Ένταξη με ποσό -0,28. Αυτό σημαίνει ότι η ηλικία επηρεάζει λιγότερο τις κοινωνικές διαστάσεις.

Οι πέντε (5) θεματικές έχουν πολύ ισχυρές θετικές συσχετίσεις μεταξύ τους. Ενδεικτικά παραδείγματα των ισχυρότερων συσχετίσεων παρουσιάζονται στον **Πίνακα 56**. Αυτό δείχνει ότι όσο πιο θετικά συναισθήματα βιώνει το παιδί, τόσο περισσότερο φαίνεται να ενισχύεται, η συγκέντρωση, η αυτοαντίληψη και η γνωστική λειτουργία.

ΜΕΤΑΒΛΗΤΕΣ	r
Συναισθηματική ρύθμιση ↔ Θετικά συναισθήματα	0.83
Θετικά συναισθήματα ↔ Γνωστική λειτουργία	0.86
Στάσεις ↔ Γνωστική λειτουργία	0.80

Πίνακας 56 Μεταβλητές r

Η ανάλυση συσχετίσεων ανέδειξε αρνητική σχέση μεταξύ ηλικίας και όλων των θεματικών ενοτήτων, γεγονός που υποδηλώνει ότι τα μικρότερα παιδιά αξιολογούν θετικότερα την επίδραση της υμνολογίας στην ψυχοσυναισθηματική και γνωστική τους ανάπτυξη. Παράλληλα, παρατηρήθηκαν ισχυρές θετικές συσχετίσεις μεταξύ των πέντε θεματικών διαστάσεων, στοιχείο που δείχνει ότι η συναισθηματική ρύθμιση, τα θετικά συναισθήματα, οι στάσεις απέναντι στην υμνολογία, η γνωστική λειτουργία και η κοινωνική ένταξη λειτουργούν αλληλένδετα στο πλαίσιο της υμνολογικής εμπειρίας. Ιδιαίτερα υψηλή ήταν η συσχέτιση μεταξύ θετικών συναισθημάτων και γνωστικής λειτουργίας ($r = 0.86$), εύρημα που αναδεικνύει τη στενή σχέση συναισθηματικής και γνωστικής ανάπτυξης.

Πίνακας 57 Correlation Matrix (Πίνακας Συσχετίσεων) Ηλικία-Θεματικές Ενότητες

Ο **Πίνακας 57** παρουσιάζει τη Correlation Matrix (Πίνακα Συσχετίσεων) μεταξύ της ηλικίας και των πέντε θεματικών ενοτήτων της έρευνας. Ουσιαστικά εξετάζει κατά πόσο δύο μεταβλητές «κινούνται μαζί».

Χρησιμοποιείται συνήθως ο δείκτης:

Spearman rho (ρ) που παίρνει τιμές από -1 έως +1.

Θετική συσχέτιση (+) π.χ. 0,83, πράσινο χρώμα σημαίνει ότι όσο αυξάνεται η μία μεταβλητή, αυξάνεται και η άλλη.

Αρνητική συσχέτιση (-) π.χ. -0,44, μωβ χρώμα σημαίνει ότι όσο αυξάνεται η ηλικία, μειώνεται η συγκεκριμένη μεταβλητή

Μεταβλητή	Spearman rho με Ηλικία	p	Sig.
Συναισθηματική ρύθμιση / Ηρεμία	-0.44	0.00	***
Θετικά συναισθήματα / Ευεξία	-0.41	0.00	***
Στάσεις απέναντι στην υμνολογία	-0.41	0.00	***
Γνωστική λειτουργία / Αυτοαντίληψη	-0.45	0.00	***
Κοινωνική ένταξη / Διαπροσωπικές σχέσεις	-0.28	0.00	***

Πίνακας 58 Spearman rho με Ηλικία

Όπως φαίνεται στον **Πίνακα 58**, ο δείκτης Spearman rho δείχνει πόσο ισχυρή είναι η σχέση μεταξύ της ηλικίας και των επιμέρους θεματικών ενοτήτων. Οι αρνητικές τιμές σημαίνουν ότι όσο αυξάνεται η ηλικία, μειώνεται η θετική αξιολόγηση της υμνολογίας. Επομένως τα μικρότερα παιδιά εμφανίζονται, πιο θετικά, πιο δεκτικά ή πιο επηρεαζόμενα από την υμνολογική εμπειρία

Η στήλη $p=0.00$ μας δείχνει αν το αποτέλεσμα είναι τυχαίο ή όχι. Πρακτικά το δείγμα μας έχει τιμή $p<0.001$, το οποίο σημαίνει ότι έχουμε εξαιρετικά ισχυρή στατιστική σημαντικότητα

Τα αστεράκια *** μας δείχνουν το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας, το οποίο στην περίπτωση μας το αποτέλεσμα *** $p<0.001$ μας δείχνει πολύ υψηλή στατιστική σημαντικότητα δηλαδή οι συσχετίσεις θεωρούνται εκαιρετικά αξιόπιστες.

Η ισχυρότερη αρνητική σχέση είναι η Μεταβλητή Γνωστική λειτουργία / Αυτοαντίληψη που με ποσό $\rho = -0.45$ συμπεραίνουμε ότι όσο μικρότερη η ηλικία τόσο πιο θετικά αξιολογείται η επίδραση της υμνολογίας στη συγκέντρωση, στην αυτοαντίληψη και στη γνωστική λειτουργία

Η πιο αδύναμη σχέση είναι η μεταβλητή Κοινωνική ένταξη με $\rho = -0.28$ η οποία παραμένει στατιστικά σημαντική, διότι μας δείχνει ότι η ηλικία επηρεάζει ουσιαστικά την αντίληψη των παιδιών για την υμνολογία και μάλιστα με τρόπο στατιστικά επιβεβαιωμένο και όχι τυχαίο. Η ανάλυση συσχετίσεων Spearman, όπως παρουσιάζεται στον **Πίνακα 58**, ανέδειξε στατιστικά σημαντικές αρνητικές σχέσεις μεταξύ ηλικίας και όλων των θεματικών ενοτήτων της έρευνας. Οι συντελεστές συσχέτισης κυμάνθηκαν από $r = -0.28$ έως $r = -0.45$, γεγονός που υποδηλώνει ότι τα μικρότερα παιδιά αξιολογούν θετικότερα την επίδραση της υμνολογίας στη συναισθηματική, γνωστική και κοινωνική τους ανάπτυξη. Όλες οι συσχετίσεις βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές σε επίπεδο $p < 0.001$, όπως αποτυπώνεται και από την ένδειξη (***) στον πίνακα, στοιχείο που καταδεικνύει υψηλή αξιοπιστία των ευρημάτων.

11.12.31 School vs Choir comparisons - Mann-Whitney

Θεματική	Mean Σχολείο	Mean Χορωδία	Median Σχολείο	Median Χορωδία	U	p	Sig.
Συναισθηματική ρύθμιση / Ηρεμία	3.20	4.20	3.25	4.25	2311.00	0.00	***
Θετικά συναισθήματα / Ευεξία	3.32	4.23	3.50	4.25	2470.00	0.00	***
Στάσεις απέναντι στην υμνολογία	3.23	4.17	3.50	4.38	2413.00	0.00	***
Γνωστική λειτουργία / Αυτοαντίληψη	2.99	4.02	3.00	4.00	2124.50	0.00	***
Κοινωνική ένταξη / Διαπροσωπικές σχέσεις	3.49	3.99	3.75	4.00	3478.00	0.00	***
Μεταβλητή	Mean Σχολείο	Mean Χορωδία	U		p		Sig.
Q1	3.43	4.27	2737.50		0.00		***
Q2	3.67	4.41	3038.50		0.00		***
Q3	3.22	4.29	2418.00		0.00		***
Q4	2.94	4.17	2402.00		0.00		***
Q5	3.31	4.35	2585.00		0.00		***
Q6	3.24	3.99	3386.50		0.00		***
Q7	2.78	3.98	2241.00		0.00		***
Q8	3.76	4.29	3770.50		0.00		**
Q9	3.96	4.13	4596.00		0.42		ns
Q10	3.25	3.84	3513.50		0.00		***
Q11	2.95	4.14	2453.00		0.00		***
Q12	3.50	4.21	3397.50		0.00		***
Q13	2.59	3.92	2131.00		0.00		***
Q14	3.27	3.62	4176.00		0.07		ns
Q15	3.90	4.35	3970.00		0.01		*
Q16	3.18	4.24	2485.00		0.00		***
Q17	2.71	3.85	2589.00		0.00		***
Q18	2.96	3.92	2851.00		0.00		***
Q19	3.44	4.33	2749.00		0.00		***
Q20	2.93	4.17	2365.00		0.00		***

Πίνακας 59 School vs Choir comparisons - Mann-Whitney

Η ερμηνεία των στατιστικών δεικτών που χρησιμοποιούνται στον έλεγχο Mann–Whitney παρουσιάζεται στον **Πίνακα 60**. Επεξήγηση στηλών:

ΣΤΗΛΗ	ΤΙ ΣΗΜΑΙΝΕΙ
Mean Σχολείο	Μέσος όρος μαθητών σχολείου
Mean Χορωδία	Μέσος όρος παιδιών χορωδίας
Median	Διάμεσος
U	Στατιστικός δείκτης Mann-Whitney
P	Στατιστική σημαντικότητα
Sig.	Επίπεδο σημαντικότητας

Πίνακας 60 Επεξήγηση Στήλης

Θεματική	Σχολείο	Χορωδία
Συναισθηματική ρύθμιση	3.20	4.20
Θετικά συναισθήματα	3.32	4.23
Στάσεις απέναντι στην υμνολογία	3.23	4.17
Γνωστική λειτουργία	2.99	4.02
Κοινωνική ένταξη/Διαπροσωπικές σχέσεις	3.49	3.99

Πίνακας 61 Επεξήγηση Θεματικής

Συμπέρασμα : Οι χορωδίες έχουν υψηλότερους μέσους όρους σχεδόν παντού. Αυτό σημαίνει ότι τα παιδιά που συμμετέχουν σε χορωδίες αξιολογούν πολύ θετικότερα, την επίδραση της υμνολογίας σε όλες σχεδόν τις ψυχοσυναισθηματικές διαστάσεις.

Όπως φαίνεται στον **Πίνακα 61**, η μεγαλύτερη διαφορά εμφανίζεται στη Θεματική "Γνωστική λειτουργία / Αυτοαντίληψη", με μέσο όρο 2.99 για το σχολείο και 4.02 για τη χορωδία, το οποίο σημαίνει ότι τα παιδιά χορωδίας βιώνουν πολύ εντονότερα την συγκέντρωση, την αυτοαντίληψη και την γνωστική ενίσχυση μέσω της υμνολογίας.

Όπως παρουσιάζεται στον **Πίνακα 59**, ο έλεγχος Mann–Whitney ανέδειξε στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ μαθητών σχολείου και παιδιών χορωδίας σχεδόν σε όλες τις θεματικές ενότητες και στις περισσότερες επιμέρους ερωτήσεις του ερωτηματολογίου. Οι συμμετέχοντες από τις χορωδίες παρουσίασαν συστηματικά υψηλότερους μέσους όρους, όπως προκύπτει από τα δεδομένα του **Πίνακα 59**, γεγονός που υποδηλώνει εντονότερη θετική αξιολόγηση της επίδρασης της υμνολογίας στη συναισθηματική ρύθμιση, στα θετικά συναισθήματα, στη γνωστική λειτουργία και στις κοινωνικές σχέσεις. Οι περισσότερες διαφορές βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές σε επίπεδο $p < 0.001$, στοιχείο που καταδεικνύει υψηλή αξιοπιστία των ευρημάτων και ενισχύει την άποψη ότι η ενεργός συμμετοχή σε υμνολογικές και χορωδιακές δραστηριότητες συνδέεται με θετικότερες ψυχοσυναισθηματικές και παιδαγωγικές επιδράσεις στα παιδιά.

11.12.32 Kruskal-Wallis ανά ηλικιακή ομάδα

Θεματική	Kruskal-Wallis H	df	p	Sig.
Συναισθηματική ρύθμιση / Ηρεμία	41.66	3	0.00	***
Θετικά συναισθήματα / Ευεξία	41.54	3	0.00	***
Στάσεις απέναντι στην υμνολογία	48.61	3	0.00	***
Γνωστική λειτουργία / Αυτοαντίληψη	46.48	3	0.00	***
Κοινωνική ένταξη / Διαπροσωπικές σχέσεις	20.29	3	0.00	***

Πίνακας 62 Kruskal- Wallis ανά ηλικιακή ομάδα

Kruskal-Wallis H = Στατιστικός δείκτης του ελέγχου

df = Βαθμοί ελευθερίας

p = Στατιστική σημαντικότητα

Sig = Επίπεδο σημαντικότητας

Όπως παρουσιάζεται στον **Πίνακα 62**, ο έλεγχος Kruskal–Wallis ανέδειξε στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των ηλικιακών ομάδων σε όλες τις θεματικές ενότητες της έρευνας. Οι υψηλές τιμές του δείκτη H και τα επίπεδα σημαντικότητας $p < 0.001$ υποδηλώνουν ότι η ηλικία επηρεάζει ουσιαστικά τον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά αντιλαμβάνονται και βιώνουν την επίδραση της υμνολογίας. Ιδιαίτερα έντονες διαφοροποιήσεις παρατηρήθηκαν στις στάσεις απέναντι στην υμνολογία και στη γνωστική λειτουργία, γεγονός που υποδηλώνει ότι η υμνολογική εμπειρία προσλαμβάνεται διαφορετικά ανάλογα με το αναπτυξιακό στάδιο του παιδιού. Ειδικότερα, όπως φαίνεται στον **Πίνακα 62**, οι υψηλότερες τιμές του δείκτη H καταγράφονται στις θεματικές "Στάσεις απέναντι στην υμνολογία" ($H=48.61$) και "Γνωστική λειτουργία / Αυτοαντίληψη" ($H=46.48$).

11.13 Συμπεράσματα της έρευνας

1. Η συνδυαστική ανάλυση των αποτελεσμάτων των δύο ερευνητικών εργαλείων ανέδειξε μια ιδιαίτερα συνεκτική και θετική εικόνα σχετικά με τη συμβολή της Ορθόδοξης Υμνολογίας στην ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού. Τόσο οι απαντήσεις των 42 ειδικών όσο και οι απαντήσεις των 200 παιδιών συγκλίνουν στην άποψη ότι η υμνολογική εμπειρία συνδέεται με σημαντικές πτυχές της συναισθηματικής, κοινωνικής και γνωστικής ανάπτυξης.
2. Από την πλευρά των ειδικών, οι μέσοι όροι όλων των θεματικών ενοτήτων κυμάνθηκαν σε ιδιαίτερα υψηλά επίπεδα ($M = 4,26-4,42$ σε κλίμακα 1–5), γεγονός που υποδηλώνει ισχυρή συμφωνία ως προς την ευεργετική επίδραση της υμνολογίας στην παιδική ηλικία. Οι ειδικοί αξιολόγησαν θετικά όλες τις εξεταζόμενες διαστάσεις, με υψηλότερες επιδόσεις στις θεματικές που σχετίζονται με το αίσθημα ασφάλειας, την ψυχική ενδυνάμωση, τη διαχείριση

των συναισθημάτων, την ενσυναίσθηση, τη συνεργασία και τη συνολική ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού.

3. Αντίστοιχα, οι απαντήσεις των παιδιών επιβεβαίωσαν σε μεγάλο βαθμό τις εκτιμήσεις των ειδικών. Οι θεματικές ενότητες του Ερωτηματολογίου Β παρουσίασαν θετικές αξιολογήσεις, με ιδιαίτερη έμφαση στις διαστάσεις των θετικών συναισθημάτων, της συναισθηματικής ευεξίας, της γνωστικής λειτουργίας, της αυτοαντίληψης και της θετικής στάσης απέναντι στην υμνολογική εμπειρία. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι τα παιδιά δεν βιώνουν την υμνολογία μόνο ως μια μουσική ή θρησκευτική δραστηριότητα, αλλά ως μια εμπειρία που επηρεάζει ουσιαστικά τον τρόπο με τον οποίο αισθάνονται, σκέφτονται και αλληλεπιδρούν με τους άλλους.

4. Ιδιαίτερα σημαντικό εύρημα της έρευνας αποτελεί η σύγκλιση των αποτελεσμάτων μεταξύ των δύο πληθυσμών. Οι ειδικοί αναγνώρισαν ως σημαντικότερες διαστάσεις την ηρεμία, τη συναισθηματική ασφάλεια, την αυτορρύθμιση, την ενσυναίσθηση και τις κοινωνικές σχέσεις, ενώ τα παιδιά δήλωσαν ότι η συμμετοχή τους σε υμνολογικές δραστηριότητες συνδέεται με θετικά συναισθήματα, βελτιωμένη συγκέντρωση, μεγαλύτερη συναισθηματική ισορροπία και καλύτερη κοινωνική προσαρμογή. Η σύγκλιση αυτή ενισχύει σημαντικά την εγκυρότητα των ευρημάτων, καθώς το ίδιο φαινόμενο καταγράφεται τόσο από τους παρατηρητές όσο και από τους ίδιους τους αποδέκτες της εμπειρίας.

5. Η στατιστική ανάλυση παρείχε επιπλέον ισχυρές ενδείξεις για την αξιοπιστία και τη συνοχή των αποτελεσμάτων. Τόσο στο Ερωτηματολόγιο Α όσο και στο Ερωτηματολόγιο Β καταγράφηκαν υψηλοί δείκτες αξιοπιστίας, γεγονός που επιβεβαιώνει ότι οι επιμέρους ερωτήσεις μετρούν με συνέπεια τις θεωρητικές διαστάσεις που εξετάζονται. Παράλληλα, οι ισχυρές θετικές συσχετίσεις μεταξύ των θεματικών ενοτήτων και τα αποτελέσματα της παραγοντικής ανάλυσης υποδηλώνουν ότι οι διαφορετικές όψεις της ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης δεν λειτουργούν ανεξάρτητα, αλλά συγκροτούν ένα αλληλένδετο σύνολο αναπτυξιακών διεργασιών.

6. Ιδιαίτερη σημασία παρουσιάζει επίσης το εύρημα ότι τα παιδιά που συμμετέχουν συστηματικά σε χορωδιακές και υμνολογικές δραστηριότητες εμφανίζουν υψηλότερες επιδόσεις στις περισσότερες θεματικές διαστάσεις συγκριτικά με παιδιά που έχουν μικρότερη ή περιστασιακή επαφή με την υμνολογία. Το αποτέλεσμα αυτό υποδηλώνει ότι η ενεργός συμμετοχή και όχι μόνο η απλή ακρόαση της υμνολογίας ενδέχεται να ενισχύει σημαντικά τις ψυχοσυναισθηματικές και κοινωνικές ωφέλειες που αποκομίζουν τα παιδιά.

7. Συνολικά, τα ευρήματα της παρούσας έρευνας υποστηρίζουν την άποψη ότι η Ορθόδοξη Υμνολογία μπορεί να θεωρηθεί ένας πολυδιάστατος παιδαγωγικός, πολιτισμικός και ψυχοσυναισθηματικός παράγοντας ανάπτυξης. Η υμνολογική εμπειρία φαίνεται να συνδέεται με τη συναισθηματική ηρεμία, τη μείωση του άγχους, την ανάπτυξη θετικών συναισθημάτων, την αυτορρύθμιση, την ενσυναίσθηση, τη συνεργασία, τη δημιουργία υγιών κοινωνικών σχέσεων και τη συνολική ψυχική ενδυνάμωση του παιδιού. Τα αποτελέσματα αυτά ενισχύουν τη θεωρητική θέση ότι η συμμετοχή των παιδιών σε υμνολογικές και χορωδιακές δραστηριότητες μπορεί να συμβάλει ουσιαστικά στην ολόπλευρη ψυχοσυναισθηματική και παιδαγωγική τους ανάπτυξη, προσφέροντας ένα πλαίσιο καλλιέργειας όχι μόνο μουσικών αλλά και βαθύτερων προσωπικών και κοινωνικών δεξιοτήτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΩΔΕΚΑΤΟ

Προτάσεις

12.1 Προτάσεις προς την Οικογένεια

Τα ευρήματα της παρούσας έρευνας αναδεικνύουν τον σημαντικό ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει η οικογένεια στην αξιοποίηση της υμνολογικής εμπειρίας ως μέσου ενίσχυσης της ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης του παιδιού. Η δημιουργία ενός ήρεμου οικογενειακού περιβάλλοντος, στο οποίο η εκκλησιαστική μουσική και η υμνολογία αποτελούν μέρος της καθημερινής ζωής, δύναται να συμβάλει στη συναισθηματική ισορροπία, στη μείωση του άγχους και στην καλλιέργεια θετικών συναισθημάτων. Η κοινή συμμετοχή γονέων και παιδιών σε λατρευτικές ή μουσικές δραστηριότητες ενισχύει τους οικογενειακούς δεσμούς και προσφέρει ευκαιρίες ουσιαστικής επικοινωνίας γύρω από αξίες, συναισθήματα και εμπειρίες. Παράλληλα, σε μια εποχή έντονου ψηφιακού κατακερματισμού της προσοχής, η επαφή με την υμνολογική παράδοση μπορεί να λειτουργήσει ως παράγοντας εσωτερικής ηρεμίας και ψυχικής σταθερότητας για τα παιδιά.

12.2 Προτάσεις προς το Σχολείο

Η σύγχρονη σχολική πραγματικότητα καλείται να ανταποκριθεί όχι μόνο στις γνωστικές αλλά και στις ψυχοσυναισθηματικές ανάγκες των μαθητών. Τα αποτελέσματα της έρευνας υποδηλώνουν ότι η υμνολογία μπορεί να αξιοποιηθεί ως ένα πολύτιμο παιδαγωγικό εργαλείο, το οποίο συμβάλλει στην ανάπτυξη της συγκέντρωσης, της συναισθηματικής αυτορρύθμισης και της κοινωνικής συνεργασίας. Η ένταξη στοιχείων της βυζαντινής μουσικής και της υμνολογικής παράδοσης σε διαθεματικές εκπαιδευτικές δραστηριότητες θα μπορούσε να προσφέρει στους μαθητές ευκαιρίες βιωματικής μάθησης και αισθητικής καλλιέργειας. Παράλληλα, η δημιουργία σχολικών χορωδιών και μουσικών συνόλων δύναται να ενισχύσει το αίσθημα του ανήκειν, τη συνεργατικότητα και την αμοιβαία αποδοχή μεταξύ των μαθητών.

12.3 Προτάσεις προς την Εκκλησία και τις Ενορίες

Η Εκκλησία διαθέτει ένα μοναδικό πνευματικό και πολιτισμικό κεφάλαιο, το οποίο μπορεί να αξιοποιηθεί ακόμη περισσότερο προς όφελος των παιδιών και των νέων. Τα αποτελέσματα της έρευνας δείχνουν ότι η συστηματική συμμετοχή σε χορωδιακές και υμνολογικές

δραστηριότητες συνδέεται με αυξημένα επίπεδα συναισθηματικής ισορροπίας, ενσυναίσθησης και κοινωνικής ένταξης. Για τον λόγο αυτό, οι ενορίες μπορούν να αναπτύξουν οργανωμένα προγράμματα παιδικών χορωδιών, μουσικών εργαστηρίων και βιωματικών δράσεων γύρω από την εκκλησιαστική μουσική. Η ενεργός συμμετοχή των παιδιών στη λατρευτική ζωή της Εκκλησίας δεν ενισχύει μόνο τη μουσική τους παιδεία αλλά συμβάλλει και στη διαμόρφωση υγιών στάσεων, αξιών και μορφών κοινωνικής συμπεριφοράς.

12.4 Προτάσεις προς τους Καθηγητές Βυζαντινής Μουσικής και τους Χοράρχες

Οι καθηγητές βυζαντινής μουσικής και οι χοράρχες κατέχουν ιδιαίτερα σημαντική θέση στη διαδικασία μετάδοσης της υμνολογικής παράδοσης στις νεότερες γενιές. Η παρούσα έρευνα υποδηλώνει ότι η διδασκαλία της υμνολογίας μπορεί να λειτουργήσει όχι μόνο ως διαδικασία μουσικής εκπαίδευσης αλλά και ως πεδίο καλλιέργειας συναισθηματικών και κοινωνικών δεξιοτήτων. Η σύνδεση των ύμνων με το θεολογικό και ανθρωπολογικό τους περιεχόμενο, η ανάπτυξη συνεργατικών μορφών μάθησης και η δημιουργία ενός κλίματος αποδοχής και δημιουργικής έκφρασης μπορούν να ενισχύσουν την παιδαγωγική αποτελεσματικότητα της διδασκαλίας. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, η υμνολογία αναδεικνύεται ως μέσο ολόπλευρης ανάπτυξης του παιδιού και όχι αποκλειστικά ως αντικείμενο μουσικής κατάρτισης.

12.5 Προτάσεις για την Ψηφιακή Εποχή και την Τεχνητή Νοημοσύνη

Η ταχεία ανάπτυξη των ψηφιακών τεχνολογιών και των εφαρμογών τεχνητής νοημοσύνης δημιουργεί νέες δυνατότητες αλλά και νέες προκλήσεις για την αγωγή των παιδιών. Τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας υποδεικνύουν ότι η υμνολογία μπορεί να αποτελέσει έναν ουσιαστικό αντίβαρο απέναντι στη συνεχή ψηφιακή υπερδιέγερση που χαρακτηρίζει τη σύγχρονη παιδική ηλικία. Παράλληλα, οι νέες τεχνολογίες μπορούν να αξιοποιηθούν δημιουργικά για τη διάδοση και τη διδασκαλία της υμνολογικής παράδοσης μέσω διαδραστικών εφαρμογών, ψηφιακών βιβλιοθηκών, εκπαιδευτικών πλατφορμών και εργαλείων τεχνητής νοημοσύνης. Ωστόσο, η τεχνολογία θα πρέπει να λειτουργεί ως υποστηρικτικό μέσο και όχι ως υποκατάστατο της ζωντανής εμπειρίας της κοινότητας, της χορωδίας και της λατρευτικής συμμετοχής. Η ανθρώπινη επικοινωνία, η προσωπική σχέση

και η βιωματική εμπειρία παραμένουν αναντικατάστατες προϋποθέσεις για την ουσιαστική ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού.

12.6 Προτάσεις για Μελλοντικές Δράσεις και Έρευνα

Τα ευρήματα της παρούσας μελέτης δημιουργούν γόνιμο έδαφος για την ανάπτυξη νέων παιδαγωγικών και ερευνητικών πρωτοβουλιών. Κρίνεται σκόπιμη η υλοποίηση πιλοτικών προγραμμάτων υμνολογικής αγωγής σε σχολεία και ενορίες, καθώς και η ενίσχυση συνεργασιών μεταξύ εκπαιδευτικών, γονέων και εκκλησιαστικών φορέων. Παράλληλα, μελλοντικές έρευνες θα μπορούσαν να εξετάσουν τις επιδράσεις της υμνολογίας σε διαφορετικές ηλικιακές ομάδες, σε μεγαλύτερα δείγματα ή σε συγκριτικά πολιτισμικά περιβάλλοντα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης η διερεύνηση της σχέσης μεταξύ υμνολογίας, ψυχικής ανθεκτικότητας, διαχείρισης άγχους και ψηφιακής ευημερίας των παιδιών, καθώς οι συγκεκριμένες διαστάσεις αποκτούν ολοένα μεγαλύτερη σημασία στη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα.

12.7 Σύνδεση των Ερευνητικών Ευρημάτων με τις Προτεινόμενες Παρεμβάσεις

Οι προτάσεις που διατυπώθηκαν στο παρόν κεφάλαιο δεν αποτελούν θεωρητικές ή γενικές παιδαγωγικές κατευθύνσεις, αλλά βασίζονται άμεσα στα ευρήματα της παρούσας έρευνας. Τα αποτελέσματα τόσο του Ερωτηματολογίου Α, στο οποίο συμμετείχαν 42 ειδικοί του χώρου της εκκλησιαστικής μουσικής και της παιδαγωγικής, όσο και του Ερωτηματολογίου Β, στο οποίο συμμετείχαν 200 παιδιά, ανέδειξαν με συνέπεια τη θετική συμβολή της Ορθόδοξης Υμνολογίας σε πολλαπλές διαστάσεις της ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης.

Ειδικότερα, η υμνολογική εμπειρία συνδέθηκε με την ενίσχυση της συναισθηματικής ηρεμίας, τη μείωση του άγχους, την ανάπτυξη αισθημάτων ασφάλειας και εμπιστοσύνης, την καλλιέργεια της ενσυναίσθησης, τη βελτίωση των κοινωνικών σχέσεων και την ενδυνάμωση της συνολικής ψυχικής ανθεκτικότητας των παιδιών. Παράλληλα, η συστηματική συμμετοχή σε χορωδιακές και υμνολογικές δραστηριότητες φάνηκε να ενισχύει ακόμη περισσότερο τις συγκεκριμένες θετικές επιδράσεις.

Με βάση τα παραπάνω ευρήματα, καθίσταται σαφές ότι η υμνολογία δεν αποτελεί αποκλειστικά ένα στοιχείο της εκκλησιαστικής παράδοσης ή της μουσικής εκπαίδευσης, αλλά μπορεί να λειτουργήσει ως ουσιαστικό μέσο παιδαγωγικής και ψυχοσυναισθηματικής

υποστήριξης. Για τον λόγο αυτό, οι προτάσεις που παρουσιάστηκαν απευθύνονται σε όλους τους βασικούς φορείς αγωγής του παιδιού, δηλαδή στην οικογένεια, στο σχολείο, στην Εκκλησία, στις ενοριακές κοινότητες και στους εκπαιδευτικούς της βυζαντινής μουσικής.

Ιδιαίτερη σημασία αποκτά η αξιοποίηση των ευρημάτων αυτών στη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα, η οποία χαρακτηρίζεται από έντονη ψηφιακή έκθεση, αυξημένες ψυχοκοινωνικές απαιτήσεις και διαρκείς προκλήσεις για την ψυχική υγεία των παιδιών και των εφήβων. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η Ορθόδοξη Υμνολογία δύναται να αποτελέσει έναν σταθερό πυρήνα πνευματικής, συναισθηματικής και κοινωνικής καλλιέργειας, προσφέροντας στα παιδιά εμπειρίες ηρεμίας, συμμετοχής, νοήματος και δημιουργικής έκφρασης.

Συνεπώς, οι προτεινόμενες παρεμβάσεις δεν αποσκοπούν μόνο στη διατήρηση της υμνολογικής παράδοσης, αλλά και στην αξιοποίησή της ως σύγχρονου παιδαγωγικού εργαλείου που μπορεί να συμβάλει ουσιαστικά στην ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού και στην ενίσχυση της ψυχοσυναισθηματικής του ευημερίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΤΡΙΤΟ

Περιορισμοί της Έρευνας και Προτάσεις για Μελλοντική Έρευνα

Η παρούσα μελέτη επιχείρησε να προσεγγίσει ένα ιδιαίτερα σύνθετο και πολυδιάστατο ερευνητικό πεδίο, στο οποίο συναντώνται η θεολογική εμπειρία, η μουσική πράξη και η ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού. Παρά τον συστηματικό σχεδιασμό και την αξιοποίηση τόσο θεωρητικών όσο και εμπειρικών δεδομένων, είναι αναγκαίο να αναγνωριστούν ορισμένοι περιορισμοί που συνοδεύουν κάθε ερευνητική προσπάθεια αυτού του χαρακτήρα.

Πρώτα από όλα, η ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού αποτελεί ένα εξαιρετικά σύνθετο φαινόμενο, το οποίο επηρεάζεται από πλήθος παραγόντων, όπως το οικογενειακό περιβάλλον, οι κοινωνικές σχέσεις, το σχολικό πλαίσιο, τα προσωπικά βιώματα και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας κάθε παιδιού. Ως εκ τούτου, η υμνολογική εμπειρία δεν μπορεί να θεωρηθεί ο μοναδικός ή ο αποκλειστικός παράγοντας διαμόρφωσης της ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης, αλλά ένας από τους πολλούς παράγοντες που ενδέχεται να συμβάλλουν στη διαμόρφωσή της.

Παράλληλα, η παρούσα έρευνα βασίστηκε κυρίως στην καταγραφή αντιλήψεων, εμπειριών και αξιολογήσεων των συμμετεχόντων. Οι απαντήσεις των παιδιών και των ειδικών αποτυπώνουν τον τρόπο με τον οποίο οι ίδιοι αντιλαμβάνονται τη σχέση της υμνολογίας με την ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη και όχι άμεσες πειραματικές μετρήσεις ψυχολογικών μεταβλητών. Για τον λόγο αυτό, τα αποτελέσματα θα πρέπει να ερμηνεύονται ως ενδείξεις και τάσεις που αναδεικνύουν ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον πεδίο συσχετίσεων και όχι ως απόλυτες αποδείξεις αιτιώδους σχέσης.

Επιπλέον, η έρευνα πραγματοποιήθηκε σε παιδιά που ήδη συμμετείχαν σε σχολικές, χορωδιακές ή εκκλησιαστικές δραστηριότητες, καθώς και σε ειδικούς οι οποίοι διαθέτουν θετική σχέση με την εκκλησιαστική μουσική παράδοση. Το γεγονός αυτό ενδέχεται να επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο βιώνεται και αξιολογείται η υμνολογική εμπειρία. Ωστόσο, ακριβώς αυτή η βιωματική σχέση με το αντικείμενο αποτέλεσε και βασική προϋπόθεση για την ουσιαστική διερεύνηση των ερευνητικών ερωτημάτων.

Παρά τους παραπάνω περιορισμούς, η παρούσα εργασία ανέδειξε μια σειρά ευρημάτων τα οποία δικαιολογούν την περαιτέρω ερευνητική ενασχόληση με το συγκεκριμένο αντικείμενο. Η σύγκλιση των απόψεων των ειδικών και των βιωματικών εμπειριών των παιδιών δημιουργεί ισχυρές ενδείξεις ότι η Ορθόδοξη Υμνολογία συνδέεται με σημαντικές όψεις της συναισθηματικής, κοινωνικής και πνευματικής ανάπτυξης του παιδιού.

Μελλοντικές έρευνες θα μπορούσαν να διεκδικούν το πεδίο αυτό προς διάφορες κατευθύνσεις. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον θα παρουσίαζε η διερεύνηση της επίδρασης της υμνολογίας σε μεγαλύτερα και περισσότερο αντιπροσωπευτικά δείγματα παιδιών διαφορετικών κοινωνικών, πολιτισμικών και γεωγραφικών περιβαλλόντων. Παράλληλα, η πραγματοποίηση διαχρονικών μελετών θα μπορούσε να φωτίσει τον τρόπο με τον οποίο η συστηματική συμμετοχή σε υμνολογικές δραστηριότητες επιδρά στην εξέλιξη της προσωπικότητας κατά τη διάρκεια της παιδικής και εφηβικής ηλικίας.

Εξίσου σημαντική θα ήταν η αξιοποίηση ποιοτικών ερευνητικών μεθόδων, όπως συνεντεύξεις, ομάδες εστίασης και μελέτες περίπτωσης, οι οποίες θα μπορούσαν να αποτυπώσουν βαθύτερα βιώματα και προσωπικές εμπειρίες που δύσκολα αναδεικνύονται μέσα από ένα ερωτηματολόγιο κλειστού τύπου. Η συνάντηση ποσοτικών και ποιοτικών δεδομένων θα μπορούσε να προσφέρει μια πληρέστερη εικόνα του φαινομένου.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης η διερεύνηση της σχέσης της υμνολογίας με σύγχρονα ζητήματα που απασχολούν την παιδική ηλικία, όπως η ψυχική ανθεκτικότητα, η διαχείριση του άγχους, η συναισθηματική νοημοσύνη, η ψηφιακή υπερδιέγερση και η αναζήτηση νοήματος σε ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο κοινωνικό περιβάλλον. Η μελέτη τέτοιων θεμάτων θα μπορούσε να αναδείξει ακόμη περισσότερο τη συμβολή της υμνολογικής εμπειρίας στη σύγχρονη παιδαγωγική πραγματικότητα.

Τέλος, η παρούσα εργασία φιλοδοξεί να αποτελέσει αφετηρία και όχι κατάληξη της σχετικής επιστημονικής συζήτησης. Η Ορθόδοξη Υμνολογία δεν εξετάστηκε ως ένα ιστορικό ή πολιτισμικό κατάλοιπο του παρελθόντος, αλλά ως μια ζωντανή εμπειρία που εξακολουθεί να συναντά τον άνθρωπο και ιδιαίτερα το παιδί μέσα από τον λόγο, τη μουσική, τη σχέση και το βίωμα.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η έννοια του παιδιού όπως την κατανόησε ο Χριστός, «ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ στραφῇτε καὶ γένησθε ὡς τὰ παιδιά, οὐ μὴ εἰσέλθῃτε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν»²⁶². Αλήθεια σας λέω: αν δεν στραφεῖτε και δεν γίνετε σαν τα παιδιά, δεν θα μπειτε στη Βασιλεία των Ουρανών. Η ευαγγελική αυτή προτροπή καλεί τον άνθρωπο να αναζητήσει στην ψυχοσύμβασή του, στις αναζητήσεις, στις ιδέες και στις πράξεις του την παιδική καθαρότητα που διατηρεῖ μέσα του, ὥστε η αθωότητα αυτή να συναντήσει, μέσω της Ορθόδοξης Υμνολογίας, την αυθεντική εμπειρία της κοινωνίας με τον Θεό, ὡπως αυτή βιώνεται και μεταδίδεται στη ζωή της Εκκλησίας.

Η παρούσα εργασία επιχείρησε να διερευνήσει ένα πεδίο το οποίο βρίσκεται στο μεταίχμιο θεολογίας, μουσικολογίας και αναπτυξιακής ψυχολογίας: τη σχέση της Υμνολογίας και της Βυζαντινής Μουσικής με την ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού. Η διερεύνηση αυτή δεν περιορίστηκε σε περιγραφικό ή αξιολογικό λόγο, αλλά επιχείρησε να διαμορφώσει ένα συνεκτικό θεωρητικό και ερευνητικό μοντέλο, ικανό να αποδώσει εμπειρικά δεδομένα σε ένα παραδοσιακά θεολογικό αντικείμενο.

Αφετηρία της μελέτης αποτέλεσε η διαπίστωση ότι η παιδική ηλικία συνιστά περίοδο ιδιαίτερα ευαίσθητη ως προς τη διαμόρφωση συναισθηματικών, κοινωνικών και γνωστικών δομών. Η αναπτυξιακή ψυχολογία επισημαίνει ότι η αυτορρύθμιση, η αίσθηση ανήκειν, η αυτοεκτίμηση και η ενσυναίσθηση αποτελούν βασικούς πυλώνες υγιούς ωρίμανσης. Παράλληλα, η θρησκευτική εμπειρία στην παιδική ηλικία δεν βιώνεται πρωτίστως ως αφηρημένη δογματική γνώση, αλλά ως αισθητηριακή, τελετουργική και συλλογική εμπλοκή.

Σε αυτό το πλαίσιο, η Υμνολογία αναδείχθηκε ως ιδιαίτερο φαινόμενο: δεν πρόκειται απλώς για ποιητικό λόγο θρησκευτικού περιεχομένου, αλλά για μελοποιημένη θεολογία, ενταγμένη οργανικά στη λειτουργική πράξη. Μέσα από την εκφορά των ὕμνων, ο λόγος, ο ρυθμός και η μελωδία συνυφαίνονται σε μία εμπειρία η οποία εμπλέκει το σώμα, το συναίσθημα και τη νοητική επεξεργασία. Η Θεία Λειτουργία και οι λοιπές ακολουθίες της Εκκλησίας δεν λειτουργούν απλώς ως λατρευτικά πλαίσια, αλλά ως χώροι διαμόρφωσης βιώματος και ταυτότητας.

Η ανάλυση της Βυζαντινής Μουσικής ανέδειξε επιπλέον τη σημασία της ρυθμικής σταθερότητας, της μονοφωνικής εσωτερικότητας, του ισοκρατήματος και του οκταήχου συστήματος. Τα μουσικολογικά αυτά στοιχεία δεν αντιμετωπίστηκαν ως τεχνικές

²⁶² Ματθ. 18:3

λεπτομέρειες, αλλά ως δομές που ενδέχεται να λειτουργούν ρυθμιστικά ως προς το συναίσθημα και τη νευροβιολογική διέγερση. Η επαναληπτικότητα, η προβλεψιμότητα και ο συλλογικός συγχρονισμός συνδέθηκαν θεωρητικά με την ενίσχυση της αυτορρύθμισης και της κοινωνικής συνοχής.

Το θεωρητικό μοντέλο που προτάθηκε στη μελέτη βασίστηκε στην παραδοχή ότι η επίδραση της Υμνολογίας δεν είναι άμεση ή μηχανιστική, αλλά διαμεσολαβείται από συγκεκριμένους ψυχολογικούς μηχανισμούς: ρυθμική ρύθμιση, κοινωνικός συγχρονισμός, νοηματοδότηση εμπειριών και αισθητική καλλιέργεια. Η εμπειρική διερεύνηση επιχείρησε να εξετάσει κατά πόσο οι μηχανισμοί αυτοί συνδέονται με δείκτες ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης.

Ανεξαρτήτως του βαθμού επιβεβαίωσης των επιμέρους υποθέσεων, η έρευνα ανέδειξε ορισμένα σημαντικά σημεία. Πρώτον, η συλλογική διάσταση της υμνολογικής πράξης φαίνεται να διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην εμπειρία των παιδιών, ιδίως ως προς την αίσθηση του ανήκειν. Δεύτερον, η ρυθμική και μελωδική δομή της βυζαντινής ψαλμωδίας δύναται να λειτουργεί ως πλαίσιο συναισθηματικής σταθερότητας. Τρίτον, ο ποιητικός και συμβολικός λόγος των ύμνων μπορεί να παρέχει πεδίο νοηματοδότησης, ιδίως σε καταστάσεις αβεβαιότητας ή δυσκολίας.

Η εργασία αυτή δεν επιχειρεί να αποδώσει στην Υμνολογία θεραπευτικές ή απόλυτες ιδιότητες. Αντιθέτως, αναδεικνύει ότι η υμνολογική εμπειρία, όταν βιώνεται ελεύθερα, χωρίς καταναγκασμό και μέσα σε υποστηρικτικό περιβάλλον, μπορεί να λειτουργήσει ως παράγοντας ενίσχυσης συγκεκριμένων αναπτυξιακών δεικτών. Η ποιότητα του πλαισίου, η στάση των ενηλίκων και η αυθεντικότητα της συμμετοχής αποτελούν κρίσιμους όρους.

Σε θεολογικό επίπεδο, η μελέτη προσφέρει μια γόνιμη συνάντηση μεταξύ παράδοσης και σύγχρονης επιστήμης. Η ορθόδοξη υμνολογική παράδοση δεν εξετάστηκε ως απολιθωμένο πολιτισμικό κατάλοιπο, αλλά ως ζωντανή πράξη, ικανή να συνομιλήσει με την αναπτυξιακή ψυχολογία. Η διεπιστημονική αυτή προσέγγιση υποδεικνύει ότι η παράδοση μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο σύγχρονης ερευνητικής διερεύνησης χωρίς να απολέσει τον πνευματικό της χαρακτήρα.

Τέλος, η παρούσα εργασία φιλοδοξεί να συμβάλει τόσο σε ακαδημαϊκό όσο και σε παιδαγωγικό επίπεδο. Ενδεχομένως να αποτελέσει αφετηρία για περαιτέρω μελέτες που θα εξετάσουν πιο διεξοδικά την επίδραση της μουσικής και της θρησκευτικής εμπειρίας στην παιδική ανάπτυξη. Παράλληλα, μπορεί να λειτουργήσει ως ερέθισμα για ποιμαντικές και εκπαιδευτικές πρωτοβουλίες που θα αξιοποιήσουν δημιουργικά την υμνολογική παράδοση.

Η συνάντηση της παιδικής ψυχής με τον μελωδικό θεολογικό λόγο δεν είναι απλώς αισθητικό γεγονός· είναι εμπειρία ρυθμού, σχέσης, νοήματος και ταυτότητας. Εφόσον βιώνεται ως ζωντανή συμμετοχή και όχι ως τυπική υποχρέωση, δύναται να αποτελέσει μια ήσυχη αλλά ουσιαστική συμβολή στη διαμόρφωση ενός ισορροπημένου και εσωτερικά συνεκτικού παιδικού προσώπου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΠΗΓΕΣ

Α. ΑΓΙΑ ΓΡΑΦΗ

Παλαιά και Καινή Διαθήκη. Αθήνα: Άποστολική Διακονία της Έκκλησίας της Ελλάδος, 2009.

Β. ΠΑΤΕΡΙΚΗ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

Αθανασίου Μεγάλου, *Εἰς τὴν Ἑρμηνείαν των Ψαλμῶν*, 27-31, ΒΕΠΕΣ 32, 25-27.

Βασιλείου Μεγάλου, *Ὁμιλία εἰς τὸν Α΄ Ψαλμὸν*, PG 29, 212B-213A

Βασιλείου Μεγάλου, *Ὁμιλία εἰς τὸν Α΄ Ψαλμὸν*, PG 29, 212C

Βασιλείου Μεγάλου, *Ὁμιλία εἰς τὸν Α΄ Ψαλμὸν*, PG 29, 212C-213A

Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος Β΄*, 22, PG 35, 432A-B

Εὐσέβιος Καισαρείας, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, PG 20, στ. 177-184.

Ιγνάτιος Αντιοχείας, *Πρὸς Ἐφεσίους Ἐπιστολή*, *Ὁμιλία ΙΘ΄*, PG 62, 361-362

Ἰωάννης Δαμασκηνός, *Κανὼν τοῦ Ἁγίου Πάσχα*, «Νῦν πάντα πεπλήρωται φωτός...», PG 95, 429A

Ἰωάννης Δαμασκηνός, *Πασχάλιον τροπάριον* «Χριστὸς ἀνέστη...», PG 95, 432A

Ἰωάννης Δαμασκηνός, *Εἰς ἐπιστολὴν Α΄ Κορινθίους*, PG 95, 705C

Ἰωάννης Δαμασκηνός, *Περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων*, *Λόγος Α΄*, PG 94, 1245A

Ιωάννης Χρυσόστομος, *Ὁμιλία εἰς τὸν μα΄ ψαλμὸν Ι*, PG 55, 155-157.

Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς Ψαλμὸν ΜΑ΄*, PG 55, 156

Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς Ψαλμὸν ΜΑ΄*, PG 55, 157.

Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους Ἐπιστολήν*, PG 62, στ. 361-362.

Κοσμάς ὁ Μελωδός, *Κανὼν εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ*, PG 98, 459A-482.

Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ, *Κοντάκιον εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ*, *προοίμιον* «Ἡ Παρθένος σήμερον...», PG 97, 1377A-1388

Ρωμανὸς ὁ Μελωδός, *Κοντάκιον εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ*, PG 98, στ. 385A-396

Γ) ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Τριώδιον, *Ὁρθρος Μεγάλης Παρασκευῆς*, *15ον Ἀντίφωνον*: «Σήμερον κρεμάται ἐπὶ ξύλου...». PG 92, στ. 1561-1564

Πεντηκοστάριον, *Ἀκολουθία τῆς Ἀναστάσεως*, «Δεῦτε λάβετε φῶς ἐκ τοῦ ἀνεσπέρου φωτός...». PG 95

2. ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

α) Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Γιανναράς, Χρ. (2011). *Η ελευθερία του ήθους*, Αθήνα: Ίκαρος.

Βασιλειάδης, Π. (2005). *Lex Orandi Λειτουργική θεολογία και λειτουργική αναγέννηση*, Αθήνα: Εκδόσεις Ίνδικτος.

Βασιλειάδης, Χρ. (2010). *Η συμβολή της εκκλησιαστικής μουσικής στο ποιμαντικό έργο της εκκλησίας*, (Λευκωσία : Εκδόσεις Αγία Ταΐσία).

Γιανναράς, Χρ. (2011). *Η ελευθερία του ήθους*, Αθήνα: Ίκαρος.

Γλάρος, Α. (2000). *Θεία Παιδαγωγία Παιδαγωγικά στοιχεία στο Μεγάλο Κανόνα του Ανδρέα Κρήτης*, Αθήνα: Ακρίτας.

Γρηγοριάδη, Κ. (2002). *Σχεδιάγραμμα Ορθοδόξου Κατηχήσεως, (υπαρξιακή προσέγγιση στην εν Χριστώ μόρφωση)*, Αθήνα: ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑ ΕΝΩΣΗ ΓΟΝΕΩΝ.

Δανασσής-Αφεντάκης, Α. (1992). *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική, Θεματική της Παιδαγωγικής Επιστήμης, τ. Α΄*. Αθήνα: Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημιούπολη.

Δανασσής-Αφεντάκης, Α. (1993). *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική, Η εξέλιξη της παιδαγωγικής και διδακτικής σκέψης, τ. Β΄*. Αθήνα: Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημιούπολη.

Δογάνης Σωτήριος, *Επικοινωνιακές διαστάσεις της Ψαλμικής Τέχνης στην Ορθόδοξη υμνολογική έκφραση*. Διπλωματική Εργασία, Εθνικών και Καποδιστριακών Πανεπιστημίων Αθηνών, Αθήνα, 2025.

Δετοράκης, Θ. (1997). *Βυζαντινή Υμνογραφία*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις

Έρικσον, Ε. (1975). *Η παιδική ηλικία και η κοινωνία*, Αθήνα: Καστανιώτη.

Ζηζιούλα, Ι. (2023). *Το Είναι ως Κοινωνία*, Αθήνα: Εκδόσεις ΙΝΔΙΚΤΟΣ.

Θεοφάνης ο Έγκλειστος (2012). *Συμβουλές ενός αγίου για την ανατροφή των παιδιών*. Αθήνα: ΑΡΜΟΣ.

Καραγκούνη, Κ. (2005). *Ζητήματα θεολογίας της ψαλτικής τέχνης*, Βόλος: Αυτοέκδοση.

Καράς, Σ. (1982). *Μέθοδος τῆς Ἑλληνικῆς Μουσικῆς – Θεωρητικόν, Τόμος Α΄*. Αθήνα: Σύλλογος προς Διάδοσιν της Εθνικής Μουσικής.

Κογκούλης, Ι. (2017). *Το παιδί και ο έφηβος στη λατρευτική ζωή της ορθόδοξης καθολικής εκκλησίας, Συμβολή στη λατρευτική αγωγή*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις ΚΥΡΙΑΚΙΔΗ.

Μητσάκη, Κ. (2016). *Βυζαντινή Υμνογραφία από την εποχή της Καινής Διαθήκης έως την εικονομαχία*, Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.

- Μαυρόπουλος, Δ. (2009). *Διερχόμενοι δια του ναού, Μαθήματα κατήχησης για ενηλίκους*, Αθήνα: Εκδόσεις Δόμος.
- Ματθαίου Νικόλαος, *Εκκλησιαστική ποίηση και υμνωδία λειτουργική και αισθητική θεώρηση*. Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 2021.
- Μπαλατσούκα, Μ. *Η επίδραση της βυζαντινής μουσικής στην ψυχολογία και την ευζωία του εκκλησιάσματος*. Πτυχιακή Εργασία, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 2021. Διαθέσιμο στο: [Ιδρυματικό Αποθετήριο Πανεπιστημίου Μακεδονίας](#).
- Πάρης, Ν. (2018). *Το Εκκλησιαστικό Άσμα – Πατερικές θέσεις*, Θεσσαλονίκη : Εκδοτικός Οίκος Κ. & Μ. Αντ. Σταμούλη.
- Πιαζέ, Ζ. (2001). *Η γλώσσα και η σκέψη του παιδιού, Μελέτες για τη λογική του παιδιού*, Αθήνα: Καστανιώτη.
- Παρασκευόπουλος, Ι. (1985). *Εξελικτική Ψυχολογία, Η ψυχική ζωή από την σύλληψη ως την ενηλικίωση, προγεννητική περίοδος βρεφική ηλικία, Τόμος 1*. Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Παρασκευόπουλος, Ι. (1985). *Εξελικτική Ψυχολογία, Η ψυχική ζωή από την σύλληψη ως την ενηλικίωση, προσχολική ηλικία, Τόμος 2*. Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Παρασκευόπουλος, Ι. (1985). *Εξελικτική Ψυχολογία, Η ψυχική ζωή από την σύλληψη ως την ενηλικίωση, σχολική ηλικία, Τόμος 3*. Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Παρασκευόπουλος, Ι. (2016). *Εξελικτική Ψυχολογία, Η ψυχική ζωή από την σύλληψη ως την ενηλικίωση, προγεννητική περίοδος εφηβική ηλικία, Τόμος 4*. Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Πορφύριος Κausοκαλυβίτης, Γέρων. *Βίος και Λόγοι*. Χανιά: Ιερά Μονή Χρυσοπηγής, 2003.
- Σμέμαν, Α. (2011). *Η εκκλησία προσευχόμενη*, Καλλιθέα: ΑΚΡΙΤΑΣ.
- Τρεμπέλας, Π. (1978). *Εκλογή Ελληνικής Ορθοδόξου Υμνογραφίας*, Αθήνα: ΣΩΤΗΡ.
- Τωμαδάκη, Ν. (1993). *Η Βυζαντινή Υμνογραφία και Ποίησης*, Θεσσαλονίκη: Π. ΠΟΥΡΝΑΡΑ.
- Φύλιας, Γ. (2002). *Πίστη και Βίωμα της Ορθοδοξίας, Τόμος Β Η Λατρεία της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, Πάτρα: Έκδοση Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου.
- Φουντούλη, Ι. (1994). *Κείμενα Λειτουργικής, τεύχος Α' Ακολουθία του Νυχθημερού*, Θεσσαλονίκη: ΜΕΛΙΣΣΑ
- Φουντούλη, Ι. (2000). *Λειτουργικής Α', Εισαγωγή στη Θεία Λατρεία*, Θεσσαλονίκη
- Φουντούλη, Ι. (2017). *Τελετουργικά Θέματα, τόμος Α*, Αθήνα: ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΔΙΑΚΟΝΙΑ
- Φουντούλη, Ι. (2006). *Τελετουργικά Θέματα, τόμος Β*, Αθήνα: ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΔΙΑΚΟΝΙΑ

- Μητροπολίτης Σηλυβρίας Αιμιλιανός, «*Η υμνολογία όμηρος της μουσικής*», Σύναξη, τχ.81, 2002, σσ.5-17.
- Καλογερόπουλος, Άγγελος, «*Ο κοινός τόπος Κριτήρια δημιουργικότητας και συνέπειας στην εκκλησιαστική μουσική*», Σύναξη, τχ. 81 (2002) σ.18-21.
- Φειδά, Β. (1994) Φειδά, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, Αθήναι: Εκδόσεις της Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος.
- Φίλιας, Γεώργιος, «*Μελωδία και προσευχή στην Αγία Αναφορά Λίγες εισαγωγικές σκέψεις*», Σύναξη, τχ.81 (2002) σ.48-49.
- Ψάχος, Κ. (1917). *Η παρασημαντική της βυζαντινής μουσικής: Ήτοι ιστορική και τεχνική επισκόπησης της σημειογραφίας της βυζαντινής μουσικής από των πρώτων χριστιανικών χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, Αθήνα: Σακελλαρίου
- Berk, L. (2019). *Αναπτυξιακή ψυχολογία: Η προσέγγιση της δια βίου ανάπτυξης*, Αθήνα: Κριτική.
- Berk, L. (2015). *Η Ανάπτυξη των Βρεφών, των Παιδιών και των Εφήβων*, Αθήνα: Ίων.
- Jeremy S. Begbie. (2000). *Theology, Music and Time*. Cambridge: Cambridge University Press
- Piaget, J. – Inhelder, B. (1990). *Η ψυχολογία του παιδιού*, Αθήνα:Ι. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ Α.Ε.
- Piaget, J. (1958). *Η ψυχολογία της νοημοσύνης*. (μτφρ. Ράλλης Δ. Σπυρ.). Αθήνα: ΑΘΗΝΑ
- Santrock, J. W. (2023). *Ανάπτυξη στην παιδική ηλικία*. Αθήνα: ΠΑΡΙΣΙΑΝΟΥ Α.Ε.
- Santrock, J. W. (2024). *Εκπαιδευτική Ψυχολογία*. Αθήνα: ΤΖΙΟΛΑ.
- Schmemmann, Al. (2010). *Για να ζήσει ο κόσμος*, (μτφρ. Λορεντζάτος Ζήσιμος). Αθήνα: Δόμος.

β) Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- Bandura A. (1977). *Social Learning Theory* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall
- Jeremy S. Begbie. (2000). *Theology, Music and Time*. Cambridge: Cambridge University Press
- Hiley, David. (1993). *Western Plainchant: A Handbook*. Oxford: Clarendon Press
- Laura E. Berk. (2018). *Development Through the Lifespan* (7th ed.). Boston: Pearson
- Saliers E. Don. (1994). *Worship as Theology: Foretaste of Glory Divine*. Nashville: Abingdon Press.

γ) Ηλεκτρονικές Πηγές

Σίμων Καράς Ι Βιογραφία, *Κέντρον Ερεύνης και Προβολής της Εθνικής Μουσικής (ΚΕΠΕΜ)*, πρόσβαση 20 Ιουνίου 2026, <https://kepem.org/%cf%83%ce%af%ce%bc%cf%89%ce%bd-%ce%ba%ce%b1%cf%81%ce%ac%cf%82-%ce%b2%ce%b9%ce%bf%ce%b3%cf%81%ce%b1%cf%86%ce%af%ce%b1/>

Μισσός, Α. (2022, 29 Μαΐου). Άγιος Πορφύριος Κανσοκαλυβίτης – *Η Βυζαντινή μουσική θεραπεύει την κατάθλιψη*. Askitikon. Ανακτήθηκε από: [Askitikonhttps://www.askitikon.eu/agiologio/ofelima-psychis/44404/agios-porfyrios-kafsokalyvitis-%E1%BC%A1-vyzantini-mousiki-therapevi-tin-katathlipsi/?utm_source=chatgpt.com](https://www.askitikon.eu/agiologio/ofelima-psychis/44404/agios-porfyrios-kafsokalyvitis-%E1%BC%A1-vyzantini-mousiki-therapevi-tin-katathlipsi/?utm_source=chatgpt.com)

Μπαλατσούκα, Μ. (2021). *Η επίδραση της βυζαντινής μουσικής στην ψυχολογία και της ευζωία του εκκλησιάσματος*. Πτυχιακή Εργασία, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 2021. <https://dspace.lib.uom.gr/handle/2159/25885>

Πεμπτουσία. (2015, 18 Φεβρουαρίου). *Ο π. Παΐσιος μου είπε....* (3). Ανακτήθηκε από Πεμπτουσία: https://www.pemptousia.gr/2015/02/o-p-paisios-mou-ipe3/?utm_source=chatgpt.com

Ο βίος του Αγίου Πορφυρίου και η ιδιαίτερη σχέση του με τη βυζαντινή μουσική», *Πειραική Εκκλησία Radio*, πρόσβαση 20 Ιουνίου 2026, <https://www.peradio.com/o-βίος-του-αγίου-πορφυρίου-και-η-ιδιαιτ/>

Saliers, D. E. (2007). *Music and theology*. Nashville, TN: Abingdon Press, διαθέσιμο στο <https://www.abingdonpress.com/product/9780687341948/>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α « ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ Α»

(Μαέστροι Καθηγητών, Χορωδών, Ιεροψαλτών)

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ Α

ΜΑΕΣΤΡΟΙ-ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ-ΧΟΡΩΔΟΙ-ΙΕΡΟΨΑΛΤΕΣ

Κλίμακα: ☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ

Ερωτήσεις (20)

1. Η υμνολογία συμβάλλει στη δημιουργία αισθήματος ηρεμίας στα παιδιά;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ
2. Το άκουσμα των ύμνων βοηθά τα παιδιά να μειώνουν το άγχος τους;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ
3. Οι ύμνοι της Θείας Λειτουργίας ενισχύουν τη συναισθηματική ισορροπία των παιδιών;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ
4. Το «Χερουβικόν» οδηγεί τα παιδιά σε εσωτερική συγκέντρωση και ησυχία;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ
5. Το «Άξιον Εστί» δημιουργεί στα παιδιά συναισθήματα τρυφερότητας και γαλήνης;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ
6. Το «Πάτερ ημών» ενισχύει το αίσθημα ασφάλειας και εμπιστοσύνης;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ
7. Ο ύμνος «Τη Υπερμάχω Στρατηγώ» καλλιεργεί συναισθήματα προστασίας στα παιδιά;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ
8. Τα Εγκώμια της Μεγάλης Παρασκευής βοηθούν τα παιδιά να προσεγγίσουν το συναίσθημα της λύπης με ήρεμο τρόπο;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ
9. Το «Σήμερον κρεμάται επί ξύλου» συμβάλλει στην κατανόηση δύσκολων συναισθημάτων;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ
10. Το «Χριστός Ανέστη» ενισχύει αισθήματα χαράς, ελπίδας και αισιοδοξίας;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ Α

ΜΑΕΣΤΡΟΙ-ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ-ΧΟΡΩΔΟΙ-ΙΕΡΟΨΑΛΤΕΣ

11. Η υμνολογία βοηθά τα παιδιά να αναγνωρίζουν τα συναισθήματά τους;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ
12. Η ακρόαση ύμνων ενισχύει την ικανότητα συναισθηματικής αυτορρύθμισης;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ
13. Οι ύμνοι βοηθούν τα παιδιά να εκφράζουν συναισθήματα χωρίς ένταση;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ
14. Η υμνολογία συμβάλλει στη μείωση επιθετικών ή έντονων αντιδράσεων;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ
15. Η εμπειρία της εκκλησιαστικής μουσικής καλλιεργεί ενσυναίσθηση στα παιδιά;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ
16. Η συμμετοχή σε χορωδία ενισχύει τη συνεργασία και τη συλλογικότητα;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ
17. Οι ύμνοι συμβάλλουν στη δημιουργία θετικών σχέσεων μεταξύ παιδιών;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ
18. Η υμνολογία βοηθά τα παιδιά να αναπτύξουν σεβασμό και πειθαρχία;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ
19. Η υμνολογία λειτουργεί ως μέσο ψυχικής ενίσχυσης για τα παιδιά;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ
20. Η υμνολογία συμβάλλει συνολικά στην ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού (ηρεμία, αυτοέλεγχος, σχέσεις, έκφραση συναισθημάτων);
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ

Ακολουθεί ο υπερσύνδεσμος με την ηλεκτρονική μορφή του ερωτηματολογίου, με την οποία και τελικά στάλθηκε στους συμμετέχοντες

Ερωτηματολόγιο Α

https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSdQCxyuM_RtClSTT8W9yg0rq_nmsuk9Vxt6Y2nRKmHOAx7A/viewform?usp=header

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β «ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ Β»

(Παιδιά - Μαθητές Σχολείων, Ωδείων, Χορωδιών)

Η επίδραση της Υμνολογίας στην ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ Β

(Παιδιά – Μαθητές Σχολείων, Ωδείων, Χορωδιών)

Οδηγία: Διάλεξε την απάντηση που σου ταιριάζει

Κλίμακα: ☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ

Ερωτήσεις (20)

1. Οι ύμνοι στην εκκλησία σε κάνουν να νιώθεις ήρεμος/η;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ
2. Το «Χριστός Ανέστη» σε κάνει να νιώθεις χαρά;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ
3. Το «Άξιον Εστί» σου δημιουργεί όμορφα συναισθήματα;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ
4. Οι ύμνοι σε βοηθούν να ηρεμείς όταν είσαι στενοχωρημένος/η;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ
5. Το «Τη Υπερμάχῳ Στρατηγῷ» σε κάνει να νιώθεις ασφάλεια;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ
6. Οι ύμνοι της Μεγάλης Εβδομάδας σε συγκινούν;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ
7. Τα Εγκώμια σε κάνουν να σκέφτεσαι και να ηρεμείς;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ
8. Σου αρέσει να τραγουδάς ύμνους με άλλα παιδιά;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ
9. Όταν τραγουδάς σε χορωδία νιώθεις ότι ανήκεις σε ομάδα;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ
10. Θυμάσαι ή τραγουδάς ύμνους στο σπίτι;
☐ Ποτέ ☐ Σπάνια ☐ Μερικές φορές ☐ Αρκετά συχνά ☐ Πολύ συχνά

Η επίδραση της Υμνολογίας στην ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού

11. Οι ύμνοι σε βοηθούν να ηρεμείς όταν έχεις άγχος;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ
12. Το «Πάτερ ημών» σε κάνει να νιώθεις γαλήνη;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ
13. Οι ύμνοι σε βοηθούν να συγκεντρώνεσαι;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ
14. Οι ύμνοι σε βάπτισή ή γάμο σου δημιουργούν όμορφα συναισθήματα;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ
15. Σου αρέσει η ησυχία και η ατμόσφαιρα της εκκλησίας;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ
16. Οι ύμνοι σε κάνουν να νιώθεις καλύτερα;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ
17. Οι ύμνοι σε βοηθούν να καταλαβαίνεις τα συναισθήματά σου;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ
18. Οι ύμνοι σε φέρνουν πιο κοντά στους άλλους ανθρώπους;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ
19. Σου αρέσει να μαθαίνεις νέους ύμνους;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ
20. Θέλεις περισσότερη υμνολογία στο σχολείο ή στη χορωδία;
☐ Καθόλου ☐ Λίγο ☐ Μέτρια ☐ Πολύ ☐ Πάρα πολύ

Ακολουθεί ο υπερσύνδεσμος με την ηλεκτρονική μορφή του ερωτηματολογίου, με την οποία στάλθηκε εναλλακτικά στους συμμετέχοντες πέρα από το φυσικό έντυπο.

Ερωτηματολόγιο Β

https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSffh2D5k4s5EwWDPLIAJQaEETX5w6arzIbYAo3Z7_dwgwmfw/viewform?usp=header

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ «ΕΠΙΣΤΟΛΗ Α' ΕΠΙΒΛΕΠΟΝΤΑ ΚΑΘΗΓΗΤΗ»

ΕΛΛΗΝΙΚΟ
ΑΝΟΙΚΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Πάτρα 01/04/2026

Θέμα: Βεβαίωση υποβολής ερωτηματολογίου

Αξιότιμοι/ες,

Με την παρούσα επιστολή βεβαιώνεται ότι το παρόν ερωτηματολόγιο υποβάλλεται στο πλαίσιο εκπόνησης της διπλωματικής μεταπτυχιακής εργασίας του κ. Μπλάνας Ιωάννη με θέμα: «Η επίδραση της υμνολογίας στην παιδική ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη», στον τομέα της Ορθόδοξης Θεολογίας του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου.

Την επιστημονική επίβλεψη της εν λόγω εργασίας έχει ο υπογράφων.

Παρακαλούμε για τη συμβολή σας στη συμπλήρωσή του, καθώς τα δεδομένα που θα συλλεχθούν θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για ερευνητικούς και ακαδημαϊκούς σκοπούς, με σεβασμό στην ανωνυμία και την προστασία των προσωπικών δεδομένων.

Με εκτίμηση,
Ο Επιβλέπων Καθηγητής

NIKOLAOS MATTHAIΟΥ
01.04.2026 13:12

Δρ. Ματθαίου Νικόλαος

Η ενημερωτική επιστολή εστάλη ηλεκτρονικά μαζί με τα ερωτηματολόγια στους συμμετέχοντες της έρευνας και λειτούργησε ως συνοδευτικό έγγραφο πληροφόρησης. Μέσω αυτής παρουσιάζονταν ο σκοπός, οι επιδιώξεις και τα βασικά χαρακτηριστικά της ερευνητικής διαδικασίας, προκειμένου οι συμμετέχοντες να είναι πλήρως ενημερωμένοι πριν από την παροχή των απαντήσεών τους.

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.